

REDAKCJA NAUKOWA

WIESŁAW PŁYWACZEWSKI

JOANNA NARODOWSKA

MACIEJ DUDA

SZYMON BUCZYŃSKI

Dzieje polskiej myśli kryminologicznej

Stan badań w stulecie niepodległości

Difin

Dzieje

**polskiej myśli
kryminologicznej**

REDAKCJA NAUKOWA

WIESŁAW PŁYWACZEWSKI

JOANNA NARODOWSKA

MACIEJ DUDA

SZYMON BUCZYŃSKI

Dzieje **polskiej myśli** **kryminologicznej**

Stan badań w stulecie niepodległości

Difin

Copyright © by Difin Spółka z o.o.
Warszawa 2025

Wszelkie prawa zastrzeżone. Kopiowanie, przedrukowywanie i rozpowszechnianie całości lub fragmentów niniejszej pracy bez zgody wydawcy zabronione.

Książka ta jest dziełem twórcy i wydawcy. Prosimy, abyś przestrzegał praw, jakie im przysługują. Jej zawartość możesz udostępnić nieodpłatnie osobom bliskim lub osobiście znanym, ale nie publikuj jej w internecie. Jeśli cytujesz jej fragmenty, nie zmieniaj ich treści i koniecznie zaznacz, czyje to dzieło, a kopiując jej część, rób to jedynie na użytek osobisty. Szanujmy cudzą własność i prawo.

Publikacja finansowana w ramach programu Ministra Nauki i Szkolnictwa Wyższego pod nazwą „DIALOG” w latach 2019–2023. Projekt „Interdyscyplinarne Forum Doskonałości Naukowej. Konkurencyjność-Mierzalność-Innowacja. Umiejdzynarodowienie dziedzictwa polskiej myśli kryminologicznej i zwiększenie rozpoznawalności jej osiągnięć” (nr umowy DIALOG 0071/2019).

Publikacja może być rozpowszechniana jedynie w celach niekomercyjnych, zgodnie z licencją Creative Commons CC BY-NC-ND 4.0.

Wydanie pierwsze

Recenzenci

Prof. dr hab. Ewa M. Guzik-Makaruk, Uniwersytet w Białymstoku
Dr hab. Wiesław Jasiński, prof. Akademii Policji w Szczytnie

Redaktor prowadzący

Dr Tomasz Serafin

Korekta

Barbara Giża

Projekt okładki

Magdalena Giera

Zdjęcie na okładce

123rf.com

e-ISBN 978-83-8270-383-2

Difin Spółka z o.o.

Warszawa 2025

00-768 Warszawa, ul. F. Kostrzewskiego 1

tel. 22 851 45 61, 22 851 45 62

Księgarnia internetowa Difin: www.ksiegarnia.difin.pl

Skład i łamanie: WAŻKA Łukasz Piotrowski, tel. 600 244 717

Wydrukowano w Polsce

Liczba arkuszy wydawniczych: 15

SPIS TREŚCI

Dzieje polskiej myśli kryminologicznej Słowo wstępne od redaktorów	9
---	---

ROZDZIAŁ 1

Czy Mikołaj Kopernik byłby kryminologiem? Wprowadzenie do dyskusji nad zakresem dawnej i współczesnej kryminologii oraz statusem kryminologa	13
Prof. dr hab. Wiesław Pływaczewski	

ROZDZIAŁ 2

Kryminologia angloamerykańska i <i>criminal justice</i> z polskiej perspektywy Ujęcie retrospektywne	31
Prof. dr hab. dr h.c. Emil W. Pływaczewski	

ROZDZIAŁ 3

Działania Białostockiej Szkoły Kryminologii na rzecz badania przestępczości rosyjskojęzycznej (2000–2023)	43
Prof. dr hab. Katarzyna Laskowska	

ROZDZIAŁ 4

Diagnoza społeczna i monografia terenu w polskich badaniach kryminologicznych	55
Prof. dr hab. Leszek Wieczorek	

ROZDZIAŁ 5

Służba kryminalna Milicji Obywatelskiej w latach 1944–1952 76

Prof. dr hab. Piotr Majer

ROZDZIAŁ 6

**Kryminogeneza jako obszar zainteresowania polskiej
myśli kryminologicznej
Perspektywa profesora Leona Tyszkiewicza** 98

Dr hab. Monika Kotowska, prof. UWM
Dr hab. Justyna Karaźniewicz, prof. UKW

ROZDZIAŁ 7

**Dorobek polskiej myśli kryminologicznej w prawie wojskowym
po odzyskaniu niepodległości** 109

Dr hab. Marta Romańczuk-Grącka, prof. UWM

ROZDZIAŁ 8

**Polska myśl prawnicza w kontekście kryminalizacji przygotowania
do rozboju morskiego w Kodeksie karnym z 1932 roku** 122

Dr hab. Kamil Frąckowiak, prof. UWM

ROZDZIAŁ 9

**Wkład Olsztyńskiej Szkoły Ekokryminologii w rozwój polskiej myśli
kryminologicznej** 134

Dr Joanna Narodowska, Dr Maciej Duda

ROZDZIAŁ 10

**Wspólna droga kryminologii i psychiatrii sądowej
Kilka uwag** 152

Dr Katarzyna Pruszkiewicz-Słowińska

ROZDZIAŁ 11

**Jan Sehn – łowca nazistowskich niemieckich zbrodniarzy wojennych
z okresu II wojny światowej** 162

Dr Magdalena Ickiewicz-Sawicka

ROZDZIAŁ 12

Problem uzależnień w Polsce do II wojny światowej**Wybrane uwagi**

171

Dr Aleksandra Nowak

Podinsp. mgr Wojciech Bilewicz

ROZDZIAŁ 13

Przestępstwa gospodarcze**Aspekty kryminologiczne i empiryczne**

183

Insp. dr Monika Porwisz

ROZDZIAŁ 14

Reforma przepisów regulujących status nieletniego

204

Mł. insp. dr Kornelia Stępień

ROZDZIAŁ 15

**Dyferencja w ujęciu zakresu przestępczości gospodarczej
z perspektywy kryminologii i organów ścigania**

223

Dr Bartłomiej Kowalski

ROZDZIAŁ 16

**Refleksja nad zjawiskiem nielegalnej produkcji alkoholu
– co do tej pory wiemy?**

241

Podkom. dr Edyta Mucha

ROZDZIAŁ 17

**Różne czasy, podobne problemy: sto lat kryminologicznej obserwacji
zjawiska przestępczości gospodarczej w Polsce**

257

Kom. dr Marcin Czosnek

ROZDZIAŁ 18

**Dwóch Panów B. Myśl kryminologiczna Romana Buczyńskiego
Przyczynek do biografii naukowej**

272

Mgr Szymon Buczyński

ROZDZIAŁ 19

Rozwój psychologii kryminalnej w Polsce

300

Mgr Weronika Kowalska

ROZDZIAŁ 20

Handel ludźmi

Rys historyczny i etiologia zjawiska

312

Mgr Weronika Libuda

Wykaz tabel

329

DZIEJE POLSKIEJ MYŚLI KRYMINOLOGICZNEJ SŁOWO WSTĘPNE OD REDAKTORÓW

Interdyscyplinarność kryminologii, stanowiąca jeden z filarów nauki o przestępcy i przestępczości, powoduje, że jej przedstawiciele reprezentują często różne obszary zainteresowań badawczych. Paradoksalnie przestrzenie te nie zawsze są spójne z naukami kryminologicznymi. Z tego powodu nieprzypadkowo przeglądnął wystąpienia w prezentowanej pracy otwiera artykuł, którego tytuł został dość przewrotnie sformułowany: „Czy Kopernik byłby kryminologiem? Wprowadzenie do dyskusji nad zakresem dawnej i współczesnej kryminologii oraz statusem kryminologa”¹. Przedmiotowe opracowanie dotyka niezwykle ważnego zagadnienia, jakim jest ustalenie kryteriów pozwalających na zdefiniowanie pojęcia „kryminolog” i zakreślenie podstawowych zadań związanych z byciem kryminologiem².

---

¹ Artykuł stanowi zmienioną oraz wzbogaconą wersję wystąpienia prof. Wiesława Pływaczewskiego nt.: *Czy Mikołaj Kopernik był kryminologiem? Refleksje na temat statusu kryminologa w 550. rocznicę urodzin astronoma*, zaprezentowaną podczas konferencji naukowej *Polska myśl kryminologiczna wobec współczesnych zagrożeń w obszarze przestępczości* (Olsztyn, 2.02.2023 r.), zorganizowanej w ramach realizowanego projektu badawczego: *Interdyscyplinarne Forum Doskonałości Naukowej. Konkurencyjność – Mierzalność – Innowacja. Umiejdzynarodowienie dziedzictwa polskiej myśli kryminologicznej i zwiększenie rozpoznawalności jej osiągnięć* (Projekt finansowany w ramach programu Ministra Nauki i Szkolnictwa Wyższego pod nazwą „DIALOG” w latach 2020–2021); por. na ten temat: J. Dmochowski, *Mikołaj Kopernik „Rozprawy o monecie” i inne pisma ekonomiczne*, Warszawa 1924; S. Cackowski, *Mikołaj Kopernik jako ekonomista*, Toruń 1970.

² Zob. I. Rzeplińska, *Kryminolog i jego obowiązki*, [w:] *Wolność i prawo. Księga jubileuszowa dedykowana Profesorowi Andrzejowi Rzeplińskiemu*, B. Błońska i in. (red.), Warszawa 2022, s. 635 i n.; także: E. Drzazga, *O roli kryminologa wczoraj i dziś*, [w:] *Po co nam kryminologia? Księga jubileuszowa Profesor Ireny Rzeplińskiej*, W. Klaus, D. Woźniakowska-Fajst, P. Wiktorska, K. Buczkowski (red.), Warszawa 2019, s. 23–35.

Sygnalizowany problem, stanowiący tło kilku innych wystąpień zamieszczonych w niniejszej książce był punktem wyjścia dla zespołu badawczego reprezentującego Katedrę Kryminologii i Kryminalistyki Wydziału Prawa i Administracji Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego w Olsztynie. Olsztyńscy kryminolodzy (prof. dr hab. Wiesław Pływaczewski – kierownik projektu, dr Joanna Narodowska, dr Maciej Duda, mgr Szymon Buczyński) wykonawcy projektu badawczego: *Interdyscyplinarne Forum Doskonałości Naukowej. Konkurencyjność – Mierzalność – Innowacja. Umiejdzynarodowienie dziedzictwa polskiej myśli kryminologicznej i zwiększenie rozpoznawalności jej osiągnięć*³ podjęli się trudnego zadania prześledzenia historii polskiej myśli kryminologicznej na przestrzeni burzliwych dziejów przełomu XIX–XX wieku. Ukazanie bogatego, a przy tym wielodyscyplinarnego dziedzictwa wspomnianego okresu, w stulecie odzyskania przez państwo polskie niepodległości, nie było zabiegiem prostym. Dorobek kryminologiczny wspomnianego okresu, często rozproszony i zapomniany, nie doczekał się jak dotychczas kompleksowego opracowania. W szczególności brak było pełnej wiedzy na temat osiągnięć tych polskich kryminologów, którzy z różnych powodów zmuszeni byli kontynuować swoje badania na obczyźnie. Dotychczasowe publikacje na ten temat dążyły głównie do ukazania życiorysów i osiągnięć wybranych postaci nauki lub środowisk naukowych kojarzonych z konkretnymi ośrodkami akademickimi. Cennym wyjątkiem na tle swoistej „przestrzeni zapomnienia”, ukazującym wybitne postacie polskiego życia naukowego, związane z rozwojem myśli kryminologicznej XIX–XX wieku, są publikacje kilku współczesnych badaczy, zwłaszcza godny podkreślenia jest w tym zakresie bogaty dorobek prof. Jana Widackiego⁴. Dzieło utrwalania i upowszechniania osiągnięć polskich naukowców kontynuują i wzbogacają autorzy prezentowanej pracy. Poszczególne wyzwania w obszarze zwalczania przestępczości przedstawiane są przez nich w ujęciu holistycznym na tle historycznego dorobku pionierów nauk kryminologicznych⁵. Dla ścisłości należy zaznaczyć, że podstawowym kryterium, pozwalającym na zaprezentowanie wiodących problemów badawczych, nie była

³ Szerzej na ten temat zob. S. Zadworna, *Śladami polskiej myśli kryminologicznej*, „Wiadomości Uniwersyteckie” 2020, nr 3(247), s. 22–23.

⁴ Zob. J. Widacki, *Początki kryminologii w Polsce...*, op. cit., s. 493 i n.; także por. J. Widacki, *Szkice z dziejów prawa karnego i kryminologii w Krakowie. Myśli i ludzie*, Kraków 2014.

⁵ Niezwykle ważną częścią sygnalizowanych badań są zintegrowane z prezentowaną publikacją inne naukowe przedsięwzięcia zrealizowane w ramach projektu: *Leksykon polskiej myśli kryminologicznej – uczeni przełomu XIX–XX wieku* (Warszawa 2025), Cyfrowa Biblioteka Kryminologiczna, Forum Doskonałości Naukowej, a także artykuły i wystąpienia członków zespołu badawczego opublikowane lub wygłoszone w kraju i za granicą – szerzej na ten temat zob. S. Zadworna, *Śladami polskiej myśli kryminologicznej...*, op. cit., s. 22–23.

wyłącznie „kryminologia” jako nauka wyznaczająca czytelne granice zainteresowań autorów poszczególnych opracowań. Przyjęli oni bowiem znacznie szerszy punkt odniesienia jakim jest „myśl kryminologiczna”⁶. Z tej perspektywy pojęcie to definiowane jest jako zbiór refleksji, poglądów oraz koncepcji naukowych odnoszących się do genezy przestępstwa oraz problemu zapobiegania przestępczości, a także innych przejawów patologii społecznej. Takie ujęcie zadania badawczego pozwoliło na zakreślenie szerokiego spektrum zainteresowań naukowych, poczynając od problematyki typowo historycznej po zagadnienia ukazujące aktualne zagrożenia, takie m.in. jak cyberprzestępczość i nowe technologie, przestępczość gospodarcza, przestępczość nieletnich, przemoc domowa, nielegalna produkcja alkoholu itd. Jednak wszystkie prezentowane artykuły w swojej treści odwołują się w szerszym lub węższym zakresie do źródeł rodzimej myśli kryminologicznej lub jej międzynarodowych korzeni⁷. Myśl ta została zaprezentowana na tle wyjątkowo twórczych inicjatyw naukowych w obszarze kryminologii, które obecnie przybrały formę prężnych szkół naukowych. Przypomnieć wypada, że pierwsze szkoły prawa karnego – i poniekąd kryminologii – tworzyli u zarania odradzającej się po zaborach polskiej państwowości ci wybitni przedstawiciele nauki, których dorobek stał się przedmiotem szczegółowych badań i analiz utrwalonych w prezentowanej publikacji⁸. Za współczesny przykład środowisk integrujących polskich kryminologów może służyć Białostocka Szkoła Kryminologii, Olsztyńska Szkoła Ekokryminologii czy nie mniej cenne inicjatywy badawcze podejmowane przez krakowskich, warszawskich, szczycieńskich lub rzeszowskich kryminologów. Poszczególni autorzy, przedstawiciele krajowych i zagranicznych ośrodków naukowych, dzięki złożonym do publikacji opracowaniom, wręcz modelowo wpisują się w główny cel realizowanego projektu badawczego – utrwalania, upowszechniania i jednocześnie umiędzynarodawiania polskich osiągnięć naukowych w obszarze nauk kryminologicznych. Należy w tym miejscu wspomnieć, że nie mniej ważnym dopełnieniem prezentowanych zadań badawczych jest przygotowana przez grono badaczy – wykonawców projektu, kolejna publikacja, mianowicie *Leksykon polskiej myśli kryminologicznej – uczeni*

---

⁶ Zob. J. Nelken, *Polska myśl kryminologiczna od końca XIX wieku do 1939 roku*, „Archiwum Kryminologii” 1986, t. XIII, s. 223 i n.; M. Rodak, *Międzywojenna polska debata kryminologiczna – poszukiwanie społecznych przyczyn przestępczości i sposobów jej zwalczania*, „Archiwum Kryminologii” 2009, nr 31, s. 101–145.

⁷ Por. E.W. Pływaczewski, *Polska kryminologia i nauki penalne w pierwszej dekadzie po zakończeniu II wojny światowej*, „Archiwum Kryminologii” 2019, nr XLI, s. 381–402.

⁸ Zob. J. Rosenblatt, *O obecnych szkołach prawa karnego i ich metodzie*, „Przegląd Prawa i Administracji” 1887, R. 12, s. 489; także: D. Janicka, *O pionierach nauk kryminologicznych w Polsce*, „Czasopismo Prawno-Historyczne” 2016, t. LXVIII, z. 1.

przełomu XIX–XX wieku. Rzeczona książka, tematycznie zintegrowana z niniejszą publikacją, powstała w celu uhonorowania tych uczonych, którzy w trudnych latach tworzenia polskiej państwowości, w tym także kształtowania systemu edukacji prawniczej, z wyjątkowym poświęceniem upowszechniali myśl kryminologiczną. Jak wcześniej zaznaczono, w obu przypadkach, zarówno odnoszących się do wzmiankowanego leksykonu, jak i prezentowanej książki, ich redaktorom i autorom przyświecał zasadniczy cel wyeksponowania nie tylko kryminologicznego dorobku uczonych kojarzonych bezpośrednio z tak zwaną „czystą” kryminologią, prawem karnym i kryminalistyką lecz także przypomnienie dorobku przedstawicieli innych nauk popularyzujących myśl kryminologiczną, w szczególności w takich dziedzinach i dyscyplinach oraz specjalnościach praktycznych jak historia, filozofia, socjologia, statystyka, psychologia, poszczególne dyscypliny medyczne, nauki przyrodnicze, klimatologia, meteorologia czy sztuczna inteligencja. Przyjęta przez autorów formuła badawcza potwierdza, że myśl kryminologiczna coraz częściej wnika w nowe, dotąd nie rozpoznane jeszcze, przestrzenie eksploracyjne. Fakt ten niejako zachęca przedstawicieli, często odległych od siebie nauk, do podejmowania wspólnych wyzwań badawczych, w szczególności dążących do poszukiwania efektywnych metod i narzędzi służących zwalczaniu różnych form przestępczości.

Wiesław Pływaczewski

Joanna Narodowska

Maciej Duda

Szymon Buczyński

ROZDZIAŁ 1

CZY MIKOŁAJ KOPERNIK BYŁBY KRYMINOLOGIEM? WPROWADZENIE DO DYSKUSJI NAD ZAKRESEM DAWNEJ I WSPÓŁCZESNEJ KRYMINOLOGII ORAZ STATUSEM KRYMINOLOGA

Myśl kryminologiczna na tle spuścizny kopernikańskiej

Przy okazji okrągłych rocznic urodzin bądź śmierci Mikołaja Kopernika (1473–1543) raz po raz odżywają dyskusje na temat spuścizny naukowej tego wielkiego astronoma⁹. Przedstawiciele poszczególnych dyscyplin naukowych,

---

⁹ Artykuł stanowi poszerzoną wersję wystąpienia autora nt.: *Czy Mikołaj Kopernik był kryminologiem? Refleksje na temat statusu kryminologa w 550. rocznicę urodzin astronoma*, zaprezentowaną podczas konferencji naukowej *Polska myśl kryminologiczna wobec współczesnych zagrożeń w obszarze przestępczości* (Olsztyn, 2.02.2023 r.), zorganizowanej w ramach realizowanego projektu badawczego: *Interdyscyplinarne Forum Doskonałości Naukowej. Konkurencyjność – Mierzalność – Innowacja. Umieędzynarodowienie dziedzictwa polskiej myśli kryminologicznej i zwiększenie rozpoznawalności jej osiągnięć* (Projekt finansowany w ramach programu Ministra Nauki i Szkolnictwa Wyższego pod nazwą „DIALOG” w latach 2019/2023). Zob. S. Zadworna (oprac.), *Śladami polskiej myśli kryminologicznej...*, op. cit., s. 22–23.

opierając się na historycznych źródłach, starają się zaprezentować bogaty dorobek kopernikański w jego interdyscyplinarnym ujęciu. Nie podlega bowiem dyskusji fakt, że Kopernik, mimo że był przede wszystkim oddany astronomii, twórczo zaznaczył swoją obecność w obszarze co najmniej kilku innych dyscyplin i zainteresowań praktycznych. Na pewno spuściznę kopernikańską można postrzegać z perspektywy ekonomii, zarządzania, kartografii czy też historii duchowieństwa i dyplomacji. Niektórzy kopernikolodzy – niejednokrotnie wbrew oczywistym faktom – próbują również przedstawiać Mikołaja Kopernika jako wybitnego stratega wojskowości lub lekarza¹⁰. Natomiast paradoksalnie pomija się dorobek astronoma w takich obszarach aktywności jak administracja, prawo czy... kryminologia. W przypadku zarządzania kościelnymi dobrami osiągnięcia astronoma wydają się być bezsporne. Źródła historyczne potwierdzają bowiem, że na urzędzie kanclerza Kapituły Warmińskiej uczony został zapamiętany jako wyjątkowo sprawny organizator i zarazem odpowiedzialny dysponent powierzonych mu kościelnych pieniędzy¹¹. Ocenę tę potwierdza m.in. wkład i zaangażowanie astronoma w logistyczne przygotowanie obrony Olsztyna przed Krzyżakami (1521 r.). Wprawdzie uczony nie uczestniczył bezpośrednio w potyczkach z nieprzyjacielem, jednak roztropnie przewidział atak wroga i odpowiednio przygotował oraz zaopatrzył olsztyńską warownię i jej obrońców w niezbędny do obrony sprzęt, broń i żywność¹².

Z pewnością o prawniczej spuściznie Kopernika świadczą jego osiągnięcia jako jurysty, absolwenta studiów prawniczych, zarówno w kancelarii papieskiej, jak i na stanowisku osobistego sekretarza biskupa warmińskiego Łukasza Watzenrode (1447–1512)¹³. Powszechnie wiadomo, że biskup był jednocześnie wujem astronoma. Na obu piastowanych przez Kopernika urzędach niezbędna była wiedza prawnicza, którą przysłuży astronom, dzięki finansowemu wsparciu swojego protektora, posiadał w okresie studiów w Bolonii i Ferrarze. Odnotować należy, że w tym ostatnim mieście Kopernik obronił pracę doktorską, właśnie z prawa.

---

¹⁰ Paradoksalnie Mikołaj Kopernik w okresie swojej aktywności na licznych urzędach podległych Kapitulie Warmińskiej oraz na dworze biskupim był bardziej znany jako ten, który niesie ulgę w cierpieniu aniżeli astronom. Według zweryfikowanych źródeł Mikołaj Kopernik ukończył studia medyczne w Padwie na poziomie bakałarza (zaliczył je w ciągu 2 lat, chociaż obejmowały trzyletni okres). Jako nadworny lekarz był bardzo ceniony. Nazywano go „doktorem”. Z jego medycznych usług korzystali szczególnie biskupi: Łukasz Watzenrode, Fabian Luzjański, Maurycy Ferber, Jan Dantyszek. Dwukrotnie też był proszony przez Albrechta Hohenzollerna o udzielenie pomocy jednemu z przyjaciół księcia. Por. W. Orliński, *Kopernik. Rewolucje*, Warszawa 2022.

¹¹ W. Orliński, op. cit.

¹² K. Górski, *Mikołaj Kopernik. Środowisko społeczne i samotność*, Toruń 2012, s. 167.

¹³ Por. K. Górski, *Łukasz Watzenrode: życie i działalność polityczna (1447–1512)*, Wrocław 1973.

Znajomość tej dyscypliny była mu przydatna także w okresie, kiedy jako zarządzający dobrami kapitulnymi osadzał na spustoszonej przez najeźdźców Warmii nowych poddanych¹⁴. Ze wspomnianym urzędem wiązał się również obowiązek rozstrzygania licznych sporów, które pojawiały się w trakcie lokowania napływających z Niemiec i Mazowsza osadników. Tym samym Kopernik jako rozjemca pełnił jednocześnie funkcje przypisane lokalnemu sędziemu¹⁵. A zatem i tę działalność z całą pewnością można uznać za dowód prawniczej biegłości astronoma, a tym samym potwierdzenie wkładu uczonego w rozwój myśli jurydycznej.

Prawnicze dziedzictwo Mikołaja Kopernika nie ogranicza się wyłącznie do pełnienia wspomnianych funkcji. Przypomnieć należy, że obok fundamentalnego dzieła jakim niewątpliwie było *De revolutionibus orbium coelestium* uczony był autorem dwóch innych niezwykle ważnych traktatów, które postrzegać należy nie tylko z perspektywy nauki ekonomii, ale także, oceniając przedmiot zainteresowania astronoma według współczesnej miary, również z pozycji prawa i kryminologii¹⁶. Obie wspomniane rozprawy dotyczą bowiem problemów, które także dziś odbierane są jako realne zagrożenie dla bezpieczeństwa każdego państwa. Chodzi mianowicie o fałszerstwo pieniędzy oraz oszukańcze praktyki związane z żywnością¹⁷. W pierwszym przypadku Kopernik odniósł się do problemu psucia monety. Swoje przemyślenia i cenne propozycje zawarł w traktacie *Nicolai Copernici dissertatio de optima monetae cudendae ratione (Rozprawa Mikołaja Kopernika o urządzeniu monety)*¹⁸. Wydanie rozprawy poprzedził udział uczonego w pracach nad ustanowieniem prusko-polskiej unii walutowej. Kopernik uważał, że pieniądź traci na wartości na skutek nadmiernej ilości oraz że: *szczególnie te kraje kwitną, które mają dobrą monetę; upadają zaś i giną, które używają złej*¹⁹. Na podstawie zaprezentowanych poglądów w obszarze ekonomii utrwalił się pogląd, że zły pieniądź zawsze będzie wypierał z rynku ten dobry. Wprawdzie zasada ta częściej

¹⁴ J. Sikorski, *Prywatne życie Mikołaja Kopernika*, Olsztyn 2011, s. 127 i n.

¹⁵ We wspomnianym okresie Mikołaj Kopernik zarządzał komornictwem olsztyńskim (podlegało mu 119 wsi i miast). W zakresie jego kompetencji było m.in. egzekwowanie czynszów, mianowanie rajców, ławników, dbanie o bezpieczeństwo poddanych oraz – co zostało już podkreślone – sprawowanie zwierzchnictwa sądowego – por. M. Biskup (red.), *Mikołaja Kopernika lokacje łanów opuszczonych (Nicolai Copernici Locationes mansorum desertorum)*, Olsztyn 1970; Por. J. Sikorski, *Prywatne życie...*, op. cit., s. 130 i n.; również J. Sikorski, *Mikołaj Kopernik na Warmii*, Olsztyn 1968.

¹⁶ Por. J. Dmochowski, *Mikołaja Kopernika...*, op. cit.; S. Cackowski, op. cit.

¹⁷ Por. W. Pływaczewski, „Pranie żywności” jako szczególna forma przestępczości gospodarczej, [w:] B. Sygit (red.), *Złota księga jubileuszowa prof. zw. dr. hab. dr. honoris causa Brunona Hołysta*, Łódź 2015, s. 269 i n.

¹⁸ Zob. J. Dmochowski, *Mikołaja Kopernika...*, op. cit., s. XII i n.

¹⁹ Online: <https://wielkahistoria.pl/mikolaj-kopernik-juz-500-lat-temu-wiedzial-do-czego-prowadzi-inflacja-oto-co-pisal-na-temat-psucia-pieniadza/>, 4.04.2023; por. też: S. Cackowski, op. cit.

funkcjonuje w nauce pod nazwą prawa Greshama, jednak nie ulega wątpliwości, że udział Kopernika w uzasadnieniu i tym samym nadaniu jej naukowych podstaw był znaczący²⁰. Należy przypomnieć, że w czasach Kopernika zjawisko fałszowania monet stanowiło poważne wyzwanie dla europejskiego systemu monetarnego. Proceder ten polegał na zaniżaniu udziału szlachetnych kruszców, najczęściej złota lub srebra, w wybijanych monetach. Niejednokrotnie fałszerstwa te były inicjowane przez poszczególnych władców, którzy tę formę ingerowania w wartość obiegowego pieniądza wykorzystywali jako zakamuflowane narzędzie osłabiania gospodarek swoich politycznych adwersarzy²¹.

Z pewnością przemyślenia o wyraźnie kryminologicznych konotacjach można odnaleźć w kolejnej niezwykle interesującej rozprawie astronoma, tym razem poświęconej jakości chleba. Podobnie jak pieniądź, także żywność w czasach Kopernika stanowiła przedmiot masowych zafałszowań²². Oprócz wina, piwa, mięsa, wyrobów mleczarskich najczęściej oszukiwano na pieczywie. Stąd zapewne dążenie uczonego, jednocześnie urzędnika odpowiedzialnego za administrowanie kościelnymi dobrami, do ukrócenia nieetycznych i często kryminalnych praktyk, które polegały na zaniżaniu wartości i wagi chleba, produktu stanowiącego w owych czasach podstawę pożywienia ludności. W swojej *Olsztyńskiej taksie chlebowej* z 1531 roku Kopernik określił ceny chleba odpowiednio do ceny pszenicy i żyta oraz ciężaru mąki i wypiekanego chleba²³.

Przytoczone wyżej przykłady potwierdzają godny odnotowania wkład astronoma w usprawnianie ważnych gałęzi życia gospodarczego i społecznego Warmii. Jednocześnie dowodzą, że myśl kryminologiczna, która od czasów włoskiego kryminologa Cesare Lombroso (1835–1909) zaczyna być postrzegana jako początek rodzącej się nauki o przestępczości, znacznie wcześniej, bowiem już w rozważaniach astronoma, pojawia się jako cenna sygnalizacja i refleksja nad groźnymi zjawiskami patologicznymi.

Jako wysoko postawionemu w kościelnej hierarchii administratorowi dóbr biskupich nie był też Kopernikowi obcy problem drogowego bandytyzmu. Jak podaje Wojciech Orliński, autor jednej z monografii poświęconej uczonemu, zjawisko kradzieży i rozbojów na traktach kupieckich Warmii stanowiło poważne zagrożenie dla wymiany handlowej²⁴. Problematyka ta, co potwierdza bogata korespondencja

---

²⁰ W najnowszej literaturze ekonomicznej zasada ta określana jest coraz częściej jako prawo Kopernika-Greshama. Zob. J. Boruszewski, K. Nowak-Posadzy, *Prawo Kopernika-Greshama: rekonstrukcja metodologiczna*, „*Ekonomista*” 2018, nr 5, s. 554 i n.

²¹ B. Innes, *Fałszerstwa i oszustwa*, Warszawa 2006, s. 9 i n.

²² A. Fiedoruk, *Uczta szubrawców. Historia żywnościowych przekrętów*, Łódź 2022, s. 22.

²³ Por. S. Cackowski, op. cit.

²⁴ Zob. W. Orliński, op. cit., s. 264 i n.

uczzonego z wieloma wpływowymi osobami reprezentującymi poszczególne urzędy kapituły i dworu biskupiego, musiała zatem pozostawać w bezpośrednim zainteresowaniu Kopernika. W swoich pracach oraz innych zachowanych dokumentach uczony nie tylko wskazuje źródła różnego rodzaju zagrożeń, także tych o podłożu kryminalnym, ale również trafnie je definiuje, interpretuje i proponuje konkretne przedsięwzięcia służące ich ograniczeniu²⁵. Przywołana wcześniej rozprawa o pieniądzu potwierdza przy tym, że niektóre dzieła Kopernika, oczywiście obok niepodlegającej dyskusji bogatej spuścizny dotyczącej astronomii, zyskały międzynarodowy rozgłos, przyczyniając się tym samym do rozwoju współczesnej myśli ekonomicznej i kryminologicznej²⁶.

Kim jest kryminolog?

Przypadek Kopernika jest dobrym pretekstem do podjęcia dyskusji na temat statusu kryminologa. Potwierdza on, że może nim być także astronom pod warunkiem, że ze swojej zawodowej lub naukowej perspektywy dostrzega wyzwania, które współcześnie definiowane są jako przestępstwa lub też inne zjawiska o podłożu patologicznym. Ważne jest przy tym, aby pretendent do miana kryminologa potrafił swoje dokonania – w ramach reprezentowanej nauki – odpowiednio upowszechniać, proponując tym samym określoną formułę przedsięwzięć profilaktycznych. Czy tak ujęta definicja kryminologa jest wyczerpująca? Z pewnością zaproponowana odpowiedź nie rozwiązuje wszystkich dylematów związanych z określeniem przedmiotu kryminologii i satysfakcjonującym wskazaniem jej przedstawicieli.

Jednak, aby rozwiązać wszystkie wątpliwości związane z wyznaczeniem granic kryminologii, należy cofnąć się do tych czasów, kiedy refleksja kryminologiczna zaczynała dopiero przekształcać się w samodzielną naukę²⁷. Dzieje się to oczywiście nie tylko za sprawą przedstawicieli antropologii kryminalnej²⁸. Znaczący wpływ na ten ewolucyjny proces miały również wcześniejsze prace, w szczególności frenologów i fizjologów²⁹. Pomijając błędne interpretacje auto-

²⁵ Ibidem.

²⁶ Por. P. Łopuszański, *Mikołaj Kopernik. Nowe oblicze geniusza*, Warszawa 2022.

²⁷ Zob. J. Widacki, *Początki kryminologii w Polsce...*, op. cit., s. 493 i n.; J. Widacki, *Szkice z dziejów prawa karnego...*, op. cit.

²⁸ Zob. W. Pływaczewski, *Biokryminologia. Od antropologii kryminalnej do współczesnych teorii kryminologicznych*, [w:] *Podmiotowość w prawie*, B. Sitek, M. Szwejkowska (red.), Olsztyn 2012, s. 169–183; także: W. Zalewski, *Biologiczne i biosocjologiczne uwarunkowania przestępczości*, [w:] *Nowe kierunki w kryminologii*, E. Drzazga, M. Grzyb (red.), Warszawa 2018, s. 27–51.

²⁹ Por. E. Janiszewska-Talago, *Szkoła antropologiczna prawa karnego w Polsce*, Warszawa 1965.

rów ówczesnych odkryć, zauważyć należy, że pierwszymi kryminologami byli przedstawiciele nauk medycznych. Przykładowo lekarzem psychiatrą i zarazem antropologiem był wspomniany już wcześniej ojciec – założyciel kryminologii Cesare Lombroso. Z naukami medycznymi związani byli również kontynuatorzy dorobku lombrozańskiego, a także, w kolejnych okresach rozwoju kryminologii, niektórzy inni przedstawiciele kierunków kojarzonych z nurtem pozytywistycznym³⁰. Znacznie później, za sprawą dynamicznie rozwijających się nurtów socjologicznych, początkowo nieliczne grono badaczy fenomenu przestępczości zasilają reprezentanci nauk społecznych, głównie socjologowie. Proces przejmowania przez tę orientację inicjatywy w obszarze badań nad przestępczością dostrzegalny jest przede wszystkim z perspektywy kryminologii amerykańskiej³¹.

Kierunki socjologiczne na przełomie XIX–XX wieku zdominowały rozwój nauk kryminologicznych i – jak na razie – nic nie wskazuje, aby w tym zakresie ich pozycja mogła być zagrożona. Należy też zauważyć, że nie spełniły się też obawy części kryminologów, przywiązanych do tradycyjnej definicji przestępstwa, że odejście kryminologii od swoich pierwotnych korzeni spowoduje jej dezintegrację i powolny upadek. Paradoksalnie interdyscyplinarność kryminologii, otwartej na liczne, często odległe dziedziny zainteresowań badawczych i ich przedstawicieli (filozofowie, historycy, ekonomiści, psychologowie, lekarze, ekolodzy, biolodzy), jedynie ją wzmocniła, czyniąc z kryminologii naukę wyjątkowo twórczą, dynamiczną, a przy tym atrakcyjną także dla wielu innych obszarów naukowych zainteresowań³².

Czy kryminalistyk może być kryminologiem i *vice versa*?

Kontrowersje dotyczące statusu kryminologa pojawiają się również w obrębie tzw. nauk penalnych, określanych też jako nauki kryminalne lub kryminologiczne. Czy naukowiec zajmujący się prawem karnym, polityką kryminalną lub szeroko rozumianą penologią jest lub może być kryminologiem? Odpowiedź na to pytanie będzie analogiczna jak w przypadku kryminologa-astronoma. Jeśli obok problematyki typowo normatywnej bada on, odsłania i popularyzuje nowe przestrzenie kryminologiczne, wpisujące się w zakres zainteresowań etiologii, fenomenologii kryminalnej i profilaktyki kryminologicznej, nie ma przeszkód, aby

³⁰ Zob. J. Błachut i in., *Kryminologia*, Gdańsk 1999, s. 44 i n.

³¹ Zob. B. Hołyst, *Kryminologia*, Warszawa 2016, s. 745 i n.

³² Por. M. Kotowska, W. Pływaczewski (red.), *Kryminologia wobec współczesnych zagrożeń ekologicznych*, Olsztyn 2011, s. 8 i n.

równolegle uznać go za kryminologa. Jednak i w tym przypadku należy zastrzec, że ta formuła łączenia zainteresowań dogmatycznych z kryminologiczną empirią nie może być koniunkturalna czy też incydentalna. Kryminologia nie powinna bowiem służyć, co niestety można coraz częściej zauważyć w pracach początkujących badaczy, jako swoisty kamuflaż skrywający ewidentne niedostatki niektórych rozpraw kwalifikacyjnych z zakresu prawa karnego lub kryminalistyki. Niejednokrotnie tzw. rozdziały kryminologiczne w pracach doktorskich, a nawet habilitacyjnych, poza zwykłą statystyką i dość pobieżnym odnotowaniem oczywistych faktów, na marginesie nie zawsze podporządkowanych metodologicznym wymogom, mają niewiele wspólnego z pogłębioną refleksją kryminologiczną.

Wręcz modelowym obszarem rozważań nad zakresem kryminologii i statusem kryminologa są relacje pomiędzy kryminologią i kryminalistyką³³. Niewątpliwie te dwie dziedziny zainteresowań przestępstwem i przestępczością, mimo oczywistych różnic, mają wiele wspólnego. Często bowiem określa się je wręcz jako „nauki siostrzane”. Wciąż jednak pozostaje aktualne pytanie: *Czy każdy kryminalistyk jest jednocześnie kryminologiem?* Aby udzielić na nie odpowiedzi, należy cofnąć się do historii kryminalistyki. Otóż okazuje się, że u swojego zarania kryminalistyka określana była jako kryminologia³⁴. Znacznie później, dzięki badaniom nad etiologią przestępczości, zapoczątkowany został proces usamodzielniania się kryminologii jako nauki o wyraźnie określonym przedmiocie zainteresowań. Wspólne korzenie obu dyscyplin utrudniają jednoznaczne sklasyfikowanie tych przedstawicieli nauki, którzy w swoich badaniach podejmowali lub podejmują zarówno problematykę kryminologiczną, jak i kryminalistyczną, reprezentując i autoryzując równolegle dorobek poszczególnych szkół prawa karnego.

Z powyższym dylematem stworzenia listy naukowców popularyzujących polską myśl kryminologiczną zetknęli się m.in. olsztyńscy kryminolodzy, autorzy opracowania ukazującego dorobek polskiej myśli kryminologicznej z przełomu XIX/XX wieku³⁵. W naukowych życiorysach znanych przedstawicieli nauk

³³ K. Krajewski, *Kryminologia a kryminalistyka*, [w:] *Nauka wobec przestępczości. Księga ku czci Profesora Tadeusza Hanauska*, J. Błachut i in. (red.), Kraków 2001, s. 146 i n.

³⁴ Reminiscencje tego stanu rzeczy dostrzec można na przykładzie jednego z czasopism specjalistycznych wydawanego w Polsce pod nazwą „Archiwum Medycyny Sądowej i Kryminologii”. W rzeczywistości pismo to jest periodykiem poświęconym problematyce z zakresu medycyny sądowej i kryminalistyki. J. Widacki podaje, że Ludwik Krzywicki jako pierwszy, bowiem już w 1888 roku, użył w języku polskim nazwy „kryminologia” w dzisiejszym rozumieniu tego pojęcia – zob. J. Widacki i in., *Kryminologia. Zarys systemu*, Warszawa 2022, s. 453.

³⁵ Sygnalizowane opracowanie pt. *Leksykon polskiej myśli kryminologicznej* (w druku), obejmujące przełom XIX/XX wieku, zawiera biogramy polskich przedstawicieli nauk kryminologicznych, reprezentujących różne dziedziny, specjalności i zainteresowania naukowe.

penalnych w porównywalnych proporcjach pojawia się dorobek kryminologiczny i kryminalistyczny³⁶. Chociażby z tego powodu wielu kryminalistyk, działającym w tym okresie, przysługiwać powinno także miano kryminologa. Problem ten ma również swoje współczesne odniesienia. Okazuje się bowiem, że wielu dzisiejszych kryminalistyków, słusznie lub mniej zasadnie, uznaje się za kryminologów. Niejednokrotnie tego rodzaju afiliacje mają swoje merytoryczne uzasadnienie. Potwierdza je m.in. niekwestionowany dorobek badacza i jego aktywne uczestnictwo w naukowym życiu kryminologicznym. Działalność ta jest najczęściej kojarzona z krajowymi lub zagranicznymi publikacjami w renomowanych czasopismach, dorobkiem recenzyjnym (przewody doktorskie, habilitacyjne, postępowania profesorskie), kierowaniem i realizacją projektów badawczych, czynnym uczestnictwem w krajowych i międzynarodowych kongresach i w konsekwencji powszechnie akceptowaną pozycją naukową. Zdarzają się jednak sporadyczne przypadki, kiedy przedstawiciele kryminalistyki z dość skromnym, a często i budzącym uzasadnione wątpliwości dorobkiem z zakresu kryminologii, próbują promować się jako kryminolodzy. Tego rodzaju postawa musi niestety budzić uzasadnione wątpliwości, tym bardziej, że niektórzy kryminaliści nie do końca akceptują próby twórczego utożsamiania się kryminologów z kryminalistyką. Ten swoisty ostracyzm dotyka, niestety, także tych przedstawicieli kryminologii, którzy wyróżniają się interesującym i zarazem niekwestionowanym w środowisku naukowym dorobkiem z zakresu kryminalistyki, w szczególności obejmującym zagadnienia taktyki kryminalistycznej. Niniejsze spostrzeżenia potwierdzają, że sytuacja tzw. hybrydowych kryminologów, podejmujących także interesujące wyzwania z zakresu kryminalistyki, nie jest łatwa i przypomina nieco swoisty „salon odrzuconych”. Wydaje się, że jedną z przyczyn takiego stanu rzeczy jest dość stereotypowe, wynikające też z historycznych uwarunkowań, postrzeganie kryminalistyki wyłącznie z pozycji techniki kryminalistycznej, czyli z tej perspektywy, która z oczywistych względów stanowi główny obszar zainteresowania licznej grupy kryminalistyków, którzy łączą swoją aktywność akademicką z rolą biegłego sądowego.

---

³⁶ Przykładowo dorobek naukowy jednego z czołowych polskich kryminologów – prof. Brunona Hołysta, obejmuje także kryminalistykę, którą uczyony określa jako naukę szczególnie mu bliską. W obszarze szczegółowych zainteresowań badawczych kryminologa znalazły się także problemy pokrzywdzenia ofiar przestępstw (*Wiktymologia*, *Wiktymologia kryminalna*, *Wiktymologia społeczna*), socjologia (*Socjologia kryminalistyczna*), psychologia (*Psychologia kryminalistyczna*), problematyka samobójstw (*Suicydologia*), działalność służb policyjnych (*Policja na świecie*), zamachy terrorystycznych (*Terroryzm*, t. I i II). Zob. m.in. B. Hołyst, *Bibliografia publikacji za lata 1955–2006*, Warszawa–Łódź 2007.

Czy istnieje odrębna kategoria praktyków kryminologów?

Dyskusja wokół statusu kryminologa dotyczy również osób, którzy funkcjonują poza lub na pograniczu nauki, rozumianej jako obszar aktywności typowo akademickiej. Chodzi tu m.in. o przedstawicieli organów ścigania i wymiaru sprawiedliwości, w szczególności sędziów, adwokatów, prokuratorów, policjantów itd. *Czy mogą oni utożsamiać się z kryminologią i uważać się za kryminologów? Jeżeli tak, to w jakim zakresie?* Odpowiedź na to pytanie nie jest łatwa, bowiem wydłużanie ponad miarę listy kryminologów zagrozić może statusowi kryminologa jako czytelnie zdefiniowanego eksperta zajmującego się problematyką zapobiegania przestępczości. Brak wyraźnych kryteriów w sygnalizowanym obszarze może prowadzić także do dezintegracji kryminologii jako samodzielnej nauki. Przy okazji należy zauważyć, że wiele zamętu w tym zakresie powodują powtarzające się próby dzielenia kryminologii na kryminologię akademicką i tzw. stosowaną.

O ile ten podział jest akceptowany w poważnych podręcznikach autorstwa uznanych, nierzadko światowych autorytetów z zakresu kryminologii, o tyle z całą pewnością prezentowanie dorobku kryminologii według wskazanego schematu nie powinno nikogo niepokoić. Ten rodzaj ekspozycji istotnych problemów jest uzasadniony chęcią oddzielenia tzw. teoretycznej części, najczęściej prezentującej nurty i teorie kryminologiczne, od jej warstwy praktycznej. Gorzej, jeśli tego rodzaju próby, pozbawione metodologicznej refleksji, podejmują autorzy mniej doświadczeni, niejednokrotnie z rodowodem praktycznym, którzy w swoich opracowaniach sprowadzają kryminologię do roli dziedziny kazuistycznej, zaledwie odtwarzającej fenomen przestępczości w formie zbliżonej do zakresu taktyki kryminalistycznej. Przedmiotowe zjawisko można prześledzić na przykładzie niektórych podręczników, w tytułach których eksponowana jest nazwa „kryminologia”, natomiast ich zawartość stanowi w rzeczywistości zbiór luźno powiązanych artykułów podporządkowanych indywidualnym zainteresowaniom ich autorów. Ta krytyczna uwaga nie ma oczywiście na celu podważenia roli praktyków w procesie wzbogacaniu kryminologii. Tym bardziej, że kryminologia – co należy mocno podkreślić – jest dziedziną *par excellence* empiryczną. Zatem jej dzielenie według wspomnianego schematu na część stosowaną i teoretyczną, czyli niestosowaną (?) zawsze będzie budzić mieszane refleksje, tym bardziej, o czym nie wolno zapominać, że podstawą warstwy teoretycznej kryminologii i jej istotą są konkretne badania i twórcza analiza ich rezultatów.

W nawiązaniu do zasadniczego pytania: *Czy istnieje kategoria praktyków kryminologów?* Należy i w tym przypadku odpowiedzieć twierdząco. Przy czym,

podobnie jak uczyniono to wcześniej, w nawiązaniu do refleksji na temat spuścizny kopernikańskiej, wypada zastrzec, że nie każdy praktyk reprezentujący podmiot zajmujący się zwalczaniem i przeciwdziałaniem przestępczości może uważać się za kryminologa. W miarę czytelnym kryterium może tu być stopień zaangażowania konkretnego przedstawiciela wskazanych agend kontroli społecznej w działalność na rzecz merytorycznego wzbogacania i popularyzowania kryminologii i realizowania jej podstawowej misji, postrzeganej przede wszystkim z perspektywy przedsięwzięć zapobiegawczych. Niewątpliwie najpełniej aktywność tę potwierdzają specjalistyczne publikacje (opracowania zwarte, artykuły, komunikaty) i ekspertyzy, jak również – co zostało już podkreślone – czynne uczestnictwo w wymianie naukowej (kongresy, konferencje, seminaria, warsztaty). Przykładowo policjanta, który reprezentuje służbę prewencji, można uznać za kryminologa, jeśli na co dzień upowszechnia on i wdraża w życie założenia tej nauki w obszarze szeroko definiowanej profilaktyki, m.in. poprzez specjalistyczne publikacje, czynne uczestnictwo w tworzeniu i realizacji programów profilaktycznych ukierunkowanych na przeciwdziałanie wiktyimizacji, jak również branie udziału w spotkaniach z osobami tzw. szczególnego ryzyka (seniorzy, uczniowie, przedsiębiorcy)³⁷.

Czy kryminolog to zawód?

Jak wcześniej wykazano ustalenie kto jest kryminologiem, a kto na pewno nim nie jest, okazuje się trudne i zmusza do głębszych przemyśleń. Na przykład jeszcze do niedawna na polskich uczelniach nie istniały kierunki kształcące kryminologów. Obecnie większość publicznych i prywatnych szkół uruchomiła studia kryminologiczne na poziomie licencjackim i magisterskim. Najczęściej prowadzone są one na wydziałach prawa i administracji, równoległe z kierunkami administracyjnymi lub zorientowanymi na edukację w zakresie bezpieczeństwa wewnętrznego. A zatem student kończący ten kierunek może tytułarnie uważać się za kryminologa, tak jak absolwent kierunku prawo za prawnika. W obu jednak przypadkach ukończenie studiów nie daje jeszcze pełnych podstaw do podejmowania *ad hoc* wyzwań zawodowych w obszarach wymagających od przyszłych pracowników specjalistycznej wiedzy i doświadczenia. W przypadku absolwenta kryminologii, w odróżnieniu od adepta studiów medycznych, którego ścieżka

---

³⁷ Zob. H. Kury, J. Obergfell-Fuchs, *Komunalna prewencja kryminalna w Europie*, [w:] *Mit represyjności albo o znaczeniu prewencji kryminalnej*, J. Czapska, H. Kury (red.), Kraków 2002, s. 343; por. także: J. Czapska, J. Wójcikiewicz, *Policja w społeczeństwie obywatelskim*, Kraków 1999.

zawodowa jest czytelnie wyznaczona i powiązana z otrzymaną w czasie studiów wiedzą, przyszłość zawodowa kryminologa nie jest do końca zdefiniowana. Przykładowo może on aplikować do służb mundurowych (policja, wojsko/zandarmeria wojskowa, służby graniczne, administracja itd.) bądź realizować się w obszarze praktyki penitencjarnej czy szeroko rozumianej edukacji. Ostatecznie staje się policjantem, żołnierzem, funkcjonariuszem służby więziennej, pedagogiem lub urzędnikiem, co oznacza, że w nowych rolach zawodowych *de facto* przestaje być kryminologiem w rozumieniu kategorii zawodowej. Wydaje się jednak, że w najbliższych latach proces usamodzielniania się kryminologów i wzrostu prestiżu zawodu kryminologa nabierze właściwego tempa, bowiem już dziś daje się zauważyć deficyt krytycznej myśli kryminologicznej, w takich obszarach jak legislacja, kształtowanie bezpiecznych przestrzeni publicznych, cyberbezpieczeństwo czy konstruowanie programów i strategii zapobiegania przestępczości na użytek specjalistycznych gałęzi gospodarki.

Wydaje się, że obecnie w polskich realiach właściwie tylko niewielu przedstawicieli poszczególnych grup zawodowych może uważać się za kryminologów. Z całą pewnością będą nimi nauczyciele akademicki zajmujący się na co dzień kryminologią, czyli realizujący zajęcia dydaktyczne z kryminologii lub też prowadzący działalność naukową z tego zakresu. Tym niemniej zgodnie z oficjalnym wykazem zawodów pozostają oni równocześnie nauczycielami akademickimi. Z pewnością za kryminologów mogą uważać się także naukowcy skupieni wokół różnego rodzaju instytutów i innych placówek naukowych podejmujących badania nad przestępczością i zapobieganiem temu zjawisku.

Na uwagę zasługuje fakt, że od niedawna w urzędowym wykazie zawodów i specjalności wyodrębniono kryminologa jako odrębną kategorię³⁸. Niewątpliwie tego rodzaju zapis oddaje specyfikę prowadzonej działalności i tym samym podkreśla społeczną rangę tej stosunkowo nowej specjalności. Należy też odnotować, że amerykański system kształcenia na poziomie studiów wyższych zakłada równoległe istnienie dwóch form edukacji – wydziałów prawa (*School of Law*) oraz wydziałów zorientowanych na kształcenie przyszłych praktyków-kryminologów (*Criminal Justice*). Natomiast w Europie jeszcze do niedawna funkcjonowały wyłącznie kierunki prawnicze. Z całą pewnością, jak słusznie zauważa Emil Walenty Pływaczewski, ich dominacja zaciążyła na rozwoju kryminologii³⁹. Pamiętać należy także, że w latach 70. ubiegłego wieku studenci

³⁸ Zob. Rozporządzenie Ministra Rodziny Polityki Społecznej z dnia 13 listopada 2021 r. zmieniające rozporządzenie w sprawie kwalifikacji zawodów i specjalności na potrzeby rynku pracy oraz w zakresie jej stosowania (Dz.U. 2021, poz. 2285).

³⁹ Por. E.W. Pływaczewski, *Polska kryminologia...*, op. cit., s. 381–402.

europejskich wydziałów prawa mieli ograniczony kontakt z nowymi nurtami kryminologii. Prawdziwym matecznikiem nowoczesnej myśli kryminologicznej były wówczas amerykańskie uczelnie i instytuty badawcze⁴⁰. Natomiast w przypadku uczelni działających za tzw. żelazną kurtyną, można mówić o całkowitym zamknięciu się na kryminologię. Nauka ta uważana była przez decydentów politycznych tego okresu, a także część środowiska naukowego, za burżuazyjną, a zatem politycznie szkodliwą i wręcz niebezpieczną. Przełom w tym zakresie nastąpił dopiero po 1956 r., kiedy to w wielu krajach wschodniej Europy, w tym także w Polsce, kryminologia, często w zindoktrynowanym wydaniu, powróciła na uczelnie⁴¹. Na tle prestiżowych kierunków prawniczych dziedzina ta traktowana była, mimo niekwestionowanych osiągnięć naukowych jej przedstawicieli jako nauka zaledwie pomocnicza, co potwierdzają godzinowe przydziały zajęć z tzw. przedmiotów kryminologicznych. Ponadto na wielu polskich wydziałach prawa kryminologia w ogóle nie była wykładana. Wynikało to nie tylko z niechęci do co najmniej niepewnej ideologicznie dyscypliny, ale również z powodów czysto pragmatycznych, m.in. takich jak brak odpowiedniej kadry naukowej i nowych podręczników. Tę niezbyt budującą diagnozę dodatkowo potwierdza fakt, że polską myśl kryminologiczną w okresie powojennym reprezentowali i popularyzowali kryminolodzy emigranci. Jak zauważa Jan Widacki, wielu z nich, m.in. Leon Radzinowicz i Florian Wiktor Znaniecki, na skutek zawieruchy wojennej, a później także z powodów politycznych, zmuszonych było kontynuować swoją działalność naukową na zachodzie Europy lub w Stanach Zjednoczonych⁴².

Myśl kryminologiczna na tle nowych wyzwań cywilizacyjnych

Podsumowanie

Współczesna nauka o przestępcy i przestępczości w Polsce stanowi kontynuację historycznej myśli kryminologicznej, którą sukcesywnie rozwijali i wzbogacali kryminolodzy klasycy, reprezentujący często różne kierunki zainteresowań badawczych. Bezspornie należy uznać ich za pionierów tej nauki⁴³. Jednak, podobnie jak dzieje się to w obszarze wielu innych dziedzin i specjalności, także kryminologia podlega głębokim przeobrażeniom. Proces ten podyktowany jest

⁴⁰ Ibidem, s. 381–402.

⁴¹ Ibidem.

⁴² J. Widacki i in., *Kryminologia...*, op. cit., s. 454 i n.

⁴³ J. Nelken, *Polska myśl kryminologiczna...*, op. cit., s. 223 i n.

potrzebą wypracowania nowych skutecznych programów w zakresie zwalczania i zapobiegania przestępczości⁴⁴. Coraz częściej, co trafnie zauważa m.in. Irena Rzeplińska, podkreśla się m.in. potrzebę zrewidowania dotychczasowej listy nurtów kryminologicznych i teorii kryminologicznych, które na tle nowych zjawisk o podłożu patologicznym nie do końca przystają do współczesnych globalnych wyzwań⁴⁵. Trudno zaprzeczyć, że niektóre z nich odbierane są dziś jako koncepcje, delikatnie mówiąc, przebrzmiałe. Jak odnotowuje Wojciech Filipkowski dynamiczny rozwój nowych technik i technologii przekazu informacji, w tym wykorzystywanie sztucznej inteligencji przez zorganizowane struktury przestępcze, potwierdza jak dynamicznie zmienia się nasza rzeczywistość⁴⁶. Nie mniej ważne wyzwania, zdaniem Magdaleny Zubańskiej, stoją przed kryminologią i kryminalistyką z związku z rozwojem badań genetycznych⁴⁷. Oznacza to, że dotychczasowe, dość ograniczone spektrum zainteresowań niektórych gałęzi kryminologii, w tym kryminologii klinicznej, będzie musiało w najbliższym czasie zostać znacznie poszerzone⁴⁸.

Prawdziwa rewolucja czeka zapewne kryminologię również w związku z zupełnie innym niż dotychczas, niestandardowym postrzeganiem różnego rodzaju zagrożeń środowiskowych⁴⁹. Już dziś mówi się o zielonej kryminologii (*green criminology*), czyli kierunku spajającym zainteresowania tzw. przestępczością środowiskową jako nowym paradygmacie⁵⁰. Zrywa on w pewnym stopniu z tradycyjną definicją przestępstwa i wprowadza nowe formy i kryteria odpowiedzialności za masowe niszczenie oraz degradację środowiska naturalnego. Przykładem takiego nieszablonowego podejścia do zasygnalizowanego problemu jest postulat

⁴⁴ Zob. E. Drzazga, *O roli kryminologa...*, op. cit., s. 23–35.

⁴⁵ Zob. I. Rzeplińska, *Kryminolog...*, op. cit., s. 635 i n.

⁴⁶ Zob. W. Filipkowski, *Kryminologiczne problemy sztucznej inteligencji – przyczynek do dyskusji*, [w:] *Wolność i prawo...*, op. cit., B. Błońska i in. (red.), s. 497–506 i powołana tam literatura.

⁴⁷ M. Zubańska, *Nowe technologie w kryminalistyce. Aspekty prawne i kryminalistyczne*, Olsztyn 2019, s. 57 i n.

⁴⁸ M. Zubańska, *Kryminalistyka w dobie przyspieszenia naukowo-technicznego i technologicznych nadużyć – przytłaczająca wizja zmian czy inspiracja do rozwoju?* „Studia Prawnoustrojowe” 2021, nr 52, s. 560.

⁴⁹ Zob. W. Pływaczewski, *Ekokryminologia – nowe wyzwania badawcze w obszarze „zielonej przestępczości”* (*Uwagi na tle raportów Międzynarodowego Zespołu do spraw Zmian Klimatycznych*), [w:] *Wolność i prawo...*, B. Błońska i in. (red.), op. cit., s. 605 i n.; także: W. Pływaczewski, *Ecocriminology in Poland and Around the World – a Balance Sheet of Past Experience (with Particular Emphasis on the Educational and Research Offer on the Police Academy in Szczecino)*, „Przegląd Policyjny” 2021, nr 2, s. 22 i n.

⁵⁰ Pogląd ten na gruncie polskiej kryminologii, wzorem innych przedstawicieli zielonej kryminologii, prezentuje już od dłuższego czasu autor niniejszego opracowania.

uznania za zbrodnie międzynarodowe tych przestępstw, które są wymierzone w dobra uniwersalne (ziemia, woda, powietrze, lasy)⁵¹. Problematyka ta podejmowana jest również z perspektywy kolejnego, coraz bardziej dostrzegalnego kierunku badawczego jakim jest niewątpliwie kryminologia wojny (*criminology of war*)⁵². Zdaniem Dawn Lynnette Rothe program tego kierunku w znacznej mierze koresponduje z problematyką badawczą skoncentrowaną na określeniu zakresu odpowiedzialności państw i ich przywódców za przestępstwa o globalnym wymiarze (*state crime*)⁵³.

Powyższe wybiórcze przykłady potwierdzają, że przed kryminologami stoją wyzwania, które do niedawna wydawały się być zaledwie odległą perspektywą. Ich globalny zarazem i wielodyscyplinarny kontekst jeszcze raz potwierdza, że kryminolodzy muszą je podejmować niemalże od zaraz i analizować opierając się na bogatych doświadczeniach innych niekryminologicznych nauk i specjalności⁵⁴. Trudno na przykład zajmować się przestępczością środowiskową, m.in. dotyczącą zmian klimatycznych, bez uwzględnienia dorobku przedstawicieli nauk przyrodniczych i klimatologii⁵⁵. Podobnie jak nieznamość nowoczesnych technik przekazu elektronicznego i sztucznej inteligencji wręcz uniemożliwia zrozumienie istoty cyberprzestępstw w obszarze finansów, odnotowywanych m.in. w działalności banków, giełd i każdej innej gałęzi gospodarki opartej na tzw. transferach wysokich częstotliwości. Z powyższych względów musi się zmienić rola badacza – kryminologa. Z podmiotu próbującego merytorycznie ogarnąć wszystkie szczegółowe zadania, coraz częściej będzie on raczej wnikliwym koordynatorem podejmowanych badań, dbającym o to, aby potencjał teoretyczny

---

⁵¹ Por. W. Pływaczewski i in., *Odpowiedzialność za środowisko z perspektywy prawa, kryminologii i nauk przyrodniczych*, Warszawa 2020.

⁵² Por. R. Jamieson (red.), *The Criminology of War*, London 2014; R. McGarry, S. Walklate (red.), *The Palgrave Handbook of Criminology and War*, London 2016; C. Mullins, N. Visagaratnam, *Sex and sexualized violence in armed conflicts*, [w:] *Criminology and war: Transgressing the borders*, S. Walklate, R. McGarry (red.), New York 2015; B.M. Eriksson, M. Stern, *Sexual Violence as a Weapon of War? Perceptions, Prescriptions, Problems in the Congo and Beyond (Africa Now)*, London–New York 2013; M. Ickiewicz-Sawicka, *Serbsko-albański konflikt o Kosowo. Studium kryminologiczne*, Białystok 2019; zob. także: W. Pływaczewski, *Sexual Violence as a Form of War Tactic and Criminal Terror – Victimological Perspective*, „Internal Security” 2022, nr 14, s. 149–171.

⁵³ Por. D.L. Rothe, *State Criminality. The Crime of All Crimes*, Lanham 2009; P. Chlebowicz, *Zabójstwa polityczne w ujęciu kryminologicznym*, [w:] *Wolność i prawo...*, B. Błońska i in. (red.), op. cit., s. 450–455.

⁵⁴ Por. E.W. Pływaczewski i in., *Kryminologia. Stan i perspektywy rozwoju. Z uwzględnieniem założeń Agendy ONZ na rzecz zrównoważonego rozwoju 2030*, Warszawa 2019.

⁵⁵ W. Pływaczewski i in., *Criminal Climatology – New Tool for Identification of Civilization Threats in the Environmental Protection Areas. National, Regional and Global Perspective*, „Internal Security” 2020, vol. 12, iss. 1, s. 281–298.

i praktyczny innych, bliższych lub dalszych kryminologii obszarów badawczych w maksymalnym stopniu służył wypracowaniu efektywnych programów i strategii zapobiegawczych.

Bibliografia

- Biskup M. (red.), *Mikołaja Kopernika lokacje łanów opuszczonych (Nicolai Copernici Locationes mansorum desertorum)*, Olsztyn 1970.
- Błachut J., Gaberle A., Krajewski K., *Kryminologia*, Gdańsk 1999.
- Boruszewski J., Nowak-Posadzy K., *Prawo Kopernika-Greshama: rekonstrukcja metodologiczna*, „*Ekonomista*” 2018, nr 5.
- Cackowski S., *Mikołaj Kopernik jako ekonomista*, Toruń 1970.
- Chlebowicz P., *Zabójstwa polityczne w ujęciu kryminologicznym*, [w:] *Wolność i prawo. Księga jubileuszowa dedykowana Profesorowi Andrzejowi Rzeplińskiemu*, B. Błońska i in. (red.), Warszawa 2022.
- Czapska J., Wójcikiewicz J., *Policja w społeczeństwie obywatelskim*, Kraków 1999.
- Dmochowski J., *Mikołaja Kopernika „Rozprawy o monecie” i inne pisma ekonomiczne*, Warszawa 1924.
- Drzazga E., *O roli kryminologa wczoraj i dziś*, [w:] *Po co nam kryminologia? Księga jubileuszowa Profesor Ireny Rzeplińskiej*, W. Klaus, D. Woźniakowska-Fajst, P. Wiktorska, K. Buczkowski (red.), Warszawa 2019.
- Eriksson B.M., Stern M., *Sexual Violence as a Weapon of War? Perceptions, Prescriptions, Problems in the Congo and Beyond (Africa Now)*, London–New York 2013.
- Fiedoruk A., *Uczta szubrawców. Historia żywnościowych przekrętów*, Łódź 2022.
- Filipkowski W., *Kryminologiczne problemy sztucznej inteligencji – przyczynek do dyskusji*, [w:] *Wolność i prawo. Księga jubileuszowa dedykowana Profesorowi Andrzejowi Rzeplińskiemu*, B. Błońska i in. (red.), Warszawa 2022.
- Górski K., *Łukasz Watzenrode: życie i działalność polityczna (1447–1512)*, Wrocław 1973.
- Górski K., *Mikołaj Kopernik. Środowisko społeczne i samotność*, Toruń 2012.
- Hołyst B., *Bibliografia publikacji za lata 1955–2006*, Warszawa–Łódź 2007.
- Hołyst B., *Kryminologia*, Warszawa 2016.
- Ickiewicz-Sawicka M., *Serbsko-albański konflikt o Kosowo. Studium kryminologiczne*. Białystok 2019.
- Innes B., *Falszerstwa i oszustwa*, Warszawa 2006.
- Jamieson R. (red.), *The Criminology of War*, London 2014.
- Janiszewska-Talago E., *Szkoła antropologiczna prawa karnego w Polsce*, Warszawa 1965.
- Kotowska M., Pływaczewski W. (red.), *Kryminologia wobec współczesnych zagrożeń ekologicznych*, Olsztyn 2011.
- Krajewski K., *Kryminologia a kryminalistyka*, [w:] *Nauka wobec przestępczości. Księga ku czci Profesora Tadeusza Hanauska*, J. Błachut, M. Szewczyk, J. Wójcikiewicz (red.), Kraków 2001.

- Kury H., Obergfell-Fuchs J., *Komunalna prewencja kryminalna w Europie*, [w:] *Mit represyjności albo o znaczeniu prewencji kryminalnej*, J. Czapska, H. Kury (red.), Kraków 2002.
- Łopuszański P., *Mikołaj Kopernik. Nowe oblicze geniusza*, Warszawa 2022.
- McGarry R., Walklate S. (red.), *The Palgrave Handbook of Criminology and War*, London 2016.
- Mullins C., Visagaratnam N., *Sex and sexualized violence in armed conflicts*, [w:] *Criminology and war: Transgressing the borders*, S. Walklate, R. McGarry (red.), New York 2015.
- Nelken J., *Polska myśl kryminologiczna od końca XIX wieku do 1939 roku*, „Archiwum Kryminologii” 1986, t. XIII.
- Orliński W., *Kopernik. Rewolucje*, Warszawa 2022.
- Pływaczewski E.W. i in., *Kryminologia. Stan i perspektywy rozwoju. Z uwzględnieniem założeń Agendy ONZ na rzecz zrównoważonego rozwoju 2030*, Warszawa 2019.
- Pływaczewski E.W., *Polska kryminologia i nauki penalne w pierwszej dekadzie po zakończeniu II wojny światowej*, „Archiwum Kryminologii” 2019, tom XLI/2.
- Pływaczewski W., *„Pranie żywności” jako szczególna forma przestępczości gospodarczej*, [w:] *Złota księga jubileuszowa prof. zw. dr. hab. dr. honoris causa Brunona Hołysta*, B. Sygit (red.), Łódź 2015.
- Pływaczewski W., *Biokryminologia. Od antropologii kryminalnej do współczesnych teorii kryminologicznych*, [w:] *Podmiotowość w prawie*, B. Sitek, M. Szwejkowska (red.), Olsztyn 2012.
- Pływaczewski W., Duda M., Narodowska J., *Criminal Climatology – New Tool for Identification of Civilization Threats in the Environmental Protection Areas. National, Regional and Global Perspective*, „Internal Security” 2020, Vol. 12, Iss. 1.
- Pływaczewski W., *Ecocriminology in Poland and Around the World – a Balance Sheet of Past Experience (with Particular Emphasis on the Educational and Research Offer on the Police Academy in Szcztyno*, „Przegląd Policyjny” 2021, nr 2.
- Pływaczewski W., *Ekokryminologia – nowe wyzwania badawcze w obszarze „zielonej przestępczości” (Uwagi na tle raportów Międzynarodowego Zespołu do spraw Zmian Klimatycznych)*, [w:] *Wolność i prawo. Księga jubileuszowa dedykowana Profesorowi Andrzejowi Rzeplińskiemu*, B. Błońska i in. (red.), Warszawa 2022.
- Pływaczewski W., *Sexual Violence as a Form of War Tactic and Criminal Terror – Victimological Perspective*, „Internal Security” 2022, nr 14.
- Pływaczewski W., Zębek E., Narodowska J., *Odpowiedzialność za środowisko z perspektywy prawa, kryminologii i nauk przyrodniczych*, Warszawa 2020.
- Rothe D.L., *State Criminality. The Crime of All Crimes*, Lanham 2009.
- Rzeplińska I., *Kryminolog i jego obowiązki*, [w:] *Wolność i prawo. Księga jubileuszowa dedykowana Profesorowi Andrzejowi Rzeplińskiemu*, B. Błońska i in. (red.), Warszawa 2022.
- Sikorski J., *Mikołaj Kopernik na Warmii*, Olsztyn 1968.
- Sikorski J., *Prywatne życie Mikołaja Kopernika*, Olsztyn 2011.
- Widacki J. i in., *Kryminologia. Zarys systemu*, Warszawa 2022.
- Widacki J., *Początki kryminologii w Polsce. Od ery prepozytywistycznej do pełnego pozytywizmu*, „Krakowskie Studia z Historii Państwa i Prawa” 2020, nr 13(4).

- Widacki J., *Szkice z dziejów prawa karnego i kryminologii w Krakowie. Myśli i ludzie*, Kraków 2014.
- Zadworna S. (oprac.), *Śladami polskiej myśli kryminologicznej*, „Wiadomości Uniwersyteckie” 2020, nr 3(247).
- Zalewski W., *Biologiczne i biosocjologiczne uwarunkowania przestępczości*, [w:] *Nowe kierunki w kryminologii*, E. Drzazga, M. Grzyb (red.), Warszawa 2018.
- Zubańska M., *Kryminalistyka w dobie przyspieszenia naukowo-technicznego i technologicznych nadużyć – przytłaczająca wizja zmian czy inspiracja do rozwoju?* „Studia Prawnoustrojowe” 2021, nr 52.
- Zubańska M., *Nowe technologie w kryminalistyce. Aspekty prawne i kryminalistyczne*, Olsztyn 2019.

Tytuł

Czy Mikołaj Kopernik byłby kryminologiem? Wprowadzenie do dyskusji nad zakresem dawnej i współczesnej kryminologii oraz statusem kryminologa

Streszczenie

Autor na przykładzie spuścizny kopernikańskiej pokazuje proces przekształcania się myśli kryminologicznej w samodzielną naukę zwaną kryminologią. Jednocześnie konfrontuje tę dziedzinę z innymi dyscyplinami naukowymi, między innymi z kryminalistyką. Wskazuje przy tym, że wspomniane obszary zainteresowań badawczych twórczo uzupełniają i wzbogacają kryminologię. Artykuł stanowi także próbę odpowiedzi na pytanie: kto jest kryminologiem i jakie kryteria decydują o uznaniu kogoś za kryminologa. Całość rozważań autora zamyka lista zadań, które powinna podjąć współczesna kryminologia.

Słowa kluczowe

myśl kryminologiczna, kryminologia, kryminolog, profilaktyka

Title

Would Nicolaus Copernicus have been a criminologist? An introduction to the discussion on the scope of ancient and modern criminology and the status of the criminologist

Summary

The author, using the example of the Copernican legacy, shows the process of transformation of criminological thought into an independent science called criminology. At the same time, he confronts this field with other scientific disciplines, including forensic science. At the same time it indicates that the above-mentioned areas of research interests creatively complement and enrich criminology. The article also attempts to answer

the question: who is a criminologist and what criteria determine whether someone is considered a criminologist. The whole consideration of the author closes with a list of tasks that should be undertaken by modern criminology.

Keywords

criminological thought, criminology, criminologist, prevention

ROZDZIAŁ 2

KRYMINOLOGIA ANGLOAMERYKAŃSKA I *CRIMINAL JUSTICE* Z POLSKIEJ PERSPEKTYWY UJĘCIE RETROSPEKTYWNE

Zasadniczym celem niniejszego opracowania jest przybliżenie wzajemnych relacji i wpływów z okresu międzywojennego i powojennego oraz okresu transformacji ustrojowej przez pryzmat wybranych naszych przedstawicieli nauk kryminologicznych/penalnych w kontekście ich kontaktów z kryminologią angloamerykańską i *criminal justice*.

Zaczną trochę nietypowo, gdyż od Juliusza Makarewicza (1872–1955), uznanego za jednego z najwybitniejszych karnistów polskich wszechczasów, zaliczanego także do głównych przedstawicieli nurtu socjologicznego w Polsce⁵⁶. Jego prace naukowe stanowią najcenniejsze naukowe dziedzictwo w zakresie prawa karnego XX wieku, zaś najważniejsze z nich były także publikowane w Niemczech i w Austrii. W Niemczech są one zaliczane do obowiązującego kanonu literatury prawnokarnej na studiach prawniczych⁵⁷.

---

⁵⁶ Zob. A. Grześkowiak, *Profesor Juliusz Makarewicz – życie i dzieło*, [w:] *Prawo karne w poglądach Juliusza Makarewicza*, A. Grześkowiak (red.), Lublin 2005, s. 23–91; M. Wąsowicz, *Nurt socjologiczny w polskiej myśli prawnokarnej*, Warszawa 1989, s. 66, 83–84.

⁵⁷ Zob. A. Grześkowiak A., *Prawo karne*, wyd. 2, Warszawa 2009, s. 38.

W ramach swoich zainteresowań poznawczych, skoncentrowanych głównie na dogmatyce prawa karnego, Juliusz Makarewicz sporo miejsca poświęcał także wybranym zagadnieniom kryminologicznym, w tym źródłom przestępczości oraz kreowaniu rozwiązań ukierunkowanych na skuteczniejsze jej przeciwdziałanie⁵⁸. Badając przestępstwo i karę, szeroko analizował ich podłoże socjologiczne i psychologiczne. W badaniach naukowych konsekwentnie też stosował metodę historyczną i porównawczą, przyjmując za podstawę badań konieczność analiz filozoficzno-prawnych. Bezspornie część jego dorobku naukowego pozostaje w nurcie kryminologii teoretycznej. Tak jak wielu karnistów tego okresu nie uznawał wszakże kryminologii za odrębną dyscyplinę naukową, lecz za część prawa karnego⁵⁹.

W bogatym wykazie prac naukowych Juliusza Makarewicza rzadko eksponowana jest publikacja pt. *USA. Kartki z podróży po Stanach Zjednoczonych*⁶⁰, w ostatnich latach przywoływana na łamach jednego z periodyków prawniczych⁶¹ i szerzej komentowana na łamach uniwersyteckiej prasy prawniczej⁶². Uzasadniając cel swojej wyprawy do USA, Juliusz Makarewicz wyjaśnia: „Od wielu lat, po prostu od chwili, kiedy zacząłem zajmować się światem społecznej patologii i terapii, światem przestępczości i odpowiedzi społecznej na przestępstwo, natrafiłem ciągle na pomysły amerykańskie o zdumiewającej często śmiałości, o daleko sięgającym radykalizmie w rozcinaniu węzła gordyjskiego splecionych problemów. Trzeba to było raz zobaczyć na miejscu, zanim przedstawimy społeczeństwu projekt kodeksu karnego oparty na długoletnich studiach i rozmyślaniach, owoc pracy indywidualnej i zbiorowych rozważań”.

We przywołanej wyżej monografii Profesor Juliusz Makarewicz zaprezentował amerykański system penitencjarny na tle szeroko rozumianych uwarunkowań społecznych, nie stroniąc od celnych komentarzy natury socjologicznej, psychologicznej czy kulturowej dotyczących funkcjonowania społeczeństwa amerykańskiego. Uznawał bowiem, że obserwacja, poznanie, zrozumienie

⁵⁸ Zob. J. Makarewicz, *Źródła przestępczości*, Lwów 1913; tenże, *Zbrodnia i kara*, Lwów 1922; D. Janicka, *O pionierach...*, op. cit., s. 33.

⁵⁹ Zob. J. Widacki, *Dlaczego w okresie międzywojennym na polskich uniwersytetach nie było katedr kryminologii?* [w:] *Wokół kryminalistyki. Nauka i praktyka. Księga pamiątkowa dedykowana Profesorowi Tadeuszowi Widle*, D. Zienkiewicz (red.), Toruń 2021, s. 177. Autor ten puentuje to dość jednoznacznie: „We Lwowie, wielki Makarewicz uprawiał kryminologię na pełnym marginesie swych zainteresowań prawnodogmatycznych i także marginalne miejsce zdawał się przypisywać tej nauce”.

⁶⁰ J. Makarewicz, *USA. Kartki z podróży po Stanach Zjednoczonych*, Lwów 1929.

⁶¹ Zob. S. Prejsnar-Szatyńska, *Człowiek – przestępca w myśli Juliusza Makarewicza*, „Probacja” 2019, nr 3, s. 94 i n.

⁶² Zob. M. Michalak, *Jak stworzyć dobre prawo, czyli Juliusza Makarewicza „Kartki z podróży po Stanach Zjednoczonych”*, „Gazeta Wydziału Prawa i Administracji UG” 2015, nr 1(20), s. 16 i n.

i krytyczna ocena rozwiązań przyjętych na gruncie innych systemów prawnych była warunkiem *sine qua non* „przedstawienia społeczeństwu polskiemu projektu polskiego kodeksu karnego”. Za państwa przodujące w walce z przestępczością uważał natomiast kraje anglosaskie, które chwalił za inicjatywę i swobodę myśli w tworzeniu nowych rozwiązań do walki z osobami wchodzącymi w konflikt z prawem. Przyczyn takiego stanu rzeczy upatrywał w niewielkiej roli metody teoretyczno-poznawczej w ich nauce, która nie uwzględniała realnych procesów zachodzących w społeczeństwie. Sądził, że świat oczekuje od nauki odpowiedzi, co należy czynić, by wstrzymać narastanie przestępczości zorganizowanej i by zmniejszyć przestępczość nieletnich⁶³.

Zwraca się też uwagę, że znacznym uproszczeniem byłoby sprowadzenie sukcesu polskiego Kodeksu karnego z 1932 r. do wizyty przewodniczącego sekcji prawa karnego Komisji Kodyfikacyjnej w USA. Nie ulega jednak wątpliwości, że dogłębne, komparatystyczne badania prowadzone w toku prac nad kodeksem miały wpływ na ostateczny jego kształt. Twierdzenie to jest tym bardziej zasadne, że tworząc nowy kodeks, jego autorzy eksplorowali nie tylko system prawa amerykańskiego, ale także holenderskiego, norweskiego czy francuskiego. Jest więc faktem, że zanim Komisja Kodyfikacyjna przedstawiła finalną wersję kodeksu karnego, jej członkowie chcieli mieć absolutne przekonanie, że stworzony przez nich akt prawny będzie czerpał z możliwie najlepszych wzorców i jednocześnie uniknie wad, które stały się udziałem obcych ustawodawstw karnych⁶⁴. Warto też nadmienić, że wśród wielu towarzystw naukowych, których Juliusz Makarewicz był członkiem, na pierwszym miejscu wymienia się Amerykańską Akademię Nauk w Bostonie.

Na marginesie warto przypomnieć kilka faktów z życiorysu Juliusza Makarewicza. W dniu 22 lipca 1896 na Uniwersytecie Jagiellońskim podjęta została uchwała uznająca Jego kolokwium habilitacyjne za niezadowolające. Po upływie czterech miesięcy, w dniu 20 listopada 1896 r. Juliusz Makarewicz złożył kolejne podanie o kolokwium habilitacyjne na podstawie artykułu pt. *Idealny zbieg przestępstw w ustawie karnej austriackiej. Studium krytyczne* bez żadnych „nowatorskich i kontrowersyjnych pomysłów” i z nikim, łącznie z recenzentami, nie polemizował. Przewód zakończył się pomyślnie.

Jak pisze Jan Widacki, „Juliusz Makarewicz nie miał sentymentu do Krakowa, który przecież w dużej mierze go ukształtował (gimnazjum, matura, studia, habilitacja, praca w sądzie, na Uniwersytecie, tu powstała znacząca część jego dorobku naukowego, ale także największe przykrości – w sądzie i na Uniwersytecie).

⁶³ Zob. S. Prejsnar-Szatyńska, *Człowiek – przestępca...*, op. cit., s. 94 wraz z cyt. tam literaturą.

⁶⁴ M. Michalak, *Jak stworzyć dobre prawo...*, op. cit., s. 18–19.

Gdy w 1945 r. profesorowie Uniwersytetu Lwowskiego, w tym profesor Przybyłowski rozważali repatriację do Polski, zastanawiając się nad tym, do którego miasta pojechać, ostrzegali „tylko nie do Krakowa”. Wyrzucenie Go z Polskiej Akademii Umiejętności w 1949 r. było jeszcze jednym świństwem zrobionym Makarewiczowi w Krakowie, nie jestem jednak pewien, czy o tym świństwie w ogóle się dowiedział⁶⁵. Nie doczekał się profesury zwyczajnej w Krakowie, a więc w 1907 r. odpowiedział pozytywnie na pismo Rektora Uniwersytetu Lwowskiego zapraszające go na Katedrę tego Uniwersytetu i w tym samym roku przenosi się do Lwowa i pozostaje temu „zawsze wiernemu miastu”, wierny do śmierci⁶⁶.

W XIX wieku urodził się także Florian Znaniecki (1882–1958) – zaliczany do pionierów zainicjowania pewnej gałęzi współczesnego rozwoju amerykańskiej socjologii. Już w wieku 32 lat rozpoczął działalność dydaktyczną w USA. W latach 1914–1919 pracował na Uniwersytecie w Chicago, najpierw jako asystent profesora socjologii na tym uniwersytecie – Williama Thomasa, a od 1917 r. jako wykładowca socjologii. W 1919 r. razem z Williamem Thomasem opuścił Chicago i przeniósł się do Nowego Yorku.

W roku 1920 Florian Znaniecki powrócił do niepodległej Polski. Bezskutecznie próbował zatrudnić się na Uniwersytecie Jagiellońskim albo Uniwersytecie Warszawskim, ostatecznie dostał Katedrę Filozofii III na nowo utworzonym Uniwersytecie Poznańskim, później przemianowaną na Katedrę Socjologii. W latach 30. dwukrotnie przyjeżdżał do USA i wykładał na Columbia University w Nowym Yorku. Tam też zastała go wojna i do kraju już nie wrócił. W latach 1942–1950 był profesorem University of Illinois w Urbana-Champaign. W tej miejscowości zmarł w 1958 roku. Jest współautorem napisanej w latach 1918–1920 monumentalnej pracy z Williamem Thomasem pt. *Chłop polski w Europie i Ameryce*⁶⁷, bazującej na osobistych relacjach imigrantów, stanowiącej podstawę teorii dezorganizacji społecznej.

O wiodącej pozycji Profesora Floriana Znanieckiego w amerykańskiej socjologii świadczyć może chociażby fakt, że w 1954 r. został wybrany prezydentem Amerykańskiego Towarzystwa Socjologicznego, zaś w *Obituary* zamieszczonym krótko po Jego śmierci w „American Sociological Review” podkreśla się, że „In any future Hall of Fame for sociologists, Florian Znaniecki will occupy a prominent place”⁶⁸.

⁶⁵ J. Widacki, *Krakowskie epizody Juliusza Makarewicza*, [w:] *Szkice z dziejów prawa karnego...*, J. Widacki, op. cit., s. 192.

⁶⁶ Ibidem, s. 186. Zob. także: A. Grześkowiak, *Profesor Juliusz Makarewicz...*, op. cit., s. 34.

⁶⁷ F. Znaniecki, W. Thomas, *The Polish Peasant in Europe and America*, Boston 1928; wyd. polskie: *Chłop polski w Europie i w Ameryce*, Warszawa 1976.

⁶⁸ Th. Abel, *The Profession: Reports and Opinion: Florian Znaniecki, 1882–1958*, „American Sociological Review” 1958, vol. 23, s. 429–430.

Osobiste doświadczenie świadczące o światowej pozycji Floriana Znanieckiego, które sygnalizują w mojej książce o Japonii⁶⁹, to zainteresowanie miejscem jego urodzin⁷⁰ przez kryminologa/wiktymologa Profesora Jina Sakatę z Uniwersytetu Tokiwa w Mito. Chciał je bowiem dokładnie wskazać swoim studentom na mapie Polski załączonej do materiałów dydaktycznych eksponujących osiągnięcia naszego wielkiego socjologa i kryminologa.

Do grona wielkich uczonych światowego formatu należy też niewątpliwie zaliczyć urodzonego w Łodzi, już w XX wieku, Leona Radzinowicza (1906–1999)⁷¹. Odebrał on wszechstronne wykształcenie. W wieku 18 lat studiował na Sorbonie, potem kontynuował studia w Genewie, gdzie w 1927 r. otrzymał stopień magistra prawa W 1928 r. w wieku 22 lat uzyskuje tytuł doktora w Rzymie w Szkole Prawa i Instytucie Kryminologii, kierowanym przez ucznia Cesare Lombroso – Enrico Ferriego. Od 1929 r. pracuje jako *Privatdozent* w Genewie. W 1930 r. przyjeżdża na badania do Belgii zainspirowany reformą systemu penitencjarnego. W 1932 r. wraca do Polski i z inspiracji Profesora Władysława Woltera pomyślnie przechodzi procedury przewodu doktorskiego i otrzymuje stopień doktora. Bezskutecznie ubiegał się o Katedrę Kryminologii na polskich uniwersytetach. Ostatecznie zostaje prywatnym docentem kryminologii w Wolnej Wszechnicy Polskiej w Warszawie⁷². Nie sposób powstrzymać się od pewnej współczesnej analogii z rejonu Podkarpacia, gdzie pierwszy kierunek kryminologii zainicjowała szkoła niepubliczna: Wyższa Szkoła Prawa i Administracji – Rzeszowska Szkoła Wyższa.

W 1936 r. Leon Radzinowicz wyjeżdża do Anglii, aby na zlecenie wiceministra sprawiedliwości przeprowadzić badania nad funkcjonowaniem brytyjskiego systemu penitencjarnego. Do Polski w związku z wybuchem II wojny światowej na szczęście już nie wraca. W 1946 r. zostaje dyrektorem Department

⁶⁹ E.W. Pływaczewski, *Przestępczość i jej kontrola w Japonii. Między mitami a rzeczywistością. U progu piątej dekady polsko-japońskich relacji w dziedzinie nauk kryminologicznych*, Warszawa 2023.

⁷⁰ Są to Świątyniki w województwie kujawsko-pomorskim.

⁷¹ Szeroko na temat działalności naukowej i dokonań tego uczonego. Zob. P. Chlebowicz, *Mysł kryminologiczna Leona Radzinowicza*, [w:] *Polska myśl prawnicza w XIX i XX wieku*, wyd. angielskie *Polish legal science in XIX and XXth century*, P. Majer i in. (red.), Olsztyn 2012, s. 37 i n. wraz z cytowaną tam literaturą.

⁷² W tej niepublicznej uczelni na prawach uniwersytetu 13.12.1932 r. został otwarty Instytut Kryminologiczny, który składał się z czterech sekcji: kryminologicznej, kryminalistycznej, prawa karnego i penitencjarnej. Instytut miał charakter ponadakademicki. Jego słuchaczami mogły być wyłącznie osoby z wyższym wykształceniem, przede wszystkim czynni sędownicy, doktorzy lub magistry praw, absolwenci Wolnej Wszechnicy Polskiej i innych wyższych uczelni. Instytut, wzorowany na podobnych instytucjach naukowych w Berlinie, Lozannie, Paryżu, Rzymie i Wiedniu, prowadził zajęcia wyłącznie specjalizacyjne w formie wykładów monograficznych, konwersatoriów i zajęć o charakterze technicznym. Zob. J. Nelken, *Z dziejów kryminologii...*, op. cit., s. 91–92; J. Widacki i in., *Kryminologia...*, op. cit., s. 414–415.

of Criminal Science, następnie w 1948 r. członkiem Trinity College. Współinicjował i utworzył Instytut Kryminologii na Uniwersytecie Cambridge. W 1959 r. zostaje pierwszym jego dyrektorem. Utrzymuje także intensywne kontakty z kryminologią amerykańską, prowadząc od lat 60. XX w. wykłady na wiodących uczelniach amerykańskich (m.in. na Uniwersytetach Yale oraz Columbia). W 1970 r. z rąk Królowej Elżbiety otrzymuje tytuł szlachecki. W 1973 r. formalnie przechodzi na emeryturę. Biblioteka Instytutu Kryminologii na Uniwersytecie Cambridge, który w 2009 r. obchodził swoje 50-lecie⁷³ nosi Jego imię. Umiera 29 XII 1999 w Haveford w USA w wieku 93 lat.

Wyjazd Leona Radzinowicza z Polski zaowocował Jego znaczącymi dokonaniami na arenie międzynarodowej, w tym ogromnym wkładem w rozwój kryminologii angloamerykańskiej (szczególnie angielskiej) oraz *international/comparative criminology*. Między innymi był doradcą w ośrodku kryminologicznym National Institute of Criminology w Australii, wspomagał także tworzenie Instytutu Kryminologii na University of Cape Town. Nie sposób też pominąć Jego udział w budowaniu fundamentów kryminologii ONZ-towskiej / *blue criminology*⁷⁴ Od 1945 r. był członkiem sekcji obrony społecznej i wymiaru sprawiedliwości ONZ i brał aktywny udział w kongresach ONZ nt. Zapobiegania Przystępczości i Postępowania z Przystępcami w Londynie (1960) i Genewie (1975)⁷⁵.

Kolejnym uczonym, urodzonym już w XX wieku był Paweł Horoszowski (1908–1986) – uznany specjalista w zakresie kryminologii i kryminalistyki, postać nieco zapomniana w naszej kryminologii. W 1939 r. przedłożył na Wydziale Prawa UW rozprawę doktorską nt. zabójstw z afektu, lecz wybuch wojny przeszkodził w podjęciu odpowiednich procedur. Po ustaniu działań wojennych Paweł Horoszowski zmuszony był „odbudować pracę ze zdekompletowanego maszynopisu”, by w maju 1945 r. zrekonstruowany egzemplarz rozprawy doręczyć prof. Stanisławowi Śliwińskiemu, który umożliwił – jeszcze z początkiem lata 1945 roku – przyjęcie rozprawy przez Radę Wydziału UW. Rozprawa ukazała się drukiem w 1947 roku⁷⁶.

W kontekście tematu niniejszego opracowania trzeba przede wszystkim odnotować, że w 1960 r. przez okres 6 miesięcy Paweł Horoszowski był stypendystą

⁷³ Szerzej: C. Waltston (red.), *Challenging Crime. A Portrait of the Cambridge Institute of Criminology*, London 2009.

⁷⁴ Bliżej: S. Redo, *Blue Criminology. The Power of United Nations ideas to counter crime globally. A monographic study*, Helsinki 2012.

⁷⁵ Bliżej na temat dorobku tych kongresów – zob. E.W. Pływaczewski, *Zapobieganie przestępczości i sprawiedliwość karna z perspektywy kongresów Organizacji Narodów Zjednoczonych*, „Studia nad Autorytaryzmem i Totalitaryzmem” 2021, tom 43, nr 4, s. 547–576.

⁷⁶ P. Horoszowski, *Zabójstwo z afektu*, Warszawa 1947.

Fundacji Forda i Institute of International Education. Zwiedził wówczas liczne zakłady więzienne i poprawcze, w których prowadzi się badania naukowe i realizuje się praktyczne ich wskazania. Z kolei – jak sam pisze – prowadząc w 1964 roku na Wydziale Kryminologii Uniwersytetu w Berkley wykłady kursowe z socjologicznych i psychologicznych problemów przestępczości miał możliwość dodatkowego poznania problemów kryminologii i dydaktyki amerykańskiej w tym zakresie. Oba pobyty badawcze (w 1960 r. i w 1964 r.) pozwoliły na przeprowadzenie rozmów z czołowymi reprezentantami kryminologii i nauk pokrewnych (socjologii, psychologii i kryminalistyki). Nadmieniam, że trudno mi wyszczególnić nazwy zwiedzanych instytucji i nazwiska kryminologów, z którymi się zetknął, lecz przeważnie przytacza je w cytowanej literaturze w swoim podręczniku kryminologii, opublikowanym w 1965 roku⁷⁷. Za ten „zachodni” podręcznik, przybliżający polskiemu czytelnikowi kryminologię światową, zwłaszcza amerykańską, Paweł Horoszowski był krytykowany.

W 1969 r. Paweł Horoszowski wyemigrował z Polski do USA, gdzie publikował do 1980 r. W tym roku ukazuje się jego monografia pt. *Economic Special Opportunity Conduct and Crime*. W latach 1969–1973 był profesorem kryminologii w *Northern Illinois University* w De Kalb. Umiera w 1986 w St. Petersburg na Florydzie.

Warto dodać, że w 1950 r. na I Kongresie Nauki Polskiej Paweł Horoszowski i Stanisław Batawia – pierwsi kierownicy uniwersyteckich zakładów kryminologii, jako jedyni przeciwstawiali się marginalizacji kryminologii, optując za jej wyodrębnieniem jako samodzielnej dyscypliny naukowej⁷⁸.

Niewątpliwie ważną postacią dla polskiej kryminologii okresu międzywojennego był Tadeusz Kuczma (1905–1940) – uczeń zasłużonego dla budowania w Polsce podstaw kryminologii Profesora Józefa Bossowskiego. Pracował na Uniwersytecie Poznańskim, a jednocześnie był prokuratorem Sądu Okręgowego w Poznaniu. Po ukończeniu studiów prawniczych i rozpoczęciu aplikacji sądowej wyjechał na stypendium do Paryża, które finalizuje dyplomem nauk kryminologicznych sekcji prawa karnego. Doktorat uzyskuje w 1930 r. na podstawie rozprawy *Przestępstwo zbiorowe w świetle współczesnej kryminologii*. Na początku 1933 r. Tadeusz Kuczma otrzymuje dwuletnie stypendium Fundacji Rockefellera na badania z zakresu „kryminologii i administracji wymiaru sprawiedliwości karnej”.

W czasie pobytu w Stanach Zjednoczonych miał możliwość kontaktów i współpracy z najwybitniejszymi kryminologami amerykańskimi: Edwinem Sutherlandem, Thorstenem Sellinem, Ernestem Burgesssem, Cliffordem Shawem. Swą wiedzę konfrontował z doświadczeniami badawczymi wypracowanymi na

⁷⁷ P. Horoszowski, *Kryminologia*, Warszawa 1965.

⁷⁸ Zob. E.W. Pływaczewski, *Polska kryminologia...*, op. cit., s. 16.

Uniwersytecie w Nowym Yorku, Chicago czy Northwestern University, gdzie spotkał twórcę kryminologii psychoanalitycznej Franza Alexandra. Miał także kontakt z Augustem Vollmerem, uznawanym za „ojca amerykańskiej policji”, który wpłynął na jej profesjonalizację we wszystkich stanach USA, a na Uniwersytecie w Berkley miał znaczący wpływ na rozwój kryminologii i *criminal justice*. Rozprawa habilitacyjna Tadeusza Kuczmy⁷⁹ stanowi niejako podsumowanie bogatych doświadczeń amerykańskiego stażu naukowego i dorobku naukowego ówczesnej amerykańskiej kryminologii. Jest uznawana za jedno z najwybitniejszych osiągnięć polskiej kryminologii międzywojennej⁸⁰. Niestety w 1940 r. Tadeusz Kuczma ginie z rąk okupanta.

Na zakończenie chciałbym wyeksponować jednego z wiodących kryminologów okresu transformacji Profesora Andrzeja Marka (1940–2012). Sylwetki zmarłego przedwcześnie Profesora, mojego Mistrza, nie ma chyba potrzeby przedstawiać, gdyż Jego dokonania w dziedzinie prawa karnego i kryminologii są powszechnie znane. Ograniczę się więc do wyeksponowania jedynie tych wątków z Jego życiorysu naukowego, które pozostają w związku z tematem niniejszego opracowania.

Bodajże najważniejszym wyjazdem zagranicznym Profesora był jego pobyt w Stanach Zjednoczonych, w roku akademickim 1976/1977 w związku z uzyskaniem stypendium przyznanego przez American Council of Learned Societies, z afiliacją w University of Pennsylvania w Filadelfii i w University of Southern California w Los Angeles. Na marginesie warto przypomnieć, że University of Pennsylvania był organizatorem Światowego Kongresu Kryminologii w 2005 r.⁸¹

W 1976 r. byłem uczestnikiem Seminarium Doktoranckiego prowadzonego przez Profesora Andrzeja Marka, a na czas jego nieobecności opiekę nad grupą doktorantów przejął znakomity penitencjarysta Profesor Jerzy Śliwowski (1907–1983)⁸² – ówczesny kierownik Zakładu Prawa Karnego i Kryminologii UMK.

Po powrocie ze Stanów Zjednoczonych Profesor Andrzej Marek wielokrotnie podkreślał, że ten pobyt naukowy zmienił jego punkt widzenia na naukę

⁷⁹ T. Kuczma, *Genetyczne ujęcie przestępstwa*, Poznań 1939.

⁸⁰ Zob. J. Widacki, *Historia kryminologii w Polsce*, [w:] *Kryminologia...*, J. Widacki i in. (red.), op. cit., s. 416. Zob. także E.W. Pływaczewski, *Rozwój kryminologii w Polsce. Kierunki klasycznych badań kryminologicznych*, [w:] *Kryminologia...*, E.W. Pływaczewski i in., op. cit., Warszawa 2019, s. 126 i n.

⁸¹ Zob. E.W. Pływaczewski, *Sprawozdanie z XIV Światowego Kongresu Kryminologii*, „Państwo i Prawo” 2006, nr 5.

⁸² Zob. A. Grześkowiak, *Sylwetka naukowa prof. dra Jerzego Śliwowskiego*, „Acta Universitatis Nicolai Copernici. Prawo XVI” 1978, z. 89, s. 5–7.

i uzmysłowił niezaprzeczalnie przodującą pozycję kryminologii amerykańskiej. Kontakty z kryminologami amerykańskimi, w tym ze światowej sławy kryminologiem Marvinem Wolfgangiem, jak również zapoznanie się z praktyką *criminal justice* – tj. funkcjonowaniem prawa amerykańskiego w praktyce, czyli tzw. *law in action*, nauczyły go innego spojrzenia na zagadnienia przestępczości i wymiaru sprawiedliwości karnej.

Te bogate doświadczenia amerykańskie znalazły swój wyraz w licznych publikacjach przybliżających polskiemu czytelnikowi zarówno meandry funkcjonowania *criminal justice*, jak również w formie recenzyjnej umożliwiały zapoznanie się z dziełami klasyków amerykańskiej kryminologii⁸³.

Doświadczenia amerykańskie Profesora Andrzeja Marka znajdowały swój wyraz także w sferze postulatycznej, zarówno w czasie prac nad Kodeksem karnym z 1997 r., jak i na kanwie dyskusji nad kolejno proponowanymi zmianami nowelizacyjnymi obowiązującego już Kodeksu karnego. Propagując sprawdzone amerykańskie wzorce, wskazywał, że należycie rozwinięta probacja jest środkiem o dużej skuteczności, jeśli chodzi o osiągnięcie celów resocjalizacyjnych i szczególnieprewencyjnych w odniesieniu do sprawców przestępstw, którzy nie przedstawiają sobą dużego niebezpieczeństwa dla porządku prawnego i nie wykazują demoralizacji⁸⁴. Profesor wielokrotnie też podkreślał, że globalne dążenie do zaostrzenia polityki karnej jest nieuzasadnione i ponad możliwości państwa. Wspierał natomiast zaostrzenie kar wobec niebezpiecznych dla społeczeństwa i zdemoralizowanych przestępców⁸⁵.

W okresie międzywojennym (międzywojniu) kryminologia została wyraźnie zdominowana przez konserwatywnych w swej masie profesorów prawa karnego, generalnie niechętnych kryminologii⁸⁶, która została wtłoczona do prawa karnego, jako jego część czy też nauka pomocnicza. Czołowym polskim kryminologom

⁸³ Zob. A. Marek, *Przestępczość w świetle badań jej ofiar – uwagi na tle badań amerykańskich*, „Przestępczość na Świecie” 1980, tom XIII; A. Marek, *Nowy realizm w polityce kryminalnej Stanów Zjednoczonych – założenia i efekty*, „Państwo i Prawo” 1980, nr 4; A. Marek, *Problemy amerykańskiego systemu wymiaru sprawiedliwości (wybrane zagadnienia)*, „Przestępczość na Świecie” 1985, tom XVIII; A. Marek, *System prawonokarny (wybrane zagadnienia)*, [w:] *Zarys prawa Stanów Zjednoczonych. Część I*, J. Głuchowski (red.), Toruń 1988; A. Marek, *Recenzja podręcznika E.H. Sutherlanda, D.R. Cresseya, Criminology* (wyd. 9, Philadelphia 1974), „Państwo i Prawo” 1977, nr 8–9, s. 235–230.

⁸⁴ Zob. A. Marek, *Rola amerykańskiej probacji i jej efektywność*, „Acta Universitatis Nicolai Copernici” (Zeszyt pamiątkowy prof. Jerzego Śliwowskiego) 1978, z. 84.

⁸⁵ Zob. m.in.: A. Marek, E.W. Pływaczewski, *Ustawowy model zwalczania przestępczości zawodowej w Polsce*, „Państwo i Prawo” 1988, z. 11; A. Marek, E.W. Pływaczewski, *Jak traktować przestępców zawodowych*, „Wokanda” 1990, nr 33.

⁸⁶ Zob. L. Radzinowicz, *Adventures in Criminology*, London–New York 1999, s. 71.

nie zaproponowano Katedry Kryminologii na żadnym z polskich uniwersytetów, a nawet prowadzenia wykładu z tego przedmiotu.

Najwybitniejsi polscy kryminolodzy okresu międzywojennego (co można odnieść także do socjologów), zaczęli wprawdzie swoją karierę naukową w Polsce, ale na szczęście mogli ją kontynuować w Anglii i USA. Kontynuowanie i finalizacja ich działalności naukowej miała miejsce w USA – kolebce światowej kryminologii, którą zarówno z ówczesnej, jak i dzisiejszej perspektywy⁸⁷ można określić jako swego rodzaju „kryminologiczny Watykan”. Dzięki temu uczeni ci mogli wnieść istotny wkład do dorobku angloamerykańskiej i światowej kryminologii.

Bibliografia

- Abel T., *The Profession: Reports and Opinion: Florian Znaniecki, 1882–1958*, „American Sociological Review” 1958, Vol. 23.
- Chlebowicz P., *Mysł kryminologiczna Leona Radzinowicza*, [w:] *Polska myśl prawnicza w XIX i XX wieku*, wyd. angielskie *Polish legal science in XIX and XXth century*, P. Majer, M. Seroka, K.M. Wojciechowski (red.), Olsztyn 2012.
- Grześkowiak A., *Prawo karne*, wydanie 2, Warszawa 2009.
- Grześkowiak A., *Profesor Juliusz Makarewicz – życie i dzieło*, [w:] *Prawo karne w poglądach Profesora Juliusza Makarewicza*, A. Grześkowiak (red.), Lublin 2005.
- Grześkowiak A., *Sylwetka naukowa prof. dra Jerzego Śliwowskiego*, „Acta Universitatis Nicolai Copernici. Prawo XVI” 1978, z. 89.
- Horoszowski P., *Kryminologia*, Warszawa 1965.
- Horoszowski P., *Zabójstwo z afektu*, Warszawa 1947.
- Janicka D., *O pionierach nauk kryminologicznych w Polsce*, „Czasopismo Prawno-Historyczne” 2016, t. LXVIII, z. 1.
- Kuczma T., *Genetyczne ujęcie przestępstwa*, Poznań 1939.
- Makarewicz J., *USA. Kartki z podróży po Stanach Zjednoczonych*, Lwów 1939.
- Makarewicz J., *Zbrodnia i kara*, Lwów 1922.
- Makarewicz J., *Źródła przestępczości*, Lwów 1913.
- Marek A., *Nowy realizm w polityce kryminalnej Stanów Zjednoczonych – założenia i efekty*, „Państwo i Prawo” 1980, nr 4.
- Marek A., Pływaczewski E.W., *Jak traktować przestępców zawodowych*, „Wokanda” 1990, nr 33.
- Marek A., Pływaczewski E.W., *Ustawowy model zwalczania przestępczości zawodowej w Polsce*, „Państwo i Prawo” 1988, z. 11.

---

⁸⁷ Zob. E.W. Pływaczewski, E.M. Guzik-Makaruk, *Amerykańskie Stowarzyszenie Kryminologii z perspektywy historycznej i współczesnej*, [w:] *Granice prawa. Księga jubileuszowa Profesora Andrzeja Siemaszki*, P. Ostaszewski, K. Buczkowski (red.), Warszawa 2020, s. 355 i n.

- Marek A., *Problemy amerykańskiego systemu wymiaru sprawiedliwości (wybrane zagadnienia)*, „Przestępczość na Świecie” 1985, tom XVIII.
- Marek A., *Przestępczość w świetle badań jej ofiar – uwagi na tle badań amerykańskich*, „Przestępczość na Świecie” 1980, tom XIII.
- Marek A., *Recenzja podręcznika E.H. Sutherlanda, D.R. Cresseya, Criminology* (wyd. 9, Philadelphia 1974), „Państwo i Prawo” 1977, nr 8–9.
- Marek A., *Rola amerykańskiej probacji i jej efektywność*, „Acta Universitatis Nicolai Copernici”, (Zeszyt pamiątkowy prof. Jerzego Śliwowskiego) 1978, z. 84.
- Marek A., *System prawnokarny (wybrane zagadnienia)*, [w:] J. Głuchowski (red.), *Zarys prawa Stanów Zjednoczonych. Część I*, Toruń 1988.
- Michalak M., *Jak stworzyć dobre prawo, czyli Juliusza Makarewicza „Kartki z podróży po Stanach Zjednoczonych”*, „Gazeta Wydziału Prawa i Administracji UG” 2015, nr 1 (20).
- Nelken J., *Z dziejów kryminologii w okresie międzywojennym (Polskie Towarzystwo Kryminologiczne, 1921–1938)*, „Państwo i Prawo” 1983, nr 4.
- Pływaczewski E.W., Guzik-Makaruk E.M., *Amerykańskie Stowarzyszenie Kryminologii z perspektywy historycznej i współczesnej*, [w:] P. Ostaszewski, K. Buczkowski (red.), *Granice prawa. Księga jubileuszowa Profesora Andrzeja Siemaszki*, Warszawa 2020.
- Pływaczewski E.W., *Polska kryminologia i nauki penalne w pierwszej dekadzie po zakończeniu II wojny światowej*, „Archiwum Kryminologii” 2019, tom XLI, nr 2.
- Pływaczewski E.W., *Przestępczość i jej kontrola w Japonii. Między mitami a rzeczywistością. U progu piątej dekady polsko-japońskich relacji w dziedzinie nauk kryminologicznych*, Warszawa 2023.
- Pływaczewski E.W., *Rozwój kryminologii w Polsce. Kierunki klasycznych badań kryminologicznych*, [w:] *Kryminologia. Stan i perspektywy rozwoju*, E.W. Pływaczewski i in., Warszawa 2019.
- Pływaczewski E.W., *Sprawozdanie z XIV Światowego Kongresu Kryminologii*, „Państwo i Prawo” 2006, nr 5.
- Pływaczewski E.W., *Zapobieganie przestępczości i sprawiedliwość karna z perspektywy kongresów Organizacji Narodów Zjednoczonych*, „Studia nad Autorytaryzmem i Totalitaryzmem” 2021, tom 43, nr 4.
- Prejsnar-Szatyńska S., *Człowiek – przestępca w myśli Juliusza Makarewicza*, „Probacja” 2019, nr 3.
- Radzinowicz L., *Adventures in Criminology*, London–New York 1999.
- Redo S., *Blue Criminology. The Power of United Nations ideas to counter crime globally. A monographic study*, Helsinki 2012.
- Waltston C. (red.), *Challenging Crime. A Portrait of the Cambridge Institute of Criminology*, London 2009.
- Wąsowicz M., *Nurt socjologiczny w polskiej myśli prawnokarnej*, Warszawa 1989.
- Widacki J., Dadak W., Grzyb M., Szuba-Boroń A., *Kryminologia. Zarys systemu*, Warszawa 2022.
- Widacki J., *Dlaczego w okresie międzywojennym na polskich uniwersytetach nie było katedr kryminologii?* [w:] *Wokół kryminalistyki. Nauka i praktyka. Księga pamiątkowa dedykowana Profesorowi Tadeuszowi Widle*, D. Zienkiewicz (red.), Toruń 2021.

Widacki J., *Krakowskie epizody Juliusza Makarewicza*, [w:] *Szkice z dziejów prawa karnego i kryminologii w Krakowie – myśli i ludzie*, J. Widacki (red.), Kraków 2014.

Znaniński F., Thomas W., *Chłop polski w Europie i w Ameryce*, Warszawa 1976.

Znaniński F., Thomas W., *The Polish Peasant in Europe and America*, Boston 1928.

Tytuł

Kryminologia angloamerykańska i *criminal justice* z polskiej perspektywy. Ujęcie retrospektywne

Streszczenie

Opracowanie przybliży wzajemne relacje pomiędzy kryminologią polską i angloamerykańską. Autor rozdziału omawia życiorysy i dorobek wybranych, wybitnych polskich przedstawicieli nauk kryminologicznych/penalnych z okresu międzywojennego i powojennego oraz okresu transformacji ustrojowej, którzy w czasie swojej kariery naukowej mieli kontakt z angloamerykańską kryminologią i *criminal justice*. Wskazuje na wpływ jaki miał pobyt w USA lub Wielkiej Brytanii na kształtowanie ich poglądów kryminologicznych. Podkreśla również istotny wkład polskich uczonych do dorobku angloamerykańskiej i światowej kryminologii.

Słowa kluczowe

kryminologia polska, kryminologia angloamerykańska, *criminal justice*, komparatystyka

Title

Anglo-American criminology and criminal justice from a Polish perspective. A retrospective view

Summary

The study takes a closer look at the mutual relations between Polish and Anglo-American criminology. The author of the chapter discusses the biographies and achievements of selected prominent Polish representatives of criminological/penal sciences from the interwar and post-war period and the period of political transformation, who had contact with Anglo-American criminology and criminal justice during their academic careers. He points out the influence that residence in the USA or Great Britain had on shaping their criminological views. It also highlights the significant contribution of Polish scholars to the heritage of Anglo-American and world criminology.

Keywords

Polish criminology, Anglo-American criminology, criminal justice, comparison studies

ROZDZIAŁ 3

DZIAŁANIA BIAŁOSTOCKIEJ SZKOŁY KRYMINOLOGII NA RZECZ BADANIA PRZESTĘPCZOŚCI ROSYJSKOJĘZYCZNEJ (2000–2023)

Zainteresowanie autorki niniejszego opracowania problematyką przestępczości rosyjskojęzycznej było wynikiem poszukiwania nowego obszaru zainteresowań naukowych po uzyskaniu przez nią stopnia doktora. Stało się rezultatem podpowiedzi ówczesnego kierownika Katedry Prawa Karnego i Kryminologii prof. dr hab. Emila Pływaczewskiego, który dostrzegł w tamtym czasie powagę dynamicznie rozwijającej się w Europie, w tym w Polsce, rosyjskojęzycznej przestępczości zorganizowanej (takiej nomenklatury używała wówczas Policja). Zainteresowanie tą problematyką wynikało z geograficznej bliskości Polski do krajów z za wschodniej granicy i ze znajomości języka rosyjskiego autorki. Temat więc zainspirował autorkę.

Celem niniejszego opracowania jest przedstawienie metodyki, etapów i efektów badań przestępczości rosyjskojęzycznej w Polsce na podstawie doświadczeń autorki oraz wskazanie ich wkładu w rozwój kryminologii.

Przedmiot, cel, etapy i metody badań

Na potrzeby analiz sformułowano następującą syntetyczną autorską definicję tytułowego zjawiska. Przestępczość rosyjskojęzyczna jest to przestępczość obywateli państw byłego Związku Radzieckiego mówiących w języku rosyjskim, mająca miejsce zarówno na obszarach tych krajów, jak i poza granicami.

Należy zaznaczyć, że od początku lat 90. XX w. w części państw powstałych po upadku Związku Socjalistycznych Republik Radzieckich (ZSRR) nastąpiło zaniechanie lub ograniczanie nauki tego języka i ustanawianie języków narodowych urzędowymi. Było to związane z chęcią odcięcia się od Rosji, wyzwolenia z jej wpływów. Dlatego, ze względu na fakt coraz rzadszego posługiwania się językiem rosyjskim w tych krajach współcześnie coraz częściej można mówić o badaniach autorki jako badaniach dotyczących przestępczości w wybranych krajach byłego ZSRR lub Wspólnoty Niepodległych Państw (WNP) albo samodzielnych państw z za wschodniej granicy. Opracowania autorki dotyczyły bowiem przestępczości w Federacji Rosyjskiej, Białorusi, Ukrainie.

Prowadzone analizy miały przede wszystkim charakter kryminologiczny. Zawierały też elementy prawne ze względu na potrzebę ukazania legislacyjnych i instytucjonalnych rozwiązań w zakresie przeciwdziałania oraz zwalczania różnych przejawów przestępczości. Zatem cele prowadzonych badań stanowiły: diagnoza zjawiska w wybranych państwach byłego Związku Radzieckiego, wyjaśnienie jego etiologii, ukazanie reakcji państwa wobec niego oraz prognoza rozwoju przestępczości.

W ramach prowadzonych badań stosowano różne metody. Stanowiły je zarówno analizy teoretyczne literatury kryminologicznej (podręczniki do Kryminologii, monografie, artykuły naukowe) Rosji, Ukrainy, Białorusi, jak i dogmatyczne (prawo karne Rosji, Ukrainy, Białorusi, komentarze do kodeksów karnych i innych ustaw). Obejmowały też badania empiryczne w postaci: wywiadów z członkami zorganizowanych grup przestępczych działających na terenie Sankt Petersburga oraz funkcjonariuszami organów ścigania Sankt Petersburga w ramach współpracy z prof. Jakowem I. Gilinskim i drem Jakowem Kostjukowskim; badań akt spraw karnych zakończonych prawomocnym wyrokiem z art. 258 polskiego Kodeksu karnego z 1997 r. dotyczących członków rosyjskojęzycznych zorganizowanych grup przestępczych działających na terenie Polski; badań ankietowych skazanych prawomocnym wyrokiem z art. 258 k.k. dotyczących członków rosyjskojęzycznych zorganizowanych grup przestępczych działających na terenie Polski; analizy statystyk policyjnych, sądowych i penitencjarnych Polski oraz Rosji, Ukrainy, Białorusi.

Etapy badań

Prowadzenie badań rozpoczęto w 2000 r., tj. od pierwszego wyjazdu kwerendalnego do Instytutu Socjologii Rosyjskiej Akademii Nauk w Sankt Petersburgu,

gdzie pracował wówczas wieloletni rosyjski mistrz naukowy autorki, specjalista z zakresu kryminologii – prof. Jakow I. Gilinskij.

Pierwsze analizy tytułowego zjawiska dotyczyły rosyjskojęzycznej przestępczości zorganizowanej (tj. przestępstw popełnianych przez obywateli Rosji, Białorusi, Ukrainy i Litwy) w krajach ich pochodzenia, w Polsce oraz w innych państwach różnych kontynentów. Ze względu na szczególne zainteresowanie fenomenem i genezą przestępczości w państwach zza wschodniej granicy następnie zajęto się analizą różnych przejawów/kategorii przestępczości w Rosji, Ukrainie, Białorusi. W dalszej kolejności poddano analizom przestępczość w Federacji Rosyjskiej jako całościowe, ciągłe zjawisko (historia, etiologia, statystyczny obraz, tendencje). Dążąc do oceny polityki kryminalizacyjnej i karnej tego kraju, badano reakcję prawa karnego oraz organów wymiaru sprawiedliwości wobec przestępczości. Pozwoliło to poznać historycznie ukształtowane podejście społeczeństwa i państwa do zjawiska w carskiej Rosji, Związku Radzieckim i Federacji Rosyjskiej.

Następnie uwagę skupiono na problematyce przestępczości w Białorusi (ewolucja zjawiska, tendencje i geneza rozwoju wybranych kategorii przestępczości oraz wybranych kategorii sprawców przestępstw), a także karnoprawnej reakcji wobec niej (historia rozwoju prawa karnego i jego współczesny stan). W ramach dalszego prezentowania specyfiki przestępczości zorganizowanej w dawnej i współczesnej Rosji dokonano kryminologicznej analizy zjawiska „worów w zakonie”.

Efekty badań

Wymiernym efektem prowadzonych badań teoretycznych i empirycznych był szereg publikacji naukowych autorki. Wśród nich jest pięć monografii: *Rosyjskojęzyczna przestępczość zorganizowana. Studium kryminologiczne*, Temida 2, Białystok 2006, s. 501; *Przestępczość w Rosji z perspektywy kryminologii i prawa karnego*, Temida 2, Białystok 2016, s. 525; *Przestępczość na Białorusi. Przeszłość i teraźniejszość*, Temida 2, Białystok 2021, s. 145; *Prawo karne Białorusi. Przeszłość i teraźniejszość*, Temida 2, Białystok 2021, s. 135; *Wory w zakonie w Związku Radzieckim i Federacji Rosyjskiej. Kryminologiczna analiza zjawiska*, Temida 2, Białystok 2022, s. 149.

Ponadto według statystycznych danych pochodzących z Bibliografii publikacji pracowników i doktorantów Wydziału Prawa Uniwersytetu w Białymstoku⁸⁸

⁸⁸ Bibliografia publikacji pracowników i doktorantów Wydziału Prawa Uniwersytetu w Białymstoku, online: <https://expertus.prawo.uwb.edu.pl/cgi-bin/expertus.cgi>, dostęp: 20.05.2023.

autorka niniejszego opracowania przygotowała i opublikowała 92 artykuły naukowe dotyczące przestępczości w państwach byłego ZSRR oraz obywateli tych państw w Polsce.

Przeprowadzone przez nią analizy teoretyczne i badania empiryczne dotyczyły, w szczególności, przestępczości: zorganizowanej⁸⁹, narkotykowej⁹⁰, terrorystycznej⁹¹, zawodowej⁹², korupcyjnej⁹³, cudzoziemców⁹⁴, nieletnich⁹⁵, kobiet⁹⁶, skazanych⁹⁷, żołnierzy⁹⁸ oraz prostytucji⁹⁹, alkoholizmu¹⁰⁰, nielegalnej migracji¹⁰¹.

---

⁸⁹ K. Laskowska, *Wybrane problemy przestępczości zorganizowanej w Rosji*, „Wojskowy Przegląd Prawniczy” 2002, nr 2, s. 11–22; K. Laskowska, *Ewolucja przestępczości zorganizowanej w Rosji*, „Miscellanea Historico-Iuridica” 2008, t. VI, s. 55–65.

⁹⁰ K. Laskowska, *Rynek narkotyków w Rosji jako przestępczy biznes*, [w:] *Państwo, gospodarka, prawo. Księga dedykowana Profesorowi Cezaremu Kosikowskiemu z okazji jubileuszu pracy naukowej na Wydziale Prawa Uniwersytetu w Białymstoku*, A. Piszcz i in. (red.), Białystok 2015, s. 555–564.

⁹¹ K. Laskowska, *Przestępczość o charakterze terrorystycznym w Rosji – wprowadzenie do problematyki*, „Archiwum Kryminologii” 2010, T. XXXII, s. 379–401; K. Laskowska, *Terroryzm w Rosji – próba oceny wpływu zjawiska na zagrożenie bezpieczeństwa w Polsce*, [w:] *Przyjazna granica – rok do Euro 2012*, M. Zdanowicz, D. Lutyński (red.), Kętrzyn 2011, s. 187–198; K. Laskowska, *Terrorism in Russia – mechanisms of development and strategy to counter it*, „Białostockie Studia Prawnicze” 2011, z. 10, s. 143–156.

⁹² K. Laskowska, *Zarys problematyki przestępczości zawodowej w Rosji*, „Przegląd Policyjny” 2005, nr 1, s. 36–47.

⁹³ K. Laskowska, *735 lat zwalczania i... Rzecz o korupcji w Rosji*, „Miscellanea Historico-Iuridica” 2009, t. VIII, s. 41–58; K. Laskowska, *Zagrożenie korupcją w świetle doświadczeń państwa rosyjskiego – rozważania kryminologiczne i prawne*, „Białostockie Studia Prawnicze” 2009, z. 6, s. 181–194.

⁹⁴ K. Laskowska, *Przestępczość migrantów-cudzoziemców w Rosji jako jeden z efektów wykluczenia społecznego*, [w:] *Wybrane prawne, kryminologiczne i medyczne aspekty wykluczenia społecznego*, E. Guzik-Makaruk, E. Pływaczewski (red.), Białystok 2016, s. 71–81.

⁹⁵ K. Laskowska, *Specyfika przestępczości nieletnich w Rosji. Możliwości jej przeciwdziałania*, „Przegląd Więziennictwa Polskiego” 2006, nr 52–53, s. 253–265.

⁹⁶ K. Laskowska, *Przestępczość kobiet w Rosji*, „Czasopismo Naukowe Instytutu Studiów Kobietych” 2021, nr 2, s. 159–174.

⁹⁷ K. Laskowska, *Przestępczość więźniów w Rosji*, „Przegląd Więziennictwa Polskiego” 2005, nr 47–48, s. 128–134.

⁹⁸ K. Laskowska, *Przestępczość wśród żołnierzy w Federacji Rosyjskiej*, „Wojskowy Przegląd Prawniczy” 2005, nr 1, s. 60–70.

⁹⁹ K. Laskowska, *Nielegalny rynek usług w Rosji na przykładzie prostytucji*, [w:] *Nielegalne rynki...*, W. Pływaczewski, P. Chlebowicz (red.), op. cit., s. 84–97.

¹⁰⁰ K. Laskowska, *Radzieckie prawo wobec alkoholizmu*, „Miscellanea Historico-Iuridica” 2017, t. XVI, zeszyt 1, s. 111–126.

¹⁰¹ K. Laskowska, *Nielegalna migracja cudzoziemców do Rosji w kontekście kryminologii i prawa karnego*, [w:] *Meandry prawa karnego i kryminalistyki. Księga jubileuszowa prof. zw. dra hab. Stanisława Pikulskiego*, J. Kasprzak i in. (red.), Szczytno 2015, s. 179–186; K. Laskowska, *Negatywne następstwa nielegalnej migracji. Doświadczenia rosyjskie*, [w:] *Człowiek i prawo międzynarodowe. Księga dedykowana Profesorowi Bogdanowi Wierzbickiemu*, M. Perkowski i in. (red.), Białystok 2014, s. 277–284.

Obejmowały też przyczyny zjawiska¹⁰², zwalczanie go¹⁰³, problemy polityki karnej¹⁰⁴ i kryminologii jako nauki¹⁰⁵.

Rozważania dotyczyły też prawa karnego z zakresu np.: kary śmierci¹⁰⁶, kary pozbawienia wolności¹⁰⁷, odpowiedzialności za udział w zorganizowanych strukturach przestępczych oraz ugrupowaniach terrorystycznych i ekstremistycznych¹⁰⁸, handlu ludźmi¹⁰⁹, przestępstw stanowiących przeżytki lokalnych obyczajów¹¹⁰.

¹⁰² K. Laskowska, *Geneza (nie tylko) współczesnej przestępczości w Rosji*, [w:] *Pozbawienie wolności – funkcje i koszty. Księga jubileuszowa Profesora Teodora Szymanowskiego*, A. Rzepliński i in. (red.), Warszawa 2013, s. 480–497; K. Laskowska, *Przemiany przestępczości w Rosji i ich podłoże*, „Przegląd Więziennictwa Polskiego” 2006, nr 50, s. 115–134.

¹⁰³ K. Laskowska, *Instytucjonalna reakcja państwa wobec przestępczości w Rosji*, „Przegląd Wschodnioeuropejski” 2021, nr XII/2, s. 277–292.

¹⁰⁴ K. Laskowska, *O (nie)stabilności rosyjskiego kodeksu karnego. Rozważań ciąg dalszy*, [w:] *Między stabilnością a zmiennością prawa karnego. Dylematy ustawodawcy*, W. Cieślak, M. Romańczuk-Grącka (red.), Olsztyn 2017, s. 76–88; K. Laskowska, *Polityka karna Federacji Rosyjskiej. Rozważania w kontekście państwa prawa*, [w:] *Ustrój państwa, myśl polityczno-prawna, współczesne systemy rządów. Prace ofiarowane profesorowi zw. nauk prawnych Adamowi Jamrozowi z okazji Jego Jubileuszu*, S. Bożyk, A. Olechno (red.), Białystok 2018, s. 447–456.

¹⁰⁵ K. Laskowska, *Kierunki rozwoju kryminologii w Rosji*, „Archiwum Kryminologii” 2007–2008, t. XXIX–XXX, s. 143–153.

¹⁰⁶ K. Laskowska, *Kara śmierci w Republice Białoruś – aspekty konstytucyjne, karnoprawne i wykonawcze*, „Studia Iuridica” 2022, t. 91, s. 185–205; K. Laskowska, *Podstawowe zagadnienia instytucji kary śmierci w świetle prawa i praktyki wymiaru sprawiedliwości w dziejach Rosji*, „Miscellanea Historico-Iuridica” 2009, t. VII, s. 51–69.

¹⁰⁷ K. Laskowska, *Kara pozbawienia wolności w świetle kodeksu karnego RSFR z 1960 r. – problemy prawa i praktyki jej orzekania*, „Z dziejów Prawa” 2019, t. 12, s. 863–874.

¹⁰⁸ K. Laskowska, *Rosyjski kodeks karny wobec przestępczości zorganizowanej*, [w:] *Zagadnienia współczesnej polityki kryminalnej*, T. Dukiet-Nagórska (red.), Bielsko-Biała 2006, s. 175–188; K. Laskowska, *Walka z przestępczością zorganizowaną w świetle kodeksu karnego Ukrainy*, [w:] *Wybrane problemy prawa krajowego i europejskiego. Publikacje Wydziału Prawa Uniwersytetu w Białymstoku*, Białystok 2007, s. 335–363; K. Laskowska, *Prawnokarna reakcja na zakładanie, uczestniczenie i kierowanie organizacją przestępczą w świetle kodeksu karnego Ukrainy*, „Studia Prawnicze” 2007, z. 2, s. 123–133; K. Laskowska, *Odpowiedzialność karna za udział, zakładanie i kierowanie związkiem przestępczym (organizacją przestępczą) w Rosji*, „Przegląd Sądowy” 2004, nr 6, s. 116–131; K. Laskowska, *Interpretation of Extremism and Associated Crimes*, „Studies in Logic, Grammar and Rhetoric” 2012, vol. I, s. 69–81; K. Laskowska, *Rozwój antyterrorystycznego ustawodawstwa w Federacji Rosyjskiej*, [w:] *Przestępczość terrorystyczna. Ujęcie praktyczno-dogmatyczne*, K. Indeck (red.), Poznań–Białystok–Łódź 2006, s. 104–118; K. Laskowska, *Kryminalizacja „zajmowania najwyższej pozycji w przestępczej hierarchii” w świetle art. 210 kodeksu karnego Federacji Rosyjskiej*, „Prawo w Działaniu” 2022, t. 49, s. 18–33.

¹⁰⁹ K. Laskowska, *Przestępstwo handlu ludźmi w Rosji – aspekty prawne*, „Zeszyty Prawnicze” 2019, vol. 19, nr 3, s. 185–201.

¹¹⁰ K. Laskowska, *Przestępstwa stanowiące przeżytki lokalnych obyczajów w radzieckich kodeksach karnych*, „Krakowskie Studia z Historii Państwa i Prawa” 2019, nr 12(4), s. 577–591; K. Laskowska, *Karnoprawne regulacje krwawej zemsty w Związku Radzieckim*, „Miscellanea Historico-Iuridica” 2015, t. XIV, z. 1, s. 325–336.

Należy zaznaczyć, że w celu prowadzenia badań, pozyskiwania materiałów, nawiązywania kontaktów osobistych autorka odbyła 16 wyjazdów studyjnych do Rosji, Ukrainy, Białorusi, Litwy.

Brała też udział w dwóch projektach badawczych, których odcinki obejmowały badania *stricte* nad rosyjskojęzycznymi zorganizowanymi grupami przestępczymi: „Rozwiązania prawne i organizacyjno-techniczne w zwalczaniu przestępczości zorganizowanej oraz terroryzmu ze szczególnym uwzględnieniem problematyki dowodów procesowych oraz instytucji świadka koronnego” (2002–2006) oraz „SIC – Modułowy wielozadaniowy System Identyfikacji Cudzoziemców wraz z modułem analizy ryzyka ofiar przestępstwa handlu ludźmi” (2014–2017).

W wyniku nawiązanych kontaktów i w celu ich intensyfikacji uczestniczyła w 32 konferencjach w Rosji, Ukrainie, Białorusi, Litwie i Estonii. Prezentowała na nich problemy polskiej kryminologii, przestępczości i prawa karnego.

Trudności w prowadzeniu badań

Na podstawie doświadczenia autorka stwierdza, że prowadzenie badań, zwłaszcza w Rosji, nie jest łatwe. Problem stanowi brak lub ograniczony dostęp do danych statystycznych ukazujących dynamikę przestępstw zarejestrowanych według artykułów Kodeksu karnego Federacji Rosyjskiej z 1996 r. i związany z nimi problem ich wiarygodności. Wprawdzie w ostatnich latach sytuacja nieco się poprawia, gdyż niektóre dane z zakresu przestępczości zamieszczane są corocznie (aczkolwiek nieraz w ograniczonym zakresie) na stronach internetowych Sądu Najwyższego Federacji Rosyjskiej, Federalnej Służby Statystyki Państwowej oraz Federalnej Służby Wykonywania Kar. Problematycznie jest też opracowywanie informacji uzyskanych z publikacji zawierających wyniki badań aktowych, które niejednokrotnie mają charakter wybiórczy i częściowy, nie ukazujący całościowego obrazu zjawiska. Trudności sprawia badanie genezy i motywów przestępczości głównie ze względu na ich teoretyczny charakter, bez odniesień i objaśnień rozwoju zjawiska w rosyjskim społeczeństwie i państwie. Owe problemy generują kolejny – niemożność przewidywania jego ewolucji, opracowania sposobów przeciwdziałania mu, a także oceny jego skuteczności. Ponadto analiza dostępnych informacji wymaga krytycznego opracowania ze względu na ideologiczny charakter (zwłaszcza literatury radzieckiej) i upolitycznianie współczesnych przekazów oraz niemal zawsze teoretyczny charakter. Poza tym dostęp do bibliotek, zwłaszcza dla cudzoziemca, nie zawsze jest łatwy. Wymaga wsparcia rosyjskich naukowców¹¹¹.

¹¹¹ Szerzej: K. Laskowska, *Historyczne i współczesne problemy kryminologii w Rosji*, [w:] *Badania kryminologiczne a praktyka. Perspektywa krajowa i międzynarodowa*, E.W. Pływaczewski i in. (red.), Warszawa 2021, s. 26–30.

Wyniki badań rosyjskojęzycznej przestępczości jako wkład do nauki kryminologii

Przeprowadzone analizy i badania empiryczne przekonały, że przestępczość w badanych państwach b. ZSRR wykazuje pewną specyfikę. Należy wskazać niektóre charakterystyczne cechy jej wybranych kategorii w Rosji (zorganizowana, terrorystyczna, ekstremistyczna), niektórych grup sprawców (cudzoziemców, nieletnich, kobiet) oraz polityki karnej wobec niej.

Jak ustalono, przestępczość zorganizowana w tym kraju ma charakter mafijny. Dynamika, zakres, sposoby popełniania przestępstw, organizacja środowiska przestępczego stanowi fenomen na skalę światową. Struktury pod nazwą „wory w zakonie” nie mają analogii. Uwarunkowana kulturowo przemoc i wszechobecna korupcja wspierają dynamiczny rozwój zjawiska w krajach b. ZSRR i w wielu państwach innych kontynentów. Wieloletnią podbudowę do rozwoju zjawiska stanowiła przestępczość zawodowa.

Z kolei przestępczość terrorystyczna i ekstremistyczna stanowi upolityczniony problem, wyrażający się raczej w poszukiwaniu, wskazywaniu i dążeniu do niszczenia nieraz wymyślonych wrogów zewnętrznych, a częściej – wewnętrznych. Uwagę zwraca wyodrębnienie nowej przestępczości: ekstremistyczna i kategorii sprawców przestępstw ekstremistycznych.

Przestępczość cudzoziemców cechuje, przede wszystkim, prowadzenie nielegalnej aktywności w wielu sferach, najczęściej w zorganizowanych strukturach. W związku z tym niepokój budzi długi katalog poważnych przestępstw popełnianych przez nich.

Przestępczość nieletnich wykazuje dynamikę. Młodzi sprawcy najczęściej popełniają przestępstwa przeciwko mieniu, bezpieczeństwu publicznemu, przeciwko zdrowiu ludności i społecznej obyczajności oraz przestępstwa przeciwko życiu i zdrowiu. Dokonując ich (nierzadko w grupach przestępczych) używają przemocy. Najczęściej sprawcami są chłopcy, ale zauważalny jest udział dziewcząt. Widoczne jest obniżanie się wieku takich nieletnich.

Przestępczość kobiet cechuje niewielki udział, jednakże coraz młodszych kobiet. Najczęściej popełniają one przestępstwa w celu osiągnięcia korzyści majątkowej, a także z użyciem przemocy. Uczestniczą również w zorganizowanych strukturach.

W ramach oceny polityki kryminalizacyjnej i karnej należy stwierdzić, że reakcja państw wobec przestępczości przejawia się w stałym wieloletnim wzroście liczby nowych przestępstw, kazuistyki czynów w kodeksach karnych i surowości kar. Interesujący jest stosunek niektórych państw do kary śmierci. Rosyjski Kodeks karny utrzymuje ją, ale w kraju obowiązuje moratorium na jej stosowanie.

Natomiast białoruski Kodeks karny i wykonawczy przewidują jej orzekanie i wykonywanie. Białoruś jest jedynym pod tym względem krajem w Europie. Z kolei karę konfiskaty mienia utrzymuje Rosja, Białoruś i Ukraina.

Analiza kryminologicznych aspektów przestępczości rosyjskojęzycznej wskazuje na widoczny ogromny wpływ:

- 1) polityki państw na stan badań kryminologicznych (ograniczanie, zakazywanie), zakres przestępczości (tworzenie nowych kategorii: przestępczość polityczna, ekstremistyczna, rehabilitacja nazizmu), statystyki przestępczości (manipulowanie i ograniczanie dostępu),
- 2) wielowiekowej trudnej sytuacji ekonomicznej na stan strukturę i dynamikę zjawiska,
- 3) przemian społecznych na przestępczość (dehumanizacja człowieka, alkoholizm, upadek systemu wartości).

Wkład badań autorki o rosyjskojęzycznej przestępczości do nauki kryminologii polega na: przybliżeniu fenomenu, specyfiki i kolorytu przestępczości w wybranych państwach b. ZSRR; ukazaniu złożonego podłoża, w tym historycznego, rozwoju przestępczości w tych krajach; omówieniu wybranych regulacji karnoprawnych i rozwiązań instytucjonalnych w nich występujących; przedstawieniu ich polityki karnej. Należy wskazać też prekursorski charakter prowadzonych analiz teoretycznych i badań empirycznych.

Podsumowując ponad dwudziestoletni okres badań nad przestępczością rosyjskojęzyczną, należy stwierdzić, że był on bardzo owocny. W tym czasie autorka niniejszego opracowania poszerzyła swą wiedzę z tego zakresu, przekazała ją polskiemu czytelnikowi, wnosząc pewien wkład do polskiej kryminologii. Na podstawie przeprowadzonych badań uzyskała stopień doktora habilitowanego (2007) oraz tytuł profesora (2017).

W ramach refleksji autorka zauważa, że problematyka przestępczości rosyjskojęzycznej w Polsce nadal pozostaje niszowa. Niewielu polskich kryminologów bada ją, choć w naszej literaturze występują opracowania przyczynkarskie. Z pewnością współcześnie łatwiej jest prowadzić badania niż kiedyś ze względu na dostęp do źródeł wiedzy zawartych w internecie. Kiedyś koniecznością był osobisty pobyt w bibliotece, podstawą papierowa książka i kserokopiarka. Do dziś dziesiątki segregatorów z wiedzą dotyczącą przestępczości w wybranych państwach b. ZSRR zajmuje wiele półek w domu autorki opracowania.

Jednocześnie żałuje ona, że w związku z agresją Rosji na Ukrainę, złożoną sytuacją polityczną, po ponad dwudziestu latach badań, nabyciu umiejętności pozyskiwania materiałów i nawiązaniu szeregu koleżeńskich kontaktów

naukowych jest ona zmuszona do ograniczenia badań nad zjawiskiem rosyjskojęzycznej przestępczości.

Na zakończenie autorka opracowania składa serdeczne podziękowania Panu prof. dr. hab. Jakowowi Iljiczowi Gilinskiemu z Sankt Petersburga za wieloletnią współpracę, dzielenie się swoimi publikacjami, pomoc w nawiązywaniu kontaktów z innymi naukowcami, zaproszenia na organizowane przez siebie konferencje, a także rady, opowieści, opinie oraz za prywatne gościnne spotkania.

Bibliografia

- Laskowska K., *735 lat zwalczania i... Rzecz o korupcji w Rosji*, „Miscellanea Historico-Iuridica” 2009, t. VIII.
- Laskowska K., *Ewolucja przestępczości zorganizowanej w Rosji*, „Miscellanea Historico-Iuridica” 2008, t. VI.
- Laskowska K., *Geneza (nie tylko) współczesnej przestępczości w Rosji*, [w:] *Pozbawienie wolności – funkcje i koszty. Księga jubileuszowa Profesora Teodora Szymanowskiego*, A. Rzepliński, I. Rzeplińska, M. Niełaczna, P. Wiktorska (red.), Warszawa 2013.
- Laskowska K., *Historyczne i współczesne problemy kryminologii w Rosji*, [w:] *Badania kryminologiczne a praktyka. Perspektywa krajowa i międzynarodowa*, E.W. Pływaczewski, D. Dajnowicz-Piesiecka, E. Jurgielewicz-Delegacz (red.), Warszawa 2021.
- Laskowska K., *Instytucjonalna reakcja państwa wobec przestępczości w Rosji*, „Przegląd Wschodnioeuropejski” 2021, nr XII/2.
- Laskowska K., *Interpretation of Extremism and Associated Crimes*, „Studies in Logic, Grammar and Rhetoric” 2012, vol. I.
- Laskowska K., *Kara pozbawienia wolności w świetle kodeksu karnego RSFRR z 1960 r. – problemy prawa oraz praktyki jej orzekania*, „Z dziejów Prawa” 2019, t. 12.
- Laskowska K., *Kara śmierci w Republice Białoruś – aspekty konstytucyjne, karnoprawne i wykonawcze*, „Studia Iuridica” 2022, t. 91.
- Laskowska K., *Kierunki rozwoju kryminologii w Rosji*, „Archiwum Kryminologii” 2007–2008, t. XXIX–XXX.
- Laskowska K., *Kryminalizacja „zajmowania najwyższej pozycji w przestępczej hierarchii” w świetle art. 210 kodeksu karnego Federacji Rosyjskiej*, „Prawo w Działaniu” 2022, t. 49.
- Laskowska K., *Negatywne następstwa nielegalnej migracji. Doświadczenia rosyjskie*, [w:] *Człowiek i prawo międzynarodowe. Księga dedykowana Profesorowi Bogdanowi Wierzbickiemu*, M. Perkowski, J. Szymański, M. Zdanowicz (red.), Białystok 2014.
- Laskowska K., *Nielegalna migracja cudzoziemców do Rosji w kontekście kryminologii i prawa karnego*, [w:] *Meandry prawa karnego i kryminalistyki. Księga jubileuszowa prof. zw. dra hab. Stanisława Pikulskiego*, J. Kasprzak, W. Cieślak, I. Nowicka (red.), Szczytno 2015.

- Laskowska K., *Nielegalny rynek usług w Rosji na przykładzie prostytucji*, [w:] *Nielegalne rynki. Geneza, skala zjawiska oraz możliwości przeciwdziałania*, W. Pływaczewski, P. Chlebowicz (red.), Olsztyn 2012.
- Laskowska K., *O (nie)stabilności rosyjskiego kodeksu karnego. Rozważań ciąg dalszy*, [w:] *Między stabilnością a zmiennością prawa karnego. Dylematy ustawodawcy*, W. Cieślak, M. Romańczuk-Grącka (red.), Olsztyn 2017.
- Laskowska K., *Odpowiedzialność karna za udział, zakładanie i kierowanie związkiem przestępczym (organizacją przestępczą) w Rosji*, „Przegląd Sądowy” 2004, nr 6.
- Laskowska K., *Podstawowe zagadnienia instytucji kary śmierci w świetle prawa i praktyki wymiaru sprawiedliwości w dziejach Rosji*, „Miscellanea Historico-Iuridica” 2009, t. VII.
- Laskowska K., *Polityka karna Federacji Rosyjskiej. Rozważania w kontekście państwa prawa*, [w:] *Ustrój państwa, myśl polityczno-prawna, współczesne systemy rządów. Prace ofiarowane profesorowi zw. nauk prawnych Adamowi Jamrozowi z okazji Jego Jubileuszu*, S. Bożyk, A. Olechno (red.), Białystok 2018.
- Laskowska K., *Prawnokarna reakcja na zakładanie, uczestniczenie i kierowanie organizacją przestępczą w świetle kodeksu karnego Ukrainy*, „Studia Prawnicze” 2007, z. 2.
- Laskowska K., *Przemiany przestępczości w Rosji i ich podłoże*, „Przegląd Więziennictwa Polskiego” 2006, nr 50.
- Laskowska K., *Przestępczość kobiet w Rosji*, „Czasopismo Naukowe Instytutu Studiów Kobietych” 2021, nr 2.
- Laskowska K., *Przestępczość migrantów-cudzoziemców w Rosji jako jeden z efektów wykluczenia społecznego*, [w:] *Wybrane prawne, kryminologiczne i medyczne aspekty wykluczenia społecznego*, E. Guzik-Makaruk, E. Pływaczewski (red.), Białystok 2016.
- Laskowska K., *Przestępczość o charakterze terrorystycznym w Rosji – wprowadzenie do problematyki*, „Archiwum Kryminologii” 2010, t. XXXII.
- Laskowska K., *Przestępczość więźniów w Rosji*, „Przegląd Więziennictwa Polskiego” 2005, nr 47–48.
- Laskowska K., *Przestępczość wśród żołnierzy w Federacji Rosyjskiej*, „Wojskowy Przegląd Prawniczy” 2005, nr 1.
- Laskowska K., *Przestępstwa stanowiące przeżytki lokalnych obyczajów w radzieckich kodeksach karnych*, „Krakowskie Studia z Historii Państwa i Prawa” 2019, nr 12(4).
- Laskowska K., *Przestępstwo handlu ludźmi w Rosji – aspekty prawne*, „Zeszyty Prawnicze” 2019, Vol. 19, nr 3.
- Laskowska K., *Rosyjski kodeks karny wobec przestępczości zorganizowanej*, [w:] *Zagadnienia współczesnej polityki kryminalnej*, T. Dukiet-Nagórska (red.), Bielsko Biała 2006.
- Laskowska K., *Rozwój antyterrorystycznego ustawodawstwa w Federacji Rosyjskiej*, [w:] *Przestępczość terrorystyczna. Ujęcie praktyczno-dogmatyczne*, K. Indecki (red.), Poznań–Białystok–Łódź 2006.
- Laskowska K., *Rynek narkotyków w Rosji jako przestępczy biznes*, [w:] *Państwo, gospodarka, prawo. Księga dedykowana Profesorowi Cezaremu Kosikowskiemu z okazji jubileuszu pracy naukowej na Wydziale Prawa Uniwersytetu w Białymstoku*, A. Piszcz, M. Olszak, M. Etel (red.), Białystok 2015.

- Laskowska K., *Specyfika przestępczości nieletnich w Rosji. Możliwości jej przeciwdziałania*, „Przegląd Więziennictwa Polskiego” 2006, nr 52–53.
- Laskowska K., *Terrorism in Russia – mechanisms of development and strategy to counter it*, „Białostockie Studia Prawnicze” 2011, z. 10.
- Laskowska K., *Terroryzm w Rosji – próba oceny wpływu zjawiska na zagrożenie bezpieczeństwa w Polsce*, [w:] *Przyjazna granica – rok do Euro 2012*, M. Zdanowicz, D. Lutyński (red.), Kętrzyn 2011.
- Laskowska K., *Walka z przestępczością zorganizowaną w świetle kodeksu karnego Ukrainy*, [w:] *Wybrane problemy prawa krajowego i europejskiego. Publikacje Wydziału Prawa Uniwersytetu w Białymstoku*, Białystok 2007.
- Laskowska K., *Wybrane problemy przestępczości zorganizowanej w Rosji*, „Wojskowy Przegląd Prawniczy” 2002, nr 2.
- Laskowska K., *Zagrożenie korupcją w świetle doświadczeń państwa rosyjskiego – rozważania kryminologiczne i prawne*, „Białostockie Studia Prawnicze” 2009, z. 6.
- Laskowska K., *Zarys problematyki przestępczości zawodowej w Rosji*, „Przegląd Policyjny” 2005, nr 1.
- Laskowska, *Karnoprawne regulacje krwawej zemsty w Związku Radzieckim*, „Miscellanea Historico-Iuridica” 2015, t. XIV, z. 1.
- Laskowska, *Radzieckie prawo wobec alkoholizmu*, „Miscellanea Historico-Iuridica” 2017, t. XVI, z. 1.

Tytuł

Działania Białostockiej Szkoły Kryminologii na rzecz badania przestępczości rosyjskojęzycznej (2000–2023)

Streszczenie

Opracowanie jest opisem doświadczeń i wynikiem badań prowadzonych przez jego autorkę nad przestępczością rosyjskojęzyczną (przestępczością obywateli byłego Związku Radzieckiego). Przedstawiono w nim metodykę, etapy i efekty badań nad tym zjawiskiem w Polsce i w wybranych państwach ZSRR (Rosja, Białoruś, Ukraina) na podstawie doświadczeń autorki oraz wskazano ich wkład w rozwój kryminologii. W publikacji zawarto statystyczny stan publikacji poświęconych opisowi tytułowej przestępczości oraz przedstawiono wnioski wynikające z wieloletnich badań. Ukazały one przestępczość rosyjskojęzyczną jako zjawisko interesujące, często o odmiennej specyfice w porównaniu z innymi państwami, mające swe charakterystyczne podłoże rozwoju i zasadniczo surową karnoprawną reakcję wobec niego.

Słowa kluczowe

przestępczość rosyjskojęzyczna, przestępczość obywateli b. ZSRR, przestępczość w Rosji, polityka karna

Title

The Bialystok School of Criminology activities for the research on the Russian-speaking people criminality (2000–2023)

Summary

In the paper Author summarizes their experience along with research findings on the criminality of the Russian-speaking people. She presented the analysis methodology, its phases as well as outcomes of this phenomenon in Poland and few USSR countries (Russia, Belarus, Ukraine). Based on the Author's expertise the impact of the mentioned casus on the criminology development has been addressed. Moreover, the Author presented statistical figures of the publications on the topic of the Russian-speaking people criminality. The overall findings have been identified as following: Russian-speaking people criminality is an interesting phenomenon, with different characteristics than other countries and strict both penal and legal regulations.

Keywords

criminality of the Russian-speaking people, post-USSR citizens criminality, criminality in Russia, penal policy

ROZDZIAŁ 4

DIAGNOZA SPOŁECZNA I MONOGRAFIA TERENU W POLSKICH BADANIACH KRYMINOLOGICZNYCH

Wprowadzenie

Przed autorem niniejszego tekstu, stanowiącego pokłosie wystąpienia w trakcie konferencji naukowej nt. *Dzieje polskiej myśli kryminologicznej* zorganizowanej przez Zespół Badawczy pod kierunkiem prof. dr. hab. Wiesława Pływaczewskiego w dniach 31 maja – 2 czerwca 2023 r. w Starych Jabłonkach, stało trudne zadanie pogodzenia prezentacji własnych, wieloletnich eksploracji naukowych z tematem niezwykle wzniosłym, albowiem odnoszącym się do przytoczonych wyżej, tytułowych dziejów polskiej myśli kryminologicznej. Biorąc jednak pod uwagę liczne opinie recenzentów wydawniczych, ale też i sporządzane w ramach procedur awansowych recenzje i opinie autor tego tekstu zdecydował odnieść się (może nazbyt nieskromnie, za co z góry przeprasza) do własnych badań w zakresie diagnozy społecznej i monografii (zjawisk i terenu)¹¹².

---

¹¹² Tu wskazano jedynie monografie: L. Wieczorek, *Przestępczość i demoralizacja nieletnich w Polsce w okresie transformacji ustrojowej*, Katowice 2005 i 2006; L. Wieczorek, *Polityka sądów wobec nieletnich w Polsce w okresie transformacji ustrojowej*, Katowice 2006 i 2007; L. Wieczorek, *Zjawiska patologii społecznej i przeciwdziałanie im w mieście średniej wielkości. Kryminologiczna monografia terenu*,

Problematyka patologii społecznych w historii polskich badań kryminologicznych

Przyjmując za Leonem Tyszkiewiczem, że kryminologia jest nauką, która w sposób wszechstronny bada przestępstwo, przestępczość i przestępcę oraz funkcjonowanie środków przeciwdziałania przestępczości¹¹³, wskazać należy, że jej zadaniem jest m.in. odpowiedź na pytanie *Jak przeciwdziałać przestępczości?*¹¹⁴, a także uwzględniając okoliczności, które w dojściu do popełnienia czynu zabronionego, odgrywają jakąś rolę¹¹⁵. Warto tu wskazać takie zagadnienia jak patologia społeczna, wykluczenie społeczne czy kapitał społeczny.

Samo określenie patologia społeczna (*pathos* – cierpienie, *logos* – nauka) oznacza naukę o cierpieniu społecznym. Tak więc szeroko rozumiana patologia to nauka o wszelkich negatywnych przejawach życia społecznego. Istotnymi zagrożeniami dla funkcjonowania systemu społecznego dzisiejszej Polski są: alkoholizm, narkomania, dewiacje seksualne i przestępczość seksualna, zabójstwa, społeczne niedostosowanie dzieci i młodzieży, przestępstwa przeciwko życiu, przestępczość gospodarcza, prostytutka oraz rozwody¹¹⁶.

Problematykę patologii społecznej jako wyodrębnionego zjawiska po raz pierwszy w polskim piśmiennictwie podjął Adam Podgórecki¹¹⁷. Według niego przez patologię społeczną, należy rozumieć ten rodzaj zachowania, instytucji czy funkcjonowanie jakiegoś systemu społecznego, który pozostaje w zasadniczej

---

Katowice 2013; L. Wieczorek, *Diagnoza społeczna w zakresie zagrożeń patologiami społecznymi na terenie miasta Dąbrowa Górnicza 2012*, Sosnowiec–Dąbrowa Górnicza 2014; L. Wieczorek, *Diagnoza lokalnych zagrożeń społecznych na terenie miasta Dąbrowa Górnicza 2014*, Sosnowiec–Dąbrowa Górnicza 2014; L. Wieczorek, *Przestępczość na Ukrainie na początku XXI wieku. Studium prawnokryminologiczne*, Białystok 2019.

¹¹³ L. Tyszkiewicz, *Kryminologia (Zarys systemu)*, Katowice 1986, s. 14.

¹¹⁴ L. Tyszkiewicz, *Od naturalizmu do humanizmu w kryminologii*, Katowice 1991, s. 13.

¹¹⁵ Okoliczności te zwane czynnikami determinującymi zachowanie człowieka trafnie analizuje Leon Tyszkiewicz (zob. L. Tyszkiewicz, *Kryminogeneza w ujęciu kryminologii humanistycznej*, Katowice 1997, s. 40–47), wprowadzając i opisując pojęcie kryminogenezy.

¹¹⁶ A. Radziewicz-Winnicki, A. Stankowski, *Patologia społeczna Polsce*, [w:] *Pedagogika społeczna u schyłku XX wieku*, A. Radziewicz-Winnicki (red.), Katowice 1992, s. 115. Por. L. Wieczorek, *Przestępczość nieletnich jako jeden z przejawów patologii społecznej w Polsce końca XX wieku*, [w:] *Wybrane zjawiska powodujące zagrożenia społeczne*, A. Nowak (red.), Kraków 2000; L. Wieczorek, *Przestępczość i demoralizacja nieletnich oraz polityka sądów wobec nich w Polsce w okresie transformacji ustrojowej. Raport z badań*, [w:] *Zagadnienia współczesnej polityki kryminalnej*, T. Dukiet-Nagórska (red.), Bielsko-Biała 2006.

¹¹⁷ J. Malec, *Patologia społeczna jako zjawisko (projekt definicji)*, „Państwo i Prawo” 1986, z. 4(482), s. 57.

– nie dającej się pogodzić sprzeczności – z wartościami światopoglądowymi akceptowanymi przez daną społeczność. Za kryterium wyróżnienia tego typu zjawiska przyjął poglądy grupy dokonującej oceny lub traktowanej jako grupa odniesienia. Jednocześnie odrzucił możliwość znalezienia jakichś elementów obiektywnych, które mogłyby być przyjęte za kryterium takiej oceny¹¹⁸. Wskazywał wśród tych zjawisk: patologię indywidualną, w tym samobójstwa, zabójstwa, hazard, alkoholizm i prostytutkę oraz patologię grupową: rozwód, kazirodztwo i przestępczość zorganizowaną¹¹⁹. Podgórecki przez patologię społeczną rozumie refleksje nad objawami i przyczynami powstawania i istnienia problemów społecznie szkodliwych oraz nad środkami zaradczymi stosowanymi wobec nich¹²⁰. Przyjęte przez niego postrzeganie patologii społecznej bierze za punkt odniesienia zmienne wartości i oceny społeczne, przez co uniemożliwia wyodrębnienie jednorodnej kategorii zjawisk patologicznych.

Jakiś czas później ukazała się praca Marii Jarosz¹²¹, poświęcona – nawiązując do powyższej koncepcji – wybranym zjawiskom patologii społecznej w Polsce, a także opublikowane zostały pierwsze polskie ekspertyzy problemów patologii społecznej¹²². Pierwsza z tych ekspertyz objęła diagnozę aksjologiczno-normatywnych wymiarów świadomości społecznej, stanu przestępczości, ubóstwa, systemu penitencjarnego i polityki kryminalnej, alkoholizmu, prostytutki, narkomanii, samobójstw, jak również diagnozę dysfunkcji instytucji społeczno-politycznych i gospodarczych¹²³. W drugiej uwzględniono przestępczość, alkoholizm, zaburzenia psychiczne, narkomanię, samobójstwa i prostytutkę¹²⁴.

Równie szeroką próbę określenia tego zjawiska społecznego zaproponował Jan Malec, według którego patologię społeczną stanowi ogół przypadków: śmierci, szkód dla zdrowia, obniżenia poziomu moralnego, pogorszenia samopoczucia i strat materialnych, spowodowanych naruszeniem reguł prakseologicznych, moralnych i prawnych oraz postępowaniem autodestrukcyjnym¹²⁵.

¹¹⁸ A. Podgórecki, *Patologia życia społecznego*, Warszawa 1969, s. 24–25.

¹¹⁹ Ibidem, s. 24.

¹²⁰ A. Podgórecki (red.), *Zagadnienia patologii społecznej*, Warszawa 1976, s. 13.

¹²¹ Zob. M. Jarosz (red.), *Wybrane zagadnienia patologii społecznej*, Warszawa 1975.

¹²² J. Kwaśniewski, *Patologia społeczna*, [w:] *Encyklopedia Socjologii*, Z. Bokszański (red.), Warszawa 1998–2007, s. 91.

¹²³ A. Podgórecki (red.), *Diagnostyczny obraz trudnych problemów społeczeństwa polskiego oraz zalecenia socjotechniczne*, Warszawa 1974.

¹²⁴ J.K. Falewicz i in. (red.), *Elementy problemu patologii społecznej w Polsce w perspektywie do roku 1990*, Warszawa 1975.

¹²⁵ J. Malec, *Patologia społeczna...*, op. cit., s. 56–61.

Ważny wkład w analizę tego zagadnienia wniósł również Jerzy Jasiński¹²⁶, który zauważył, że już samo posługiwanie się terminem „patologia społeczna” zasługuje na uwagę. Jego zdaniem spośród różnych rodzajów zachowań dewiacyjnych niektóre, gdy spełnione są pewne dodatkowe warunki, określa się mianem zjawisk patologii społecznej. Do kategorii tych zjawisk autor ten zalicza takie zachowania dewiacyjne, które osiągnęły pewien próg masowości i postrzegane są w społeczeństwie jako naruszające jakieś ważne, szeroko zinternalizowane normy. Dlatego też uznawane są za szkodliwe, jeśli nie w sensie materialnym to dla spójności systemu społecznego. Ocenianie zachowań dewiacyjnych jako tworzących elementy patologii społecznej, formułowane jest na podstawie różnych kryteriów. Według Jasińskiego, najczęściej wchodzi w rachubę dwa ich rodzaje. Jedne wiążą się z przekonaniem o szkodliwości zachowania dla samej przejawiającej je jednostki, dla jej bezpośredniego otoczenia albo (czy też także) dla całego społeczeństwa. Pojawia się wówczas, gdy zachowanie uznawane jest za godzące w takie elementy systemu społecznego, które chciałoby się chronić. Same zaś zachowania, ze względu na powodowane skutki, uważane są za zagrażające tym elementom systemu. Drugie ze wspomnianych elementów kryteriów ocen, prowadzących do uznania zachowań za dewiacyjne, łączą się z przekonaniem, o zachowaniu zasługującym na potępienie. Mamy z nimi do czynienia wówczas, gdy wywołują one dezaprobatę moralną, uważane są za złe same w sobie (tj. bez względu na to, jakie następstwa za sobą pociągają), rozumiane są jako lekceważenia albo raczej wyzwanie rzucone szczególnie wysoko cenionym wartościom, tworzącym podstawy struktury normatywnej społeczeństwa.

Z kolei Jerzy Kwaśniewski wskazywał, że kwalifikowanie zachowania do grupy przejawów patologicznych („patologicznie” rozbieżne z kryteriami oceny jego społecznej funkcji) powinna być dopiero ewentualnym następstwem badania jego właściwości, między innymi oceny społecznej tego zachowania. Za wielce niefortunne uważał sam termin „patologia społeczna”. Twierdził, że terminy-oceny są w języku nauk społecznych trudne do uniknięcia, jednak dla określenia niezgodności z jakimiś normami czy oczekiwaniami społecznymi, lepiej jest stosować jak najbardziej neutralne emocjonalnie określenia, np. dewiacja czy problemy społeczne. Tym bardziej, że zarówno patologia, dewiacja, problemy społeczne, dezorganizacja czy zagrożenie społeczne to w gruncie rzeczy synonimy. Są to po prostu zastępcze określenia tego, co traktujemy lub traktowane bywa przez innych jako społeczne „zło”¹²⁷.

¹²⁶ J. Jasiński, *Patologia społeczna w Polsce (Zarys koncepcji)*, „Państwo i Prawo” 1987, z. 8(498), s. 16.

¹²⁷ J. Kwaśniewski, *Tak zwana patologia...*, op. cit., s. 103.

Andrzej Gaberle zauważa, że próby określania zakresu pojęcia „patologia społeczna” są nieliczne. Na uwagę natomiast zasługują przede wszystkim propozycje Adama Podgóreckiego i Jacka Wódza¹²⁸.

Jacek Wódz zaproponował, aby „za zjawiska społecznie patologiczne” uważać:

- 1) zjawiska społeczne, które są niezgodne ze wzorami zachowań (czy postaw), zawartymi w systemach normatywnych danej społeczności,
- 2) zjawiska społeczne, które występują w zwiększającym się nasileniu ilościowym,
- 3) zjawiska, które są dysfunkcjonalne, mają wyraźnie zakłócający wpływ na poszczególne, istotne w danej zbiorowości, elementy dokonujących się zmian społecznych (jej celów), np. tworzenie się nowych struktur społecznych w okresie zmiany społecznej¹²⁹.

Gaberle twierdzi, że krytyka pojęcia „patologia społeczna” oraz niepowodzenia w określaniu jego zakresu skłaniają do postawienia pytania, czy wprowadzenie takiego terminu do instrumentarium nauk społecznych jest potrzebne. Eliminacja owego określenia z języka potocznego nie jest oczywiście możliwa, ale czy przypadkiem nauka nie powinna się od niego zdystansować. W literaturze takie poglądy są spotykane, lecz istnieją też argumenty przemawiające przeciwko temu podejściu¹³⁰.

To właśnie nieprecyzyjne i niejasne definicje powodują, że patologia społeczna jawi się jako problem niejednorodny i złożony, a sam termin postrzegany jest w kategoriach mętności i eklektywności. We współczesnym świecie obserwujemy jednak zjawiska oceniane w najwyższym stopniu jako niepożądane, których analiza z dotychczas wykorzystywanych pojęć, jest co najmniej bardzo trudna. Ani teorie dewiacji społecznej, ani koncepcje dezorganizacji czy problemów społecznych, nie wytworzyły aparatury pojęciowej zdatnej do badania np. zjawisk aspołecznych, występujących w społeczeństwach poddanych totalitarnemu systemowi rządów¹³¹.

Niejednokrotnie terminy takie, jak „dewiacja społeczna” i „problemy społeczne” obejmują zbyt wiele zjawisk i są definiowane w bardzo zróżnicowany sposób, opisują raczej stan pewnej zbiorowości. Aby zakreślić krąg zjawisk, nazywanych

¹²⁸ A. Gaberle, *Patologia społeczna*, Warszawa 1993, s. 14.

¹²⁹ J. Wódz, *Zjawiska patologii społecznej a sankcje prawne*, Wrocław 1973, s. 13.

¹³⁰ A. Gaberle, *Patologia...*, s. 16.

¹³¹ *Ibidem*, s. 17.

społecznie patologicznymi, mogło odegrać swoją rolę, według Gaberle powinno odpowiadać następującym warunkom¹³²:

- 1) obejmować jednolitą klasę zjawisk,
- 2) wskazywać kryteria pozwalające odróżniać zjawiska określane jako patologiczne od niepatologicznych,
- 3) obejmować krąg zjawisk niepokrywający się z kręgiem zjawisk obejmowanym przez pojęcie zbliżone.

Kierując się tymi kryteriami, za zjawiska społecznie patologiczne uznać można zachowania działające destrukcyjnie na społeczeństwo (lub jego elementy), a przy tym niezgodne z wartościami powszechnie uznawanymi w danym kręgu kulturowym. Natomiast przez pojęcie patologia społeczna należy rozumieć dyscyplinę naukową, zajmującą się zjawiskami społecznie patologicznymi¹³³.

To podejście wydaje się najwłaściwsze, szczególnie że autor wskazuje na klarowne kryteria podziału negatywnie ocenianych zjawisk społecznych, mianowicie:

- 1) jawność działania (podział na zjawiska społeczno-patologiczne jawne i ukryte),
- 2) liczby działających podmiotów (zjawiska społeczno-patologiczne jednostkowe i grupowe, z możliwością dalszych podziałów),
- 3) częstotliwości występowania (zjawiska społeczno-patologiczne występujące sporadycznie albo w większym natężeniu; możliwe jest tu tworzenie znacznej liczby kategorii),
- 4) naruszonej wartości (zachowania społeczno-patologiczne, skierowane przeciwko życiu i zdrowiu, ludzkiej niezależności, mieniu itp.),
- 5) zasięgu zjawisk (zjawiska społeczno-patologiczne o zasięgu indywidualnym, lokalnym, krajowym, międzynarodowym)¹³⁴.

Można oczywiście prowadzić bardziej szczegółowe analizy literatury odnoszące się do przedmiotu badań kryminologiczny, jak i samej definicji kryminologii oraz związanych z nią pojęć¹³⁵. Poza sporem pozostaje jednak stwierdzenie, że kryminologia jest nauką praktyczną odnoszącą się wprost do otaczającej nas rzeczywistości i bada ją za pomocą własnych i adaptowanych z innych dyscyplin nauk metod, technik i narzędzi badawczych.

---

¹³² Ibidem, s. 17.

¹³³ Ibidem, s. 19.

¹³⁴ Ibidem, s. 31–32.

¹³⁵ Autor czynił to wielokrotnie – zob. przytoczone wyżej publikacje.

Tak rozumianą patologię społeczną autor niniejszego opracowania uczynił przedmiotem swoich wieloletnich zainteresowań naukowych¹³⁶.

W tym miejscu warto także wskazać, że kryminologia jest samodzielną, posiadającą własną metodologię dyscypliną naukową. Jest jednak nauką multidyscyplinarną, choćby z tego powodu, że swoim zasięgiem obejmuje badania związane z przestępczością prowadzone także za pomocą innych niż typowo kryminologiczne metody badawcze, takie jak np. socjologiczne, psychologiczne, pedagogiczne. Obejmuje także eksploracje prowadzone przez badaczy będących jednocześnie przedstawicielami innych dyscyplin (co wydaje się szczególnie cenne) o charakterze podstawowym, takich jak antropologia, biologia, medycyna, prawo, pedagogika (szczególnie pedagogika społeczna i resocjalizacyjna), psychiatria, psychologia, socjologia, statystyka, ekonomia czy historia¹³⁷. Ponadto zauważyć należy, że multidyscyplinarność kryminologii wynika także z faktu, że badania kryminologiczne uwzględniają również nie tylko czynniki typowo kryminologiczne, ale również np. czynniki biologiczne, społeczne, psychologiczne. Tak więc nie ma znaczenia czy dane badania prowadzone są pod „szyldem kryminologii”, lecz ważne jest, czy dotyczą zagadnień związanych z szeroko ujętą problematyką przestępczości w aspekcie fenomenologicznym, etiologicznym czy też profilaktycznym. Właśnie takie podejście – jako dla ucznia prof. dr. hab. Leona Tyszkiewicza, prekursora i propagatora kryminologii humanistycznej, wzorującego się na swoim Mistrzu i próbującym kontynuować i rozwijać jego koncepcje – jest charakterystyczne dla autora. Uwzględniając specyficzny przedmiot badań kryminologicznych, który jest przecież przedmiotem zainteresowania wielu dyscyplin nauki, takie podejście wydaje się słuszne. Biorąc to pod uwagę, autor tej publikacji w swoich badaniach przyjął poniższe założenia metodologiczne, szczególnie uwzględniające metodologiczne postulaty prawników, socjologów i pedagogów.

Jednakże w naukach społecznych (w tym prawnych, również w kryminologii) wśród autorów nie ma zgodności, co do określenia nawet terminu „metodologia”, a tym bardziej metod, technik i narzędzi badawczych. Autorzy ci podają odmienne definicje. Według Tadeusza Pilcha metoda badania naukowego

---

¹³⁶ Magister pedagogiki specjalnej o specjalności resocjalizacja i wieloletni pracownik nieistniejącej już Katedry Pedagogiki Społecznej Wydziału Pedagogiki i Psychologii Uniwersytetu Śląskiego w Katowicach oraz magister, doktor habilitowany i profesor nauk prawnych specjalizujący się w kryminologii.

¹³⁷ Podobnie J. Błachut i in., *Kryminologia*, Gdańsk 2001, s. 23; L. Tyszkiewicz, *Kryminologia...*, op. cit., s. 46–53; B. Hołyst, *Kryminologia*, Warszawa 1999, s. 38–50 oraz L. Tyszkiewicz, *O niektórych ogólnych problemach kryminologii i znaczeniu paradygmatu humanistycznego*, „Archiwum Kryminologii” 2009, tom XXXI.

jest zespołem czynności i zabiegów, zmierzających do poznania określonego przedmiotu. Jest to pewnego rodzaju charakter działania, jaki podejmuje się dla zdobycia interesujących nas danych¹³⁸. Natomiast Leon Tyszkiewicz wskazuje, że termin „metoda naukowa” odnosi się do szerzej pojętej procedury w procesie poznawczym¹³⁹. Wśród metod badawczych – jako trudną i rzadko spotykaną wskazuje się często monografię.

Biorąc powyższe pod uwagę autor postanowił – skrótowno ze względu na dopuszczalne ramy niniejszej publikacji, przede wszystkim z pominięciem opisu metodologii badań – przedstawić wyniki badań w tym zakresie, a odnoszące się do cyklicznych badań terenowych, które dotyczyły zagadnienia bezpieczeństwa społecznego w mieście Dąbrowa Górnicza¹⁴⁰.

Wyniki badań terenowych

Powyższe badania, zgodnie z założeniami oraz faktyczną ich realizacją to monografia terenu, która dała całościowy obraz zagadnienia, jakim są problemy społeczne w wybranym mieście średniej wielkości. Udało się uzyskać obraz holistyczny (nie fragmentaryczny, lecz spójny) uwzględniający między innymi takie wybrane komponenty społecznej rzeczywistości, jak przestępczość (dorosłych i nieletnich), alkoholizm i narkomania oraz stosunek respondentów do tych używek, bezrobocie, deprywacja materialna, w tym ubóstwo i bezdomność, patologia rodziny i systemu szkolnego, poczucie bezpieczeństwa oraz działania podejmowane w zakresie przeciwdziałania problemom społecznym lub w celu ich ograniczania.

Zrealizowane badania były też swoistym eksperymentem jak w praktycznej realizacji wygląda ta metoda badań w kryminologii i czy jest przydatna w odpowiedzi na pytania stawiane przez kryminologię oraz w rozwiązywaniu problemów społecznych. Była więc niejako sprawdzianem, czy takie prace są kryminologii potrzebne. Efekty przeprowadzonych badań pozwalają na udzielenie jednoznacznej odpowiedzi, że tak. Zrealizowane badania umożliwiły dokonanie całościowe opisu faktów społecznych, odczuć oraz ocen mieszkańców miasta

---

¹³⁸ M. Łobocki, *Metody badań pedagogicznych*, Warszawa 1984, s. 115; J. Sztumski, *Wstęp do metod i technik badań społecznych*, Warszawa 1984, s. 60.

¹³⁹ L. Tyszkiewicz, *Kryminologia...*, op. cit., s. 54.

¹⁴⁰ Za Ireną Lepalczyk, której badania z lat 1959–1963 stanowiły inspirację do prezentowanych badań przyjęto potrzebę posługiwania się kryptonimem (zob. I. Lepalczyk, *Wykolejenia dzieci i dorosłych w małym mieście. Wybrane zagadnienia pedagogiczno-społeczne*, Wrocław 1972).

oraz podejmowanych w społeczności lokalnej działań w zakresie problemów społecznych w Dąbrowie Górniczej, co pozwoliło na sformułowanie wniosków. Uzyskane wyniki są interesujące również z tego powodu, że w zasadzie dotychczas tego typu prac nie realizowano. W literaturze przedmiotu można spotkać monografie terenu związane z analizą wybranych przejawów patologii społecznych czy, jak współcześnie częściej określa się, problemów społecznych, ale są to głównie prace np. pedagogiczne czy socjologiczne, a nie kryminologiczne, a tym samym nieuwzględniające specyficznego spojrzenia kryminologa na przestępczości jako konglomeratu z innymi zjawiskami społecznymi, często nie wprost z przestępczością związanymi. A przecież istotne jest podejście do przestępczości właśnie z punktu widzenia całościowego ujęcia zagadnienia przestępczości, prezentowane aktualnie przez kryminologów jako przedstawiciele nauki multidyscyplinarnej, według których kryminologia obejmuje oprócz problematyki *sensu stricto* przestępczości też całościowo zagadnienia patologii społecznej¹⁴¹.

Stawianym celem było uzyskanie opisu problemów społecznych w możliwie wielu kontekstach oraz podejmowanej w mieście aktywności w celu ich rozwiązywania lub częściowej ograniczania ich negatywnych skutków. Na podstawie przeprowadzonych badań, można udzielić poniższych odpowiedzi na postawione trzy problemy badawcze.

- 1) Jak system obowiązującego w Polsce prawa zapewnia bezpieczeństwo społeczne w mieście średniej wielkości? Dąbrowa Górnicza realizuje stawiane przed nią zadania w zasadzie prawidłowo. System kontroli i nadzoru nad jednostkami samorządu terytorialnego jest na tyle sprawny, że nie można wskazać ewidentnych przypadków zaniedbań w sferze bezpieczeństwa społecznego. W mieście średniej wielkości obowiązują jednak akty prawa lokalnego, w szczególności różnego typu programy i strategie, które często powielają wcześniej stawiane cele i zadania bez właściwej oceny ich ewaluacji. Wątpliwości budzi również brak spójnego i systematycznego raportowania w zakresie obserwowanych problemów społecznych przez np. placówki oświatowe.
- 2) Jak intensywne są zagrożenia bezpieczeństwa społecznego (problemy społeczne)? Podsumowując zrealizowane badania, należy zauważyć, że:
  - a) problem przestępczości nieletnich w Dąbrowie Górniczej znacznie rośnie. Szczególnie jest to widoczne, uwzględniając ich udział w przestępczości ogółem. Wydaje się więc, że jest to sfera bezpieczeństwa, na którą powinien być położony znaczny nacisk. Tym bardziej, że odnosząc uzyskane wyniki do policyjnych danych ogólnopolskich i wojewódzkich, problem powinien występować w znacznie mniejszej skali;

¹⁴¹ L. Tyszkiewicz, *O niektórych ogólnych problemach...*, op. cit.

- b) podobnie jak w przypadku nieletnich wzrastała i to znacznie szybciej niż w województwie śląskim przestępczość dorosłych;
- c) problemy związane z alkoholem i alkoholizmem oraz nikotynizmem i narkomanią (w szczególności wśród młodzieży) w Dąbrowie Górniczej od lat pozostają w zasadzie na stałym poziomie. Warto przy tym podkreślić, że przez respondentów problemy te są dostrzegane i wymagają działań profilaktycznych, których respondenci oczekują od władz miasta;
- d) bezrobocie w latach 2008–2010 znacznie wzrosło. Choć wydaje się to być stały element współczesnego świata, to jednak wzrost do 11,2%, tj. o około 1/3 (od 7,3% do 11,2%) powoduje dalsze perturbacje;
- e) problem ubóstwa stopniowo tracił na intensywności, choć razi i budzi znaczne obawy istnienie dzielnic (rejonów), gdzie problem ten jest szczególnie dostrzegalny. Bardzo niepokojący i nieznanający niestety wy tłumaczenia jest ogromny wzrost liczby osób bezdomnych w 2010 roku do 429, przy jednak może pozornym zmniejszeniu problemu ubóstwa;
- f) środowiska szkolne i co za tym idzie rówieśnicze w poszczególnych dzielnicach miasta wydają się na pozór bardzo zróżnicowane. W mieście funkcjonuje wiele placówek, wśród których wskazywane są te „lepsze” i te „gorsze”, te skupiające „trudną młodzież” i te „z lepszą młodzieżą”. Nie można wskazać jednolitego i spójnego katalogu problemów społecznych występujących w poszczególnych placówkach, pogrupować ich w jakikolwiek metodologicznie uzasadniony sposób, gdyż w placówkach oświatowo-wychowawczych w Dąbrowie Górniczej nie istnieją obiektywne kryteria oceny zagrożenia uczniów poszczególnymi przejawami patologii społecznej, choć wydaje się, że jednak te zagrożenia są podobne. Szkoły takiej oceny dokonują w zasadzie arbitralnie i uznaniowo. Wątpliwości budzi więc brak jednolitego i spójnego systemu zbierania informacji przez organy miasta o choćby wybranych problemach społecznych występujących w poszczególnych placówkach. Tym samym późniejszy brak możliwości spójnego, skorygowanego i kompleksowego działania;
- g) władza sądownicza często musiała ingerować w sprawy rodziny w ramach spraw rodzinnych, spraw z ustawy o wychowaniu w trzeźwości i przeciwdziałaniu alkoholizmowi, spraw opiekuńczych. Skala tej interwencji wydaje się znaczna i świadczyć może o braku wystarczających działań uprzedzających, realizowanych przez wyspecjalizowane placówki miejskie, tym bardziej, że liczba rozwodów (choć w zasadzie stała) stron postępowania, dla których jako ostatnie miejsce ustalono Dąbrowę Górniczą powynosi rocznie około 300;

- h) mieszkańcy w zasadzie nie czuli się bezpieczni, a ponadto nie mają zaufania do organów wymiaru sprawiedliwości i administracji publicznej.
- 3) Jakie są podejmowane formy działania w celu zapewnienia bezpieczeństwa społecznego? W zakresie przeciwdziałania problemom społecznym w Dąbrowie Górniczej podejmowanych jest wiele działań i przeznaczane są na ten cel znaczne środki. Podejmowane są też działania mające na celu aktywizowanie społeczności lokalnej. Wspecjalizowane agendy miasta tworzą wiele programów profilaktycznych, często przyjmujących nawet formę strategii czy programów ogólnomiejskich wdrażanych w życie na mocy stosownych uchwał rady miasta. Ocenic jednak należy, że często są to działania nieskoordynowane. Poszczególne wydziały czy też referaty z wyraźnie określonymi w statucie miasta kompetencjami lub inne miejskie agendy często zajmują się tym samym problemem, podejmując wiele konkretnych działań, np. bezdomnością bezpośrednio lub pośrednio „interesują się” np. Wydział Gospodarki Komunalnej i Mieszkaniowej, Wydział Zdrowia, Polityki Społecznej i Aktywizacji Zawodowej, Miejski Ośrodek Pomocy Społecznej, Straż Miejska, Policja, Zespoły Kuratorskiej Służby Sądowej, organizacje pozarządowe, w tym Caritas Diecezji Sosnowieckiej. Brak jednak właściwej koordynacji tych działań. Jeżeli zaś chodzi o strategię i programy miejskie to największym ich mankamentem jest częsty brak faktycznej i rzeczywiście realizowanej ich ewaluacji a zwłaszcza oceny ich skuteczności. Same sprawozdania z ich realizacji to za mało, aby można było mówić o skuteczności podjętych działań. Zdarza się także podejmowanie działań, które nawet formalnie nie są końcowe, ocenione ani podsumowane. Zostają one natomiast stopniowo wygaszane i z czasem o nich się zapomina. Przykładem tego może być Powiatowy Program Zapobiegania Niedostosowaniu Społecznemu i Przystępczości wśród Dzieci i Młodzieży w Dąbrowie Górniczej na lata 2006–2007.

Rekomendacje dla praktyki

Praktycznym celem zrealizowanych badań była możliwość wykorzystania wyników w projektowaniu działań profilaktycznych. Wyniki przeprowadzonych badań uzasadniają sformułowanie następujących postulatów, które w przypadku ich zrealizowania umożliwiałyby ograniczanie problemów społecznych oraz w sposób komplementarny uzupełniałyby podejmowane w mieście działania w zakresie zapewnienia bezpieczeństwa społecznego. Zdaniem autora analiza uzyskanych wyników badań prowadzi do wniosków, zgodnie z którymi konieczna jest:

- 1) Systematyczna diagnoza bezpieczeństwa w placówkach oświatowych, opiekuńczo-wychowawczych, np. poprzez rozpoznanie stanu zagrożenia i zidentyfikowanie skali zagrożeń realizowana przez Centrum Zarządzania Kryzysowego, właściwe merytorycznie Wydziały Urzędu Miasta, Komendę Miejską Policji, a w tym w szczególności:
  - a) dalsze, cykliczne (co dwa lata) realizowanie badań dot. problemów społecznych, w tym w szczególności poczucia bezpieczeństwa mieszkańców Dąbrowy Górniczej,
  - b) opracowanie arkusza oceny bezpieczeństwa w placówkach oświatowych i opiekuńczo-wychowawczych oraz systematyczne gromadzenie i weryfikacja wyników oraz prowadzenie stosownych analiz.
- 2) Edukacja dla bezpieczeństwa uczniów, rodziców/opiekunów prawnych, nauczycieli, w tym edukacja społeczno-prawna realizowana przez doradcę metodycznego np. pedagogów szkolnych i świetlic oraz religii, placówki oświatowe we współpracy z właściwymi merytorycznie wydziałami Urzędu Miasta, placówki oświatowe we współpracy z instytucjami wspierającymi proces wychowawczy (Prokuratura Rejonowa, Sąd Rejonowy, Straż Miejska, Komenda Miejska Policji), w tym w szczególności:
  - a) cykliczne realizowanie Konferencji Miejskiej połączonej z warsztatami nt. Bezpieczeństwa w Dąbrowie Górniczej,
  - b) realizacja programów wychowawczych oraz szkolnych programów profilaktyki wraz z ich rzetelną ewaluacją zgodnie z prawem oświatowym,
  - c) prowadzenie odpowiednich konkursów szkolnych i miejskich,
  - d) udział w kampaniach społecznych ogólnopolskich, regionalnych i miejskich,
  - e) realizacja działań profilaktycznych wynikających z konkretnie zdiagnozowanych potrzeb poszczególnych placówek oświatowych i opiekuńczo-wychowawczych i innych,
  - f) prelekcje, pogadanki oraz spotkania edukacyjne ze specjalistami,
  - g) opracowanie i kolportowanie materiałów edukacyjnych (np. tzw. ściągą telefoniczną zawierającą wykaz placówek pomocowych ze wskazaniem ich kompetencji i możliwości).
- 3) Zaspokajanie potrzeb opiekuńczych dzieci i młodzieży przez placówki kulturalno-oświatowe, Wydział Oświaty Urzędu Miasta, Miejski Ośrodek Pomocy Społecznej, organizacje pozarządowe, placówki oświatowe, parafie, Komendę Miejską Policji, Placówkę Opiekuńczo-Wychowawczą, Miejski Ośrodek Pomocy Społecznej, Sąd Rejonowy III Wydział Rodziny i Nietletnich, Kuratorską Służbę np. Wykonywania Orzeczeń Sądowych, w tym w szczególności:

- a) organizowanie czasu wolnego dzieci i młodzieży, w tym w ramach świetlic środowiskowych, świetlic szkolnych, klubów osiedlowych, placówek kulturalno-oświatowych, klubów sportowych,
  - b) udzielanie pomocy socjalno-bytowej rodzinie i dziecku będących w sytuacji kryzysowej,
  - c) podjęcie działań w celu utworzenia interwencyjnych miejsc schronienia dla młodzieży zagrożonej niedostosowaniem, marginalizacją i wykluczeniem społecznym.
- 4) Upowszechnienie zasad tworzenia rodzin zastępczych w wyniku edukacji i informowania „Jak zostać rodziną zastępczą” realizowane przez placówki kulturalno-oświatowe, Wydział Oświaty Urzędu Miasta, Miejski Ośrodek Pomocy Społecznej, organizacje pozarządowe, placówki oświatowe, parafie.
  - 5) Ukierunkowanie i aktywizacja pracowników pomocy społecznej na rozwiązywanie problemów zamiast reglamentacji pomocy pieniężnej – umożliwienie korzystania beneficjentom pomocy społecznej z realizacji zadań w zakresie pomocy socjalnej poprzez udrożnienie systemu pomocy społecznej w wyniku utworzenie zespołów interdyscyplinarnych, np. realizacji zadań pomocy społecznych realizowanych przez Miejski Ośrodek Pomocy Społecznej z udziałem przedstawicieli: Urzędu Pracy, Komendy Miejskiej Policji, Kuratorskiej Służby, np. Wykonywania Orzeczeń Sądowych, Miejskiego Ośrodka Pomocy Społecznej, Gminnej Komisji Rozwiązywania Problemów Alkoholowych oraz właściwych merytorycznie wydziałów Urzędu Miasta.
  - 6) Przeciwdziałanie wykluczeniu społecznemu rodzin znajdujących się przejściowo w trudnej sytuacji życiowej w wyniku podjęcia działań w celu utworzenia lokali zastępczych (w różnych punktach Dąbrowy Górniczej) dla rodzin znajdujących się przejściowo w trudnej sytuacji życiowej zamiast umieszczania tych rodzin w lokalach zastępczych (socjalnych) skomasowanych w wybranych dzielnicach. Działania te winny być realizowane przez właściwe merytorycznie wydziały Urzędu Miasta, Spółdzielnie Mieszkaniowej, Miejski Zarząd Budynków Mieszkalnych.
  - 7) Upowszechnianie informacji o instytucjach świadczących pomoc rodzinie poprzez opracowanie i wydanie zaktualizowanych broszur informacyjnych zawierających informacje o instytucjach świadczących pomoc rodzinie. Umieszczenie stosownych informacji na stronach internetowych miasta przez właściwe merytorycznie wydziały Urzędu Miasta.
  - 8) Stworzenie drożnego systemu przepływu informacji pomiędzy instytucjami działającymi w Dąbrowie Górniczej na rzecz rodziny i dzieci poprzez opracowanie procedur przepływu informacji i koordynowania działań realizowane przez Sąd Rejonowy, Prokuraturę Rejonową, Miejski Ośrodek Pomocy

Społecznej, Komendę Miejską Policji, Poradnię Pedagogiczno-Psychologiczne, właściwe merytorycznie wydziały Urząd Miasta.

- 9) Upowszechnienie wizyjnego monitoringu obiektów szkolnych przez właściwe merytorycznie wydziały Urząd Miasta.
- 10) Promowanie zdrowego stylu życia poprzez edukację zdrowotną realizowane przez dyrektorów placówek oświatowych, Regionalny Ośrodek Metodyczno-Edukacyjny METIS, Szpital Miejski, Terenową Stację Sanitarno-Epidemiologiczną, właściwe merytorycznie wydziały Urzędu Miasta, domy kultury, świetlice osiedlowe, organizacje pozarządowe, a w szczególności:
  - a) realizacja programów, np. „Szkoła promująca zdrowie”,
  - b) udział w kampaniach społecznych,
  - c) udział w programach profilaktycznych z zakresu edukacji zdrowotnej,
  - d) szkolenia nauczycieli i uczniów w zakresie udzielania pierwszej pomocy przedmedycznej,
  - e) rozwiązanie problemu dostępu do pielęgniarek szkolnych poprzez zwiększenie obsady kadrowej,
  - f) przeszkolenie pielęgniarek szkolnych w zakresie podniesienia wiedzy na temat symptomów przemocy oraz rozpoznawania objawów działania substancji psychoaktywnych,
  - g) realizacja integralnej profilaktyki problemowej, w szczególności w zakresie agresji, narkomanii i alkoholizmu.
- 11) Uwzględnianie w planowaniu przestrzennym kontekstu kształtowania bezpiecznej przestrzeni publicznej.

Realizowane w Dąbrowie Górniczej faktyczne działania opisane w niniejszej pracy uzupełnione o spełnienie powyższych postulatów powinno zapewnić w społeczności lokalnej poczucie bezpieczeństwa społecznego, a tym samym być skutecznym narzędziem w walce z problemami społecznymi, w tym w szczególności przestępczością i innymi przejawami patologii społecznej oraz wykluczenia społecznego. Zadania te winny być realizowane w każdej społeczności lokalnej – nie tylko w opisanym mieście. Za Krzysztofem Fryszackim zauważyć przecież należy, iż pomimo tego, że społeczności lokalne borykają się ze swoimi własnymi problemami, to jednak tam, gdzie się rozwijają i utrwalają, realia i perspektywy (jest na to dość konkretnych dowodów – choćby prezentowanych w niniejszej publikacji) są obiecujące. Będąc niejako między mikro- i makrosocjalnymi czynnikami, współtworzą miasta, czyniąc je względnie samoistnymi, mocniejszymi, bardziej zdolnymi do działania i sukcesów¹⁴².

¹⁴² K. Frysztacki, *Sociologia problemów społecznych*, Warszawa 2009, s. 177.

Miasto i jego społeczność jest więc podmiotem oraz narzędziem w rozwiązywaniu problemów społecznych. Takie podejście do zagadnienia umożliwiło pokonanie trudności powstałych w wyniku życia polskiego społeczeństwa przez wiele dekad w systemie państwa monocentrycznego. Przecież już w latach siedemdziesiątych Stefan Nowak¹⁴³ opisał zjawisko „próżni socjologicznej”, które oznacza zamknięcie się ludzi w dwubiegowym układzie „dobrej” rodziny i „złego” państwa.

Przeprowadzona w niniejszej pracy analiza systemowa problemów społecznych miasta średniej wielkości (Dąbrowy Górniczej) dowodzi ponadto potrzeby wykorzystania jego funkcji samoregulujących. Szczegółowo zadania w tym zakresie dla wychowawczych funkcji miasta opisał Wiesław Ambrozik¹⁴⁴.

Ponadto warto zwrócić uwagę na fakt, że opisane w niniejszej pozycji działania i mechanizmy społeczne znajdują również odzwierciedlenie w obcojęzycznym piśmiennictwie kryminologicznym. Nick Tilley¹⁴⁵ wskazuje, że niezmiernie istotny jest społeczny kontekst zapobiegania przestępczości. Wydaje się, że droga od *Public Relation* poprzez *Crime Prevention* do *Community Policing* jest jedynym możliwym do zaakceptowania rozwiązaniem.

Jednocześnie nie można pominąć potrzeby lokalnej prewencji przestępczości¹⁴⁶. Uwzględniać ona powinna również kształtowanie bezpiecznej przestrzeni publicznej. W tym kontekście istotne wydają się następujące zagadnienia sygnalizowane przez Bartosza Czarneckiego i Waldemara Siemińskiego¹⁴⁷:

- 1) nieporządek, przypadkowość rozwiązań i brak dbałości o utrzymanie terenów jest nie tylko kwestią estetyczną, ale wpływa na pogorszenie stanu bezpieczeństwa,
- 2) podstawą bezpieczeństwa w przestrzeni publicznej w zakresie przeciwdziałania przestępczości i agresji jest kontrola społeczna,
- 3) działania w zakresie kształtowania przestrzeni publicznej winny być skoordynowane i całościowe,

---

¹⁴³ S. Nowak, *System wartości społeczeństwa polskiego*, „Studia socjologiczne” 1979, nr 4(75), s. 160.

¹⁴⁴ W. Ambrozik, *Wychowawcze funkcjonowanie średniego miasta uprzemysłowionego*, Poznań 1991, passim.

¹⁴⁵ N. Tilley, *Crime Prevention*, Devon 2009, passim.

¹⁴⁶ A. Kossowska, K. Krajewski, *O potrzebie lokalnej prewencji przestępczości z punktu widzenia kryminologii*, [w:] *Zapobieganie przestępczości w społecznościach lokalnych*, J. Czapska, W. Krupiarz (red.), Warszawa 1999, passim.

¹⁴⁷ B. Czarnecki, W. Siemiński, *Kształtowanie bezpiecznej przestrzeni publicznej*, Warszawa 2001, s. 339.

- 4) zasadne jest wdrożenie praktyk opracowywania analiz zagrożeń bezpieczeństwa w kontekście ich rozkładu przestrzennego lub przestrzennego kontekstu miejsc zagrożonych,
- 5) Policja, podobnie jak Straż Pożarna powinna opiniować i uzgadniać rozwiązania przestrzenne, w tym pozwolenia na budowę,
- 6) rozwiązania przestrzenne powinny uwzględniać wygodę i bezpieczeństwo pieszych oraz osób niepełnosprawnych,
- 7) należy upowszechniać metodę audytu bezpieczeństwa w celu efektywnego i rzeczywistego identyfikowania zagrożeń i ich przyczyn w przestrzeni miejskiej,
- 8) po wprowadzeniu obowiązku oceny wpływu zawartych w planach miejscowych rozwiązań na środowisko, a ostatnio także ich skutków ekonomicznych, należy rozważyć także celowość wprowadzenia sparametryzowanej oceny jakości przestrzeni, w tym w aspekcie bezpieczeństwa i zagrożeń przestępczością oraz możliwości przeciwdziałania,
- 9) konieczne są skoordynowane działania edukacyjne mające na celu upowszechnianie zasad bezpiecznego kształtowania przestrzeni publicznej.

Niezbędna jest również współpraca samorządu z policją w kształtowaniu bezpieczeństwa lokalnego. Ponieważ polska transformacja systemowa dokonała się poza zasadami zarządzania systemowego, jako wielka improwizacja również w aspekcie zapewnienia bezpieczeństwa społecznego wiele w tym zakresie pozostaje nadal do zrobienia¹⁴⁸. Jak słusznie wskazuje Tadeusz Cielecki na samorządzie lokalnym spoczywa ciężar koordynacji systemu zapobiegania przestępczości¹⁴⁹. Główną rolę w tym zakresie odgrywa powiat¹⁵⁰, a model pracy policji w aglomeracjach miejskich powinien być zorientowany na cel¹⁵¹. Naturalną platformą do tego typu działań winny być Komisje Bezpieczeństwa i Porządku, które stwarzają realną możliwość współpracy poszczególnych organów (powiatu – w tym pomocy społecznej i straży miejskiej, policji, prokuratury, sądu) w zakresie zapewnienia bezpieczeństwa w społeczności lokalnej. Niewątpliwie stałą aktywność samorządów w tej dziedzinie zapewnić może (utworzona na mocy

¹⁴⁸ J. Jagas, *Zarządzanie systemowe. Ekonomia*, Opole 2006, s. 14.

¹⁴⁹ Por. T. Cielecki, *Koordynacja systemu zapobiegania przestępczości przez samorządy lokalne*, [w:] *Samorząd a policja. Kształtowanie bezpieczeństwa lokalnego*, A. Szymaniak (red.), Poznań 2007, passim.

¹⁵⁰ M. Mączyński, *Bezpieczeństwo jako zadanie samorządu terytorialnego*, [w:] *Mit represyjności, albo o znaczeniu prewencji kryminalnej*, J. Czapska, H. Kury (red.), Kraków 2002, s. 605–629.

¹⁵¹ A. Baładynowicz, *Model pracy policji w aglomeracjach miejskich*, [w:] *Samorząd a policja. Kształtowanie bezpieczeństwa lokalnego*, A. Szymaniak (red.), Poznań 2007, s. 90–100.

ustawy) ta samorządowa struktura organizacyjna właściwa w sprawach porządku publicznego i bezpieczeństwa obywateli. Ustawowy obowiązek współpracy w ramach komisji starosty, radnych, przedstawicieli Policji, prokuratury tworzy warunki do zwiększenia skuteczności działań na rzecz bezpieczeństwa oraz uwzględniania potrzeb i zagrożeń sygnalizowanych przez lokalne społeczności. Współpraca w ramach powiatowego programu zapobiegania przestępczości oraz porządku publicznego i bezpieczeństwa obywateli przyczynia się do lepszej koordynacji i zwiększenia efektywności realizacji różnych przedsięwzięć. Nie bez znaczenia jest też to, że inicjatywy służące rozwiązywaniu lokalnych problemów bezpieczeństwa mogą być (i często są) uwzględnione w strategicznym planowaniu rozwoju poszczególnych regionów. Dbałość o bezpieczeństwo obywateli musi być procesem ciągłym, opartym na zapobieganiu przestępczości i innym zagrożeniom oraz winno stanowić stałą formę aktywności lokalnej społeczności, a także organów administracji lokalnej. Zatem działania zmierzające do ograniczenia występujących lokalnie zagrożeń bezpieczeństwa wymagają teraz znacznie większego niż dotychczas zaangażowania obywateli i organizacji społecznych oraz zmuszają do opartego na zasadach partnerstwa współdziałania między Policją, instytucjami publicznymi, a społecznościami lokalnymi.

Na koniec warto jeszcze zastanowić się, czy zrealizowana monografia (diagnoza) pozwala w jakimś stopniu ustalić uwarunkowania przestępczości na badanym terenie. Na podstawie zrealizowanych badań nie dało się tego ustalić, gdyż nie były możliwe do zrealizowania na szerszą skalę pogłębione badania indywidualnych przypadków. Istniejące w tym zakresie trudności wyjaśnia nurt kryminologii humanistycznej silnie akcentujący kwestie związane z koncepcją „człowieka wybierającego” (*homo eligens*). Jak słusznie zauważa w swych publikacjach Leon Tyszkiewicz¹⁵² w genezie przestępczości decydującą rolę odgrywa autonomia człowieka, która całość problematyki etiologii stawia w innym niż dotąd świetle. W konkretnym indywidualnym przypadku można ustalić uwarunkowania przestępczości, ale trudno tu o uogólnienia, gdyż z zagadnieniami decyzji immanentnie związana jest kwestia tzw. luzu decyzyjnego. Zdarza się, że ludzie poddawani podobnym impulsom (czynnikom endo- lub egzogennym) wybierają jedni drogę i zachowania przestępne, a inni postępowanie zgodne z prawem. Tym samym swoją decyzją dają przewagę, tym czy innym czynnikom, które na skutek tych właśnie decyzji nabierają właściwości czynnika kryminogennego. Dotychczas przeprowadzane badania wskazują, że rozmaite czynniki kryminogenne są z reguły ustalane na podstawie słabych zależności statystycznych, przy czym, jeżeli w ogóle możliwe są do stwierdzenia, to jedynie w wyniku badania

¹⁵² Zob. L. Tyszkiewicz, *O niektórych ogólnych problemach...*, op. cit., s. 67–68.

przeprowadzonych na dużej populacji. W takiej jak przeprowadzona analizie (diagnozie) ustalenie uwarunkowań przestępczości nie było możliwe, co zresztą nie było jej celem. Można było jedynie opisać, dokonać diagnozy stanu rzeczywistego, ale niestety bez procedury wyjaśniającej.

Bibliografia

- Ambrozik W., *Wychowawcze funkcjonowanie średniego miasta uprzemysłowionego*, Poznań 1991.
- Bałandynowicz A., *Model pracy policji w aglomeracjach miejskich*, [w:] *Samorząd a policja. Kształtowanie bezpieczeństwa lokalnego*, A. Szymaniak (red.), Poznań 2007.
- Błachut J., Gaberle A., Krajewski K., *Kryminologia*, Gdańsk 2001.
- Cielecki T., *Koordinacja systemu zapobiegania przestępczości przez samorządy lokalne*, [w:] *Samorząd a policja. Kształtowanie bezpieczeństwa lokalnego*, A. Szymaniak (red.), Poznań 2007.
- Czapska J., Krupiarz W. (red.), *Zapobieganie przestępczości w społecznościach lokalnych*, Warszawa 1999.
- Czapska J., Kury H. (red.), *Mit represyjności, albo o znaczeniu prewencji kryminalnej*, Kraków 2002.
- Czarnecki B., Siemiński W., *Kształtowanie bezpiecznej przestrzeni publicznej*, Warszawa 2001.
- Falewicz J.K., Jasiński J., Raźniewski A. (red.), *Elementy problemu patologii społecznej w Polsce w perspektywie do roku 1990*, Warszawa 1975.
- Frysztacki K., *Socjologia problemów społecznych*, Warszawa 2009.
- Gaberle A., *Patologia społeczna*, Warszawa 1993.
- Hołyst B., *Kryminologia*, Warszawa 1999.
- Jagas J., *Zarządzanie systemowe. Ekonomia*, Opole 2006.
- Jarosz M. (red.), *Wybrane zagadnienia patologii społecznej*, Warszawa 1975.
- Jasiński J., *Patologia społeczna w Polsce (Zarys koncepcji)*, „Państwo i Prawo” 1987, z. 8(498).
- Kotarbiński T., *O pojęciu metody*, Warszawa 1957.
- Kwaśniewski J., *Patologia społeczna*, [w:] *Encyklopedia Socjologii*, Z. Bokszański (red.), Warszawa 1998–2007.
- Kwaśniewski J., *Tak zwana patologia społeczna a społeczne oceny*, „Państwo i Prawo” 1989, z. 8(522).
- Lepalczyk I., *Wykolejenia dzieci i dorosłych w małym mieście. Wybrane zagadnienia pedagogiczno-społeczne*, Wrocław 1972.
- Łobocki M., *Metody badań pedagogicznych*, Warszawa 1984.
- Malec J., *Patologia społeczna jako zjawisko (projekt definicji)*, „Państwo i Prawo” 1986, z. 4(482).
- Nowak S., *System wartości społeczeństwa polskiego*, „Studia socjologiczne” 1979, nr 4(75).
- Pilch T., *Metodologia pedagogicznych badań środowiskowych*, Wrocław 1971.
- Podgórecki A. (red.), *Diagnostyczny obraz trudnych problemów społeczeństwa polskiego oraz zalecenia socjotechniczne*, Warszawa 1974.
- Podgórecki A. (red.), *Zagadnienia patologii społecznej*, Warszawa 1976.

- Podgórecki A., *Patologia życia społecznego*, Warszawa 1969.
- Radziewicz-Winnicki A., Stankowski A., *Patologia społeczna Polsce, [w:] Pedagogika społeczna u schyłku XX wieku*, A. Radziewicz-Winnicki (red.), Katowice 1992.
- Sztumski J., *Wstęp do metod i technik badań społecznych*, Warszawa 1984.
- Tilley N., *Crime Prevention*, Devon 2009.
- Tyszkiewicz L., *Kryminogeneza w ujęciu kryminologii humanistycznej*, Katowice 1997.
- Tyszkiewicz L., *Kryminologia (Zarys systemu)*, Katowice 1986.
- Tyszkiewicz L., *O niektórych ogólnych problemach kryminologii i znaczeniu paradygmatu humanistycznego*, „Archiwum Kryminologii” 2009, t. XXXI.
- Tyszkiewicz L., *Od naturalizmu do humanizmu w kryminologii*, Katowice 1991.
- Wieczorek L., *Diagnoza lokalnych zagrożeń społecznych na terenie miasta Dąbrowa Górnicza 2014*, Sosnowiec–Dąbrowa Górnicza 2014.
- Wieczorek L., *Diagnoza społeczna w zakresie zagrożeń patologiami społecznymi na terenie miasta Dąbrowa Górnicza 2012*, Sosnowiec–Dąbrowa Górnicza 2014.
- Wieczorek L., *Polityka sądów wobec nieletnich w Polsce w okresie transformacji ustrojowej*, Katowice 2006 i 2007.
- Wieczorek L., *Przestępczość i demoralizacja nieletnich oraz polityka sądów wobec nich w Polsce w okresie transformacji ustrojowej. Raport z badań*, [w:] *Zagadnienia współczesnej polityki kryminalnej*, T. Dukiet-Nagórska (red.), Bielsko-Biała 2006.
- Wieczorek L., *Przestępczość i demoralizacja nieletnich w Polsce w okresie transformacji ustrojowej*, Katowice 2005 i 2006.
- Wieczorek L., *Przestępczość na Ukrainie na początku XXI wieku. Studium prawnokryminologiczne*, Białystok 2019.
- Wieczorek L., *Przestępczość nieletnich jako jeden z przejawów patologii społecznej w Polsce końca XX wieku*, [w:] *Wybrane zjawiska powodujące zagrożenia społeczne*, A. Nowak (red.), Kraków 2000.
- Wieczorek L., *Zjawiska patologii społecznej i przeciwdziałanie im w mieście średniej wielkości. Kryminologiczna monografia terenu*, Katowice 2013.
- Wódz J., *Zjawiska patologii społecznej a sankcje prawne*, Wrocław 1973.

Tytuł

Diagnoza społeczna i monografia terenu w polskich badaniach kryminologicznych

Streszczenie

Dostrzegany w literaturze brak holistycznego ujęcia problemu występowania zjawisk patologii społecznej i przeciwdziałania im, a tym samym brak bazy do opracowania propozycji konkretnych działań mających stanowić realizację obowiązków ustawowych określonych w aktualnym stanie prawnym jako zadania (własne lub zlecone) gmin i powiatów (miast na prawach powiatów – powiatów grodzkich), był powodem, dla którego podjęto opisywane w niniejszym opracowaniu badania. Praca przedstawia te zagadnienia w mieście średniej wielkości – Dąbrowie Górniczej. W pracy przyjęto założenie, że wybrane zjawiska

patologii społecznej są obecne w społeczności lokalnej miasta z różnym nasileniem. Ponieważ kryminologia, podobnie jak i inne nauki empiryczne, dąży do poznania określonego jej przedmiotem wycinka rzeczywistości, celem podjętych badań było dokonanie diagnozy (opracowanie kryminologicznej monografii terenu) tych zjawisk oraz reakcji (w szczególności administracji samorządowej) na nie i wskazanie możliwości wykorzystania efektów badań w projektowaniu działań profilaktycznych oraz uwagi *de lege lata* i *de lege ferenda*. W ramach badań poddano diagnozie takie zjawiska patologii społecznej jak: przestępczość dorosłych, przestępczość nieletnich, negatywne zjawiska w oświacie, alkohol i alkoholizm oraz nikotynizm, narkotyki i narkomania, bezrobocie, deprywacja materialna, wybrane dysfunkcje rodzin oraz dokonano oceny bezpieczeństwa i analizy systemu obowiązującego w Polsce prawa w zakresie zapewnienia bezpieczeństwa społecznego i podejmowane działania w celu zapobiegania wybranym zjawiskom patologii społecznej. Zaznaczyć należy, że eksploracje tego typu zapoczątkowała na początku XX wieku tzw. szkoła chicagowska, jednak w taki kompleksowy sposób nie były one dotąd w Polsce realizowane (były jedynie fragmentarycznie np. w pedagogice i socjologii). Co warto podkreślić, całość opracowania kończy ogólna diagnoza i rekomendacje.

Słowa kluczowe

diagnoza społeczna, monografia terenu, problemy społeczne, patologia społeczna, miasto średniej wielkości

Title

Social diagnosis and area monograph in Polish criminological research

Summary

Perceived in the literature, a lack of holistic approach to the problem of occurrence of social pathology phenomena and methods to counteract them, and thus no basis for the development of proposals for concrete actions to provide the implementation of statutory duties set out in the current legal status, as the tasks (own or commissioned) of municipalities and counties (cities with the rights of counties – townships), was the main reason to undertake the studies described in the present paper. This thesis presents a medium-sized city, Dąbrowa Górnicza. The study assumes that the chosen phenomena of social pathology are present in the local community of the city with various intensity. Since the criminology, as well as other empirical science, aims to experience the particular segment of the reality, the subject of the undertaken research was to make a diagnosis (the elaboration of the criminological monograph of the area) of these phenomena and the reactions (especially of the local government) to them and to indicate the possibilities to use the research results in order to plan preventive measures and *de lege lata* and *de lege ferenda*. The applied statistical methods gave the opportunity to describe the results obtained, but also helped to place them in a dynamic context and to conduct in-depth analysis

(including verification of the results obtained using cluster analysis). Within the study the following social pathologies were diagnosed: adult delinquency, juvenile delinquency, negative phenomena in the education system, alcohol and alcoholism and smoking, drugs and drug abuse, unemployment, material deprivation, selected family dysfunctions, as well as, in terms of social security and efforts to prevent selected social pathologies, the safety and the legal system in Poland were assessed. It should be noted that this type of explorations was started in the early XX century by the so-called *Chicago School*, but it has not been previously observed in Poland in such a comprehensive way (it was only fragmentary, for example in pedagogy and sociology). It is worth mentioning that the whole paper is summarized by a general diagnosis and the recommendation's section.

Keywords

social diagnosis, area monograph, social problems, social pathology, medium-sized city

ROZDZIAŁ 5

SŁUŻBA KRYMINALNA MILICJI OBYWATELSKIEJ W LATACH 1944–1952

Uwagi wprowadzające

Milicja Obywatelska¹⁵³ zastępując w drugiej połowie 1944 r. rozwiązaną Policję Państwową¹⁵⁴, przejęła zadania związane ze zwalczaniem przestępczości kryminalnej, która w powojennych latach była znaczna¹⁵⁵. Z zadaniem tym musiała sobie radzić formacja, w której zdecydowana większość funkcjonariuszy nie miała żadnego doświadczenia ani przygotowania do tego typu obowiązków. Przeszkodą były też ułomności w strukturze organizacyjnej formacji, bowiem pierwsze jednostki MO w niewielkim stopniu przypominały organizację aparatu policyjnego. Dominowały jednostki wzorowane na wojskowych, tj. bataliony, kompanie, plutony. Te i inne okoliczności powodowały, że początkowo praca śledcza – według obecnych standardów, podobna była do pracy operacyjnej.

---

¹⁵³ Dekret Polskiego Komitetu Wyzwolenia Narodowego z dnia 7 października 1944 r. o Milicji Obywatelskiej (Dz.U. 1944, nr 7, poz. 33).

¹⁵⁴ Dekret Polskiego Komitetu Wyzwolenia Narodowego z dnia 15 sierpnia 1944 r. o rozwiązaniu policji państwowej (tak zwanej „granatowej policji”), (Dz.U. 1944, nr 2, poz. 6).

¹⁵⁵ Szerzej: P. Majer, *Przestępczość w Polsce w latach 1944–1956. Próba zestawień sumarycznych na podstawie materiałów własnych aparatu policyjnego*, „Czasopismo Prawno-Historyczne” 2019, vol. 71, nr 2, s. 59–87.

Podstawowymi aktami prawnymi, na których się opierała, były Kodeks karny z 1932 r.¹⁵⁶ i Kodeks postępowania karnego z 1928 r.¹⁵⁷ Kodeks postępowania karnego przewidywał dwie formy postępowania przygotowawczego – dochodzenie i śledztwo. Dochodzenie prowadzone było w sprawie przestępstw należących do rozpoznania przez sądy grodzkie, natomiast śledztwo w sprawie przestępstw należących do właściwości sądów okręgowych. Zasadniczo wszystkie czynności procesowe, wymagające spisania protokołu, były zastrzeżone dla sędziego śledczego. Policja (odpowiednio – Milicja Obywatelska) wykonywała natychmiastowe czynności na miejscu zdarzenia – zabezpieczała ślady i dowody przestępstwa oraz prowadziła dochodzenie. Dochodzenie takie ograniczało się do jawnych rozpytań i ustaleń oraz czynności operacyjnych, z których sporządzano zapiski (notatki służbowe). Jeśli milicja ustaliła podejrzanego, sporządzała akt oskarżenia do sądu. Prowadzenie śledztw leżało wyłączenie w kompetencjach sędziego śledczego¹⁵⁸.

Po 1944 r. od zasad określonych w Kodeksie postępowania karnego z 1928 r. poczyniono wiele odstępstw. Rozległe kompetencje w samodzielnym prowadzeniu postępowań przygotowawczych przyznano prokuraturze i organom bezpieczeństwa publicznego, przede wszystkim na podstawie dekretu PKWN z 12 września 1944 r. o specjalnych sądach karnych dla spraw zbrodniarzy faszystowsko-hitlerowskich¹⁵⁹, dekretu PKWN z 30 października 1944 r. o ochronie państwa¹⁶⁰ oraz dekretu z 13 czerwca 1946 r. o przestępstwach szczególnie niebezpiecznych w okresie odbudowy państwa¹⁶¹, tzw. małego kodeksu karnego.

Większość dochodzeń i śledztw o przestępstwa wymienione w tych dekretach prowadził aparat bezpieczeństwa publicznego. Jednak w małym kodeksie karnym znalazły się również te przestępstwa, których postępowanie prowadziła milicja. Były to przede wszystkim: kradzież mienia opuszczonego, tzw. szaber, handel takim mieniem, spekulacja towarami przeznaczonymi do rozdziału

¹⁵⁶ Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 11 lipca 1932 r. – Kodeks karny (Dz.U. 1932, nr 60, poz. 571), dalej przytaczane jako k.k.

¹⁵⁷ Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 19 marca 1928 r. – Kodeks postępowania karnego (Dz.U. 1928, nr 33, poz. 313), dalej przytaczane jako k.p.k.

¹⁵⁸ Szerzej: T. Pączek, *Zadania Milicji Obywatelskiej w zwalczaniu przestępczości kryminalnej w Słupsku i powiecie słupskim w latach 1945–1949*, „Słupskie Studia Historyczne” 2008, nr 14, s. 84–95.

¹⁵⁹ Dekret Polskiego Komitetu Wyzwolenia Narodowego z dnia 12 września 1944 r. o specjalnych sądach karnych dla spraw zbrodniarzy faszystowsko-hitlerowskich (Dz.U. 1944, nr 4, poz. 21).

¹⁶⁰ Dekret Polskiego Komitetu Wyzwolenia Narodowego z dnia 30 października 1944 r. o ochronie Państwa (Dz.U. 1944, nr 10, poz. 50).

¹⁶¹ Dekret z dnia 13 czerwca 1946 r. o przestępstwach szczególnie niebezpiecznych w okresie odbudowy Państwa (Dz.U. 1946, nr 30, poz. 192).

między ludnością¹⁶². Ponadto prokurator mógł zlecać wykonanie niektórych czynności procesowych milicji.

Kształtowanie Służby Kryminalnej Milicji Obywatelskiej w latach 1944–1946

Narastająca liczba przestępstw kryminalnych powodująca konieczność podejmowania określonych czynności przez milicję, wymagała uporządkowania – zarówno kompetencyjnego, jak i organizacyjnego, tego obszaru działalności¹⁶³. Stąd pierwsza próba formalnego wyodrębnienia służby kryminalnej miała miejsce stosunkowo szybko, bo już w połowie września 1944 r., kiedy kilku funkcjonariuszy międzywojennej Policji Państwowej przyjętych do służby w MO, przygotowano projekty dwóch uregulowań; „Służba Bezpieczeństwa w Rzeczypospolitej Polskiej” oraz „Instrukcję dla Milicji Obywatelskiej”¹⁶⁴. Przedstawiono w nich dokładnie rozpisaną strukturę pionową i poziomą formacji, a także wyczerpującą pragmatykę oraz inne niezbędne przepisy, w tym dotyczące np. użycia broni. Przygotowano więc znaczący pakiet uregulowań, które od strony formalnej odpowiadały ówczesnym podstawowym standardom.

Struktura pionowa milicji, według tego projektu, była – co naturalne, dostosowana do wymogów jakie stawia formacja scentralizowana oraz podziału terytorialnego kraju. Przewidziano więc, że władzą zwierzchnią wobec całej formacji miał być komendant główny, wraz z Komendą Główną. Niższymi jednostkami podporządkowanymi sobie na zasadzie hierarchicznej miały być – Komendy Wojewódzkie, Komendy Powiatowe i Komendy Miast Wydzielonych, a u podstawy takiej piramidy, komisariaty. Klarowność nadrzędności jednostek szczebla wyższego nad niższymi, była zmacona jedynie nieco odmienną zależnością planowanego ogniwa specjalistycznego, w postaci komisariatów służby wodnej. Miały one bowiem pod względem merytorycznym – określono to mianem wykonywania służby – podlegać komendom wojewódzkim, podczas gdy w sprawach gospodarczych komendom miejskim lub powiatowym¹⁶⁵.

¹⁶² T. Pączek, op. cit., s. 85.

¹⁶³ Szerzej: M. Sywula, *Działalność milicyjnej służby śledczej na terenie województwa gdańskiego w latach 1945–1949*, „Śląskie Studia Historyczne” 2014, nr 20, s. 195–208; M. Sywula, *Milicja Obywatelska w województwie gdańskim 1945–1949*, Gdańsk–Warszawa 2020, s. 211–224; K. Filip, *Milicja Obywatelska w Sopocie w latach 1945–1949*, Gdańsk 2011, s. 53–64.

¹⁶⁴ Obydwa są przechowywane w Archiwum Akt Nowych (AAN), zespół Komitet Centralny Polskiej Partii Robotniczej (KC PPR), sygn. 295/VII-171.

¹⁶⁵ AAN, KC PPR, sygn. 295/VII-171, „Służba Bezpieczeństwa w Rzeczypospolitej Polskiej”, s. 25.

Równie istotne propozycje odnosiły się do organizacji poziomej milicji, gdyż wyodrębnione jednostki funkcjonalne ukierunkowywały pola zainteresowań tworzonego organu. W przypadku formacji policyjnej możliwości manewru w tym zakresie są naturalnie także ograniczone, niemniej może być ona profilowana odmiennie, z zawężonymi lub poszerzonymi kompetencjami.

Komenda Główna MO wedle tego projektu, w schemacie organizacyjnym miała dzielić się na 7 oddziałów, z których każdy miał mieć swoją kancelarię oraz ukierunkowane merytorycznie wydziały. Ponadto przewidziano powołanie podległych bezpośrednio komendantowi głównemu MO oficerów inspekcyjnych, a także batalionu operacyjnego składającego się z 2 kompanii po 120 funkcjonariuszy i szwadronu liczącego również 120 milicjantów. W sumie więc dla batalionu przewidziano 362 etaty¹⁶⁶.

Spśród 7 wymienionych w projekcie oddziałów, 3 miały mieć charakter jednostek merytorycznych, tj. realizujących zadania MO jako organu porządkowego, natomiast dla 4 pozostałych przewidziano realizację powinności o charakterze pomocniczym na rzecz samej formacji. Te ostatnie funkcje przewidziano dla oddziałów identyfikowanych jako: organizacyjny, personalny, gospodarczy i polityczny¹⁶⁷.

Wśród planowanych ogniw merytorycznych rolę podstawową przyznano Oddziałowi Służby Śledczej, którego organizacja – z tego zapewne właśnie powodu – miała być nieco odmienna od innych oddziałów. Wyrażała się ona bowiem w podwójnej strukturze, którą z jednej strony tworzył podział oddziału na rodzaje zwalczanych przestępstw, tj. zabójstw, grabieży, kradzieży, oszustw i fałszerstw¹⁶⁸; z drugiej podział funkcjonalny wyróżniający ogniwa zajmujące się: daktyloskopią¹⁶⁹, ekspertyzami¹⁷⁰, pościgiem¹⁷¹, fotografią¹⁷² oraz Wydział Kryminalny. Ten ostatni

¹⁶⁶ Ibidem.

¹⁶⁷ Ibidem, s. 25–28.

¹⁶⁸ W projekcie nie sprecyzowano sposobu organizacji jednostki dla zwalczania tych przestępstw, ograniczając się jedynie do stwierdzenia, że „Oddział śledczy dzieli się na następujące specjalności – zabójstw, grabieży, kradzieży, oszustw, fałszerstw”. Ibidem, s. 26.

¹⁶⁹ Ogniwo to prowadzić miało głównie ewidencję arkuszy daktyloskopijnych, informując na podstawie tych materiałów urzędy i wydziały śledcze o osobach podejrzanych i zatrzymanych.

¹⁷⁰ Opisując to ogniwo zasygnalizowano, że jego właściwością będą ekspertyzy broni, narzędzi, krwi, pisma, kału, moczu i innych materiałów nadsyłanych z urzędów i wydziałów śledczych. Ponadto miało ono zająć się szkoleniem ekspertów, a także zorganizować muzeum broni oraz narzędzi używanych przez przestępców.

¹⁷¹ Pod tym pojęciem rozumiano organizowanie działań mających doprowadzić do ujęcia ustalonych przestępców, a także wydawanie gazety inwigilacyjnej, zawierającej informacje o osobach poszukiwanych zarówno w kraju, jak i za granicą.

¹⁷² Jego zadania były zbliżone do ogniwa daktyloskopijnego, bowiem miało prowadzić ewidencję i archiwum ważniejszych przestępców i wypadków, informując na podstawie tych materiałów urzędy i wydziały śledcze o osobach podejrzanych i zatrzymanych.

podstawowy w oddziale i formacji był odpowiedzialny za zwalczanie przestępstw kryminalnych, co w jego przypadku oznaczało przede wszystkim upowszechnianie w podległych ogniwach zdobyczy kryminologii, a także propagowanie najlepszych metod śledczych. Miał on być również odpowiedzialny za współpracę z Interpolem¹⁷³. Wyraźnym sygnałem szczególnej pozycji tej jednostki w MO¹⁷⁴ była też propozycja, by z jej rekomendacji byli mianowani szefowie wydziałów kryminalnych w komendach wojewódzkich¹⁷⁵, czego nie zawierały zapisy odnoszące się do wszystkich pozostałych oddziałów i wydziałów.

Drugą merytoryczną jednostką KG MO miał być Oddział Służby Zewnętrznej, w projekcie zdecydowanie słabiej opisany i rozbudowany. Przewidziano bowiem, że oprócz kancelarii będzie tam funkcjonowało tylko jedno ogniwo o nazwie Wydział Służby w Terenie, którego powinności zamknięto w następującej dyspozycji: „Organizuje technikę służby patrolowej, ochronnej i prewencyjnej w terenie ze szczególnym uwzględnieniem służby w miastach, według następujących specjalizacji – kontrola sanitarna, administracja, milicja wodna, drogowa, inspekcja samochodowa, straż pożarna”¹⁷⁶.

Ostatnią merytoryczną jednostką tak projektowanej KG MO miał być Oddział Ewidencji Ludności, składający się z 3 wydziałów (dokumentów, rejestracji osób w wieku przedpoborowym, wiz i rejestracji) oraz biura adresowego. Jego funkcje postrzegano również jako niemal wyłącznie organizacyjne, bowiem wszystkie wydziały miały być odpowiedzialne za treść przepisów dotyczących ich merytorycznego zakresu działania. Podobnie sformułowano dyspozycję dotyczącą Biura Adresowego, które jak zaznaczono: „Reguluje przepisy organizowania i prowadzenia biur adresowych na terenie całego kraju”¹⁷⁷.

W komendach wojewódzkich MO odpowiednikami oddziałów KG MO miały być wydziały o identycznej nazwie, przy czym w ich strukturze wewnętrznej wyróżniano z reguły referaty, a zdefiniowany zakres działania miał w większym stopniu charakter wykonawczy. Podstawowy referat kryminalny miał np. dzielić się na plutony wyszkolone w specjalnościach zwalczania wymienionych wcześniej kategorii przestępstw – zabójstw, grabieży, kradzieży, oszustw i fałszerstw. Natomiast w wydziale służby zewnętrznej przewidziano powołanie

---

¹⁷³ W projekcie nie użyto tej nazwy, pisząc o współpracy z międzynarodowym biurem zwalczania przestępstw.

¹⁷⁴ Odnosiła się ona do Wydziału Kryminalnego jako części składowej Oddziału Służby Śledczej.

¹⁷⁵ Była ona sformułowana w formie bezosobowej, co pozostawia zazwyczaj wątpliwości interpretacyjne.

¹⁷⁶ Ibidem, s. 27.

¹⁷⁷ Ibidem.

referatów: sanitarnego, administracyjnego, służby wodnej, drogowego oraz służby pożarnej i obrony przeciwlotniczej. Grupę operacyjną stanowić miała kompania podporządkowana bezpośrednio komendantowi wojewódzkiemu, składająca się z jednej kompanii i szwadronu kawalerii, dla których przeznaczono w sumie 240 etatów¹⁷⁸.

W komendzie powiatowej podstawowym i w zasadzie jedynym wieloosobowym ogniwem miał być referat śledczy, zwalczający przestępczość kryminalną. Pozostałe stanowiska projektowano jako jednoosobowe zaliczając do nich: komendanta powiatowego, jego zastępcę, podoficera personalnego, podoficera gospodarczego i instruktora politycznego.

Najniższe ogniwo, komisariat w mieście i posterunek na terenie wiejskim, składać się miały również ze stanowisk jednoosobowych (kierownik, jego zastępca, instruktor polityczny, instruktor fachowy) oraz referatów: śledczego, ewidencji ruchu ludności i adresowego, ewidencji przedpoborowych, zespołu dyżurnych, zespołu rejonowych oraz plutonu milicjantów¹⁷⁹. Tego ostatniego nie można odnosić do kompanii operacyjnej na szczeblu komendy wojewódzkiej, bowiem służący w nim funkcjonariusze mieli pełnić służbę patrołową lub na wyznaczonych posterunkach, a więc typową dla formacji porządkowej.

Scharakteryzowany wyżej projekt, mimo iż z merytorycznego punktu widzenia miał ten bezsprzeczny atut, że w sposób całościowy regulował organizację i zadania zarówno formacji, jak i jej funkcjonariuszy, nie zyskał politycznej akceptacji i tym samym nie wszedł w życie. Podobne fiasko poniosły dwa kolejne projekty zgłoszone w grudniu 1944 r. i kwietniu 1945 r.¹⁸⁰ Prawną podstawą funkcjonowania MO pozostawał więc dekret o MO z 7 października 1944 r.¹⁸¹, który był niezmiernie lakoniczny zamknięty w dziewięciu zwięzłych artykułach. Najistotniejsze znaczenie, z ustrojowego punktu widzenia, miał pierwszy z nich, stanowiący, że Milicja Obywatelska jest prawnopubliczną formacją służby bezpieczeństwa publicznego. Formalny zakres kompetencji formacji uściślał z kolei art. 2, stanowiąc, że należały do nich: ochrona bezpieczeństwa, spokoju i porządku publicznego, dochodzenie i ściganie przestępstw oraz wykonywanie zleceń władz administracyjnych, sądów i prokuratury w zakresie prawem

---

¹⁷⁸ Ibidem, s. 29–30.

¹⁷⁹ Ibidem, s. 31–32.

¹⁸⁰ Patrz szerzej: P. Majer, *Trzy projekty – próby wprowadzenia Milicji Obywatelskiej na grunt prawa stanowionego w okresie wrzesień 1944 – kwiecień 1945*, [w:] *Od Straży Obywatelskich do Policji. Służby porządkowe na ziemiach polskich w XX wieku*, R. Łaszewski, B. Sprengl (red.), Włocławek 2007, s. 171–186.

¹⁸¹ Dekret Polskiego Komitetu Wyzwolenia Narodowego z dnia 7 października 1944 r. o Milicji Obywatelskiej (Dz.U. 1944, nr 7, poz. 33).

przewidzianym. Pozostałe artykuły normowały strukturę terytorialną milicji, regulowały sposób powoływania szefów jej poszczególnych jednostek terytorialnych oraz odnosiły się do roli rad narodowych jako organów wypełniających społeczną kontrolę nad działalnością MO. Wszystkie pozostałe, bardzo liczne, kwestie związane z działalnością formacji oraz funkcjonariuszy miały zostać określone – zgodnie z treścią art. 6, w aktach prawnych niższego szczebla.

Pierwsza formalna struktura organizacyjna Służby Kryminalnej Milicji Obywatelskiej

Wypełnienie dyspozycji przywołanego wyżej art. 6, było procesem rozciągniętym w czasie, realizowanym poprzez regulacje adresowane do poszczególnych ogniw organizacyjnych milicji. Służba kryminalna takie unormowanie uzyskała 17 września 1946 r., kiedy to rozkazem nr 188 komendanta głównego MO wprowadzono do stosowania *Tymczasową instrukcję o organizacji ogniw śledczych w Milicji Obywatelskiej*¹⁸². Na jej podstawie zorganizowano ujednolicone struktury służby śledczej, uzależniając ich zadania od terenu na jakim działały oraz miejsca w pionowej strukturze formacji. Jako zasadę przyjęto bowiem, przyznanie jednostkom szczebla wojewódzkiego roli koordynująco – analitycznej, gdy funkcje wykonawcze przewidziano głównie dla komend miejskich kosztem komend powiatowych. Takie ich zróżnicowanie wynikało zasadniczo z przestrzennego rozkładu przestępczości, dominującej w miastach.

Zgodnie z przedstawionymi zasadami wydziały śledcze w komendach wojewódzkich, składały się z 4 sekcji, z najbardziej rozbudowaną sekcją I, do walki z przestępczością kryminalną, rozumianą jednakże, nie jako bezpośrednie prowadzenie dochodzeń i śledztw, lecz poszukiwanie jej źródeł, dla: „obmyślenia środków zaradczych”. Inna powinność funkcjonariuszy tej sekcji wynikała z funkcji kontrolnych, bowiem mieli oni dokonywać inspekcji niższych jednostek w celu: „wytykania błędów i niedopełnień, pouczenia o błędach spotykanych i metodach, przy pomocy których wykryto poważniejsze przestępstwa”¹⁸³.

Sekcja II – była nazywana rozpoznawczo-daktyloskopijną, statystyk i kartotek, co odpowiadało jej profilowi. Prowadziła i gromadziła m.in. wykazy statystyczne przestępczości, registraturę daktyloskopijną, arkusze informacyjne zawodowych przestępców oraz kartotekę osób poszukiwanych i skorowidz rzeczy skradzionych.

¹⁸² Główne Archiwum Policji, sygn. 4/9, t. 1, k. 501–508.

¹⁸³ Ibidem, s. 214.

Sekcja III – naukowej ekspertyzy, była używając współczesnej terminologii laboratorium kryminalistycznym, którego funkcjonariusze uczestniczyli głównie w oględzinach miejsc zdarzeń kryminalnych, dokumentując ujawnione ślady oraz poddając je ekspertyzom.

Sekcja IV – w wielu policjach określana zbliżonym terminem jako operacyjna, w przyjętym wtedy modelu, miała wypełniać dwie funkcje; prowadzić samodzielnie śledztwa w sprawach dużej wagi, zbyt skomplikowane dla jednostek niższego szczebla,¹⁸⁴ a ponadto zajmować się zawsze kontrowersyjnymi od strony moralnej, właściwymi czynnościami operacyjnymi, tj. stosowaniem podglądu, podsłuchu, inwigilacji osób, czy naruszaniem tajemnicy korespondencji¹⁸⁵.

Ciężar przeciwdziałania i zwalczania przestępczości kryminalnej, zarówno o dużym ciężarze gatunkowym, jak i najbardziej powszechnej, a przez to najbardziej społecznie dokuczliwej, określanej niekiedy z tego powodu niekodeksowym mianem pospolitej, z zasygnalizowanych wyżej powodów spoczywał na wydziałach śledczych komend miejskich MO. Ich struktura wewnętrzna była więc rozbudowana, wyróżniająca 6 sekcji, ukierunkowanych na zwalczanie podstawowych kategorii przestępstw. Pierwsza z nich specjalizowała się w ujawnianiu sprawców zabójstw, rozbojów, podpaleń, katastrof budowlanych i komunikacyjnych, a także wyróżnionemu w tym katalogu czynów, spędzaniu płodu. Sekcja II – kradzieży, zajmowała się wyłącznie tą kategorią przestępstw, na co decydujący wpływ miała powszechność tego zjawiska, a także inwencja sprawców.¹⁸⁶ Kolejna sekcja – III, określana jako oszustw, fałszerstw i spekulacji, przeciwdziałała tytułowym przestępstwom, których najbardziej powszechne formy były również

---

¹⁸⁴ Mógł być za taki uznany np. czyn przestępczy popełniony w więcej niż jednym powiecie, powodujący tym samym kontrowersje, co do właściwości terytorialnej jednostki władnej do prowadzenia w takim wypadku czynności wykrywczych.

¹⁸⁵ Na skutek dominacji aparatu bezpieczeństwa wśród innych formacji tego resortu, znaczna część czynności operacyjnych była zastrzeżona wyłącznie dla niego, co dotyczyło m.in. technicznych środków operacyjnych w postaci podglądu i podsłuchu. Potwierdza to zapis odnoszący się do charakteryzowanej sekcji IV, zakreślający w następujący sposób obszar jej działania: „Na polecenie Szefa Wydziału prowadzi dochodzenia w ważniejszych wypadkach na terenie województwa, dokonuje inwigilacji osób lub miejsc według otrzymanego polecenia, prowadzi pościg bezpośredni za przestępcą w wyjątkowo ważnych wypadkach”. Ibidem, s. 215.

¹⁸⁶ Świadectwem tego ostatniego było wyróżnienie w instrukcji 12 typów kradzieży, uszeregowanych w następującej kolejności: mieszkaniowe, kolejowe, z podkopem, sklepowe, przez okno, bielizny ze strychu, z piwnicy, z przedpokoju, domowe i systematyczne, kieszonkowe, dokonywane przez prostytutki i sutenerów, pojazdów mechanicznych, wozów, dorożek i rowerów. Ponadto sekcja miała mieć w zainteresowaniu i rozpoznaniu kasiarzy, paserów, nadawców oraz osoby wyrabiające i sprzedające narzędzia złodziejskie. Ibidem, s. 218.

wyspecyfikowane w Instrukcji¹⁸⁷. Ostatnia z merytorycznych sekcji – IV, była przeznaczona do walki z nierządem i przestępczością małoletnich, które w formie i przejawach były zbliżone do występujących współcześnie. Pozwala na dokonanie takiej obserwacji dyspozycja Instrukcji, stwierdzająca, że do kompetencji tej sekcji należały sprawy: „(...) o uprawianie i ułatwianie nierządu, o sutenerstwo, o handel żywym towarem, o sporządzanie oraz rozpowszechnianie druków, wizerunków i innych przedmiotów o charakterze pornograficznym, o zarażenie chorobą weneryczną”¹⁸⁸.

Ostatnie dwie sekcje wydziałów śledczych komend miejskich MO, były odpowiednikami komórek wojewódzkich, bowiem ich domeną była statystyka przestępczości i kartoteki przestępców – sekcja V, oraz naukowa ekspertyza rozumiana również jako rodzaj ogniwa kryminalistycznego – sekcja VI.

W równorzędnych dla komend miejskich MO komendach powiatowych, podstawową jednostką służby śledczej był referat, bez wyróżnionych ogniw, bowiem jak chciała Instrukcja składał się on z szefa referatu i odpowiedniej ilości funkcjonariuszy śledczych. Identyczne zasady obowiązywały na szczeblu komisariatu, gdzie również funkcjonowała komórka śledcza, stanowiąca, jak zastrzegano: „(...) niepodzielną całość z komisariatem. Komórka śledcza składa się z pewnej ilości funkcjonariuszów śledczych”¹⁸⁹.

Scharakteryzowaną wyżej *Instrukcję...*, uzupełniały dołączone do niej *Tymczasowe przepisy biurowe dla służby śledczej*¹⁹⁰. Były one podzielone na 33 części o następujących tytułach: *Zasada pisemności, Korespondencja – wpływ, Terminarz wewnętrzny, Terminy załatwiania spraw, Obowiązki szefów sekcji względnie referentów, Książka stacyjna służby śledczej, Odprawy, Pogotowie, Prasa, Wykazy statystyczne, Skorowidz rzeczy skradzionych, zagubionych i znalezionych, Kontrola dowodów rzeczowych, Środki pomocnicze, Kartoteka informacyjna, Kartoteka poszukiwanych, Dossiers, Kontrola, Kontrola zwłok osób znalezionych, Daktyloskopia, Fotografia, Osoby podlegające fotografowaniu, Techniczne wykonywanie fotografii, Kontrola zdjęć fotograficznych, Kategoria przestępców, Okazywanie albumów przestępców, Podręczny album fotogra-*

¹⁸⁷ W Instrukcji wyróżniono jako oszustwa: pod pozorem małżeństwa, majątkowe, a w tym handlowe, w restauracjach, w hotelach, przy sprzedaży klejnotów; jako fałszerstwa – banknotów, monet i papierów wartościowych, dokumentów, narzędzi mierniczych i wag, antyków i dzieł sztuki, pieczęci; jako spekulacja – na artykułach pierwszej potrzeby, lichwa pieniężna, nieuczciwa konkurencja, przemysłnictwo, nielegalne gorzelnictwo. Ibidem, s. 218–219.

¹⁸⁸ Ibidem, s. 224.

¹⁸⁹ Ich liczbę, co precyzowała Instrukcja, ustalał komendant wojewódzki na wniosek komendanta miasta lub powiatu stosownie do potrzeb, ale w granicach rozporządzalnych etatów.

¹⁹⁰ Główne Archiwum Policji, sygn. 4/9, t. 1, k. 509–533.

ficzny, Sprawdzenie przed fotografowaniem, Usuwanie fotografii z rejestrów i albumów, Fotografowanie zwłok, Fotografowanie miejsca przestępstwa lub wypadku, Książka magazynowa materiałów fotograficznych, Międzynarodowa służba informacyjna, Wywiad o osobie zatrzymanej za granicą.

Wymienione tytuły części wchodzących w skład *Tymczasowych przepisów...* zaświadczać o ich treści. Regulowano nimi głównie obieg dokumentów i ich udostępnianie w poszczególnych ogniwach służby śledczej. W najbardziej rozbudowanej części – *Daktyloskopia*, wyjaśniono dodatkowo z dużą drobiazgowością, czym jest ta technika śledcza oraz przybliżono zasady i procedury z nią związane.

Dominujące w *Tymczasowych przepisach...* kwestie proceduralno-techniczne, były dopełnione systematyką osób naruszających prawo, zamieszczoną w części zatytułowanej *Kategoria przestępców*. Systematyka ta korespondowała z wprowadzonymi rejestrami osób, do prowadzenia których były zobowiązane poszczególne ogniwa służby śledczej. W sumie wyróżniono 12 takich kategorii, uszeregowanych w sposób następujący:

- I) ciężkie zbrodnie (mordercy, rabusie, podpalacze, dzieciobójcy, fabrykanci aniołków, akuszerki i lekarze spędzający płód),
- II) włamywacze (kasiarze, podkopywacze, włamywacze mieszkaniowi i kościelni),
- III) złodzieje mieszkaniowi (wytrychowcy, balkonowcy, lipkarze – kradnący przez okno, strychowcy, pajęczarze, szpringowcy – złodzieje przedpokojowi),
- IV) kieszonkowcy (uliczni, tramwajowi, kościelni, jarmarczni, kolejowi; „mojszczyki”),
- V) złodzieje wędrowni (koniokradzi, kolejowi, bagażowi, targowi, odpustowi cyganie, żebracy),
- VI) złodzieje sklepowi i uliczni (magazynowi, sklepowi, straganowi, potokarze – kradnący z wozów i dorożek),
- VII) złodzieje domowi (służba, stróże, portierzy, furmani),
- VIII) paserzy (paserzy, nadawcy – wywiadowcy przestępców, meliniarze – ukrywający złodziei i łup, wyrabiający narzędzia złodziejskie),
- IX) oszuści (brylanciarze – farmazoni, koperciarze – paczkarze, fałszerze monet i banknotów, fałszerze dokumentów, miar i wag, szulerzy, aferzyści, oferciarze i szantażyści),
- X) szkodnicy państwowi (przemytnczy, macherzy wojskowi, potajemni gorzelnicy i tabacznicy),
- XI) nierząd (handlarze żywym towarem, pederasci, defloranci, sodomiści, sutenerzy),
- XII) przestępstwa przeciwko państwu.

Pamiętając, że prezentowane uregulowanie zostało wprowadzone pod koniec 1946 r., a więc w okresie, gdy tolerancja dla grup społecznych niechętnych dokonywanym zmianom ustrojowym słabła, zwraca uwagę jego swoista apolityczność. Jedenaście początkowych kategorii wskazywanych jako przestępcze dotyczyło bowiem sprawców kwalifikowanych bez cienia wątpliwości, wyłącznie z powodu popełnienia przez nich czynów kryminalnych. Jedynie, ostatnia dwunasta kategoria łamała tę zasadę, wyróżniając przestępstwa przeciw państwu¹⁹¹. Równie obojętne ideologicznie były inne wprowadzane dyspozycjami *Tymczasowych przepisów...* rejestry, w tym osób daktyloskopowanych, podlegających fotografowaniu oraz kwalifikujących się do posiadania dossier.

Jeśli szukać przyczyn owej zaskakującej neutralności politycznej zarówno *Instrukcji...*, jak i *Tymczasowych przepisów...*, to wiązać ją należy z doświadczeniami zawodowymi ich faktycznych autorów, którzy wywodzili się zapewne z międzywojennej Policji Państwowej¹⁹². Zaświadcza o tym nie tylko niebudząca zastrzeżeń od strony zawodowej konstrukcja formalna i treść dyspozycji merytorycznych tych dokumentów, ale również niezwykle charakterystyczna warstwa językowa¹⁹³. Te zdecydowało, że przygotowanym regulacjom nadali formę i treść, które były im nie tylko znane, ale i uznane za właściwie organizujące i normujące zadania związane ze zwalczaniem przestępczości kryminalnej,

---

¹⁹¹ W odróżnieniu od poprzednich kategorii, jako jedyna nie była ona uszczegółowiona dodatkowym wykazem najbardziej typowych przestępców.

¹⁹² Szacuje się, że do Milicji Obywatelskiej w pierwszych latach powojennych znalazło przyjęto około 1000 funkcjonariuszy międzywojennej Policji Państwowej. Byli zatrudnieni we wszystkich jej strukturach hierarchicznych – począwszy od Komendy Głównej MO, poprzez jednostki szczebla wojewódzkiego, powiatowego, aż do posterunków. Dużą ich część traktowano jako nauczycieli zawodu, przydzielając do działów wymagających specjalnych kwalifikacji, jak wykonywanie ekspertyz, prowadzenie rejestracji daktyloskopijnej, ujawnianie śladów i ich wykorzystywanie, systematyzacja kartotek, prowadzenie czynności dochodzeniowo-śledczych oraz organizacja i planowanie służby. Byli też angażowani do opracowania dokumentów – głównie instrukcji oraz materiałów szkoleniowych; szerzej P. Majer, *Milicja Obywatelska 1944–1957. Geneza, organizacja, działalność, miejsce w aparacie władzy*, Olsztyn 2004, s. 169–172.

¹⁹³ Terminologia odnosząca się np. do kategorii przestępców była tak specjalistyczna, że rozszyfrowanie niektórych pojęć, nie było możliwe bez dodatkowych wskazówek. Stąd też w *Instrukcji*, w części wymieniającej kategorie przestępców, nie ograniczono się do wskazania, że wśród złodziei ulicznych, jest grupa potokarzy, lecz objaśniono dalej, że mianem tym są określane kradnący z wozów i dorożek. Podobnie wymieniając wśród złodziei mieszkaniowych lipkarzy, doprecyzowano, że są nimi kradnący przez okno, a miano szpringowców, przynależne jest złodziejom przedpokojowym. Ten swoisty komentarz mógł być autorstwa wyłącznie funkcjonariuszy, dysponujących dużym doświadczeniem zawodowym – a takimi byli wtedy tylko wywodzący się z Policji Państwowej, rozumiejących nie tylko znaczenie tych w pełni żargonowych terminów, ale dostrzegających również konieczność ich wyjaśnienia współpracownikom nieposiadającym takiej wiedzy.

co zazwyczaj jest domeną służb policyjnych, niezależnie od nazw jakie noszą i barw sztandarów jakim służą.

Podnosząc profesjonalizm tych regulacji, nie można mieć jednocześnie złudzeń, iż był to czynnik decydujący o ich formalnym wprowadzeniu w życie. Jeśli mimo swej apolityczności zyskały polityczną aprobatę, to przesądziło o tym ukształtowane w resorcie bezpieczeństwa publicznego przekonanie, że wśród jego formacji, podstawową rolę odgrywają organy bezpieczeństwa. One to, jako grupujące bardziej pewnych i wtajemniczonych, tworzące krąg bliższy politycznego dysponenta, były niekwestionowanym hegemonem w zwalczaniu podstawowego zagrożenia, za jakie uznawano działalność antypaństwową, przybierającą postać różnej maści sabotażystów, terrorystów, dywersantów. Milicja Obywatelska, podobnie jak inne formacje, była przy tej misji wykorzystywana, ale na warunkach podyktowanych przez swojego „starszego brata”. Mogła więc, a nawet powinna, odciążyć go od mniej ważkich zadań, w tym kłopotania się przestępczością kryminalną, co regulacje te na gruncie organizacyjno-normatywnym zapewniały i co było ich podstawowym atutem.

Przesłanki reorganizacji Służby Kryminalnej Milicji Obywatelskiej

Ukształtowana w połowie 1946 r. służba kryminalna MO – przy wydatnym udziale międzywojennych policjantów, nawiązywała w rozwiązaniach organizacyjnych i kompetencyjnych, do klasycznej formacji policyjnej, ukierunkowanej na zwalczanie przestępczości pospolitej i własności indywidualnej. Jednak przebudowa ustrojowa Polski zintensyfikowana od przełomu lat czterdziestych i pięćdziesiątych ubiegłego wieku powodowała, że rozwiązania te zaczęły stopniowo tracić swoją przydatność. Było to m.in. konsekwencją zmian, jakie nastąpiły wówczas w organizacji aparatu wymiaru sprawiedliwości¹⁹⁴, a także dokonanej nowelizacji postępowania karnego¹⁹⁵, wprowadzającej nowe kompetencje procesowe, m.in. dla organów MO. Uległy też wtedy zmianie ich relacje z organami

---

¹⁹⁴ Ustawa z 27 kwietnia 1949 r. o zmianie prawa o ustroju sądów powszechnych (Dz.U. 1949, nr 32, poz. 237); Ustawa z 20 lipca 1950 r. o zmianie prawa o ustroju sądów powszechnych (Dz.U. 1950, nr 38, poz. 347).

¹⁹⁵ Ustawa z 27 kwietnia 1949 r. o zmianie przepisów postępowania karnego (Dz.U. 1949, nr 32, poz. 238); Ustawa z 27 kwietnia 1949 r. o zmianie dekretu o postępowaniu doraźnym (Dz.U. 1949, nr 32, poz. 239); Ustawa z 20 lipca 1950 r. o zmianie przepisów postępowania karnego (Dz.U. 1950, nr 38, poz. 348).

wymiaru sprawiedliwości, jak również uprawnienia w stosunku do innych organów państwowych i instytucji samorządowych oraz organizacji społecznych i obywateli. Na podmioty te, został bowiem nałożony prawny obowiązek zawiadamiania organów ścigania o popełnieniu przestępstw ściganych niektórymi artykułami małego kodeksu karnego¹⁹⁶. Inną ówczesną zmianą było formalne zniesienie instytucji sędziego śledczego, bowiem nowelizacja k.p.k. usankcjonowała stosowaną już powszechnie zasadę stanowiącą, że: „śledztwo mogą prowadzić organa bezpieczeństwa publicznego, jeśli nie zostało ono wszczęte przez prokuratora”¹⁹⁷. W tym ostatnim wypadku, mógł on zlecić prowadzenie go MO, której ponadto pozostawiono uprawnienia do prowadzenia śledztw w sprawach należących do sądów grodzkich. Również w sprawach z oskarżenia prywatnego, sąd po wniesieniu aktu oskarżenia, mógł zarządzić przeprowadzenie śledztwa przez milicję. Pozostałe uprawnienia procesowe czerpały organy MO z dawnych przepisów postępowania karnego, wykonując np. na zarządzenie prokuratury dozór nad osobami podejrzanymi.

Faktyczne zniesienie w 1949 r. instytucji sędziego śledczego, będące konsekwencją stopniowego przenoszenia śledztwa z organów wymiaru sprawiedliwości, do organów władzy wykonawczej, z uprzywilejowaniem aparatu bezpieczeństwa, wymagało nowego określenia roli i zadań prokuratury. Odniosła się do tego ustawa z 20 lipca 1950 r. o Prokuraturze RP, oddzielając ten organ od sądów powszechnych oraz Najwyższego Trybunału Narodowego i czyniąc z niej niezależnego teoretycznie od jakichkolwiek władz, stróża praworządności ludowej, co materializowało 7 dyspozycji określających zakres działania Generalnego Prokuratora Rzeczypospolitej¹⁹⁸.

Reformy z lat 1949–1950, szczególnie w aspekcie prawa procesowego, czerpały z doświadczeń i modelu obowiązującego w ZSRR, gdzie uznawano, że rozstrzygającym etapem postępowania karnego było śledztwo, a nie postępowanie sądowe. Stąd też ten podstawowy element postępowania został scedowany na rzecz najpewniejszego w systemie komunistycznym organu, aparatu bezpieczeństwa

---

¹⁹⁶ Małym kodeksem karnym określano dekret z 13 czerwca 1946 r. o przestępstwach szczególnie niebezpiecznych w okresie odbudowy państwa (Dz.U. 1946, nr 30, poz. 192). Był on znowelizowaną wersją dekretu, pospiesznie przyjętego 16 listopada 1945 r.; w związku z uchynieniem w tym dniu przez Prezydium KRN obowiązującego w państwie stanu wojennego, wprowadzonego przez prezydenta RP 1 września 1939 r. Przedmiotowe uregulowanie obowiązywało do 1969 r., dalej przytaczane jako m.k.k.

¹⁹⁷ Obwieszczenie Ministra Sprawiedliwości z dnia 18 maja 1949 r. o ogłoszeniu jednolitego tekstu Kodeksu postępowania karnego (Dz.U. 1949, nr 33, poz. 243, art. 251 jednolitego tekstu).

¹⁹⁸ Ustawa z 20 lipca 1950 r. o Prokuraturze Rzeczypospolitej Polskiej (Dz.U. 1950, nr 38, poz. 346).

publicznego. Polskie reformy wzorowane na tych rozwiązaniach, nie były do końca konsekwentne, a szczególnie nie ujednoliciły postępowania przygotowawczego. Biorąc pod uwagę sposób jego prowadzenia rozróżniano bowiem śledztwo zwykłe, uproszczone i skrócone. Ponadto prowadzone było postępowanie wyjaśniające, poprzedzające śledztwo prokuratorskie lub milicyjne. Natomiast z uwagi na przedmiot uprawniony do prowadzenia postępowania istniało śledztwo prokuratorskie, prowadzone przez prokuratora osobiście albo za pośrednictwem MO lub referendarzy śledczych i asesorów, a także śledztwo prowadzone przez funkcjonariuszy aparatu bezpieczeństwa oraz przez funkcjonariuszy MO (art. 230 i nast. k.p.k.). Teoretycznie powinny one być również nadzorowane przez prokuraturę, lecz ogólnikowy zapis stanowiącego o tym artykułu 242 k.p.k., dotyczący w zasadzie czynności formalnych, w istocie rzeczy sankcjonował – jak ocenia Adam Lityński, całkowity brak nadzoru¹⁹⁹. Ułomność ta wynikała ponadto – choć miało to znaczenie marginalne – ze skromnej początkowo obsady kadrowej prokuratury i kształtowanej dopiero struktury organizacyjnej²⁰⁰, a także zauważanej już szczególnej pozycji aparatu bezpieczeństwa wśród innych organów władzy państwowej, do czego odwoływała się również Milicja Obywatelska.

Nowa organizacja Służby Kryminalnej Milicji Obywatelskiej

Charakterystyczne dla państwa totalitarnego przeniesienie ciężaru śledztwa na organy władzy wykonawczej oraz upowszechniana uspołeczniona forma

¹⁹⁹ A. Lityński, *Na drodze ku nowej procedurze karnej: o postępowaniu przygotowawczym w latach 1943–1950*, [w:] *Przestępstwa sędziów i prokuratorów w Polsce lat 1944–1956*, W. Kulesza, A. Rzepliński (red.), Warszawa 2000, s. 65.

²⁰⁰ W prokuraturze jako instytucji, dla nadzorowania działalności MO utworzono pion oznaczony jako V, przy czym na szczeblu Prokuratury Generalnej miał on rangę departamentu, a w prokuraturach wojewódzkich wydziału; w prokuraturach powiatowych nie był wyodrębniony. W Departamencie V Prokuratury Generalnej wyróżniono 3 wydziały, z których I nadzorował śledztwa prowadzone przez KG MO, Wydział II nadzorował pracę organów terenowych prokuratury, natomiast Wydział III zajmował się pracą koordynacyjną i analityczną, a także był odpowiedzialny za przygotowywanie projektów wewnętrznych dyspozycji normatywnych. Organizatorem i pierwszym dyrektorem Departamentu V Prokuratury Generalnej został prokurator Generalnej Prokuratury RP Michał Chigryn, natomiast jego zastępcą, wiceprokurator Generalnej Prokuratury RP Mirosław Kulesza. Obok nich pierwszy skład osobowy Departamentu V tworzyli, wiceprokurator Generalnej Prokuratury RP Stanisław Błażejewski oraz trzech wiceprokuratorzy wojewódzcy delegowani do Generalnej Prokuratury RP: Karol Maławski, Antoni Płaza i Walenty Sikora. Ponadto pracował jako referendarz śledczy Witold Rzewuski i jako asesor Emanuela Stoczkiewicz; Archiwum Akt Nowych (AAN), Generalna Prokuratura Rzeczypospolitej Polskiej, sygn. 1484, Sprawozdanie Departamentu V za IV kwartał 1950 r.

własności, nie znajdowały w strukturze MO wyspecjalizowanych ogniw gotowych do wypełniania wynikających stąd oczekiwań. Dodatkowo dysfunkcję tę pogłębiała dokonana w 1951 r. charakterystyczna korekta we właściwości poszczególnych jednostek aparatu bezpieczeństwa; tzw. operacyjne zostały zwolnione z prowadzenia śledztw, jako że miały czynić to w sposób niezadowolający. W zamian miały skoncentrować się wyłącznie na pracy agenturalnej, a sprawy śledcze przekazać Departamentowi Śledczemu²⁰¹.

Nieuchronna z wskazanych powodów reorganizacja MO, dostosowująca jej strukturę do zadań wynikających z konieczności ustrojowych oraz rozwiązań resortowych, została zainicjowana w czerwcu 1951 r., poprzez wydzielenie w jednostkach pionu kryminalnego, komórek nadzoru nad śledztwami, co było jednak rozwiązaniem połowicznym²⁰². Zasadnicze przekształcenia zostały zrealizowane rok później na podstawie rozkazu organizacyjnego MBP z 21 kwietnia 1952 r. Polecał on Komendantowi Głównemu MO dokonanie 1 maja 1952 r. zmian, w wyniku których z jednolitego dotąd pionu służby kryminalnej, miano wyodrębnić dwa inne równorzędne piony tj. do walki z przestępstwami gospodarczymi oraz śledczy. Ponadto status odrębnej jednostki otrzymywał, funkcjonujący również w pionie służby kryminalnej, Wydział Ewidencji i Statystyki²⁰³.

W nowej zasadniczo zmienionej strukturze organizacyjnej, służba kryminalna na szczeblu KG MO, pozostała jednostką identyfikowaną jako Oddział III, którego odpowiednikami w komendach wojewódzkich MO były Wydziały III, w komendach powiatowych referaty bądź sekcje III, a w komisariatach brygady służby kryminalnej. Znaczące uszczuplenie jej obszaru działania skorygowało również formalnie zakreślone zadania, do których Instrukcja o organizacji pracy w ogniwach służby kryminalnej zaliczała:

²⁰¹ Biuro Ewidencji i Archiwum Urzędu Ochrony Państwa (BEiA UOP), Akta Normatywne Ministerstwa Bezpieczeństwa Publicznego (AN MBP), Rozkaz nr 014/51 ministra bezpieczeństwa publicznego z 23 kwietnia 1951 r. w sprawie zwolnienia aparatu agenturalnego od prowadzenia śledztw.

²⁰² Archiwum Komendy Głównej Policji (A KGP), Akty Normatywne Komendy Głównej Milicji Obywatelskiej (AN KG MO), sygn. 4/26, Zarządzenie nr 43/51 Komendanta Głównego MO z 14 czerwca 1951 r., w sprawie utworzenia komórek nadzoru nad śledztwami.

²⁰³ Centralne Archiwum Ministerstwa Spraw Wewnętrznych i Administracji (CA MSWiA), Zarządzenia organizacyjne MBP, Rozkaz nr 030/org z 21 kwietnia 1952 r. W podstawowej części oznaczonej jako I, zawierał następującą dyspozycję: „Komendant Główny MO z dniem 1 maja 1952 r. przeprowadzi następującą reorganizację jednostek MO. Zorganizuje na bazie dotychczasowego Oddziału III KG MO (Służba Kryminalna): a) Oddział III (Służba Kryminalna) KG MO, b) Oddział IV (Walki z Przestępstwami Gospodarczymi) KG MO, c) Oddział Śledczy KG MO, d) Samodzielny Wydział Ewidencji i Statystyki KG MO.

- 1) „Zdobywanie informacji o środowiskach podejrzanych i grupach przestępczych oraz o poszczególnych przestępcach i dokonywanych przez nich przestępstwach, przez:
  - a) werbunki i prace celowe z siecią agenturalno-informacyjną we wrogich środowiskach i grupach przestępczych,
  - b) zbudowanie szerokiej sieci osób zaufanych i utrzymywanie szerokiego kontaktu ze społeczeństwem i wszelkimi organami władzy lub kontroli państwowej,
  - c) prowadzenie spraw agenturalnych na środowiska podejrzane i grupy przestępcze za pomocą sieci agenturalno-informacyjnej i systematyczne likwidowanie działających grup i podejrzanych przestępców,
  - d) systematyczne rozpracowywanie w ramach poszukiwań operacyjnych oraz likwidacja ukrywających się bandytów, dezerterów, włamywaczy i złodziei,
  - e) prowadzenie ewidencji oraz roztoczenie operacyjnej opieki nad zwolnionymi z więzień poddając szczegółowemu rozpracowaniu zwolnionych z więzień, którzy kontaktują się nadal z elementem przestępczym nie pracują i mogą powrócić do działalności przestępczej,
  - f) natychmiastowe reagowanie na zaistniałe wypadki napadów, rabunków, zabójstw, dywersji oraz poważniejszych włamań i kradzieży poprzez.
- 2) Prowadzenie bezpośrednich uporczywych pościgów za bandą lub grupą przestępczą.
- 3) Zabezpieczanie i utrwalanie śladów i dowodów rzeczowych – przy udziale aparatu śledczego – mających znaczenie dla wykrycia sprawy i ustalenia sprawcy(...)”²⁰⁴.

Wydzielona ze służby kryminalnej, służba śledcza, na szczeblu KG MO funkcjonowała w postaci oddziału, komend wojewódzkich MO – wydziałów, komend powiatowych – sekcji, natomiast w komisariatach MO jej zadania realizowali pojedynczy funkcjonariusze organizacyjnie podporządkowani komendantowi jednostki. Jej wyodrębnienie – jak sygnalizowano – wynikało głównie ze scedowania na MO prowadzenia znacznej części śledztw i dochodzeń²⁰⁵, co w świetle analiz w około 50 % spraw kończyło się ich umorzeniem. Ponieważ kojarzono to – po części słusznie, z brakiem odpowiednich kompetencji funkcjonariuszy nieznających elementarnych procedur procesowych, remedium szukano

²⁰⁴ A KGP, AN KG MO, sygn. 4/32, Instrukcja nr 15/52 z 24 lipca 1952 r. o organizacji i pracy w ogniwach służby kryminalnej jednostek MO.

²⁰⁵ Formalnie pod nadzorem lub na zlecenie prokuratora.

w „specjalizacji”, powołując wspomniany pion²⁰⁶. Jego podstawowym zadaniem – co precyzował stosowny rozkaz i co wynikało z logiki dokonanych przekształceń – miało być: „(...) uwolnienie jednostek operacyjnych od prowadzenia zbędnych czynności śledczych, podniesienie intensywności i poziomu pracy operacyjnej oraz usunięcie braków w śledztwie”²⁰⁷.

Przekładając tę dyspozycję na skonkretyzowane obowiązki, ustalono m.in., że:

- 1) Pion śledczy będzie bezpośrednio odpowiedzialny za sprawy o charakterze śledczym na szczeblu KG MO, KW MO, KM MO, KP MO i komisariatów, natomiast wobec realizowanych przez posterunki, będzie sprawował nadzór.
- 2) Sprawy pozostające na etapie rozpracowań agenturalnych miały być prowadzone przez służbę kryminalną, przy udziale pionu śledczego.
- 3) W przypadku zaistnienia poważnych przestępstw²⁰⁸ przyjęto, że będą wyjaśniane przez każdorazowo tworzone grupy operacyjno-śledcze, kierowane przez funkcjonariuszy pionów operacyjnych (kryminalnego lub do walki z przestępstwami gospodarczymi), których uczyniono odpowiedzialnymi za: „(...) ustalenie i ujęcie sprawców przy wykorzystaniu wyników czynności śledczych na miejscu przestępstwa oraz materiałów uzyskanych przez sieć informacyjną i drogą innych czynności operacyjnych”. Natomiast przydzielony do danej grupy funkcjonariusz śledczy miał w zakresie powinności: „(...) natychmiastowe i właściwe przeprowadzenie oględzin miejsca przestępstwa, ujawnienie, odpowiednie zabezpieczenie i wykorzystanie wszelkich śladów i dowodów rzeczowych przestępstwa oraz przeprowadzenie

---

²⁰⁶ Decydując o wydzieleniu w MO służby śledczej, odwołano się do doświadczeń organów bezpieczeństwa, w których ogniwo takie powstało już 6 września 1945 r., pod nazwą Wydziału IV MBP. 25 marca 1946 r. został on przemianowany na Wydział Śledczy MBP, a 1 lipca 1947 r. podniesiony do rangi Departamentu Śledczego MBP. Jednostkami tymi kierował niezmiennie płk Józef Różański. W 1951 r. rozkazem nr 014 jednostkom operacyjnym zabroniono prowadzenia śledztw, nakładając na nie obowiązek prowadzenia wyłącznie działalności agenturalnej. Wszystkie sprawy śledcze miał natomiast prowadzić pion śledczy. Decyzja ta wynikała również z porażek procesowych organów bezpieczeństwa, do czego wprost odwoływał się przedmiotowy rozkaz, stwierdzający w uzasadnieniu decyzji, że jednostki operacyjne wszczynały śledztwa na podstawie niedostatecznie sporządzonych materiałów agenturalnych, co powodowało, iż w czasie późniejszego postępowania przed sądem, obwinieni byli niewinniani; BEiA UOP, AN MBP, Rozkaz nr 014/51 ministra bezpieczeństwa publicznego w sprawie zwolnienia aparatu agenturalnego od prowadzenia śledztw.

²⁰⁷ A KGP, AN KG MO, sygn. 4/32, Rozkaz nr 3/52 z 18 czerwca 1952 r. Komendanta Głównego MO w sprawie współdziałania aparatu operacyjnego ze śledczym, s. 210–215.

²⁰⁸ Za takie rozkaz uznawał: „zabójstwa, wystąpienia bandyckie, poważne włamania, kradzieże oraz pożary na szkodę gospodarki socjalistycznej i inne wypadki, z których wynika wysoka szkoda społeczna lub gospodarcza”. *Ibidem*.

czynności śledczych (przesłuchanie świadków i podejrzanych) wynikających z okoliczności sprawy”²⁰⁹.

Charakteryzowany rozkaz, oprócz ustalenia zasadniczych relacji między pionami stosującymi tzw. działania operacyjne, a pionem, którego funkcjonariusze występowali w charakterze strony procesowej, regulował kilkanaście innych bardziej szczegółowych sytuacji. Rozstrzygał m.in., że w wypadku niewykrycia sprawców przestępstwa przez grupę operacyjno-śledczą, sprawa taka pozostawała we właściwym ogniwie operacyjnym, które miało kontynuować czynności związane z wykryciem sprawców, drogą pracy agenturalnej i innych przedsięwzięć operacyjnych. Jedyne w zasadzie ograniczenie w stosowaniu tych specyficznych i w większości pozaprawnych środków, zapisane zostało w pkt. 12 rozkazu, mówiącym, że „na zatrzymanie i rewizję u księży, pracowników naukowych, specjalistów w poszczególnych gałęziach gospodarki narodowej, osób zajmujących kierownicze stanowiska w administracji państwowej lub państwowo-spółdzielczych obiektach gospodarczych – komendantów wojewódzcy MO i równorzędni winni uzyskać decyzję Komendanta Głównego MO lub jego zastępcy po uprzednim uzgodnieniu sprawy z właściwym kierownictwem partyjnym i szefem WUBP”²¹⁰.

Wewnętrzne uregulowania dotyczące powinności służb – kryminalnej i śledczej oraz wzajemnych ich relacji, zaświadczały dość jednoznacznie, że miały one koncentrować się na ściganiu sprawców przestępstw o znaczącym ciężarze gatunkowym, przy czym pion kryminalny był odpowiedzialny za ustalenie sprawców wszystkimi możliwymi drogami i sposobami, natomiast pion śledczy ich winę miał udowodnić przed sądem. Dla wiarygodności tej charakterystyki należy zastrzec i przypomnieć, że najpoważniejsze wówczas przestępstwa, za jakie uznawano te o znamionach politycznych, były zastrzeżone dla właściwości organów bezpieczeństwa. Sprawy mniejszej wagi, często określane mianem przestępczości pospolitej, były systematycznie cedowane na rzecz służby mundurowej. W 1951 r. przejęła ona np. całość spraw związanych z pożarami i podpaleniami²¹¹, a rok później zwiększono jej obowiązki związane ze zwalczaniem przestępczości

²⁰⁹ Ibidem.

²¹⁰ Ibidem.

²¹¹ A KGP, AN KG MO, sygn. 4/26 t.1, Pismo z 18 kwietnia 1951 r. Komendanta Głównego MO adresowane do komendantów wojewódzkich MO i równorzędnych. W pkt. 1 oznajmiało: „Z dniem 21 kwietnia 1951 r. Oddział III KG MO (służby kryminalnej – PM) i jego odpowiedniki w terenie przekazają, a Oddział II Kg MO (służby zewnętrznej – PM) i jego odpowiedniki w terenie przejmą wszelkie zadania i obowiązki w walce z pożarami i podpaleniami”, s. 11.

i chuligaństwa wśród młodzieży²¹². Całościowo do tych rozbudowywanych powinności służby zewnętrznej odnosił się jeden z punktów cytowanego już rozkazu o współdziałaniu aparatu operacyjnego ze śledczym, informujący, że: „Na komisariatach MO dla wykrywania przestępstw małego znaczenia jak np. drobne kradzieże na szkodę osób prywatnych, wypadki chuligaństwa małego znaczenia, szalbierstwa itp. wykorzystywać należy dzielnicowych (pozostawali w strukturach służby zewnętrznej – P.M.). Decyzję na przydzielenie dzielnicowym sprawy do załatwienia wydają wyłącznie kierownicy komisariatów MO lub ich zastępcy, przestrzegając zasady, że obowiązkiem dzielnicowych jest przede wszystkim tkwić w terenie i rozpracowywać przydzielony im rejon, wykorzystując równocześnie pobyt w terenie dla załatwiania zleconych im spraw”²¹³.

Drugi z wyróżnionych w 1952 roku nowych pionów do walki z przestępstwami gospodarczymi, na szczeblu KG MO był identyfikowany jako Oddział IV, którego odpowiednikami w komendach wojewódzkich MO, były Wydziały IV. W jednostkach niższego szczebla, od komend powiatowych poczynając, zadania nowego pionu realizowały tzw. ogniwa operacyjne, organizacyjnie podporządkowane komendantowi danej jednostki, natomiast merytorycznie właściwym terytorialnie Wydziałom IV. Podstawowe obowiązki tych jednostek, a tym samym i całego pionu, definiowano w formułowanych wytycznych, które w odniesieniu do 1954 roku, nakazywały skupienie uwagi na:

- „– rozpracowaniu zorganizowanych szajek złodziejskich rozkradających mienie społeczne w obiektach przemysłowych,
- ochronie mienia społecznego przed masowymi drobnymi kradzieżami,
- pomocy partii w politycznej izolacji i ekonomicznym ograniczeniu kułactwa,
- ochronie chłopów pracujących przed wyzyskiem kułackim,
- ochronie przed rozgrabianiem i marnotrawstwem mienia w gospodarce uspołecznionej na wsi,
- w walce ze spekulacją i ochronie konsumenta”²¹⁴.

Zmiany organizacyjne dokonane w MO 1 maja 1952 r. były tak znaczące, znamienne, a przy tym i trwałe, że w pełni kwalifikują się do uznania ich za

²¹² Ibidem, sygn. 4/32, Instrukcja nr 14 z 26 czerwca 1952 r. w sprawie zwalczania wrogiej działalności politycznej, przestępczości i chuligaństwa wśród młodzieży. W pkt. 1 zasad ogólnych postanawiała: „Zwalczaniem przestępczości wśród młodzieży kierują ogniwa pionu II (służby zewnętrznej – PM), natomiast w zakresie roboty śledczej ogniwa pionu śledczego”, s. 226–232.

²¹³ Ibidem, Rozkaz nr 3 z 18 czerwca 1952 r. w sprawie współdziałania aparatu operacyjnego ze śledczym, s. 210.

²¹⁴ Ibidem. Wytyczne pracy MO na rok 1954 w walce z przestępczością w gospodarce narodowej; opublikowane w: P. Majer, *Milicja Obywatelska w systemie organów władzy PRL. Zarys problematyki i źródła*, Toruń 2003, s. 348–372.

wyraźną końcową cezurę nadawania milicji, formuły organu represji wyrażającego interesy państwa, w którym władzę sprawowała partia komunistyczna. Do tego czasu milicja była bez wątpienia organem reprezentującym jej interesy i koncepcję ustrojową, co wyrażało się zarówno w warstwie werbalnej, jak i wytyczanych i spełnianych zadaniach, klasowym doborze kadr, zarzuceniu formuły apolityczności na rzecz identyfikacji z politycznym dysponentem i szeregu innych. Dysonans stanowiła natomiast struktura organizacyjna, charakterystyczna dla organu strzegącego przede wszystkim nienaruszalności własności indywidualnej, a także respektującego demokratyczne kanony trójpodziału władzy, w którym prawo było stworzone do wymierzania sprawiedliwości, a nie dla walki politycznej, nie do uczynienia zeń narzędzia władzy.

Wobec przejścia w pierwszym powojennym okresie wielu urzędzeń ustrojowych II RP, łącznie z formalnym zachowaniem prawa powszechnego, w tym karnego materialnego i postępowania karnego, struktura milicji wzorowana na międzywojennej Policji Państwowej nie była początkowo postrzegana za wadę. Jednak zwrot, jakiego dokonała PPR w 1948 r., prowadzący do bezkrytycznego przejmowania rozwiązań ustrojowych ZSRR, w tym modelu państwa ingerującego we wszystkie sfery aktywności społecznej, musiał doprowadzić do korekty i w tej formacji. Milicja Obywatelska nigdy nie została tak rozbudowana jak aparat bezpieczeństwa publicznego, odwzorowujący w pierwszej połowie lat 50. XX w. swoją strukturą organizacyjną niemal cały aparat administracyjny państwa. Niemniej wyodrębniając w niej w połowie 1952 r. dwa nowe pion-y – śledczy i ukierunkowany na zwalczanie przestępczości w jednostkach gospodarki uspołecznionej, przekształcono ją w formację strzegącą nie tylko tradycyjnie pojmowanego ładu i porządku publicznego, ale również coraz bardziej dominującej własności spółdzielczej i państwowej oraz nowego porządku prawnego. Reorganizacja ta była na tyle opowiadająca potrzebom ustrojowym, że Milicja Obywatelska w strukturach z 1952 r. dotrwała niemal do rozformowania w 1990 r. Przez blisko pół wieku jej zasadniczy trzon funkcjonalny tworzyły bowiem cztery pion-y – służby zewnętrznej, kryminalny, do walki z przestępczością gospodarczą oraz śledczy²¹⁵. Pierwsza i w zasadzie jedyna znacząca korekta w tej konstrukcji, została dokonana w 1988 r., kiedy to zlikwidowano pion do walki z przestępczością gospodarczą, co było reakcją na dokonujące się przekształcenia własnościowe, poprzedzające transformację ustrojową.

---

²¹⁵ Dwa z nich zmieniły w tym czasie nazwy, pozostając jednak przy tradycyjnych obowiązkach. Służba zewnętrzna została bowiem z czasem określana mianem prewencji, natomiast pion śledczy, pionem dochodzeniowo-śledczym. Dwa pozostałe pion-y niezmiennie funkcjonowały jako kryminalny bądź do walki z przestępczością gospodarczą.

Bibliografia

- Filip K., *Milicja Obywatelska w Sopocie w latach 1945–1949*, Gdańsk 2011.
- Lityński A., *Na drodze ku nowej procedurze karnej: o postępowaniu przygotowawczym w latach 1943–1950*, [w:] *Przestępstwa sędziów i prokuratorów w Polsce lat 1944–1956*, W. Kulesza, A. Rzepliński (red.), Warszawa 2000.
- Majer P., *Milicja Obywatelska 1944–1957. Geneza, organizacja, działalność, miejsce w aparacie władzy*, Olsztyn 2004.
- Majer P., *Milicja Obywatelska w systemie organów władzy PRL. Zarys problematyki i źródła*, Toruń 2003.
- Majer P., *Przestępczość w Polsce w latach 1944–1956. Próba zestawień sumarycznych na podstawie materiałów własnych aparatu policyjnego*, „Czasopismo Prawno-Historyczne” 2019, nr 2, vol. 71.
- Majer P., *Trzy projekty – próby wprowadzenia Milicji Obywatelskiej na grunt prawa stanowionego w okresie wrzesień 1944 – kwiecień 1945*, [w:] *Od Straży Obywatelskich do Policji. Służby porządkowe na ziemiach polskich w XX wieku*, R. Łaszewski, B. Sprengl (red.), Włocławek 2007.
- Pączek T., *Zadania Milicji Obywatelskiej w zwalczaniu przestępczości kryminalnej w Słupsku i powiecie słupskim w latach 1945–1949*, „Słupskie Studia Historyczne” 2008, nr 14.
- Sywula M., *Działalność milicyjnej służby śledczej na terenie województwa gdańskiego w latach 1945–1949*, „Słupskie Studia Historyczne” 2014, nr 20.
- Sywula M., *Milicja Obywatelska w województwie gdańskim 1945–1949*, Gdańsk–Warszawa 2020.

Tytuł

Służba kryminalna Milicji Obywatelskiej w latach 1944–1952

Streszczenie

Milicja Obywatelska zastępując w drugiej połowie 1944 r. rozwiązaną Policję Państwową, przejęła zadania związane ze zwalczaniem przestępczości kryminalnej, która w powojennych latach była znaczna. Stąd pierwsza próba formalnego wyodrębnienia służby kryminalnej miała miejsce stosunkowo szybko, bo już w połowie września 1944 r., kiedy kilku funkcjonariuszy międzywojennej Policji Państwowej przyjętych do służby w MO, przygotowało projekty regulujące organizację tej formacji, które jednak nie weszły w życie. Służba kryminalna takie formalne unormowanie uzyskała dopiero 17 września 1946 r., kiedy zaczęła obowiązywać Tymczasowa instrukcja o organizacji ogniw śledczych w Milicji Obywatelskiej. Na jej podstawie zorganizowano ujednoczone struktury tej służby, uzależniając ich zadania od terenu na jakim działały oraz miejsca w pionowej strukturze formacji. Jako zasadę przyjęto bowiem, przyznanie jednostkom szczebla wojewódzkiego roli koordynująco-analitycznej, gdy funkcje wykonawcze przewidziano

głównie dla komend miejskich kosztem komend powiatowych. Przemiany ustrojowe zdynamizowane pod koniec lat czterdziestych XX wieku, zdecydowały o przebudowie służby kryminalnej w maju 1952 r. Z jednolitego dotąd pionu tej służby wyodrębniono dwa inne równorzędne pionu, tj. do walki z przestępstwami gospodarczymi oraz śledczy. Ponadto status odrębnej jednostki otrzymywał, funkcjonujący również w pionie służby kryminalnej, Wydział Ewidencji i Statystyki.

Słowa kluczowe

Polska, Milicja Obywatelska, służba kryminalna, organizacja, zadania

Title

Criminal service of the Citizens' Militia in the years 1944–1952

Summary

The Citizens' Militia, replacing the disbanded State Police in the second half of 1944, took over tasks related to combating crime, which was significant in the post-war years. Hence, the first attempt to formally separate the criminal service took place relatively quickly, in mid-September 1944, when several officers of the interwar State Police recruited to serve in the Citizens' Militia prepared drafts regulating the organization of this formation, which, however, did not enter into force. The Criminal Service received such a formal regulation only on September 17, 1946, when the Provisional Instruction on the organization of investigative cells in the Citizens' Militia came into force. On its basis, unified structures of this service were organized, making their tasks dependent on the area on which they operated and their place in the vertical structure of the formation. As a rule, it was adopted to grant units at the voivodeship level a coordinating and analytical role, while executive functions were provided mainly for municipal commands at the expense of poviat commands. The systemic changes that took place in the late 1940s led to the reconstruction of the criminal service in May 1952. Two other equal departments were separated from the hitherto uniform division of this service, i.e. for fighting economic crimes and for investigating. Moreover, the status of a separate unit was granted to the Department of Records and Statistics, functioning also in the criminal service division.

Keywords

Poland, Citizens' Militia, criminal service, organization, tasks

Dr hab. Monika Kotowska, prof. UWM
Katedra Kryminologii i Kryminalistyki
Wydział Prawa i Administracji
Uniwersytet Warmińsko-Mazurski w Olsztynie
ORCID: 0000-0002-7757-020X

Dr hab. Justyna Karaźniewicz, prof. UKW
Katedra Prawa Karnego
Wydział Prawa i Ekonomii
Uniwersytet Kazimierza Wielkiego w Bydgoszczy
ORCID: 0000-0003-2276-6640

ROZDZIAŁ 6

KRYMINOGENEZA JAKO OBSZAR ZAINTERESOWANIA POLSKIEJ MYŚLI KRYMINOLOGICZNEJ PERSPEKTYWA PROFESORA LEONA TYSZKIEWICZA

Sylwetka naukowa i poglądy profesora Leona Tyszkiewicza

Leon Chelmiński-Tyszkiewicz urodził się w 1928 r. Ten wybitny polski prawnik i kryminolog swoją karierę naukową rozpoczął i kontynuował na Wydziale Prawa i Administracji Uniwersytetu Śląskiego, gdzie pracował w Katedrze Prawa Karnego i Kryminologii, poczynając od stycznia 1970 r. W 1981 r. został profesorem zwyczajnym nauk prawnych, specjalizując się w zakresie prawa karnego i kryminologii. Z końcem roku akademickiego 2008, po 38 latach zatrudnienia w Katedrze Prawa Karnego i Kryminologii prof. L. Tyszkiewicz zakończył pracę

etatową na Uniwersytecie Śląskim. Jednak nadal wspierał Katedrę, pracując na podstawie umowy zlecenia. Warto również wspomnieć, że prof. L. Tyszkiewicz był także wykładowcą w Zakładzie Nauk Prawnych i Bezpieczeństwa Wewnętrznego Wydziału Humanistyczno-Społecznego Wyższej Szkoły Zarządzania Ochroną Pracy w Katowicach oraz nauczycielem akademickim Wyższej Szkoły Finansów i Prawa w Bielsku-Białej²¹⁶. Wypromował dziesięciu doktorów²¹⁷ i wielu magistrów prawa.

Dorobek publikacyjny prof. L. Tyszkiewicza składa się z kilkudziesięciu publikacji: monografii, artykułów naukowych i publicystycznych. Do najważniejszych, można zaliczyć następujące monografie:

- 1) *Kryminogeneza w ujęciu kryminologii humanistycznej* (1997),
- 2) *Od naturalizmu do humanizmu w kryminologii* (1991),
- 3) *Kryminologia: (zarys systemu): skrypt dla studentów studiów dziennych i zaocznych kierunku prawa i innych* (1986),
- 4) *Badania osobopoznawcze w prawie karnym: wprowadzenie w problematykę prawną i kryminologiczną* (1975),
- 5) *Odpowiedzialność karna za przestępstwa przeciwko mieniu społecznemu* (1973),
- 6) *Doktryny i ruch „obrony społecznej” we współczesnym prawie karnym* (1968),
- 7) *Współdziałanie przestępne i główne pojęcia z nim związane w polskim prawie karnym* (1964).

Humanizm poglądów prof. L. Tyszkiewicza odzwierciedlał się w krytyce najsurowszych kar, w szczególności kary śmierci i kary dożywotniego pozbawienia wolności, które traktował jako naruszenie praw człowieka²¹⁸. Ten wybitny prawnik wielokrotnie wypowiadał się również na tematy związane z prawem konstytucyjnym i proponował własne, ciekawe rozwiązania w jego obszarze²¹⁹.

²¹⁶ Online: https://pl.wikipedia.org/wiki/Leon_Che%C5%82micki-Tyszkiewicz, dostęp: 30.11.2023.

²¹⁷ Online: https://opus.us.edu.pl/info/author/USL48d0d84e2260486288d9e813c953f1d3/Profil%2Bosoby%2B%25E2%2580%2593%2BLeon%2B%25C5%2582micki-Tyszkiewicz%2B%25E2%2580%2593%2BUniwersytet%2B%25C5%259A1%25C4%2585ski?r=supervise_dwork&tab=supervisedwork&conversationPropagation=begin&sort=&lang=pl&pn=1, dostęp: 1.12.2023.

²¹⁸ Szerzej: L. Tyszkiewicz, *Propozycja reformy kar najsurowszych*, „Prokuratura i Prawo” 2006, nr 12, s. 5–12.

²¹⁹ Szerzej: L. Tyszkiewicz, *A może sędziów Trybunału Konstytucyjnego wybrać w losowaniu*, „Rzeczpospolita” z 2.12.2015 r., online: <https://www.rp.pl/opinie-prawne/art4107661-leon-tyszkiewicz-a-moze-sedziow-tk-wybrac-w-losowaniu>, dostęp: 1.12.2023.

Warto podkreślić, że prof. L. Tyszkiewicz naukę i dydaktykę łączył z praktyką. Przez dziesięć lat pracował w sądownictwie najpierw jako aplikant, następnie asesor, a później sędzieja Sądu Apelacyjnego²²⁰.

Kryminologia humanistyczna jako szczególny obszar zainteresowań prof. L. Tyszkiewicza

Analizując naturę kryminologii jako dziedziny wiedzy prof. L. Tyszkiewicz podkreślał, że jest ona nauką autonomiczną i to w dwojakim sensie. Po pierwsze, ze względu na swój interdyscyplinarny charakter „nie jest zlepek różnych dyscyplin zajmujących się człowiekiem. Pod tym względem ma ona charakter wyjątkowy i osobliwy, bowiem całościowo i syntetycznie ujmuje człowieka i jego zachowanie. Człowiek jako istota o bardzo złożonej naturze biopsychospołecznej, stanowiącej jednak pewną jedność, musi być widziany całościowo i „szatkowanie” tej jedności między różnych specjalistów bez jakiejś syntezy nie może być uznane za badawczo satysfakcjonujące. (...) Socjologia, która najczęściej zawładnia domeną kryminologii, co jest szczególnie widoczne w kryminologii anglojęzycznej, choć się to obecnie zmienia, nie ma spojrzenia na wszechstronnie ujmowaną jednostkę ludzką, z kolei psychologia, która powinna odgrywać w badaniach kryminologicznych większą rolę niż dotychczas, nie widzi człowieka funkcjonującego w strukturach społecznych, które są nieodzowną sferą jego działania. Bardzo tu potrzebna psychologia społeczna napotyka na istotne trudności, gdyż w zależności od przygotowania zawodowego jej badaczy jest bardziej socjologiczna albo bardziej psychologiczna. Po drugie – kryminologia jako nauka jest ze swej natury niezależna od praktyki społecznej i polityki, choć oczywiście może służyć praktykom i politykom, jeżeli zechcą z jej wyników badawczych skorzystać”²²¹. Na uwagę zasługuje również fakt, że humanistyczna kryminologia behawioralna jest w znacznym stopniu zbieżna z trzema współczesnymi teoriami kryminologicznymi: ekonomicznym ujęciem przestępczości, np. Garego Stanleya Beckera, perspektywą racjonalnego wyboru oraz koncepcją Jamesa Q. Wilsona i Richarda Herrnsteina²²².

²²⁰ L. Tyszkiewicz, *Sędzia powinien korzystać z prawnej ochrony czasu jego pracy*, „Iustitia” 2011, nr 2(4), online: <https://www.kwartalnikiustitia.pl/sedzia-powinien-korzystac-z-prawnej-ochrony-czasu-jego-pracy,1231>, dostęp: 2.12.2023.

²²¹ L. Tyszkiewicz, *O niektórych ogólnych problemach...*, op. cit., s. 61–62.

²²² E. Czerwińska, *Kryminologia humanistyczna Leona Tyszkiewicza jako przykład koncepcji integracyjnej*, „Annales Academiae Paedagogicae Cracoviensis Studia Sociologica” 2008, nr 54, s. 32.

Biorąc pod uwagę powyższe oraz powiązanie kryminologii z polityką kryminalną prof. Leon Tyszkiewicz zaproponował definicję kryminologii jako nauki, która: „w sposób wszechstronny bada przestępstwo, przestępczość, przestępcę i inne szczególnie niepożądane społecznie zachowania ludzi oraz sposoby ich przeciwdziałania”²²³. Jednym z paradygmatów tak rozumianej kryminologii powinien być również paradygmat kryminologii humanistycznej. Przyjmuje ona za podstawę swoich analiz wizję człowieka autonomicznego i wybierającego (*homo elicens*), który w sposób swobodny i racjonalny decyduje się na określone zachowania. Nie oznacza to jednak, że jego wybory nie są w żaden sposób uwarunkowane tj., że są całkowicie wolne. Ontologicznym założeniem zachowania człowieka jest umiarkowany czy inaczej „miękki” indeterminizm. W tym sensie koncepcja L. Tyszkiewicza jest przeciwieństwem deterministycznych koncepcji kryminologii pozytywistycznej, aczkolwiek jej indeterminizm ma miękki charakter. W tym sensie sprawca przestępstwa jest więc zarówno wolny, jak i zdeterminowany.

Jak podkreśla L. Tyszkiewicz, „wizja człowieka wybierającego *homo elicens* nie jest wynikiem abstrakcyjnych spekulacji ani jakichś preferencji światopoglądowych, lecz hipotezą naukową, której naukowy charakter tkwi w tym, że podlega ona falsyfikacji. Nie można bowiem wykluczyć, że ciągle postępujące badania ludzkiego genomu, pozwolą wykryć, iż losy życiowe człowieka są ściśle zaprogramowane w jego genach”²²⁴.

Prof. L. Tyszkiewicz stoi na stanowisku, że nauki behawioralne powinny być prowadzone co najmniej dwuparadygmatycznie: jeden z nurtów ma realizować paradygmat naturalistyczny, natomiast drugi humanistyczny. Nurt naturalistyczny zapewnia nurtowi humanistycznemu niezbędną możliwość falsyfikacji, natomiast humanistyczny wspiera osiągnięcia perspektywy naturalistycznej. Kryminologia humanistyczna nie zaprzecza znaczeniu czynników kryminogennych, zastrzega jedynie, że czynniki te nie działają bezwzględnie, a ostateczną instancją przesądzającą o podjęciu zachowania naruszającego porządek prawny jest autonomiczna decyzja sprawcy. Związek pomiędzy czynnikiem kryminogenym a aktywnością przestępczą, czyli „luz decyzyjny”, ma charakter względny oraz niedeterministyczny. W humanistycznym podejściu do problemów kryminologicznych prof. L. Tyszkiewicz proponuje modyfikację modelu układu czynników implikujących zachowanie jednostki, wprowadzając element „Ja”, który decyduje, wybiera oraz stanowi zasadniczy czynnik kryminogeny, działający w ramach mniej lub bardziej zaznaczonej sfery wolności. Sfera ta jest wyznaczana przez układ różnych okoliczności, zarówno o charakterze somatycznym,

²²³ L. Tyszkiewicz, *O niektórych ogólnych problemach...*, op. cit., s. 64.

²²⁴ Ibidem, s. 68.

środowiskowym, psychicznym, sytuacyjnym, jak i endogennym oraz egzogennym. Czyn zabroniony jest więc traktowany jako wynik suwerennej decyzji człowieka, przy założeniu, iż nie dysponuje on całkowitym zakresem wolności, ale podlega różnym wpływom, ograniczeniom oraz naciskom fizycznym, osobowościowym i sytuacyjnym²²⁵.

Kluczowym problemem kryminologii humanistycznej jest kryminogeneza²²⁶, rozumiana jako indywidualny proces, którego końcowym ogniwem jest popełnienie przestępstwa – lub w przypadku nieletniego – czynu karalnego. Kryminogeneza odnosi się więc do zróżnicowanych i najczęściej złożonych zjawisk, które zachodzą w psychice człowieka. Centralne miejsce wśród nich zajmuje proces wolicjonalny, warunkujący decyzję o złamaniu norm prawnych²²⁷. Ważną rolę w procesie kryminogenezy odgrywiają badania nad danymi osobopoznawczymi sprawcy, których analiza i interpretacja ma z perspektywy omawianego zagadnienia istotne znaczenie²²⁸.

W ramach kryminogenezy bada się wszystkie czynniki, które mogły odegrać rolę w genezie popełnionego przestępstwa²²⁹. Mogą mieć one charakter zarówno endogeny (czynniki somatyczne i psychiczne)²³⁰, jak i egzogeny (czynniki środowiskowe i sytuacyjne)²³¹. Prof. L. Tyszkiewicz wyszczególnia jeszcze czynniki złożone, takie jak np. wiek, płeć i status społeczno-ekonomiczny sprawcy. Na proces wolicjonalny w zakresie zachowań przestępczych jednostki wpływa również

²²⁵ E. Czerwińska, op. cit., s. 28.

²²⁶ L. Tyszkiewicz, *Kryminogeneza...*, op. cit., s. 217.

²²⁷ Ibidem, s. 40 i n.

²²⁸ Szerzej o znaczeniu badań osobopoznawczych sprawcy: L. Tyszkiewicz, *Zarys problematyki badań osobopoznawczych w świetle polskiego systemu prawa karnego i kryminologii*, „Studia Prawnicze” 1972, nr 34, s. 21–41.

²²⁹ L. Tyszkiewicz, *Od naturalizmu do humanizmu w kryminologii*, Katowice 1991, s. 123.

²³⁰ Do czynników psychicznych L. Tyszkiewicz zalicza właściwości psychiczne, zaburzenia psychiczne i stan psychiczny sprawcy. Na czynniki somatyczne składa się determinacja genetyczna oraz inne czynniki psychiczne takie jak np. zdrowie psychiczne lub system nerwowy. Zastrzega się, że uwarunkowania biologiczne, w przypadku człowieka nieobarczonego jakimś wyraźnym upośledzeniem nie działają bezwzględnie – zachowany jest tu bowiem tzw. luz decyzyjny i ostateczną instancją przesądającą o tym, czy człowiek popełni przestępstwo jest jego autonomiczna decyzja.

²³¹ Na czynniki środowiskowe składają się: środowisko naturalne i społeczne, w obrębie którego można wyszczególnić środowisko makrospołeczne (ustrój polityczny, społeczno-gospodarczy, warunki ekonomiczne, czynniki kulturowe oraz konflikty społeczne), środowisko regionalne (warunki życia w mieście i na wsi, dzielnice dużych miast), w końcu środowisko mikrospołeczne (rodzinne, szkolne, towarzyskie, rówieśnicze, zawodowe i inne środowisko makrospołeczne). Do czynników sytuacyjnych zalicza się czynniki prowokujące do popełnienia przestępstwa, sugerujące i ułatwiające jego dokonanie.

jej tryb życia, zwłaszcza jeśli towarzyszą mu alkoholizm, narkomania bądź prostytutka i działania zwrotne tych zjawisk.

Cytowany Autor w ramach czynników kryminogennych wyodrębnia pięć sfer, o stosunkowo płynnej i zróżnicowanej strukturze, takich jak:

- 1) sfera skłonności – w ramach której mieszczą się m.in. potrzeby, pożądania, zainteresowania, rysy osobowości nieprawidłowej, nałogi, agresywność, cechy charakteru,
- 2) sfera podstawowych wartości – a więc sumienie kontrolujące zamierzenia z punktu widzenia tych wartości,
- 3) sfera możliwości psychofizycznych – do których zalicza się zdolności, umiejętności, sprawność, pomysły,
- 4) sfera możliwości rzeczowych – czyli warunki zewnętrzne realizacji zamierzeń,
- 5) sfera interakcji międzyludzkich – takich jak wpływy, przykład, kontrola itp.²³².

W kryminologii humanistycznej badania empiryczne ukierunkowane są nie tylko na diagnozę obiektywnych uwarunkowań przestępczości, ale również na analizę zachowania konkretnej jednostki ludzkiej, z jej indywidualną specyfiką i światem przeżyć, właściwymi komponentami psychologicznymi i ich elementem centralnym, jakim jest akt woli. Jednak w przeciwieństwie do tradycyjnych ujęć psychologicznych w kryminologii, według kryminologii humanistycznej, czynniki które na gruncie innych koncepcji psychologicznych są traktowane jednoznacznie deterministycznie prof. L. Tyszkiewicz interpretuje indeterministycznie.

Jak podkreśla przytaczany Autor „chcąc lepiej poznać zjawisko przestępstwa, trzeba wniknąć możliwie głęboko w psychikę przestępcy, próbować odtworzyć świat jego przeżyć i uchwycić specyfikę genezy jego zachowań. Wtedy może uda nam się zrozumieć, dlaczego tylko część osób poddawanych działaniu czynników kryminogennych popełnia przestępstwa”²³³.

Wartość praktyczna tak rozumianej kryminogenezy polega na lepszym zrozumieniu przyczyn zachowań przestępczych jednostki oraz trwania w przestępczości, co z kolei może umożliwić tworzenie efektywniejszych działań profilaktycznych i skuteczniejszego projektowania procesu resocjalizacji.

W kryminologii humanistycznej największą przydatność mają metody badawcze zaczerpnięte przede wszystkim z repertuaru tzw. socjologii humanistycznej czy też „rozumiejącej”, które uwzględniającej subiektywną perspektywę

²³² L. Tyszkiewicz, *Kryminogeneza...*, op. cit., s. 183–184.

²³³ Ibidem, s. 63.

podmiotu badanego. Do takich metod, można zaliczyć obserwację uczestniczącą, metodę biograficzną czy też analizę dokumentów osobistych (pamiętników, życiorysów, listów).

Kryminologia humanistyczna w podejściu empirycznym bazuje przede wszystkim na badaniu indywidualnego przypadku. Szczególnie ważna jest w powyższym kontekście metoda biograficzna oraz tzw. metody miękkie (rozmowa, wywiad, analiza dokumentów osobistych). Metody te pozwalają na głębsze wejście w przeżycia, emocje i motywy jednostki przestępczej, która jest traktowana jako autonomiczna i niepowtarzalna, pomagają także zrozumieć, dlaczego część osób poddawanych działaniu czynników kryminogennych narusza porządek prawny, angażując się w aktywność przestępczą²³⁴. Przykładem ilustrującym takie podejście do badań kryminologicznych, określane przez prof. Tyszkiewiczą działem „kryminologii behawioralnej”²³⁵ są badania Autora i jego współpracowników oparte na autobiografiach przestępców. Warto je przybliżyć, ponieważ są one unikatowe na płaszczyźnie polskiej kryminologii – nigdy wcześniej ani też później na gruncie krajowym takich badań nie prowadzono.

Katedra Prawa Karnego i Kryminologii Uniwersytetu Śląskiego w latach 1995 i 1996 ogłosiła konkurs na pamiętnik recydywisty. Zaproszenia wysłano do trzech zakładów karnych w Polsce dla recydywistów: Zakładu Karnego w Raciborzu, Zakładu Karnego w Strzelcach Opolskich oraz Zakładu Karnego w Jastrzębiu Zdroju-Szerokiej. Celem konkursu było zebranie danych o losach życiowych, problemach osobistych i opiniach ludzi, którzy więcej niż jeden raz weszli w kolizję z prawem w sposób na tyle poważny, że dwukrotnie lub częściej odbywali karę pozbawienia wolności. Celem badaczy było „uzupełnienie wiedzy o przestępczości o własne wypowiedzi skazanych na temat ich czynów dobrych i złych, okoliczności, które do nich doprowadziły, warunków życia i ich poglądów na świat i ludzi”²³⁶. Zadaniem uczestnika konkursu było „napisanie pamiętnika, czyli odpowiednio szczegółowego życiorysu obrazującego dotychczasowe koleje życiowe piszącego od dzieciństwa, sytuację rodzinną w młodości i później, sprawy nauki i zdobywania środków utrzymania, przestępczość oraz jej okoliczności i uwarunkowania, wydarzenia ważne w życiu, opinie dotyczące własnego zachowania i innych ludzi, swoje doświadczenia życiowe”²³⁷. Dla zwycięzców konkursu przewidziano nagrody pieniężne, o przyznaniu których decydował sąd konkursowy. O przydziale nagrody albo wyróżnienia decydował zasób zawarty w pamiętniku wiadomości i szczerść wypowiedzi. Pamiętniki były kontrolo-

²³⁴ E. Czerwińska, op. cit., s. 32.

²³⁵ L. Tyszkiewicz, *Kryminogeneza...*, op. cit., s. 11.

²³⁶ Ibidem, s. 98.

²³⁷ Ibidem.

wane za pomocą akt penitencjarnych i niektórych akt sądowych. Kontrola nie ujawniła w ocenie badaczy poważniejszych nieprawidłowości, choć oczywiście nie wszystkie dane z pamiętników dało się zweryfikować.

Zebrany materiał faktograficzny zaprezentowano, streszczając losy życiowe bohaterów pamiętników tak, „by w sposób możliwie najkrótszy ukazać możliwie najbogatszą treść, jednocześnie nie wypaczając subiektywnego spojrzenia autora pamiętnika na jego drogę życiową, co w kryminologii humanistycznej ma podstawowe znaczenie”²³⁸. W materiale badawczym zamieszczono zestawienie wstępnych charakterystyk autorów pamiętników, których zaszeregowano według wieku, poczynając od najstarszego do najmłodszego. W przypadku każdego z siedmiu badanych, których pamiętniki nagrodzono, a fragmenty opublikowano, przedstawiono ich dane faktograficzne, losy życiowe, poglądy i opinię bohatera pamiętnika, dane uzupełniające jego historię, a następnie krótką charakterystykę kryminologiczną²³⁹.

Naczelną konkluzją badań było stwierdzenie, że w kryminologii humanistycznej bazą porządkowania całego jej dorobku w zakresie kryminogenezy jest proces decyzyjny przestępcy. Przestępca – jak każdy inny człowiek – jest podmiotem swojego zachowania i z pewną autonomią kształtuje swoje losy życiowe. Ta autonomia przejawia się w większym lub mniejszym luzie decyzyjnym, czyli pewnym zakresie wolności. Z jednej strony powoduje on, że żaden ze znanych czynników kryminogennych nie może działać z bezwzględnie determinującą siłą, z drugiej zaś strony zapewnia moralną odpowiedzialność człowieka za swoje zachowanie. Nie zmienia to faktu, że w ocenie Autora odkryte przez kryminologię czynniki kryminogenne, rozumiane jako właściwości i okoliczności w sposób statystycznie istotny skorelowane z przestępczością w znacznej swojej części powinny być wpisane w proces decyzyjny jako elementy tego procesu. Proces decyzyjny natomiast, stanowiący trzon kryminogenezy, jak pokazały przedstawione pamiętniki, przebiega w sposób zindywidualizowany, a jego elementy z trudem poddają się strukturyzacji i kategoryzacji, niezbędnej przy tworzeniu uogólnień. Obok czynników kryminogennych Autor zwraca uwagę na rolę skłonności człowieka w genezie popełniania przestępstw. W Jego ocenie „skłonności są pojęciem, bez którego kryminologia obejść się chyba nie może, mimo, że było ono krytykowane. Skłonności stanowią główny napęd zachowania. Mają one częściowo korzenie organiczne, mogą być uwarunkowane genetycznie bądź strukturami biologicznymi innego typu, np. doznany urazami, a częściowo mogą być nabyte w drodze uczenia się”²⁴⁰.

²³⁸ Ibidem, s. 104.

²³⁹ Ibidem, s. 107–181.

²⁴⁰ Ibidem, s. 183–184.

Kończąc rozważania dotyczące kryminologii humanistycznej, warto skupić się na jej zaletach i wadach. W ocenie prof. Tyszkiewicza kryminologia humanistyczna ma więcej zalet niż wad. Do zalet należy zaliczyć w szczególności:

- 1) wyjaśnienie, dlaczego wykryte dotąd przez kryminologię prawidłowości są tylko słabymi prawami statystycznymi,
- 2) oparcie badań na tezie, iż o przestępstwie wie najwięcej sam przestępca,
- 3) wytłumaczenie, dlaczego walka z przestępczością jest tak trudna, a osiągnięcie pozytywnych wyników resocjalizacyjnych zawsze możliwe, ale pod warunkiem, że przestępca ich pragnie,
- 4) stworzenie bardzo ogólnej podstawy dla integracji wyników różnych badań faktograficznych i teorii kryminologicznych,
- 5) uzyskanie spójności między założeniami kryminologii i prawa karnego²⁴¹.

Wśród najważniejszych zalet kryminologii humanistycznej promowanej przez prof. L. Tyszkiewicza E. Czerwińska wymienia²⁴²:

- 1) Przywrócenie ważności pojęciu woli.
- 2) Sugestia w kierunku podjęcia badań empirycznych nad istotą aktu woli nie tylko w odniesieniu do zachowań dewiacyjnych i przestępczych.
- 3) Przyjęcie założenia o autonomicznym charakterze aktu woli.
- 4) Postulowanie większego zbliżenia się do sprawcy czynu zabronionego poprzez zaznajomienie się z jego stanami emocjonalnymi, przejawami woli, wartości z zastosowaniem metody biograficznej.
- 5) Uniwersalność koncepcji w odniesieniu do wieku sprawców przestępstw, co stwarza możliwość jej wykorzystania wobec nieletnich, młodocianych oraz dorosłych.
- 6) Wytłumaczenie zjawiska nadreprezentacji przestępców w grupie młodzieży poprzez wyjaśnienie, dlaczego bez względu na miejsce, czas oraz działanie czynników kryminogennych, krzywa, która ilustruje relację pomiędzy wiekiem sprawców a nasileniem przestępczości (jej punkt szczytowy przypada na wiek 18–20 lat), jest stała. W tym przedziale wiekowym bowiem mamy do czynienia z największą liczbą nierozsądnych, niejednokrotnie irracjonalnych i nieprzemysłanych decyzji, które powodują zarówno większą liczbę popełnianych przestępstw, jak i częstsze ich wykrywanie z powodu braku doświadczenia sprawców.
- 7) Możliwość jej zastosowania w poszukiwaniu przyczyn przestępczości we współczesnej polsce ze szczególnym uwzględnieniem przestępczości młodzieży.

²⁴¹ L. Tyszkiewicz, *O niektórych ogólnych problemach...*, op. cit., s. 69.

²⁴² E. Czerwińska, op. cit., s. 32.

Jak zauważa P. Stępnik²⁴³ kryminogeneza ma tę zaletę, że pozwala zarówno diagnozować jak i prognozować. Chodzi tu o określenie stopnia kumulacji różnych czynników kryminogennych w genezie przestępstwa, tym samym więc stopnia społecznego wykołajenia sprawcy, który to stopień jest przecież bardzo różny. Jak słusznie podkreśla P. Stępnik, celem ostatecznym podstępownia sądowego jest przecież dobór optymalnego – z punktu widzenia wymogów prewencji ogólnej i indywidualnej – środka penalnego dla sprawcy przestępstwa. Sąd w jego doborze powinien więc uwzględniać nie tylko wagę przestępstwa, ale również wszystkie te okoliczności, które doprowadziły do niego. Tylko wówczas, kiedy okoliczności te będą znane, można podejmować próby ich wyeliminowania²⁴⁴.

Kryminologia humanistyczna w swoim praktycznym wymiarze, a przede wszystkim lansowana przez nią metoda biograficzna, ma również wady. Badania w taki sposób realizowane są niezwykle pracochłonne i mało ekonomiczne. Badacz musi liczyć się w nich z możliwością przeinaczania faktów przez badanego, zarówno w sposób świadomy jak i nieświadomy. Osoba relacjonująca swoją przeszłość – nieważne czy czyni to pisząc pamiętnik, czy też udzielając wywiadu – może swoją przeszłość ubarwiać, częściowo zapominać, niektóre fakty ze swojego życia pomijać lub dodawać takie, które nie miały miejsca. Rzeczywistość, szczególnie ta odległa, może być idealizowana lub przedstawiana w sposób dramatyczny. Badacz musi o tym pamiętać i szczególną uwagę skupiać na detalach oraz weryfikowaniu uzyskanych informacji²⁴⁵.

Bibliografia

- Czerwińska E., *Kryminologia humanistyczna Leona Tyszkiewicza jako przykład koncepcji integracyjnej*, „Annales Academiae Paedagogicae Cracoviensis Studia Sociologica” 2008, nr 54.
- Stępnik P., *Przyczynek do badań nad mechanizmem kryminogenezy*, „Państwo i Prawo” 1998, z. 6.
- Tyszkiewicz L., *Kryminogeneza i sposoby jej badania*, „Archiwum Kryminologii” 2009, t. XXIX–XXX.
- Tyszkiewicz L., *Kryminogeneza w ujęciu kryminologii humanistycznej*, Katowice 1997.
- Tyszkiewicz L., *O niektórych ogólnych problemach kryminologii i znaczeniu paradygmatu humanistycznego*, „Archiwum Kryminologii” 2009, t. XXXI.

²⁴³ P. Stępnik, *Przyczynek do badań nad mechanizmem kryminogenezy*, „Państwo i Prawo” 1998, z. 6, s. 90.

²⁴⁴ Ibidem.

²⁴⁵ L. Tyszkiewicz, *Kryminogeneza...*, op. cit., s. 70–71.

Tyszkiewicz L., *Od naturalizmu do humanizmu w kryminologii*, Katowice 1991.

Tyszkiewicz L., *Propozycja reformy kar najsurowszych*, „Prokuratura i Prawo” 2006, nr 12.

Tyszkiewicz L., *Sędzia powinien korzystać z prawnej ochrony czasu jego pracy*, „Iustitia” 2011, nr 2(4).

Tyszkiewicz L., *Zarys problematyki badań osobopoznawczych w świetle polskiego systemu prawa karnego i kryminologii*, „Studia Prawnicze” 1972, nr 34.

Tytuł

Kryminogeneza jako obszar zainteresowania polskiej myśli kryminologicznej. Perspektywa profesora Leona Tyszkiewicza

Streszczenie

Kryminologia humanistyczna jako jeden z nurtów kryminologii, stanowi główny obszar badawczych zainteresowań prof. Leona Tyszkiewicza. W publikacji przedstawiono kluczowe założenia kryminologii humanistycznej, wyniki badań prowadzone w jej obrębie oraz jej wady i zalety. Scharakteryzowano również sylwetkę naukową i główny dorobek prof. L. Tyszkiewicza.

Słowa kluczowe

kryminologia humanistyczna, kryminogeneza, badania osobopoznawcze

Title

Criminogenesis as an area of interest in polish criminological thought. The perspective of professor Leon Tyszkiewicz

Summary

Humanistic criminology, as one of the currents of criminology, is the main area of Professor Leon Tyszkiewicz's research interests. The publication presents the key assumptions of humanistic criminology, the results of research conducted within it, as well as its advantages and disadvantages. The scientific silhouette and the main achievements of Professor Leon Tyszkiewicz are also characterized.

Keywords

humanistic criminology, criminogenesis, personal background surveys

ROZDZIAŁ 7

DOROBEK POLSKIEJ MYŚLI KRYMINOLOGICZNEJ W PRAWIE WOJSKOWYM PO ODZYSKANIU NIEPODLEGŁOŚCI

Wprowadzenie

W literaturze odzwierciedlającej dzieje polskiej myśli kryminologicznej często przywołuje się wielkie postacie nauki prawa karnego okresu II Rzeczypospolitej. Wówczas bowiem doktryna prawa polskiego rozwijała się niezwykle dynamicznie, a jej twórcom przyświecał jeden szczytny cel, jakim było wybitcie się na pełną niezależność od systemów prawnych państw byłych zaborców i dążenie do jednolitości w obrębie wymiaru sprawiedliwości. Był to okres wielu osiągnięć w dziedzinie prawa karnego, nie tylko powszechnego. Warto między innymi wspomnieć o sukcesach naukowych, legislacyjnych i organizacyjnych w zakresie powstania i rozwoju wojskowego prawa karnego. Jest to problematyka rzadko podejmowana, chociaż bardzo interesująca. Tym samym jako cel opracowania, należy wskazać wstępną analizę dorobku polskiej myśli kryminologicznej w tej właśnie szczególnej dziedzinie prawa karnego.

W momencie odzyskania niepodległości stan legislacyjny na ziemiach polskich przedstawiał się w sposób dość skomplikowany. Na byłych ziemiach

Cesarstwa Rosyjskiego obowiązywał bowiem Kodeks karny z 1903 r. „Tagancewa”²⁴⁶, na byłych terenach Cesarstwa Niemieckiego – Reichsstrafgesetzbuch z 1871 r.²⁴⁷, a na obszarze terenów byłych Austro-Węgier – zmodernizowana w 1852 r. Franciscana²⁴⁸. Warto dodać, że na pozostałych obszarach, czyli na terenie Spiszu, Orawy i Okręgu Czadeckiego obowiązywało prawo karne węgierskie (ustawa karna z 1878 r. i prawo o wykroczeniach z 1879 r.)²⁴⁹. Przepisy wojskowe były natomiast jeszcze bardziej rozproszone z uwagi na udział Polaków na wszystkich frontach Wielkiej Wojny w latach 1914–1918²⁵⁰.

Wobec powyższego, sprawy obronności i wojska zajmowały ważne miejsce w koncepcji racji stanu Piłsudskiego. Uważał, że Europa po doświadczeniach Wielkiej Wojny zmierzała do stabilizacji. Na drodze do niej stały jednak jeszcze: kwestia Zagłębia Ruhry okupowanego przez wojska francuskie od 11 stycznia 1923 do sierpnia 1925 r. dla wymuszenia od Niemców zapłaty odszkodowań, sprawa turecka rozwiązana 24 lipca 1923 r. traktatem lozańskim państw sprzymierzonych z Turcją, a także niepokoje generowane przez Rosję, wynikające z rewolucyjnej przebudowy ustroju przez bolszewików²⁵¹.

Dla Piłsudskiego, dbającego o bezpieczeństwo państwa, sprawa armii, kluczowego elementu dla przeciwdziałania rewizji granic i strat terytorialnych, po konferencji w Locarno zyskała wobec powyższego jeszcze bardziej na znaczeniu²⁵². Ujednoclenie prawa i zapewnienie jego stabilności było konieczne do sprawnego funkcjonowania kraju. Droga do sukcesu nie była łatwa i zależała w dużej mierze od efektu prac nad kodyfikacją powszechnego prawa karnego. Losy dwóch wielkich kodeksów z 1932 r. były zatem ze sobą sprzężone, zwłaszcza

²⁴⁶ Kodeks karny z r. 1903: (przekład z rosyjskiego) z uwzględnieniem zmian i uzupełnień obowiązujących w Rzeczypospolitej Polskiej w dniu 1 maja 1921 r., Warszawa 1922; K. Sójka-Zielińska, *Historia prawa*, Warszawa 2015, s. 274–275.

²⁴⁷ Kodeks karny Rzeszy Niemieckiej z dnia 15 maja 1871 r. z późniejszymi zmianami i uzupełnieniami po rok 1918 wraz z ustawą wprowadzoną do Kodeksu karnego dla Związku Północno-Niemieckiego (Rzeszy Niemieckiej) z dnia 31 maja 1870 r., przekł. urzędowy Departamentu Sprawiedliwości Ministerstwa b. Dzielnicy Pruskiej, Poznań 1920.

²⁴⁸ Ustawa karna z dnia 27 maja 1852 r. I. 117 dpp.: z uwzględnieniem wszelkich zmieniających ją ustaw austriackich i polskich wraz z najważniejszymi ustawami dodatkowymi, Lwów 1929.

²⁴⁹ K. Bradliński, *Polskie kodeksy karne okresu międzywojnia*, „Studenckie Zeszyty Naukowe” 2018, nr 38, s. 34; J. Bardach i in., *Historia ustroju i prawa polskiego*, Warszawa 2009, s. 580 i n.

²⁵⁰ A. Lityński, *Dwa kodeksy karne 1932. W osiemdziesiąt rocznicę*, „Roczniki Administracji i Prawa” 2012, t. 12, s. 214; A. Lityński, *O przestępstwach i karach, ale nie tylko*, „Czasopismo Prawno-Historyczne” 2022, z. 2, s. 340.

²⁵¹ J. Gaul, *Józef Piłsudski a polska racja stanu (grudzień 1922–maj 1926)*, „Miscellanea Historico-Archivistica”, t. 27, s. 112.

²⁵² Ibidem, s. 113.

w zakresie odpowiedzialności karnej żołnierza za przestępstwa pospolite, które popełniane były dość często.

Stan moralny Wojska Polskiego po odzyskaniu niepodległości

Wojsko Polskie było lustrzanym odbiciem narodowościowej mozaiki, z której po zaborach składała się odrodzona Rzeczypospolita. Żywioł polski stanowił nie więcej niż 70% całego społeczeństwa. Dziesięć lat później państwo polskie zamieszkiwało: ok. 20,6 mln Polaków, 5,1 mln Ukraińców, 3,1 mln Żydów, ok. 2 mln Białorusinów, ok. 784 tys. Niemców (tylko na Górnym Śląsku ok. 520 tys.), ok. 200 tys. Litwinów, ok. 140 tys. Rosjan i co najmniej 90 tys. Romów, Czechów, Słowaków, Węgrów, Karaimów i Tatarów²⁵³.

W czasie wojny z Rosją bolszewicką w latach 1919–1921 proporcje musiały być podobne. Eufemistycznie rzecz ujmując, nie wszyscy mieszkańcy odrodzonej Rzeczypospolitej chcieli się bić za polskie państwo. Czynniki etniczny miał zatem istotne znaczenie. Dezercje z wojska pojawiły się niemal od pierwszych dni formowania sił zbrojnych²⁵⁴. Problem dotyczył nie tylko oddziałów frontowych, ale również jednostek rozlokowanych z dala od wojennego teatru działań. Stacjonujące oddziały porzucali jednakowo chłopci, robotnicy, jak i inteligencja. Dezerterzy najczęściej zabierali z sobą cały ekwipunek; mundury pokątnie sprzedawano albo zamieniano na cywilną odzież²⁵⁵.

Poważną barierą dla wzmocnienia sił bojowych był fatalny stan zdrowia milionów mężczyzn w wieku poborowym. Niestety, tylko część rekrutów spełniała kryteria zdrowotne. Im dalej na wschód, tym było gorzej. Po kilku latach wojny europejskiej młodzi ludzie byli niedożywieni i schorowani. Na dodatek szalały pandemie takich chorób zakaźnych jak grypa, tyfus i czerwonka, które w całej Europie zabiły kilkadziesiąt milionów ludzi²⁵⁶.

²⁵³ Zob. M. Iwanicki, *Ukraińcy, Białorusini, Litwini i Niemcy w Polsce w latach 1918–1990*, Siedlce 1991; M. Leczyk, *Oblicze społeczno-polityczne II Rzeczypospolitej*, Warszawa 1988, s. 70–71.

²⁵⁴ L. Kania, *Stosunek społeczeństwa polskiego i mniejszości narodowych do obowiązku służby wojskowej w czasie wojny z Rosją bolszewicką (luty 1919 – listopad 1920)*, „Przegląd Historyczno-Wojskowy” 2020, nr 3, s. 49.

²⁵⁵ R. Kasprzycki, *Dezercje i unikanie służby w Wojsku Polskim w latach 1918–1939*, „Dzieje Najnowsze” 2016, z. 3, s. 87.

²⁵⁶ M. Baczkowski, *Pod czarno-żółtymi sztandarami. Galicja i jej mieszkańcy wobec austro-węgierskich struktur militarnych 1868–1914*, Kraków 2003, s. 131; L. Kania, *Stosunek społeczeństwa...*, op. cit., s. 51.

Janusz Odziemkowski, znawca polskiej wojskowości, przytacza fragment raportu płk. Michała Tokarzewskiego z 17 marca 1919 r., z którego przebija rozpacz na jakość nowych rekrutów: „(...) z Białej Podlaskiej przyjechał transport do Ostrowi złożony z 500 rekrutów, 150 po drodze uciekło, a reszta tak zdemoralizowana, że dowództwo dywizji odsyła ich z powrotem”²⁵⁷.

W drugim roku zmagani wojennych z bolszewicką Rosją przestępstwa przeciwko obowiązkowi wojskowemu stały się istną plagą. Był to efekt liczebnego wzrostu sił zbrojnych i naturalnego lęku młodych rekrutów przed wejściem do walki. Wiosną 1920 r. aparat policyjny, Żandarmeria Wojskowa i służby garnizonowe na tyle okrzepły, że mogły przystąpić do szeroko zakrojonych działań przeciw uchylającym się od poboru i dezertrom. Impulsem do działania był słaby rezultat akcji poborowej roczników 1900–1901. W Kaliszu tylko w pierwszych trzech miesiącach 1920 r. Żandarmeria schwytała 550 dezertersów, w Białymstoku – 60 027. Dezercje wzmożyły się nie tylko na froncie. Na przykład w marcu 1920 r. w Łodzi zdezerterowało 474 żołnierzy²⁵⁸.

Paradoksalnie najwięcej dezercji w czasie wojny odnotowano w pułkach zapasowych i formacjach tyłowych (70–75%). Dlatego najczęściej wyroków sądów cywilnych i wojskowych przeciwko dezertrom i osobom uchylającym się od poboru zapadło na zapleczu frontu w sądach polowych Dowództw Okręgów Etapów. Dowódcy frontów (armii) i związków taktycznych jako dysponenti sądów polowych i zarazem jako zwierzchnicy sądowo-karni decydowali się wyjątkowo na prewencyjne karanie śmiercią dezertersów dla odstraszenia naśladowców²⁵⁹.

Uciezkom żołnierzy z wojska towarzyszyły inne przestępstwa. Ich popełnienie również groziło poważnymi konsekwencjami karnymi. Polskie sądy zdały sobie sprawę, że duża liczba dezercji za granicę wynikała z faktu, że była to jedyna możliwość uniknięcia surowego wyroku w kraju. Dotyczyło to zwłaszcza morderców i sprawców rozbojów ze skutkiem śmiertelnym. Za granicę uciekali też żołnierze, którzy z premedytacją lub w afekcie mordowali w czasie służby swoich kolegów²⁶⁰.

Potrzeba przeciwdziałania tym negatywnym zjawisko niewątpliwie była paląca, a ujednoczenie systemu polskiego prawa wojskowego zadaniem priorytetowym.

²⁵⁷ J. Odziemkowski, *Piechota polska w wojnie z Rosją bolszewicką 1919–1920*, Warszawa 2010; J. Odziemkowski, *Wojsko Polskie w latach 1918–1920 (organizacja i struktura)*, Warszawa 2001, s. 62.

²⁵⁸ L. Kania, *Wyroki bez apelacji. Sądy polowe w Wojsku Polskim w czasie wojny z Rosją Sowiecką 1919–1921*, Zielona Góra 2019, s. 290–291.

²⁵⁹ L. Kania, *Instytucja zwierzchnika sądowo-karnego jako dysponenta sądu polowego w Wojsku Polskim w latach wojen o granice Rzeczypospolitej 1918–1921*, „Z Dziejów Prawa” 2020, t. 12, s. 435–458.

²⁶⁰ R. Kasprzycki, *Dezserterzy przed sądami Drugiej Rzeczypospolitej*, „Zasopismo Prawno-Historyczne” 2018, z. 2, s. 124.

Sposób i zakres regulacji należało określić adekwatnie do wymienionych problemów, a to możliwe było dzięki doświadczeniu wojskowemu polskich legislatorów II Rzeczypospolitej.

Źródła prawa karnego wojskowego w II Rzeczypospolitej

Prawo wojskowe w II RP przeszło inną drogę do unifikacji aniżeli prawo karne powszechne, niemniej jednak prace nad jednym zależały od stanu zaawansowania drugiego i choć te podejmowane nad kodyfikacją prawa wojskowego wydawały się przebiegać z większym dynamizmem, cechowały je etapowość i tymczasowość przyjmowanych rozwiązań w oczekiwaniu na możliwość pełnego skoordynowania z kodyfikacją powszechnego prawa karnego. Dlatego też nie sposób tych zagadnień rozdzielić²⁶¹.

Przebieg prac organizacyjnych i legislacyjnych w zakresie utworzenia polskiego Kodeksu karnego wojskowego można scharakteryzować poprzez wskazanie kolejnych etapów:

- 1) przygotowanie podczas Komisji Wojskowej kierowanej przez Piłsudskiego w 1917 r. tłumaczenia niemieckiego Kodeksu karnego wojskowego z 1872 r. na potrzeby Wojska Polskiego²⁶²,
- 2) powołanie Wojskowej Komisji Ustawodawczej – 22 stycznia 1919 r. i przekształcenie jej 6 marca 1919 r. w Radę Wojskową ds. opiniowania projektów prawa wojskowego²⁶³,
- 3) wprowadzenie w życie ustawą z dnia 29 lipca 1919 r.²⁶⁴ niemieckiego Kodeksu karnego wojskowego z 1872 r. i austriackiej wojskowej ustawy postępowania karnego dla wspólnej siły zbrojnej z dnia 5 lipca 1912 r.²⁶⁵ (ramowe obowiązywanie tymczasowe),

---

²⁶¹ M. Romańczuk-Grącka, *Odpowiedzialność za wydanie i wykonanie rozkazu o treści przestępnej w świetle ustawodawstwa karnego obowiązującego w II Rzeczypospolitej*, „Czasopismo Prawno-Historyczne” 2023, z. 2, s. 122–123.

²⁶² L. Kania, *Organizacja prac ustawodawczych w Wojsku Polskim u progu niepodległości II Rzeczypospolitej (1918–1921)*, „Wojskowy Przegląd Prawniczy” 2002, nr 1; Por. T. Szczygieł, *Unifikacja i kodyfikacja wojskowej procedury karnej w II Rzeczypospolitej*, „Czasopismo Prawno-Historyczne” 2017, z. 1, s. 162–168.

²⁶³ Dziennik Rozkazów Wojskowych z 1919 r., R. 2, nr 27.

²⁶⁴ Ustawa z dnia 29 lipca 1919 r. o tymczasowym sądownictwie wojskowym (Dz.U. 1919, nr 65, poz. 389).

²⁶⁵ Ustawa z dnia 5 lipca 1912 r. postępowania karnego dla wspólnej siły zbrojnej (Dz.U. 1920, nr 59, poz. 368).

- 4) wydanie rozporządzenia Rady Ministrów z dnia 10 maja 1920 r. – Wojskowy kodeks karny²⁶⁶ do wskazanej wyżej ustawy lipcowej będącego faktyczną recepcją niemieckiego prawa wojskowego,
- 5) powołanie Komisji Kodyfikacyjnej – 22 sierpnia 1919 r. i późniejszy podział Wydziału Karnego Komisji na sekcje prawa karnego i formalnego – 16 maja 2020 r.²⁶⁷ – bez uwzględnienia prawa wojskowego,
- 6) wejście w życie z dniem 1 sierpnia 1928 r. rozporządzenia Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 22 marca 1928 r.²⁶⁸ w sprawie Kodeksu karnego wojskowego (ustawa przejściowa obowiązująca do wejścia w życie Kodeksu karnego wojskowego z 1932 r.²⁶⁹),
- 7) wprowadzenie rozporządzeniem Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 21 października 1932 r. Kodeksu karnego wojskowego z mocą od 1 stycznia 1933 r.²⁷⁰,
- 8) wejście w życie dekretu Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 29 września 1936 r. – Kodeks wojskowego postępowania karnego z mocą obowiązującą od 1 stycznia 1937 r.²⁷¹.

Ostatnim Kodeksem karnym wojskowym materialnym był zatem kodeks z 1932 r. Prace nad nim były prowadzone w Sekcji Ustaw Departamentu Sprawiedliwości Ministerstwa Spraw Wojskowych pod kierownictwem wybitnego prawnika i generała Józefa Dańca. Nie było w nim już odesłania do kodeksów zaborczych, jak w poprzednich tymczasowych ustawach wojskowych, lecz do polskiego „Kodeksu karnego materialnego Makarewicza”. Zgodnie z art. 6 § 1 Kodeksu karnego wojskowego z 1932 r.: „Przepisy części ogólnej kodeksu karnego z 1932 r. mają zastosowanie do przestępstw wojskowych oraz do ściganych przed sądami wojskowymi przestępstw pospolitych, ze zmianami zawartymi w kodeksie karnym wojskowym”. Kodeks karny wojskowy z 1932 r. stanowił tym samym zwieńczenie procesu kodyfikacji wojskowego prawa karnego materialnego, a rok 1932 stał się rokiem wydania dwóch niewątpliwie przełomowych kodeksów. To zdecydowanie istotne osiągnięcie polskiej międzywojennej służby sprawiedliwości.

²⁶⁶ Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 10 maja 1920 r. w przedmiocie wprowadzenia w życie Wojskowego Kodeksu Karnego (Dz.U. 1920, nr 59, poz. 369).

²⁶⁷ A. Redzik, *Profesor Juliusz Makarewicz – życie i dzieło*, [w:] *Prawo karne w poglądach profesora Juliusza Makarewicza*, A. Grześkowiak (red.), Lublin 2005, s. 43.

²⁶⁸ Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 22 marca 1928 r. w sprawie Kodeksu karnego wojskowego (Dz.U. 1928, nr 36, poz. 328).

²⁶⁹ Zob. A. Lityński, *Dwa kodeksy karne 1932...*, op. cit., s. 215.

²⁷⁰ Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 21 października 1932 r. – Kodeks karny wojskowy (Dz.U. 1932, nr 91, poz. 765).

²⁷¹ Dekret Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 29 września 1936 r. – Kodeks wojskowego postępowania karnego (Dz.U. 1936, nr 76, poz. 537).

Przedstawiciele polskiej myśli kryminologicznej w prawie wojskowym

Naturalnie nasuwa się pytanie o przyczyny wyłączenia prawa karnego wojskowego z prac komisji kodyfikacyjnej. Przekonującej odpowiedzi udziela w tym przedmiocie A. Lityński uznając, iż co prawda Komisja mogła się zająć kodyfikacją, ale z powodu wymaganego ogromu pracy w pozostałych dziedzinach prawa jej stan osobowy nie mógł sprostać kolejnemu rozszerzeniu obowiązków. Podobną odpowiedź na to pytanie dał Waław Makowski, który wskazał, że praca Komisji Kodyfikacyjnej, będącej dopiero w powiatakach, której wszak sam był członkiem, „skazana byłaby z istoty rzeczy na prowizoryczność”²⁷².

W literaturze historycznoprawnej pojawiają się również przypuszczenia, że Piłsudski nie chciał tak istotnej dla niego sprawy, jak unifikacja rodzimego prawa wojskowego, powierzyć członkom Komisji, ponieważ obawiał się przewlekłości prac i zbędnych dysput teoretycznoprawnych, a zawierając tę materię osobom wojskowym liczył na opracowanie kodeksu w rygorystycznej dyscyplinie czasowej. Toteż twórcy i komentatorzy wojskowego kodeksu karnego posiadali nie tylko wykształcenie prawnicze, ale i wysokie stopnie wojskowe.

Jednym z najwybitniejszych przedstawicieli myśli prawniczej tego okresu był Profesor Waław Makowski (1880–1942), wybitny adwokat i mąż stanu, marszałek sejmu (1938–1939), wykładowca prawa karnego, a od 1919 członek Komisji Kodyfikacyjnej²⁷³.

W latach 1920–1922 pełnił służbę wojskową, przygotowując równocześnie projekty unifikacyjne i kodyfikacyjne oraz opracowując zbiory aktów prawnych i komentarze. W ciągu niespełna dwóch lat służby awansował od stopnia szeregowego do pułkownika²⁷⁴. Problemy prawa karnego wojskowego stały się przedmiotem jego szczególnych, choć zbyt mało obecnie podkreślanych zainteresowań. Był m.in. autorem opracowania: *Kodeks karny wojskowy: z dodaniem ustaw i przepisów wprowadzających, przechodnich i uzupełniających oraz komentarza* (Warszawa 1921), mającego ogromny walor praktyczny. Relacjonował przebieg prac nad unifikacją prawa wojskowego w Polsce odrodzonej, opatrywał

²⁷² Zob. A. Lityński, *Dwa kodeksy...*, op. cit., s. 214.

²⁷³ Zob. W.T. Kulesza, *Waław Makowski 1880–1942*, [w:] *Portrety uczonych. Profesorowie Uniwersytetu Warszawskiego 1915–1945 (M–Ż)*, P. Salwa, A.K. Wróblewski (red.), Warszawa 2016, s. 10–17; G. Ławnikowicz, *Waław Makowski, Reklama polityczna a tzw. wola społeczna*, „Myśl Polityczna” 2021, nr 2, s. 95–147.

²⁷⁴ G. Ławnikowicz, *Między koniecznością państwa a pochwałą autorytaryzmu. Koncepcja państwa społecznego Waława Makowskiego*, Lublin 2014, s. 48–49.

komentarzem problematykę przestępczości wojskowej, twórczo odwołując się do zasad odpowiedzialności określonych w prawie karnym powszechnym.

Przykładowo, analizując zakres odpowiedzialności za wydanie i wykonanie rozkazu o treści przestępnej W. Makowski w swoim komentarzu do k.k.w. w pierwszej kolejności odnosił się do powszechnych regulacji podżegania i pomocnictwa wraz z ich odpowiedzialnością zależną od odpowiedzialności wykonawcy czynu, jednak z pewnymi odstępstwami wynikającymi z istoty stosunków wojskowych. W sytuacji na przykład, gdy przestępstwo wspólnie popełniali przełożony i podwładny zachodziła potrzeba odrębnego traktowania każdego z uczestników ze względu na wpływ stosunku służbowego. Makowski jednoznacznie twierdził, że odpowiedzialność przełożonego była wówczas wyższa²⁷⁵.

Autor ten ciekawie wypowiadał się na temat przekroczenia treści rozkazu przez podwładnego, a także bezprawności rozkazu oraz jej uświadomienia przez wykonawcę. W tym czasie dominująca była doktryna posłuszeństwa na wzór „ślepych bagnetów”, co potwierdza poniekąd wywód W. Makowskiego na temat braku możliwości oceny treści rozkazu przez jego wykonawcę co do jego zgodności z prawem²⁷⁶.

Kolejnym przedstawicielem nauki i sztuki wojskowej był w tym okresie Józef Jan Daniec (1880–1958) – generał brygady Wojska Polskiego ze stopniem naukowym doktora, szef Departamentu Sprawiedliwości Ministerstwa Spraw Wojskowych i Naczelny Prokurator Wojskowy²⁷⁷. To on założył w 1928 r. Wojskowy Przegląd Prawniczy, będący czasopismem naukowym służącym wymianie poglądów w zakresie wojskowego prawa karnego²⁷⁸. Początkowe numery Wojskowego Przeglądu Prawniczego prezentowały opracowania, przedmiotem których były między innymi ustawy recypowane na okres przejściowy dla potrzeb wojska. Na łamach stworzonego przez siebie formatu publikował także swoje prace, które cechowała nie tylko znajomość codziennych problemów służby wojskowej, znakomitej wiedzy prawniczej, ale też prawdziwa troska o odrodzenie narodowego ducha w Wojsku Polskim. Jest autorem m.in. opracowania *O polski charakter nowego kodeksu karnego wojskowego*²⁷⁹, w którym podkreślał dosadnie znaczenie polskiego charakteru myśli prawniczej, na której zbudowano od nowa zasady odpowiedzialności

²⁷⁵ W. Makowski, *Kodeks karny wojskowy: z dodaniem ustaw i przepisów wprowadzających, przechodnich i uzupełniających oraz komentarza*, Warszawa 1921, s. 187.

²⁷⁶ Zob. M. Romańczuk-Grącka, op. cit., s. 127–137.

²⁷⁷ Online: <https://polona.pl/item-view/9cdd5827-d612-4ab2-a6a5-0ed94203f80a?page=139>, dostęp: 30.06.2023.

²⁷⁸ Zob. J. Daniec, *Przedmowa*, „Wojskowy Przegląd Prawniczy” 1928, nr 1.

²⁷⁹ J. Daniec, *O polski charakter nowego kodeksu karnego wojskowego*, „Wojskowy Przegląd Prawniczy” 1933, nr 4.

karnej w prawie wojskowym i tym samym postulował o porzucenie na zawsze doktryn państw zaborczych przy wykładni nowych przepisów, zastępując je wyłącznie polskim dorobkiem, służącym wszak polskiej, a nie obcej armii²⁸⁰.

Symbiotyczną relację obu kodeksów z 1932 r. opisywał m. in. Marian Kazimierz Buszyński (1885–1964) – doktor prawa, karnista, pułkownik i audytor służby sądowej Wojska Polskiego. Latem 1932 r. uczestniczył w pracach nad nowym kodeksem karnym wojskowym. Od 24 czerwca 1932 r. był zastępcą szefa Departamentu X Sprawiedliwości Ministerstwa Spraw Wojskowych i zastępcą Naczelnego Prokuratora Wojskowego²⁸¹. Publikował swoje prace na łamach *Wojskowego Przeglądu Prawniczego* oraz był redaktorem *Towarzystwa Polskiej Wiedzy Wojskowej*. Jego zdaniem potrzeba dostosowania kodeksu wojskowego do powszechnego, wynikała przede wszystkim z tego, że „kodeks powszechny musi obowiązywać w wojsku jako posiłkowy, co do przestępstw pospolitych popełnianych przez żołnierzy, że zatem nie sam kodeks karny wojskowy, ale dopiero oba kodeksy razem – powszechny i wojskowy – obejmują całość postanowień materialnego prawa karnego obowiązującego w wojsku”²⁸². Autor ten dostrzegał, że w kwestii odpowiedzialności karnej żołnierza Kodeks karny wojskowy idzie znacznie dalej niż ustawodawstwo powszechne²⁸³.

M. Buszyńskiemu chodziło o fakt, że art. 11 k.k.w. z 1932 r. stanowił wprost, że podżegacza i pomocnika do przestępstwa wojskowego sąd nie może zwolnić z kary, choćby przestępstwa nawet nie usiłowano dokonać. Przy przestępstwach pospolitych i na zasadach ogólnych przewidzianych prawem powszechnym, istniała taka możliwość. Dlatego też autor ten stał na stanowisku, że prawo karne wojskowe idzie dalej w przestrzeganiu zasady subiektywizmu i winy indywidualnej niż prawo karne powszechne i „jeszcze bardziej niż ten kodeks oddala się od zasady akcesoryjności winy podżegacza i pomocnika”²⁸⁴.

Pułkownik M. Buszyński okazał się również gorącym zwolennikiem poglądu, że walka z przestępczością coraz bardziej przenosi się z etapu orzekania na etap wykonywania kary, także w obszarze prawa karnego wojskowego²⁸⁵. Jako główny referent kodeksu wojskowego postępowania karnego z 1936 r. postanowił

²⁸⁰ Zob. M. Romańczuk-Grącka, op. cit., s. 134.

²⁸¹ L. Kania, *Słownik biograficzny oficerów-audytorów służby sprawiedliwości Wojska Polskiego 1914–1945* (cz. 2), „*Wojskowy Przegląd Prawniczy*” 2004, nr 3, s. 111–112.

²⁸² M. Buszyński, *Zasady nowego kodeksu karnego wojskowego*, „*Wojskowy Przegląd Prawniczy*” 1933, nr 4, s. 6.

²⁸³ M. Romańczuk-Grącka, op. cit., s. 135.

²⁸⁴ M. Buszyński, *Zasady nowego kodeksu...*, op. cit., s. 9.

²⁸⁵ M. Buszyński, *Kodeks karny wykonawczy jako wyraz nowej systematyki kodyfikacyjnej*, „*Wojskowy Przegląd Prawniczy*” 1933, nr 3, s. 12–13.

włączyć sporządzony przez siebie projekt przepisów karnych wykonawczych do kodeksu procesowego²⁸⁶.

W pierwszej zatem kolejności projektowane przepisy regulowały wykonywanie kary śmierci. Kara tego rodzaju mogła być wykonana przez wojsko tylko w przypadku jej orzeczenia przez sąd wojskowy. Projekt regulował także wykonanie trzech kategorii kar pozbawienia wolności, a mianowicie: więzienia, aresztu i twierdzy. Podstawową zasadą ich wykonywania było przeznaczenie na ten cel „osobnych zakładów i pomieszczeń, przewidzianych organizacją wojskową”. Wykorzystywanie więziennictwa powszechnego było dopuszczalne tylko na wypadek mobilizacji lub wojny. „Zakamuflowany” w przepisach procesowych Wojskowy kodeks karny wykonawczy stanowił ważne osiągnięcie ówczesnej wojskowej myśli prawniczej²⁸⁷.

Nie sposób omówić wszystkich postaci biorących udział w unifikacji wojskowego wymiaru sprawiedliwości II Rzeczypospolitej. Należy jednak wymienić nazwiska co najmniej dwóch innych wybitnych przedstawicieli myśli kryminologicznej w przedmiocie spraw wojskowych, jak Emil Mecnarowski (1879–1968) – doktor prawa, generał, podprokurator, a od 1930 r. prezydent Naczelnego Sądu Wojskowego w Warszawie, główny referent projektu Wojskowego kodeksu karnego z 1920 r. (tzw. „rozporządzenia majowego”) z ramienia Ministerstwa Spraw Wojskowych²⁸⁸ oraz Karol Müller (1885–1940) – pułkownik audytor, współtwórca Kodeksu karnego wojskowego z 1932 r., zwłaszcza jego części szczególnej²⁸⁹, zamordowany przez funkcjonariuszy NKWD w Charkowie, postanowieniem Prezydenta RP Lecha Kaczyńskiego z 5 października 2007 r. został awansowany pośmiertnie do stopnia generała brygady²⁹⁰.

²⁸⁶ „Część Druga, Postępowanie wykonawcze, Dział I, Wykonanie kar”.

²⁸⁷ T. Szczygieł, *Cztery kodyfikacje prawa karnego wojskowego II Rzeczypospolitej: sukcesy i porażki*, [w:] *Verus amicus rara avis est: studia poświęcone pamięci Wojciecha Organiściaka*, A. Lityński i in. (red.), Katowice 2020, s. 756.

²⁸⁸ Zob. L. Kania, *Generacja wojskowej służby sprawiedliwości II Rzeczypospolitej (1918–1945)*, „Wojskowy Przegląd Prawniczy” 2002, nr 3, s. 155; T. Szczygieł, *Wojskowe postępowanie karne w II Rzeczypospolitej (1918–1939)*, Katowice 2017, s. 42.

²⁸⁹ T. Szczygieł, *Cztery kodyfikacje...*, op. cit., s. 751–752.

²⁹⁰ Postanowienie Prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 5 października 2007 r. nr 112-48-07 o nadaniu stopni generalskich (M.P. 2007, nr 85 poz. 885).

Zakończenie

Wejście w życie Kodeksu karnego wojskowego z 1932 r. było jednym z największych sukcesów kodyfikacyjnych w Polsce międzywojennej. Sukces prawodawczy w zakresie prawa karnego wojskowego porównywalny był z osiągnięciami Komisji Kodyfikacyjnej w zakresie powszechnego prawa karnego.

Osiągnięcia prawników wojskowych w tej materii stały się przykładem służby narodowi polskiemu na rzecz jego bezpieczeństwa. Udział w pracach komisji wojskowych na różnych etapach tworzenia systemu prawa wojskowego był powodem do dumy i traktowany jako zaszczyt. Praktyczne doświadczenie wojskowe jego twórców było gwarancją właściwej reakcji prawnokarnej na realne problemy Wojska Polskiego.

Powstałe wówczas regulacje wyczerpywały wszystkie sfery wojskowego wymiaru sprawiedliwości, a więc prawo ustrojowe, materialne, procesowe i wykonawcze, a stworzony w ten sposób system prawa wojskowego stanowił nie tylko ewenement w historii Polski, ale także wielkie osiągnięcie polskiej myśli prawniczej i kryminologicznej.

Bibliografia

- Baczkowski M., *Pod czarno-złotymi sztandarami. Galicja i jej mieszkańcy wobec austro-węgierskich struktur militarnych 1868–1914*, Kraków 2003.
- Bardach J., Leśnodorski B., Pietrzak M., *Historia ustroju i prawa polskiego*, Warszawa 2009.
- Bradliński K., *Polskie kodeksy karne okresu międzywojnia*, „Studenckie Zeszyty Naukowe” 2018, nr 38.
- Buszyński M., *Kodeks karny wykonawczy jako wyraz nowej systematyki kodyfikacyjnej*, „Wojskowy Przegląd Prawniczy” 1933, nr 3.
- Buszyński M., *Zasady nowego kodeksu karnego wojskowego*, „Wojskowy Przegląd Prawniczy” 1933, nr 4.
- Daniec J., *O Polski charakter nowego kodeksu karnego wojskowego*, „Wojskowy Przegląd Prawniczy” 1933, nr 4.
- Daniec J., *Przedmowa*, „Wojskowy Przegląd Prawniczy” 1928, nr 1.
- Gaul J., *Józef Piłsudski a polska racja stanu (grudzień 1922 – maj 1926)*, „Miscellanea Historico-Archivistica” 2020, t. 27.
- Iwanicki M., *Ukraińcy, Białorusini, Litwini i Niemcy w Polsce w latach 1918–1990*, Siedlce 1991.
- Kania L., *Generalicja wojskowej służby sprawiedliwości II Rzeczypospolitej (1918–1945)*, „Wojskowy Przegląd Prawniczy” 2002, nr 3.

- Kania L., *Instytucja zwierzchnika sądowo-karnego jako dysponenta sądu polowego w Wojsku Polskim w latach wojen o granice Rzeczypospolitej 1918–1921*, „Z Dziejów Prawa” 2020, t. 12.
- Kania L., *Organizacja prac ustawodawczych w Wojsku Polskim u progu niepodległości II Rzeczypospolitej (1918–1921)*, „Wojskowy Przegląd Prawniczy” 2002, nr 1.
- Kania L., *Słownik biograficzny oficerów-audytorów służby sprawiedliwości Wojska Polskiego 1914–1945 (cz. 2)*, „Wojskowy Przegląd Prawniczy” 2004, nr 3.
- Kania L., *Stosunek społeczeństwa polskiego i mniejszości narodowych do obowiązku służby wojskowej w czasie wojny z Rosją bolszewicką (luty 1919 – listopad 1920)*, „Przegląd Historyczno-Wojskowy” 2020, nr 3.
- Kania L., *Wyroki bez apelacji. Sądy polowe w Wojsku Polskim w czasie wojny z Rosją Sowiecką 1919–1921*, Zielona Góra 2019.
- Kasprzycki R., *Dezerjerje i unikanie służby w Wojsku Polskim w latach 1918–1939*, „Dzieje Najnowsze” 2016, z. 3.
- Kasprzycki R., *Dezerterzy przed sądami Drugiej Rzeczypospolitej*, „Czasopismo Prawno-Historyczne” 2018, z. 2.
- Kulesza W. T., *Wacław Makowski 1880–1942*, [w:] *Portrety uczonych. Profesorowie Uniwersytetu Warszawskiego 1915–1945 (M–Ż)*, P. Salwa, A.K. Wróblewski (red.), Warszawa 2016.
- Leczyk M., *Oblicze społeczno-polityczne II Rzeczypospolitej*, Warszawa 1988.
- Lityński A., *Dwa kodeksy karne 1932. W osiemdziesiąt rocznicę*, „Roczniki Administracji i Prawa” 2012, t. 12.
- Lityński A., *O przestępstwach i karach, ale nie tylko*, „Czasopismo Prawno-Historyczne” 2022, z. 2.
- Ławnikowicz G., *Między koniecznością państwa a pochwałą autorytaryzmu. Koncepcja państwa społecznego Wacława Makowskiego*, Lublin 2014.
- Ławnikowicz G., *Wacław Makowski, Reklama polityczna a tzw. wola społeczna*, „Myśl Polityczna” 2021, nr 2.
- Makowski W., *Kodeks karny wojskowy: z dodaniem ustaw i przepisów wprowadzających, przechodnich i uzupełniających oraz komentarza*, Warszawa 1921.
- Odziemkowski J., *Piechota polska w wojnie z Rosją bolszewicką 1919–1920*, Warszawa 2010.
- Odziemkowski J., *Wojsko Polskie w latach 1918–1920 (organizacja i struktura)*, Warszawa 2001.
- Redzik A., *Profesor Juliusz Makarewicz – życie i dzieło*, [w:] *Prawo karne w poglądach profesora Juliusza Makarewicza*, A. Grześkowiak (red.), Lublin 2005.
- Romańczuk-Grącka M., *Odpowiedzialność za wydanie i wykonanie rozkazu o treści przestępnej w świetle ustawodawstwa karnego obowiązującego w II Rzeczypospolitej*, „Czasopismo Prawno-Historyczne” 2023, z. 2.
- Szczygieł T., *Cztery kodyfikacje prawa karnego wojskowego II Rzeczypospolitej: sukcesy i porażki*, [w:] *Verus amicus rara avis est: studia poświęcone pamięci Wojciecha Organisiaciaka*, A. Lityński, A. Matan, M. Mikołajczyk, D. Nawrot, G. Nancka (red.), Katowice 2020.
- Szczygieł T., *Unifikacja i kodyfikacja wojskowej procedury karnej w II Rzeczypospolitej*, „Czasopismo Prawno-Historyczne” 2017, z. 1.
- Szczygieł T., *Wojskowe postępowanie karne w II Rzeczypospolitej (1918–1939)*, Katowice 2017.

Tytuł**Dorobek polskiej myśli kryminologicznej w prawie wojskowym po odzyskaniu niepodległości****Streszczenie**

Po odzyskaniu przez Polskę niepodległości jednym z najważniejszych zadań było ujednoczenie prawa w zakresie wymiaru sprawiedliwości karnej. Oprócz kodyfikacji prawa karnego materialnego ważną była unifikacja rozproszonych przepisów prawa karnego wojskowego. Prace nad tą dziedziną prawa zostały jednak wyłączone z prac Komisji Kodyfikacyjnej i powierzone Sekcji Ustaw Departamentu Sprawiedliwości Ministerstwa Spraw Wojskowych. Celem opracowania jest dokonanie wstępnej analizy dorobku polskiej myśli kryminologicznej w sprawach wojskowych w okresie międzywojennym, ze szczególnym uwzględnieniem sylwetki naukowej Wacława Makowskiego, Józefa Dańca i Mariana Buszyńskiego. Wejście w życie Kodeksu karnego wojskowego z 1932 r. było jednym z największych sukcesów kodyfikacyjnych w Polsce międzywojennej. Osiągnięcia prawników wojskowych w tej materii stały się przykładem służby narodowi polskiemu na rzecz jego bezpieczeństwa. Praktyczne doświadczenie wojskowe jego twórców było gwarancją właściwej reakcji prawnokarnej na realne problemy Wojska Polskiego.

Słowa kluczowe

prawo karne wojskowe, kryminologia, II Rzeczypospolita, unifikacja, kodyfikacja

Title**The achievements of Polish criminological thought in military law after independence****Summary**

After Poland regained independence, it is one of the basic tasks of unifying the law in the field of criminal justice. In addition to the codification of criminal material laws, it was important to unify separate provisions of military criminal law. However, work on this area of law was excluded from the work of the Codification Commission and entrusted to the Acts Section of the Department of Justice of the Ministry of Military Affairs. The aim of the work is a preliminary analysis of the achievements of Polish criminological thought in military matters of the interwar period, with detailed consideration of the scientific data of Wacław Makowski, Józef Daniec and Marian Buszyński. The entry into force of the Military Penal Code of 1932 was one of the greatest codification successes in interwar Poland. The achievements of military lawyers in this matter have become an example of serving the Polish nation for its security. Their practical military experience of its creators was a guarantee of an appropriate criminal law response to the real problems of the Polish Army.

Keywords

military criminal law, criminology, Second Polish Republic, unification, codification

ROZDZIAŁ 8

POLSKA MYŚL PRAWNICZA W KONTEKŚCIE KRYMINALIZACJI PRZYGOTOWANIA DO ROZBOJU MORSKIEGO W KODEKSIE KARNYM Z 1932 ROKU

Uwagi wstępne

Piractwo jest najstarszą formą przestępczości morskiej. Na przestrzeni wieków różnie interpretowano bezprawne działania piratów zawsze jednak utożsamiane były one z przemocą. Geneza piractwa morskiego wiąże się bezpośrednio z powstaniem żeglugi, stanowiąc od tego czasu niebagatelny problem. Ochrona żeglugi morskiej przed przestępstwem piractwa to zagadnienie interdyscyplinarne, bardzo ważne i złożone²⁹¹.

Mimo powyższych uwag przestępstwo przygotowania do rozboju morskiego nie było przedmiotem wyteżonej uwagi polskich prawników (karnistów i kryminologów) w XX wieku. W piśmiennictwie poświęcano mu wyłącznie zwięzłe uwagi w ramach komentarzy do Kodeksu karnego i podobnych opracowań²⁹².

---

²⁹¹ K. Frąckowiak, *Piractwo morskie. Studium prawnokarne i kryminologiczne*, Olsztyn 2015, s. 13.

²⁹² M. Kulik, *Przestępstwo rozbójnictwa morskiego (art. 170 k.k.)*, „Czasopismo prawa karnego i nauk penalnych” 2014, rok XVIII, z. 3, s. 63.

Takiego stanu rzeczy należy upatrywać w kilku przyczynach. Po pierwsze, na intensyfikację badań prawnokarnych i kryminologicznych wpływa bez wątpienia powszechność występowania konkretnego rodzaju przestępczości. Jednym z zadań kryminologii jest bowiem dostarczanie narzędzi do opisu zjawisk przestępczych, zaś wyniki badań mają dostarczać naukowych i empirycznych podstaw do działalności wymiaru sprawiedliwości²⁹³. Dzięki nim normodawca może realizować cel prawa karnego jakim jest adekwatne określenie katalogu czynów zabronionych.

W naszym regionie świata z uwagi na umiejscowienie geograficzne państwa polskiego fenomen piractwa morskiego należy do rzadkości, co nie sprzyjało potrzebie podjęcia badań naukowych w ujęciu prawnokarnym i kryminologicznym. Częstość występowania zjawiska piractwa morskiego nie uległa zmianie w Polsce również w XXI wieku. W ostatnim dwudziestolecium zgodnie z danymi przekazywanymi przez polską Policję przestępstwo tzw. rozboju morskiego z art. 170 k.k. praktycznie nie występowało, albowiem w skali ogólnopolskiej stwierdzono zaledwie 4 takie przestępstwa. Informacje szczegółowe obrazuje poniższa tabela.

Tabela 8.1. Przygotowanie do rozboju morskiego (art. 170 k.k.)

Rok	Liczba postępowań wszczętych	Liczba przestępstw stwierdzonych
2020	0	0
2019	0	0
2018	0	0
2017	0	0
2016	1	0
2015	0	0
2014	2	0
2013	1	0
2012	0	0
2011	0	0
2010	0	0

²⁹³ M. Kuć, *Kryminologia*, Warszawa 2015, s. 4–5.

Rok	Liczba postępowań wszczętych	Liczba przestępstw stwierdzonych
2009	0	0
2008	0	2
2007	0	0
2006	0	0
2005	1	0
2004	1	0
2003	1	0
2002	0	0
2001	1	2
2000	0	0
1999	1	0

Źródło: opracowanie na podstawie danych z Komendy Głównej Policji, online: statystyka.policja.pl/st/kodeks-karny/przestępstwa-przeciwko-1/63451,Przystosowanie-statku-do-rabunku-morskiego-art-170.html, dostęp: 10.01.2024.

Po drugie, na pilną potrzebę analizy prawnokarnej i podjęcia badań dotyczących etiologii, fenomenologii i przeciwdziałania inkryminowanych zachowań może wpływać brak czytelności dyspozycji przepisu karnego określającego czyn zabroniony, co wymaga stosownej wykładni doktryny i orzecznictwa sądowego. W tym miejscu jednak należy zauważyć, że aktualnie obowiązujący przepis art. 170 Kodeksu karnego z 1997 r.²⁹⁴ kryminalizujący przygotowania do rozboju morskiego stanowi niemal dosłowne powtórzenie dyspozycji art. 260 Kodeksu karnego z 1932 r.²⁹⁵ oraz art. XI przepisów wprowadzających Kodeks karny z 1969 r.²⁹⁶. Górna wysokość sankcji nie uległa zmianie na przestrzeni lat,

²⁹⁴ Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. Kodeks karny (Dz.U. 2024, poz. 17, t.j. ze zm.). Art. 170 k.k.: Kto uzbraja lub przysposabia statek morski przeznaczony do dokonania na morzu rabunku lub na takim statku przyjmuje służbę, podlega karze pozbawienia wolności od roku do lat 10.

²⁹⁵ Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 11 lipca 1932 r. Kodeks karny (Dz.U. 1932, nr 60, poz. 571).

²⁹⁶ Ustawa z dnia 19 kwietnia 1969 r. Przepisy wprowadzające Kodeks karny (Dz.U. 1969, nr 13, poz. 950).

albowiem czyn zabroniony niezmiennie zagrożony był karą do 10 lat pozbawienia wolności (wcześniej kary więzienia). Odmienne było jedynie umiejscowienie omawianego przestępstwa, albowiem w Kodeksie karnym z 1932 r. znajdowało się ono w rozdziale XXXIX „Przestępstwa przeciwko mieniu”, z kolei w Kodeksie karnym z 1997 r. w rozdziale XX „Przestępstwa przeciwko bezpieczeństwu powszechnemu”. Tym samym można wnioskować, że wykładnia dyspozycji przez kilkadziesiąt lat nie nastęczała większych trudności. Także brak stanów faktycznych, które wypełniałyby znamiona przepisu prawnokarnego, nie skłania do głębszych teoretycznych analiz i ewentualnych postulatów odnośnie zmiany jego treści.

Wreszcie, po trzeciej, w sytuacji braku nowelizacji normy prawnokarnej przez dekady, uznać należy, że w przedmiocie omawianego przestępstwa poprzednie wypowiedzi doktryny zachowały swą aktualność i nie ma potrzeby ich szerszej interpretacji. Należy podkreślić, że przestępstwo przygotowania do rozboju morskiego jest jednym z nielicznych przestępstw, które co do zasady nie ewoluowały w swej treści na przestrzeni lat ich obowiązywania począwszy od Kodeksu karnego z 1932 r. i tym bardziej należy docenić trud i kunszt polskich prawników okresu międzywojnia włożony w jego opracowanie i wykładnię.

Celem niniejszego opracowania jest przedstawienie ustawowych znamion przestępstwa określonego w nieobowiązującym art. 260 polskiego Kodeksu karnego z 1932 r. z perspektywy poglądów wybitnych polskich prawników okresu międzywojnia.

Przestępstwo z art. 260 k.k. z 1932 r.

Prawnicy II Rzeczypospolitej odnieśli ogromny sukces w zakresie kodyfikacji prawa karnego, unifikując przepisy na terenie całego państwa polskiego. Jak wskazują Andrzej Zoll i Włodzimierz Wróbel, jednym z podstawowych zadań niepodległego państwa było stworzenie dla całego terytorium jednolitego porządku prawnego²⁹⁷. Po odzyskaniu niepodległości przez Polskę w 1918 r. na terytorium państwa obowiązywały bowiem aż cztery kodeksy karne, tj. austriacki z 27 maja 1852 r. (Małopolska i Śląsk Cieszyński), niemiecki z 15 maja 1871 r. (Poznańskie, Pomorze i Górny Śląsk), rosyjski z 22 marca 1903 r. zwany Kodeksem Tagancewa (dawne Królestwo Kongresowe i województwa wschodnie) oraz węgierski z 1878 r. (na Spiszu i Orawie)²⁹⁸.

²⁹⁷ A. Zoll, W. Wróbel, *Polskie prawo karne. Część ogólna*, Kraków 2010, s. 68–69.

²⁹⁸ J. Warylewski, *Prawo karne. Część ogólna*, Warszawa 2017, s. 144.

Wybitnymi kodyfikatorami okresu międzywojnia byli m.in. Janusz Makarewicz, Waław Makowski, Emil Stanisław Rappaport czy Aleksander Mogilnicki, którzy brali udział w pracach Wydziału Karnego Komisji Kodyfikacyjnej²⁹⁹. Stworzony przez nich Kodeks karny z 1932 r. do dzisiaj stawiany za wzór sztuki prawotwórczej obowiązywał do 1969 r. Był uznawany za najlepszy europejski kodeks karny i nawet zmiany ustrojowe w Polsce po II wojnie światowej nie spowodowały jego uchylecia. Zdaniem Andrzeja Wąska Kodeks karny z 1932 r. poza swymi zaletami natury merytorycznej i formalnej posiadał jeszcze jeden niebagatelny dla Polaków emocjonalnie walor, jako że był kodeksem niepodległej Polski³⁰⁰.

Szczególną rolę w tym elitarnym zespole pełnił J. Makarewicz, profesor prawa karnego Uniwersytetu Lwowskiego oraz senator Rzeczypospolitej Polskiej. To właśnie on odpowiadał za główny kształt Kodeksu karnego oraz zajmował dominujące stanowisko wśród wszystkich pozostałych twórców polskiego prawa karnego³⁰¹. Z tych względów jako dowód uznania dla jego dokonań Kodeks karny z 1932 r. określano mianem „Kodeksu Makarewicza”³⁰². Władze Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej dopiero w 1969 r. uchwałyły nowy Kodeks karny, stosując jednak rozwiązania prawne i warstwę techniczno-legislacyjną kodeksu z 1932 r.

Twórcy Kodeksu karnego z 1932 r. w 295 artykułach zawarli przepisy regulujące podstawowe pojęcia, instytucje i zasady prawa karnego (część ogólna) oraz katalog przestępstw i kar (część szczegółowa). Od początku obowiązywania kodeksu kryminalizowano przestępstwo powszechne ujęte w art. 260 k.k.³⁰³. Należy zauważyć, że zgodnie z art. 12 k.k. stanowiło ono zbrodnię, albowiem za takowe uznawano przestępstwa zagrożone karą powyżej 5 lat więzienia, zaś czyn zagrożony był karą od 6 miesięcy do 10 lat więzienia.

Współcześnie w literaturze przedmiotu omawiane przestępstwo określa się niezmiennie, choć niezbyt trafnie jako rozbójnictwo morskie³⁰⁴. Określenie to

²⁹⁹ K. Sójka-Zielińska, op. cit., s. 275;

³⁰⁰ Za: J. Koredczuk, *Znaczenie Kodeksu Karnego z 1932 r. dla rozwoju nauki i prawa karnego w Polsce w XX wieku*, „Zeszyty Prawnicze UKSW” 2011, nr 11/2, s. 56.

³⁰¹ W. Wolter, *O założeniach filozoficznych poglądów Juliusza Makarewicza*, „Państwo i Prawo” 1966, z. 2, s. 231–238).

³⁰² A. Lityński, *Dwa kodeksy karne 1932...*, op. cit., s. 208–215.

³⁰³ Art. 260 k.k. z 1932 r.: Kto uzbraja lub przysposabia statek morski, przeznaczony do dokonania na morzu przestępstwa z art. 259, lub na takim statku przyjmuje służbę, podlega karze więzienia do lat 10.

³⁰⁴ Tak współcześnie podają np. A. Marek, *Kodeks karny. Komentarz*, Warszawa 2006, s. 341; R. Stefański (red.), *Kodeks karny. Komentarz*, Warszawa 2023, Legalis/el., komentarz do art. 170 k.k.; A. Grześkowiak, K. Wiak (red.), *Kodeks karny. Komentarz*, Warszawa 2024, Legalis/el., komentarz do art. 170 k.k.; J. Karnat, [w:] *Kodeks karny. Art. 1–316. Komentarz*, B. Gadecki (red.), Warszawa 2023, Legalis/el., komentarz do art. 170 k.k.

jest mylące, albowiem w swej istocie przestępstwo to nie polega na dokonaniu rozboju, a jedynie na przygotowaniu do niego. Samo przestępstwo rozboju umiejscowione zostało w art. 259 k.k., do którego bezpośrednio odwoływał się art. 260 k.k. Wobec powyższego zasadniejsze byłoby formalne określanie omawianego zachowania przestępnego jako „czynności przygotowawczych do rozbójnictwa morskiego” lub „przygotowania do rozbójnictwa morskiego”. Oba przestępstwa znajdowały się w rozdziale XXXIX kodeksu zatytułowanym „Przestępstwa przeciwko mieniu”.

Dla porządku należy wskazać, że na przestrzeni lat w piśmiennictwie obok pojęcia rozbójnictwa morskiego pojawiały się niekiedy inne równorzędne (zamienne) nazwy określające przedmiotowy czyn zabroniony, tj. piractwo morskie lub korsarstwo³⁰⁵.

Dlatego należy w tym miejscu dokonać czytelnego rozróżnienia pomiędzy pojęciami piractwa morskiego i korsarstwa, czyli inaczej kaperstwa. Piraci są morskimi rozbójnikami działającymi zarówno w czasie pokoju, jak i wojny, z kolei historyczni korsarze byli partyzantami morskimi i działali wyłącznie w czasie wojny na podstawie upoważnienia państwa w formie tzw. listu kaperskiego³⁰⁶. Wobec powyższego za nieuprawnione należy uznać określenie omawianego przestępstwa jako korsarstwa, albowiem sprawcy czynu zabronionego nie działają i nie dokonują rabunku na licencji państwa walczącego.

Należy zauważyć, że polscy prawnicy okresu międzywojennego przy omawianiu ustawowych znamion czynu zabronionego skupiali się wyraźnie na jego stronie przedmiotowej, co pozwala wnioskować, że to ona sprawiała największą wątpliwość interpretacyjnych. J. Makarewicz twierdził, że przestępstwo ujęte w art. 260 k.k. z 1932 r. należy uznać za przestępstwo swoiste – *delictum sui generis* – obejmujące czynności przygotowawcze do popełnienia rozboju (rabunku) na morzu³⁰⁷. Podobnie uznawał W. Makowski, drugi spośród najważniejszych współtwórców kodeksu, profesor prawa Uniwersytetu Warszawskiego i adwokat³⁰⁸, który dodatkowo podawał, że art. 260 k.k. z 1932 r. stanowi „szczególną formę przygotowania do rozboju i pozostaje w związku z międzynarodową pomocą wzajemną w zakresie ścigania rozbójnictwa morskiego”. Ich zdanie uznawali

³⁰⁵ L. Peiper, *Komentarz do kodeksu karnego: prawa o wykroczeniach i przepisów wprowadzających wraz z niektórymi ustawami dodatkowymi i wzorami orzeczeń do prawa o wykroczeniach*, Kraków 1933, s. 749–750.

³⁰⁶ J. Machowski, *Piractwo w świetle historii i prawa*, Warszawa 2000, s. 28.

³⁰⁷ J. Makarewicz, *Kodeks karny z komentarzem*, Lwów 1935, s. 453.

³⁰⁸ W. Makowski, *Kodeks karny: komentarz*, Warszawa 1937, s. 779.

inni polscy prawnicy, m.in. wiceprokuratorowie Sądu Apelacyjnego we Lwowie K. Sobolewski i A. Laniewski³⁰⁹.

J. Makarewicz zaznaczał przy tym jednoznacznie, że przestępstwo z art. 260 k.k. z 1932 r. nie jest tożsame z rozbójnictwem morskim i nie podpada pod art. 9 lit a, który stanowił, że niezależnie od przepisów obowiązujących w miejscu popełnienia przestępstwa ustawę karną stosuje się do obywatela polskiego oraz cudzoziemca, którego nie postanowiono wydać w razie popełnienia przez nich zagranicą m.in. przestępstwa rozbójnictwa morskiego. Zatem, jak argumentował, nie stosuje się do niego (w razie dokonania za granicą) zasady represji wszechświatowej³¹⁰. Odmienne uznawał W. Makowski, twierdząc, że zasada represji wszechświatowej obejmie postanowienia art. 260 k.k., albowiem „pozostają z nią w najściślejszym związku”. W. Makowski uznawał jednak w kontekście rozboju z art. 259 k.k. dokonanego na morzu, że zasada represji wszechświatowej obejmie art. 259 k.k. jedynie, gdy przestępstwo zostanie popełnione na morzu przez napadnięcie na statek przez inny uzbrojony statek morski. Jeśli jednak sprawca, znajdując się na statku morskim w stosunku do innej osoby znajdującej się na tym statku morskim, dopuszcza się czynu przewidzianego z art. 259 k.k. będzie to zwyczajny rozbój nie odpowiadający pojęciu rozbójnictwa morskiego i klauzuli z art. 9 k.k.³¹¹.

Komentując przepis art. 260 Kodeksu karnego z 1932 r. prawnicy polscy Stefan Glaser, profesor Uniwersytetu Wileńskiego oraz A. Mogilnicki, Prezes Sądu Najwyższego i adwokat, również zauważali związek omawianego przestępstwa z przestępstwem rozbójnictwa morskiego (tzw. „piraterją”) odsyłając czytelnika do art. 9 lit. a ówczesnego Kodeksu karnego, który określał zasadę represji wszechświatowej³¹². Związek omawianego przestępstwa z przestępstwem rozboju zauważał również Jan Pieracki, doktor nauk prawnych, adwokat, dziekan Lwowskiej Rady Adwokackiej³¹³.

Reasumując prawnicy II Rzeczypospolitej zgodnie uznawali, że karalnością objęto czynności przygotowawcze do rozboju polegające na uzbrojeniu lub innym przysposobieniu statku morskiego w bezpośrednim zamiarze dokonywania rabunku na morzu.

³⁰⁹ K. Sobolewski, A. Laniewski, *Polski kodeks karny wraz z prawem o wykroczeniach, przepisami wprowadzającemu i utrzymanemu w mocy przepisami kodeksu karnego austriackiego, niemieckiego, rosyjskiego i skorowidzem*, Lwów 1932, s. 141.

³¹⁰ J. Makarewicz, *Kodeks karny z komentarzem. Przepisy wprowadzające kodeks karny i prawo o wykroczeniach*, Lwów 1932, s. 366.

³¹¹ W. Makowski, *Kodeks karny...*, op. cit., s. 59.

³¹² S. Glaser, A. Mogilnicki, *Kodeks karny. Komentarz*, Kraków 1934, s. 901–902.

³¹³ J. Pieracki, *Polskie prawo karne (Kodeks karny, Prawo o wykroczeniach, Przepisy wprowadzające)*, Lwów 1932, s. 260.

S. Glaser i A. Mogilnicki wskazywali ponadto, że statek morski jako przedmiot czynności wykonawczej musi być przeznaczony do dokonania na morzu przestępstwa rozboju z art. 259 ówczesnego Kodeksu karnego. Istotę czynu, wyrażało ich zdaniem „uzbrojenie”, tj. dostarczenie broni oraz „przysposobienie”, tj. przygotowanie, przyszykowanie, czyli przystosowanie w jakikolwiek sposób, np. przez założenie odpowiednich urządzeń, udzielenie na ten cel funduszków, zaopatrzenie w zapasy, wyszkolenie załogi, itd. Wreszcie za „przyjęcie służby na statku morskim” należało ich zdaniem rozumieć przyjęcie jakiegokolwiek zajęcia, a więc niekoniecznie służby zbrojnej³¹⁴.

J. Makarewicz określał „przysposobienie” statku morskiego jako przygotowanie go do podróży morskiej, tj. zaopatrzenie w motor (silnik), ewentualnie w żagle lub przyrządy do nawigowania³¹⁵.

Podobnie Leon Peiper, doktor nauk prawnych i adwokat z Przemyśla uznawał, za „uzbrojenie” w ramach czynności przygotowawczych dostarczanie broni i amunicji dla załogi statku, względnie czynności umożliwiających posługiwanie się na statku bronią pewnego rodzaju. Za „przysposobienie” statku uznawał wszelkie czynności umożliwiające się ruch statku i funkcjonowanie jego maszyn³¹⁶. Wydaje się jednak, iż wskazane zachowanie było ujęte zbyt szeroko, albowiem montowanie takowych urządzeń jest przydatne również w samym akcie nawigacji morskiej, nie tylko w aktach piractwa.

„Przyjęcie służby na statku morskim” przeznaczonym do rozboju J. Makarewicz określał mianem współdziałania przestępnego i „przygotowaniem pomocnictwa”³¹⁷. Warunkiem karalności nie był jednak bezpośredni udział w aktach piractwa. Wystarczyło pełnienie na statku funkcji usługowych, wojskowych czy technicznych. Przyjęcie służby na statku wiązało się ściśle z uzbrojeniem i przysposobieniem statku morskiego do popełniania na morzu rabunku. L. Peiper zaznaczał, że statek musiał zostać przeznaczony do piractwa zanim sprawca począł go uzbrajać, przysposabiać lub przyjął na nim służbę³¹⁸.

Ówczesnie w doktrynie nie pojawił się spór odnośnie zakresu stosowania przepisu ze względu na miejsce popełnienia przestępstwa. Wydaje się, że polscy prawnicy zgodnie wyłączały stosowanie przepisu art. 260 k.k. na wodach wewnętrznych lub przybrzeżnych argumentując, że akt piractwa na wodach przybrzeżnych państwa polskiego jest zwykłym przestępstwem rozboju ujętego

³¹⁴ S. Glaser, A. Mogilnicki, op. cit., s. 901–902.

³¹⁵ J. Makarewicz, *Kodeks karny z komentarzem...*, op. cit., s. 453.

³¹⁶ L. Peiper, op. cit., s. 749–750.

³¹⁷ J. Makarewicz, *Kodeks karny z komentarzem...*, op. cit., s. 453.

³¹⁸ L. Peiper, op. cit., s. 749–750.

w art. 259 k.k. z 1932 r. W tej sytuacji L. Peiper wskazywał, że czyn popełniony we wskazanych miejscach może zostać kwalifikowany na podstawie art. 259 k.k., czyli jako dokonanie przestępstwa rozboju³¹⁹.

Zauważyć jednak należy, iż ówczesnie obowiązujący Kodeks karny z 1932 r. nie przewidywał odpowiedzialności karnej sprawcy za formę stadialną przygotowania do rozboju wobec powyższego przedmiotowe zachowania sprawców jako klasyczne czynności przygotowawcze do rozboju (współukarane) pozostałyby wtedy bezkarne, jeśli doszłoby do przypisania odpowiedzialności karnej za rozbój.

Ze współczesnej perspektywy wykładnia zawężanego obszaru stosowania przepisu z art. 260 k.k. nie wydaje się satysfakcjonująca. Użycie przez ustawodawcę ogólnego pojęcia „na morzu”, bez zawężania jego zakresu znaczeniowego do określonych obszarów morskich, pozwala raczej wnioskować, że omawiane przestępstwo kryminalizowało czynności przygotowawcze rozbójnictwa morskiego dokonywane zarówno na morzu pełnym jak i zachowania realizowane na obszarze morza terytorialnego państwa. Z zakresu treściowego tego przepisu wyłączone było jedynie przygotowanie do aktów rabunku na wodach wewnętrznych, które nie stanowią morza.

Konkludując powyższe rozważania, przestępstwo przygotowania do rozboju morskiego ujętego w art. 260 k.k. z 1932 r. wykazywało kazuistyczny charakter. Czynności przygotowawcze do rozbójnictwa morskiego zdaniem prawników II Rzeczypospolitej, zarówno teoretyków, jak i praktyków, mogły polegać zatem na:

- 1) wyposażeniu statku morskiego w broń i amunicję (środki walki),
- 2) wyposażeniu statku morskiego w maszyny i urządzenia do dokonywania abordażu zaatakowanych statków,
- 3) udzielaniu na cel rabunkowy funduszy,
- 4) zaopatrzeniu w zapasy załogi i statku morskiego,
- 5) wyszkoleniu załogi do celów rabunkowych,
- 6) dokonywaniu zmian konstrukcyjnych w statku morskim ułatwiających rabunek na morzu.
- 7) przyjęciu służby na statku morskim, nawet w charakterze personelu usługowego, technicznego, czyli niekoniecznie wojskowego.

Należy uznać, że to był to stosunkowo obszerny katalog kryminalizowanych zachowań przygotowawczych do rozboju morskiego.

---

³¹⁹ Ibidem, s. 554.

Podsumowanie

Każde zachowanie ze strony sprawców, skierowane przeciwko mieniu i bezpieczeństwu żeglugi, powinno być kryminalizowane przez prawo karne jako przejaw prawnej reakcji państwa. II Rzeczpospolita Polska nie była państwem, w którym zjawisko piractwa morskiego stanowiłoby problem, a mimo to polski ustawodawca okresu międzywojnia dokonał jego kryminalizacji. Jednym z założeń twórców Kodeksu karnego z 1932 r. było bowiem, aby nowa i długo wyczekiwana ustawa karna odpowiadała potrzebom wynikającym ze zjawisk i form przestępczej działalności oraz w jak największym stopniu uwzględniała wiążące II Rzeczpospolitą Polską zobowiązania wynikające z umów międzynarodowych. Współtwórca kodeksu W. Makowski uznawał, że „liczba przestępstw objętych represją wszechświatową stale się zwiększa w związku z dwoma czynnikami. Jednym z nich jest rozwój kultury społecznej, drugim rozwój międzynarodowego współdziałania prawnego”³²⁰. Inny współtwórca kodeksu J. Makarewicz twierdził jednoznacznie, że Kodeks karny „idąc po linii rozwoju praw karnego jak najbardziej naprzód po linii w kierunku ustalenia sprawiedliwych podstaw odpłaty za dokonane i usiłowane przestępstwo jest świadom tego, iż przy przestępstwach szczególnie niebezpiecznych należy sięgnąć do arsenału środków dawniejszych (...)”. Z tych względów świadomie wprowadzono do kodeksu odpowiedzialność za czynności przygotowawcze (przy przestępstwach niebezpiecznych), choć zasadą jest karalność samego usiłowania. Dlatego już jest przestępstwem m.in. „uzbrajanie i przysposabianie statku morskiego do piraterji (art. 260 k.k.)”³²¹.

Uznając wyjątkowość tego aktu prawnego E.S. Rappaport, doktor prawa i sędzia Sądu Najwyższego w 1935 r., mówił, iż „należy uznać jako zjawisko wysoce pożądane, że rozpoczęło się już badanie Kodeksu karnego polskiego z r. 1932 pod kątem widzenia jego wskazań podstawowych i oryginalnie polskiej a wielce dla naszego stulecia i dla obecnej chwili dziejowej charakterystycznej myśli przewodniej”³²².

Bez wątpienia Kodeks karny z 1932 r. prezentując wysoki poziom legislacyjny wymusił na polskiej nauce prawa karnego, by i ona również starała się osiągać taki sam poziom. Postawił przed nauką i praktyką różne problemy do rozwiązania, czasami bardzo trudne i sporne, ale równocześnie doniosłe³²³. W kontekście precyzji budowy ustawowych znamion przepisu z art. 260 k.k. dotyczącego

³²⁰ W. Makowski, *Kodeks karny...*, op. cit., s. 57.

³²¹ J. Makarewicz, *Kodeks karny z komentarzem...*, op. cit., s. 36.

³²² E.S. Rappaport, *Kodeks karny r. 1936 a nowa konstytucja polska*, „Palestra” 1936, nr 13/4, s. 251.

³²³ J. Koredczuk, op. cit., s. 57.

przestępstwa czynności przygotowawczych do rozbójnictwa morskiego o ich poziomie prawnym niech zaświadczy niezmiennosc treści przepisu w polskich kodyfikacjach karnych XX wieku i niemal jednolita wykładnia doktryny w dekodowaniu znamion czynu zabronionego. Daje to jednocześnie możliwość ogólnej oceny jakości Kodeksu karnego z 1932 r. i jego wpływu na rozwój szeroko pojętej polskiej nauki prawa karnego w XX wieku.

Bibliografia

- Frąckowiak K., *Piractwo morskie. Studium prawnokarne i kryminologiczne*, Olsztyn 2015.
- Glaser S., Mogilnicki A., *Kodeks karny. Komentarz*, Kraków 1934.
- Grześkowiak A., Wiak K. (red.), *Kodeks karny. Komentarz*, Warszawa 2024.
- Karnat J., [w:] *Kodeks karny. Art. 1–316. Komentarz*, B. Gadecki (red.), Warszawa 2023.
- Koredczuk J., *Znaczenie Kodeksu karnego z 1932 r. dla rozwoju nauki i prawa karnego w Polsce w XX wieku*, „Zeszyty Prawnicze UKSW” 2011, nr 11/2.
- Kuć M., *Kryminologia*, Warszawa 2015.
- Kulik M., *Przestępstwo rozbójnictwa morskiego (art. 170 k.k.)*, „Czasopismo Prawa Karnego i Nauk Penalnych” 2014, rok XVIII, z. 3
- Lityński A., *Dwa kodeksy karne 1932. W osiemdziesiątą rocznicę*, „Roczniki Administracji i Prawa” 2012, nr 12.
- Machowski J., *Piractwo w świetle historii i prawa*, Warszawa 2000.
- Makarewicz J., *Kodeks karny z komentarzem*, Lwów 1935.
- Makarewicz J., *Kodeks karny z komentarzem. Przepisy wprowadzające kodeks karny i prawo o wykroczeniach*, Lwów 1932.
- Makowski W., *Kodeks karny: komentarz*, Warszawa 1937.
- Marek A., *Kodeks karny. Komentarz*, Warszawa 2006.
- Peiper L., *Komentarz do kodeksu karnego: prawa o wykroczeniach i przepisów wprowadzających wraz z niektórymi ustawami dodatkowymi i wzorami orzeczeń do prawa o wykroczeniach*, Kraków 1933.
- Pieracki J., *Polskie prawo karne (Kodeks karny, Prawo o wykroczeniach, Przepisy wprowadzające)*, Lwów 1932.
- Rappaport E.S., *Kodeks karny r. 1936 a nowa konstytucja polska*, „Palestra” 1936, nr 13/4.
- Sobolewski K., Laniewski A., *Polski kodeks karny wraz z prawem o wykroczeniach, przepisami wprowadzającym i utrzymaniem w mocy przepisami kodeksu karnego austriackiego, niemieckiego, rosyjskiego i skorowidzem*, Lwów 1932.
- Sójka-Zielińska K., *Historia prawa*, Warszawa 2015.
- Stefański R. (red.), *Kodeks karny. Komentarz*, Warszawa 2023.
- Warylewski J., *Prawo karne. Część ogólna*, Warszawa 2017.
- Wolter W., *O założeniach filozoficznych poglądów Juliusza Makarewicza*, „Państwo i Prawo” 1966, z. 2.
- Zoll A., Wróbel W., *Polskie prawo karne. Część ogólna*, Kraków 2010.

Tytuł**Polska myśl prawnicza w kontekście kryminalizacji przygotowania do rozbójnictwa morskiego w Kodeksie karnym z 1932 roku****Streszczenie**

W opracowaniu dokonano przedstawienia prawnokarnej odpowiedzialności sprawcy za przestępstwo powszechne określone w nieobowiązującym art. 260 polskiego Kodeksu karnego z 1932 r., które dotyczyło czynności przygotowawczych do rozbójnictwa morskiego. Scharakteryzowano poszczególne ustawowe znamiona czynu zabronionego w kontekście poglądów wybitnych prawników okresu międzywojnia II Rzeczypospolitej. W kontekście budowy znamion przepisu z art. 260 k.k. o ich poziomie legislacyjnym świadczy niezmiennosc treści przepisu w polskich kodyfikacjach karnych XX wieku i niemal jednolita wykładnia doktryny w rekonstrukcji znamion czynu zabronionego. Daje to jednocześnie możliwość ogólnej oceny jakości kodeksu karnego z 1932 r. i jego wpływu na rozwój szeroko pojętej polskiej nauki prawa karnego w XX wieku.

Słowa kluczowe

rozbój morski, rozbójnictwo, przygotowanie, piraci

Title**Polish legal thought in the context of criminalization of preparation for maritime robbery in the Penal Code of 1932****Summary**

The study presents the criminal liability of the perpetrator for a common crime specified in the non-binding art. 260 of the Polish Penal Code of 1932, which refers to preparatory activities for maritime robbery. Statutory marks of a prohibited act were characterized in the context of the views of outstanding Polish lawyers of the interwar period of the II Republic of Poland. In the context of the construction of the statutory marks of the provisions of art. 260 Penal Code their legislative level is evidenced by the unchanged content of the provision in Polish criminal codifications of the 20th century and the almost uniform interpretation of the doctrine in the reconstruction of the statutory marks of a criminal act. At the same time, it allows a general assessment of the quality of the 1932 Penal Code and its impact on the development of the broadly understood Polish science of criminal law in the 20th century.

Keywords

sea robbery, robbery, preparation, pirates

Dr Joanna Narodowska
Katedra Kryminologii i Kryminalistyki
Wydział Prawa i Administracji
Uniwersytet Warmińsko-Mazurski w Olsztynie
ORCID: 0000-0003-1154-5041

Dr Maciej Duda
Katedra Kryminologii i Kryminalistyki
Wydział Prawa i Administracji
Uniwersytet Warmińsko-Mazurski w Olsztynie
ORCID: 0000-0002-8206-3819

ROZDZIAŁ 9

WKŁAD OLSZTYŃSKIEJ SZKOŁY EKOKRYMINOLOGII W ROZWÓJ POLSKIEJ MYŚLI KRYMINOLOGICZNEJ

Wprowadzenie

Celem niniejszego artykułu jest zaprezentowanie wkładu badaczy skupionych wokół tzw. Olsztyńskiej Szkoły Ekokryminologii (OSE) działającej w Katedrze Kryminologii i Kryminalistyki na Wydziale Prawa i Administracji Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego w Olsztynie w rozwój polskiej myśli kryminologicznej. Intencją przewodnią autorów opracowania jest docenienie wieloletnich wysiłków pracowników wspomnianej jednostki naukowej poprzez ukazanie ich zaangażowania i wkładu w obszar nauk penalnych, w ramach których funkcjonuje nauka określana mianem kryminologii. Zespół Olsztyńskiej Szkoły Ekokryminologii swoją działalnością naukową, dydaktyczną, publikacyjną, popularyzatorską, ekspercką, organizacyjną itd. przyczynił się do ewolucji myśli kryminologicznej oraz jej upowszechnienia w różnych obszarach życia społecznego.

Niniejsza publikacja jest ściśle związana z projektem badawczym poświęconym historii polskiej myśli kryminologicznej, nad którym przez ostatnie lata pracowali naukowcy z ośrodka olsztyńskiego³²⁴wraz z przedstawicielami

---

³²⁴ Prof. dr hab. Wiesław Pływaczewski, dr Joanna Narodowska, dr Maciej Duda, mgr Szymon Buczyński, dr Aleksandra Nowak, mgr Weronika Libuda.

Polskiego Towarzystwa Kryminologicznego im. Prof. Stanisława Batawii³²⁵. Przedsięwzięcie zostało również wsparte przez Polskie Towarzystwo Historyczne, Polskie Towarzystwo Archiwalne oraz Oddział Warmińsko-Mazurski Stowarzyszenia „Wspólnota Polska”. Ponadto aktywnie w pracach badawczych uczestniczyli przedstawiciele zagranicznych ośrodków akademickich z Litwy³²⁶, Ukrainy³²⁷ oraz Stanów Zjednoczonych³²⁸. Grant badawczy zatytułowany *Interdyscyplinarne Forum Doskonałości Naukowej. Konkurencyjność – Mierzalność – Innowacja. Umiejdzynarodowienie dziedzictwa polskiej myśli kryminologicznej i zwiększenie rozpoznawalności jej osiągnięć* (DIALOG 0071/2019) został sfinansowany ze środków Ministerstwa Edukacji i Nauki.

Kluczowym zwrotem użytym w tytule wspomnianego projektu, jak również w niniejszej publikacji jest „myśl kryminologiczna”³²⁹. Słownik języka polskiego PWN definiuje „myśl” jako „wytwór pracy umysłu”, „pomysł, zamiar, chęć”, „pogląd, idea, koncepcja”³³⁰. Termin „kryminologia” pochodzi natomiast od łacińskiego słowa *crimen* oznaczającego przestępstwo oraz słowa greckiego *logos* rozumianego jako nauka. W ujęciu leksykalnym kryminologia jest to zatem „nauka zajmująca się przestępczością”³³¹. W literaturze przedmiotu „kryminologia” definiowana jest jako „nauka społeczna zajmująca się badaniem i gromadzeniem całościowej wiedzy na temat przestępstwa jako pewnej szczególnej formy zachowania dewiacyjnego, przestępczości jako pewnego zjawiska społecznego, a także osoby sprawcy przestępstwa, jak również ofiary przestępstwa, a także instytucji i mechanizmów kontrolnych, jakie tworzy społeczeństwo w celu zapobiegania i zwalczania przestępczości”³³². Zdaniem autorów określenie „myśl kryminologiczna” powinno być rozumiane bardzo szeroko. Jest to bowiem zbiór idei, koncepcji, poglądów oraz wszelkich wytworów pracy umysłu wyrażonych zarówno w formie materialnej, jak i niematerialnej dotyczących przestępczości pojmowanej jako zjawisko społeczne.

³²⁵ Prof. dr hab. Irena Rzeplińska, dr hab. Dagmara Woźniakowska, prof. UW.

³²⁶ Prof. Alfredas Kiškis (Mykolas Romeris University, Vilnius, Lithuania).

³²⁷ Prof. Maryana Shupyana (Ivan Franko National University of Lviv, Ukraine).

³²⁸ Prof. Chris Eskridge (University of Nebraska, Omaha, USA).

³²⁹ Na wczesnym etapie rozwoju kryminologii można również mówić o dorobku myśli antropologii kryminalnej, gdyż tak na przełomie XIX i XX wieku nazywana była kryminologia. Por. D. Wzorek, D. Woźniakowska, *Czym jest kryminologia?* [w:] *Kryminologia. Teoria i praktyka*, P. Chomczyński i in. (red.), Warszawa 2024, s. 3.

³³⁰ W. Doroszewski (red.), *Słownik języka polskiego PWN*, online: <https://sjp.pwn.pl/szukaj/mysl.html>, dostęp: 11.02.2024.

³³¹ Ibidem.

³³² J. Błachut i in., *Kryminologia*, Gdańsk 2007, s. 19.

Wspomniany projekt miał charakter interdyscyplinarny, integrujący nauki humanistyczne (historia, archiwistyka, politologia) oraz nauki społeczne (kryminologia, prawo, socjologia, pedagogika). Jego głównym celem było upowszechnienie i umiędzynarodowienie dorobku polskiej myśli kryminologicznej, zwiększenie rozpoznawalności jej osiągnięć oraz ukazanie tej spuścizny na tle regionalnym i globalnym.

Osiągnięcie tak zarysowanego celu wymagało podjęcia szeregu działań, w tym m.in. eksploracyjnych, analitycznych, publikacyjnych, popularyzatorskich i organizacyjnych. „Produkty” będące materialnym rezultatem prac badawczych stanowią cenne źródło informacji na temat dorobku polskich uczonych w obszarze badań kryminologicznych. Wspólne wysiłki całego międzynarodowego zespołu projektowego przyczyniły się do eksploracji, analizy i syntetyzy dorobku polskiej myśli kryminologicznej oraz jej popularyzacji na arenie krajowej i międzynarodowej.

Prace eksploracyjne polegały na zebraniu źródłowego materiału badawczego. W tym celu zespół grantowy odbył kwerendy biblioteczne i archiwalne w krajowych oraz zagranicznych (Wilno, Lwów, Wiedeń) ośrodkach naukowych i instytucjach, w których znajdują się prace polskich uczonych zajmujących się problematyką przestępczości.

Prace analityczne skoncentrowane były na uporządkowaniu, skatalogowaniu, analizie i zsyntetyzowaniu zebranego materiału badawczego. Zespół OSE dokonał wyboru sylwetek twórców myśli kryminologicznej (naukowcy, praktycy, politycy, eksperci), którzy w swoich publikacjach podejmowali zagadnienia związane z przestępczością, polityką kryminalną, patologiami społecznymi. Ponadto materiał został przeanalizowany i usystematyzowany tematycznie, a następnie umieszczony w elektronicznej bibliotece kryminologicznej³³³.

Prace publikacyjne objęły przygotowanie i wydanie dwóch pozycji monograficznych (w tym niniejszej monografii)³³⁴, licznych artykułów naukowych w czasopiśmie, jak również dwóch biuletynów informacyjnych³³⁵.

Prace organizacyjne polegały na przygotowaniu szeregu wydarzeń naukowych mających na celu prezentację otrzymanych wyników badań i ich popularyzację wśród szerokiego grona odbiorców (środowisko akademickie, praktycy,

³³³ Cyfrowa Biblioteka Kryminologiczna, online: <https://cbk.uwm.edu.pl>.

³³⁴ W. Pływaczewski i in. (red.), *Dzieje polskiej myśli kryminologicznej. Stan badań w stulecie niepodległości*, Warszawa 2025; W. Pływaczewski i in., *Leksykon polskiej myśli kryminologicznej*, Warszawa 2025.

³³⁵ J. Narodowska i in., *Dwieście lat polskiej kryminologii*, Olsztyn 2023; J. Narodowska i in., *Two hundred years of Polish criminology*, Olsztyn 2023.

przedstawiciele służb i instytucji, studenci) podczas konferencji, seminariów, warsztatów, wykładów otwartych itd.³³⁶

Warto podkreślić, że przedmiotowy grant był największym z projektów prowadzonych przez zespół Olsztyńskiej Szkoły Ekokryminologicznej (podmiot wiodący), aczkolwiek jest tylko niewielką częścią wkładu, jaki mają akademicy olsztyńscy w rozwój polskiej myśli kryminologicznej.

Historia Polskiej Szkoły Ekokryminologii

Od początku istnienia Wydziału Prawa i Administracji Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego w Olsztynie³³⁷ do chwili obecnej, pracami zespołu olsztyńskich kryminologów kieruje prof. dr hab. Wiesław Pływaczewski. Jest to postać wybitna naukowo, wizjoner, który swoim nieszablonowym podejściem do zagadnień natury kryminalnej wyznaczył kierunki badań młodszym pracownikom Katedry i „zaszczepił” w nich gen kryminologicznej ciekawości do eksplorowania kryminalnych zagadnień. Profesor Wiesław Pływaczewski podejmuje w ramach swoich zainteresowań naukowych tematy, które pozostawały bardzo często na marginesie rozważań przedstawicieli polskiej kryminologii. Jego docieklivość naukowa, w tym zainteresowanie globalnymi trendami w zakresie kryminologii stały się przyczynkiem do podejmowania nowatorskich tematów i inicjowania dyskursu naukowego na temat niezbadanych dotąd obszarów kryminologii. Aktywność naukowa Profesora stanowiła również asumpt i dała inspirację całemu zespołowi Olsztyńskiej Szkoły Ekokryminologii do prowadzenia badań, pisania projektów badawczych (grantów) oraz działalności publikacyjnej. Szczególnym obszarem zainteresowania Profesora Wiesław Pływaczewskiego jest problematyka przestępczości przeciwko dziedzictwu kulturowemu i przyrodniczemu, której to poświęcił większość swoich prac badawczych, stając się jednym z czołowych światowych „zielonych kryminologów”. Jednocześnie uznać go można za pioniera polskiej

³³⁶ Konferencja naukowa „Polska myśl kryminologiczna wobec współczesnych zagrożeń w obszarze przestępczości”, Olsztyn, 2 lutego 2023 r.; Konferencja naukowa „Dzieje polskiej myśli kryminologicznej”, Olsztyn–Stare Jabłonki, 31 maja – 2 czerwca 2023 r.

³³⁷ Uniwersytet Warmińsko-Mazurski w Olsztynie powołany został do życia ustawą z dnia 1 lipca 1999 r. (Dz.U. 1999, nr 69, poz. 3721). Wydział Prawa i Administracji został utworzony Uchwałą nr 87 Senatu UWM z dnia 10 lipca 2001 r. i podjął działalność z dniem 1 września 2001 r. zespół badawczy zajmujący się problematyką kryminologiczną została wyodrębniona w strukturze WPiA Uchwałą Senatu UWM z dnia 30 listopada 2001 r. oraz Zarządzeniem Rektora UWM z dnia 5 grudnia 2001 r. pod nazwą Zakładu Kryminologii, Wiktymologii i Problematyki Przemocności Zorganizowanej i rozpoczęła funkcjonowanie z dniem 1 stycznia 2002 r.

myśli ekokryminologicznej, która rozwijana jest przez jego uczniów oraz która coraz częściej podejmowana jest przez doktrynę polską³³⁸.

Zainteresowania naukowe Profesora dały solidny fundament do zbudowania zespołu naukowców, którzy na początku XXI wieku rozpoczął badania w obszarze przestępczości przeciwko środowisku, dając początek istnieniu Olsztyńskiej Szkoły Ekokryminologii (OSE). Kierowana przez niego Katedra jest jedną z wiodących polskich jednostek naukowych prowadzących nowatorskie i innowacyjne badania w obszarze zielonej kryminologii (*green criminology*) oraz zielonej wiktymologii (*green victimology*). W ramach tego nurtu w Katedrze podejmowane są badania w obszarze: kłusownictwa rybackiego i łowieckiego, szkodnictwa leśnego, znęcania się nad zwierzętami, nielegalnego rynku zwierząt, nielegalnych walk zwierząt, ferm zwierząt futerkowych, nielegalnego handlu bursztynem, przestępczości CITES, przestępczości żywnościowej, przestępczości odpadowej, zanieczyszczenia środowiska, deforestacji, ornitologii kryminalnej, klimatologii kryminalnej, zielonych programów resocjalizacyjnych. Zapoczątkowane na szeroką skalę w ośrodku olsztyńskim prace badawcze z obszaru zielonej kryminologii z powodzeniem kontynuowane są również w innych ośrodkach akademickich. W chwili obecnej można już śmiało mówić o ukonstytuowaniu się „Polskiej Szkoły Ekokryminologii”, która ma swoich reprezentantów w większości ośrodków naukowych w Polsce.

Z uwagi na pionierskie prace Profesora Wiesława Pływaczewskiego i jego wychowanków z obszaru przestępczości środowiskowej, postanowiono, że nazwa „Olsztyńska Szkoła Ekokryminologii” będzie adekwatna do określenia głównego kierunku prac badawczych prowadzonych w Katedrze Kryminologii i Kryminalistyki WPiA UWM. Przyjęcie nazwy szkoły było tym bardziej uzasadnione, iż dorobek naukowy zespołu olsztyńskiego z zakresu „zielonej kryminologii” został dostrzeżony przez krajowe oraz światowe gremia naukowe. W 2019 roku Profesor Wiesław Pływaczewski został wyróżniony nagrodą naukową Polskiej Akademii Nauk za powołanie do życia Olsztyńskiej Szkoły Ekokryminologii i publikacje z tej dziedziny. Dorobek Olsztyńskiej Szkoły Ekokryminologii został również zauważony przez Amerykańskie Towarzystwo Kryminologiczne (ESC) i został opisany w renomowanym czasopiśmie „The Criminologist”³³⁹.

Ponadto członkowie Katedry zostali zaproszeni do uczestnictwa w prestiżowych eksperckich zespołach zajmujących się przestępczością przeciwko

---

³³⁸ Pierwsza polska publikacja naukowa z obszaru zielonej kryminologii to: W. Pływaczewski, P. Chorbot, *Ekokryminologia jako uzasadnienie badań na rzecz ochrony środowiska*, [w:] *Kryminologia...*, M. Kotowska, W. Pływaczewski (red.), op. cit., s. 8–19.

³³⁹ J. Narodowska, M. Duda, *Olsztyn School of Criminology*, „The Criminologist” 2019, vol. 44, no. 5.

środowisku naturalnemu, w tym m.in. zarządzie Green Criminology Working Group European Society of Criminology (ESC), członkostwa w International Green Criminology Working Group (IGCWG), Institute for European Environmental Policy (IEEP), International Union for Conservation of Nature (IUCN), European Crime Prevention Network (EUCPN).

Podkreślić należy, iż zespół Olsztyńskiej Szkoły Ekokryminologii podejmuje nie tylko problematykę zorientowaną na przestępczość środowiskową, ale również prowadzi badania w innych, tradycyjnych oraz bardziej nowatorskich obszarach kryminologii.

Obecnie w Katedrze Kryminologii i Kryminalistyki zatrudnionych jest na stanowiskach badawczo-dydaktycznych 13 pracowników³⁴⁰, którzy wspierani są przez specjalistów zewnętrznych³⁴¹. Prace badawcze prowadzone są w dwóch zespołach tj. kryminologicznym oraz kryminalistycznym. Zaznaczyć należy, że obie powyższe dyscypliny tj. kryminologia i kryminalistyka, mają charakter interdyscyplinarny i są naukami empirycznymi. Pracownicy Katedry dzięki temu, iż reprezentują różne dziedziny naukowe (nauki społeczne, nauki ścisłe i przyrodnicze, nauki weterynaryjne), eksplorują badane zagadnienia holistycznie, prezentując odbiorcy przekrojowy obraz przestępczości.

Kierunki badań Olsztyńskiej Szkoły Ekokryminologii

Oprócz wspomnianego priorytetowego kierunku badań tj. zielonej kryminologii oraz zielonej wiktymologii, prace badawcze zespołu kryminologów OSE koncentrują się m.in. na: przestępczości zorganizowanej, przestępczości kryminalnej,

---

³⁴⁰ Prof. dr hab. Wiesław Pływaczewski – kierownik katedry, profesor zwyczajny, dr hab. Piotr Chlebowicz, prof. UWM – profesor nadzwyczajny, dr hab. Denis Solodov, prof. UWM – profesor nadzwyczajny, dr hab. Monika Kotowska, prof. UWM – profesor nadzwyczajny, dr hab. Aneta Łyzwa – adiunkt, dr hab. Magdalena Zubańska – adiunkt, dr Joanna Narodowska – adiunkt, dr Maciej Duda – adiunkt, dr Andrzej Gawliński – adiunkt, dr Aleksandra Nowak – asystent, dr Sławomir Zubański – asystent, mgr Szymon Buczyński – asystent, mgr Natalia Dąbkowska – asystent, mgr Weronika Libuda – asystent, mgr Łukasz Lenartowicz – doktorant.

³⁴¹ Dr Grażyna Kędzierska (długoletni etatowy pracownik Katedry), dr Mirosław Tokarski (długoletni pracownik Akademii Policji w Szczytnie). Nie sposób w tym miejscu zapomnieć o osobach, które wprawdzie już nie pracują w Katedrze, lecz przez lata były członkami tego zespołu badawczego. Wśród osób, które były w niej zatrudnione wymienić należy następujące osoby: prof. dr hab. Jerzy Kasprzak, dr hab. Jarosław Moszczyński, prof. UWM, dr hab. Ireneusz Sołtyszewski, prof. UWM, prof. dr hab. Elżbieta Zębek, dr Urszula Szymańska, dr Waldemar Jaroch, dr Krzysztof Krassowski, dr Wojciech Kasprzak, dr Piotr Chorbot, mgr Diana Gładyś, mgr Agata Lewkowicz.

przestępczości kobiet, przestępczości nieletnich, przestępczości stadionowej, przestępczości przeciwko dziedzictwu kulturowemu, przestępczości gangów, przestępstw z nienawiści, karierach kryminalnych, analizie kryminalnej, handlu ludźmi, nielegalnych rynkach, zaginięć osób. Powyższa problematyka analizowana jest z perspektywy kryminologii, wiktymologii, prawa karnego i polityki kryminalnej.

Zespół kryminalistyków prowadzi natomiast zintensyfikowane badania m.in. w obszarach takich jak: wykorzystanie technik komputerowych i teleinformatyki w kryminalistyce, ślady cyfrowe w postępowaniu sądowym, taktyka kryminalistyczna, taktyki obrony w postępowaniu karnym, metodyka prowadzenia spraw o poszczególne rodzaje przestępstw, ocena opinii biegłego w procesie karnym, etyka biegłego w postępowaniu sądowym, etyka odbiorcy ekspertyzy w stosunku do biegłego, etyka stowarzyszeń zawodowych biegłych, badania poli-graficzne, suicydologia.

Szerokie spektrum podejmowanych tematów badawczych przez olsztyńskich akademików stanowi istotny wkład w prace wielu instytucji zajmujących się przeciwdziałaniem przestępczości. Aktywny udział zespołu OSE w międzywydziałowych i międzyuczelnianych gremiach zarówno z obszaru nauki, jak i otoczenia społeczno-gospodarczego umożliwia natomiast utrwalanie olsztyńskiej myśli kryminologicznej wśród różnych grup społecznych oraz ma wpływ na kształtowanie polityki kryminalnej w skali krajowej.

Przedstawiciele OSE są członkami krajowych i międzynarodowych towarzystw takich jak m.in.: International Police Executive Symposium (IPES), Mitteleuropäischen Polizeiakademie (MEPA), Europejska Akademia Policyjna (CEPOL), American Society of Criminology (ASC), European Society of Criminology (ESC), Polskie Towarzystwo Kryminologiczne im. Profesora Stanisława Batawii, Polskie Towarzystwo Kryminalistyczne, Polskie Towarzystwo Suicydologiczne (PTS), Polskie Towarzystwo Prawa Sportowego (PTPS), Towarzystwo Naukowe Prawa Karnego (TNPK). Akademyści olsztyńscy są także ekspertami w krajowych i międzynarodowych instytucjach naukowych, m. in.: European Crime Prevention Network (EUCPN), European Border and Coast Guard Agency (FRONTEX), Narodowy Instytut Muzealnictwa i Ochrony Zbiorów (NIMOZ), Narodowy Instytut Dziedzictwa (NID).

Myśl kryminologiczna w przedsięwzięciach naukowych

Pracownicy Katedry opublikowali ponad 1000 prac w krajowych i zagranicznych czasopismach naukowych oraz wydawnictwach zwartych³⁴². Zespół OSE stara się dobrać tematykę poszczególnych pozycji monograficznych zgodnie ze światowymi trendami w kryminologii oraz dostosowywać ją do aktualnych potrzeb w zakresie kształtowania polityki kryminalnej. Dorobek naukowy OSE oraz jej współpracowników wychodzi naprzeciw współczesnym problemom i patologiom życia społecznego. Nie sposób wymienić całościowo zakresu tematycznego publikacji autorstwa olsztyńskich kryminologów, gdyż obejmuje on cały przekrój przestępczych zachowań, które opisywane są zarówno od strony kryminologicznej, jak i kryminalistycznej. Szczególne miejsce wśród powyższych publikacji zajmuje sygnowana przez Katedrę seria wydawnicza monografii zbiorowych pt. *Kryminologia wobec współczesnych form i technik przestępczych*, obejmująca już 26 pozycji książkowych. Co warto podkreślić, autorami monografii są nie tylko naukowcy, ale również, praktycy i eksperci w danym temacie, czyniąc poszczególne monografie kompleksowymi opracowaniami tematu. Problematyka podejmowana w publikacjach z tej serii wydawniczej jest szeroka i obejmuje m.in. zagadnienia: handlu ludźmi³⁴³, przeciwdziałania współczesnym patologiom cywilizacyjnym³⁴⁴, przestępczości zorganizowanej³⁴⁵, przestępczości przeciwko środowisku i patologii ekologicznych³⁴⁶, nielegalnych rynków³⁴⁷, nielegalnej gospodarki odpadami³⁴⁸, nielegalnej deforestacji³⁴⁹, przestępczości

³⁴² Za szczególnie prestiżową należy uznać publikację przygotowaną pod patronatem Organizacji Narodów Zjednoczonych: W. Pływaczewski i in., *Assessing the Viability of Environmental Projects for a Crime Prevention – Inspired Culture of Lawfulness*, [w:] *Crime Prevention and Justice in 2030. The UN and the Universal Declaration of Human Rights*, H. Kury, S. Redo (red.), Cham 2021, s. 275–292. Z dorobkiem OSE można zapoznać się na stronie internetowej: <https://www.uwm.edu.pl/kryminalistyka>.

³⁴³ W. Pływaczewski (red.), *Handel ludźmi – współczesne niewolnictwo*, Olsztyn 2006.

³⁴⁴ W. Pływaczewski (red.), *Wybrane zagadnienia kryminologii*, Olsztyn 2008; G. Kędzierska, W. Pływaczewski (red.), *Kryminologia wobec współczesnych wyzwań cywilizacyjnych*, Olsztyn 2010.

³⁴⁵ W. Pływaczewski (red.), *Organized Crime and Terrorism. Reasons, Manifestations, Counteractions*, Olsztyn 2011.

³⁴⁶ M. Kotowska, W. Pływaczewski (red.), *Kryminologia...*, op. cit.; W. Pływaczewski (red.), *Prawonakarne i kryminologiczne aspekty ochrony środowiska*, Olsztyn 2012.

³⁴⁷ W. Pływaczewski, P. Chlebowicz (red.), *Nielegalne rynki...*, op. cit.

³⁴⁸ W. Pływaczewski, S. Buczyński (red.), *Gospodarka odpadami. Problematyka prawna i ekokryminologiczna*, Olsztyn 2013.

³⁴⁹ W. Pływaczewski, M. Duda (red.), *Nielegalna eksploatacja obszarów leśnych*, Olsztyn 2013.

ekonomicznej³⁵⁰, przestępczości żywnościowej³⁵¹, przestępczości ekstremistycznej i terroryzmu³⁵², przestępczości akcyjowej³⁵³, przestępczości przeciwko dziedzictwu kulturowemu i naturalnemu³⁵⁴, bezpieczeństwa w polityce migracyjnej³⁵⁵, patologii na rynku nieruchomości³⁵⁶, przestępstw z nienawiści³⁵⁷, przestępczości w sektorze zdrowia³⁵⁸, przestępczości i patologii wśród nieletnich³⁵⁹.

Katedra zorganizowała ponad 50 konferencji naukowych o wymiarze lokalnym, ogólnopolskim i międzynarodowym. Wśród nich na szczególną rangę zasługuje powołane w 2009 r. Forum Naukowe „Podlasie – Warmia i Mazury”, które w 2012 r. zostało przekształcone w Sieć Naukową „Polska sieć badawcza – Badania naukowe i prace rozwojowe na rzecz bezpieczeństwa państwa i obywateli” a w 2023 r. w „Interdyscyplinarne Forum Doskonałości Naukowej. Konkurencyjność – Mierzalność – Innowacja”. Jest to inicjatywa integrująca środowiska naukowe uczelni wyższych północno-wschodniej Polski, czyli Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego w Olsztynie, Uniwersytetu w Białymstoku oraz Akademii Policji w Szczytnie.

---

³⁵⁰ P. Chlebowicz (red.), *Zagrożenia w sektorze bankowym. Analiza kryminalna zjawisk oraz możliwości przeciwdziałania*, Olsztyn 2013; W. Pływaczewski (red.), *Przeciwdziałanie patologiom na rynkach finansowych. Od edukacji ekonomicznej po prawonokarne środki oddziaływania*, Warszawa 2015.

³⁵¹ W. Pływaczewski, R. Płocki (red.), *Nielegalny rynek żywności. Skala zjawiska i możliwości przeciwdziałania*, Szczytno 2013; A. Lewkowicz, W. Pływaczewski (red.), *Przeciwdziałanie patologiom na rynku żywności*, Szczytno 2015.

³⁵² W. Pływaczewski, P. Lubiewski (red.), *Współczesne ekstremizmy. Geneza, przejawy, przeciwdziałanie*, Olsztyn 2014.

³⁵³ W. Pływaczewski, M. Duda (red.), *Nielegalny obrót wyrobami tytoniowymi. Taktyczno-techniczne aspekty przeciwdziałania zjawisku*, Szczytno 2014.

³⁵⁴ W. Pływaczewski, S. Buczyński (red.), *Wandalizm wobec dziedzictwa naturalnego i kulturowego*, Olsztyn 2015; W. Pływaczewski, B. Gadecki (red.), *Ochrona dziedzictwa kulturowego i naturalnego. Perspektywa prawna i kryminologiczna*, Warszawa 2015; M. Duda, Sz. Buczyński (red.), *Prawonokarne i kryminologiczne aspekty ochrony dziedzictwa kultury pogramicza*, Warszawa 2021.

³⁵⁵ W. Pływaczewski, M. Ilnicki (red.), *Uchodźcy – nowe wyzwania dla bezpieczeństwa europejskiego na tle standardów praw człowieka*, Olsztyn 2015; W. Pływaczewski, M. Ilnicki (red.), *Ochrona praw człowieka w polityce migracyjnej Polski i Unii Europejskiej*, Olsztyn 2016; W. Pływaczewski (red.), *Przeciwdziałanie patologiom na rynku nieruchomości*, Warszawa 2018.

³⁵⁶ W. Pływaczewski, R. Żróbek (red.), *Patologie na rynku nieruchomości. Przyczyny, przejawy, przeciwdziałanie*, Olsztyn 2016; W. Pływaczewski (red.), *Przeciwdziałanie patologiom na rynku nieruchomości*, Warszawa 2018.

³⁵⁷ W. Pływaczewski, M. Duda (red.), *Mowa nienawiści a prawo na tle współczesnych zjawisk społeczno-politycznych*, Olsztyn 2017.

³⁵⁸ W. Pływaczewski, A. Dobies (red.), *Przeciwdziałanie patologiom na rynku medycznym i farmaceutycznym*, Warszawa 2019.

³⁵⁹ W. Pływaczewski i in. (red.) *Profilaktyka zachowań patologicznych*, Warszawa 2023.

Warto również wspomnieć o kilku inicjatywach naukowych, dzięki którym Olsztyńska Szkoła Ekokryminologiczna na stałe wpisał się w mapę ważnych ośrodków naukowych, w których prowadzone są badania kryminologiczne. W 2022 r. ośrodek olsztyński został gospodarzem 22nd Cross-border Crime Colloquium pt. *Green Deal, Cross-border (organised) eco-crime in Europe and beyond. New opportunities and challenges for law enforcement and research. International crises and crime*. Co istotne, wydarzenie to po raz pierwszy zostało zorganizowane poza krajami nordyckimi, które są stałymi członkami sieci Cross-Corder Crime³⁶⁰. Tematem przewodnim była „zielona przestępczość” w kontekście przestępczości zorganizowanej i przestępczości transgranicznej. Pokłosiem konferencji jest wydana przez wydawnictwo Routledge monografia naukowa pt. *Green and Transnational Crime in Europe and Beyond Synergies and Challenges* z artykułami naukowymi autorstwa członków OSE³⁶¹.

W 2024 r. Olsztyńska Szkoła Ekokryminologii dostąpiła natomiast zaszczytu organizacji 36. Bałtyckiego Seminarium Kryminologicznego pt. *Criminology of Central and Eastern Europe: A Baltic Perspective*. Jest to inicjatywa skupiająca kryminologów z Litwy, Łotwy, Estonii, Polski i Niemiec. Zaakcentować po raz kolejny należy, że polski ośrodek naukowy po raz pierwszy był gospodarzem Bałtyckiego Seminarium Kryminologicznego.

Z kolei we wrześniu 2026 roku ośrodek olsztyński będzie gospodarzem IV Kongresu Kryminologicznego, który jest najważniejszym wydarzeniem naukowym w środowisku kryminologicznym w Polsce³⁶². Przyznanie organizacji tak istotnych przedsięwzięć naukowych świadczy o zaufaniu partnerów wszystkich cyklicznych wydarzeń do zespołu OSE oraz świadczy o docenieniu dorobku akademików olsztyńskich w obszarze kryminologii.

Pracownicy Katedry biorą również czynny udział w zagranicznych konferencjach, sympozjach, seminariach, stażach, wykładach otwartych oraz wizytach w ramach programu Erasmus+. Aktywne uczestnictwo w międzynarodowych przedsięwzięciach naukowych i dydaktycznych umożliwi zapoznanie światowej społeczności akademickiej z wynikami badań naukowców zintegrowanych w Olsztyńskiej Szkole Ekokryminologii. Dotychczas członkowie zespołu

³⁶⁰ Online: <http://www.cross-border-crime.net>.

³⁶¹ J. Narodowska, *Criminological and legal aspects of the illegal dog market in Poland*, [w:] *Green and Transnational Crime in Europe and Beyond*, P.C. van Duyne i in. (red.), Routledge 2025, s. 185–199; M. Duda, *Organised crime in the cross-border amber traffic*, [w:] *Green and Transnational Crime...*, op. cit., s. 169–184.

³⁶² I Kongres Kryminologiczny odbył się w dniach 25–26.09.2019 r. w Warszawie (PAN), II Kongres Kryminologiczny odbył się w dniach 8–9.09.2022 r. w Krakowie (UJ), III Kongres Kryminologiczny odbył się w dniach 23–24.09.2024 r w Białymstoku (UwB).

badawczego prezentowali dorobek naukowy Katedry m. in. w Niemczech, Austrii, Czechach, Słowacji, Ukrainie, Litwie, Estonii, Anglii, Walii, Hiszpanii, Francji, Włoszech, Turcji, Chorwacji, Bośni i Hercegowinie, Macedonii, Rumunii, Malcie, USA, Kanadzie, Indiach. Za szczególnie istotny należy uznać udział w kongresach American Society of Criminology (Nashville 2004³⁶³, Toronto 2005³⁶⁴, Los Angeles 2006³⁶⁵, St. Louis 2008³⁶⁶, San Francisco 2019³⁶⁷, Atlanta 2022³⁶⁸, San Francisco³⁶⁹) oraz European Society of Criminology (Sarajewo 2018³⁷⁰, Gandawa 2019³⁷¹, Bukareszt 2020³⁷², Malaga 2022³⁷³, Florencja 2023³⁷⁴, Bukareszt 2024³⁷⁵). Udział w globalnych forach wymiany poglądów naukowych z obszaru kryminologii skutkowało nawiązaniem współpracy z cenionymi ekspertami i naukowymi autorytetami zajmującymi się problematyką przestępczości. W szerszej perspektywie dało to możliwość wniesienia wkładu w postaci polskiej myśli kryminologicznej w globalny dyskurs naukowy.

---

³⁶³ 2004 ASC Annual Meeting „Taking Stock: The Science of Criminology and the Pursuit of Justice”, 17–20 listopada 2004 roku, Nashville (USA).

³⁶⁴ 2005 ASC Annual Meeting „The Interdisciplinary Roots and Branches of Criminology”, 15–19 listopada 2005 roku, Toronto (Kanada).

³⁶⁵ 2006 ASC Annual Meeting „Democracy, Crime and Justice”, 1–4 listopada 2006 roku, Los Angeles (USA).

³⁶⁶ 2008 ASC Annual Meeting „Reinvigorating Theory Through Diversity and Inclusiveness”, 12–15 listopada 2008 roku, St. Louis (USA).

³⁶⁷ 2019 ASC Annual Meeting „Criminology in the New Era: Confronting Injustice and Inequalities”, 13–16 listopada 2019 roku, San Francisco (USA).

³⁶⁸ 2022 ASC Annual Meeting „The Future of Criminology”, 16–19 listopada 2022 roku, Atlanta (USA).

³⁶⁹ 2024 ASC Annual Meeting „Criminological Research and Education Matters: People, Policy, and Practice in Tumultuous Times”, 13–16 listopada 2019 roku, San Francisco (USA).

³⁷⁰ 18th Annual Conference of the European Society of Criminology „Crimes Against Humans and Crimes Against Humanity”, European Society of Criminology, 29 sierpnia–1 września 2018 roku, Sarajewo (Bośnia i Hercegowina).

³⁷¹ 19th Annual Conference of the European Society of Criminology „Convergent roads, bridges and new pathways in criminology”, European Society of Criminology, 18–21 września 2019 roku, Gandawa (Belgia).

³⁷² 20th Annual Conference of the European Society of Criminology „e-Conference”, 10–11 września 2020 roku, Bukareszt (Rumunia).

³⁷³ 22nd Annual Conference of the European Society of Criminology „Challenges and opportunities in a virtually and physically connected Europe: The need for criminology”, 21–24 września 2022 roku, Malaga (Hiszpania).

³⁷⁴ 23rd Annual Conference of the European Society of Criminology „Renaissance of European Criminology”, 6–9 września 2023 roku, Florencja (Włochy).

³⁷⁵ 24th Annual Conference of the European Society of Criminology. „Criminology goes East”, 11–14 września 2024 r., Bukareszt (Rumunia).

Znaczną częścią działalności OSE jest aktywność grantowa. Zrealizowane do tej pory granty miały zarówno charakter badań podstawowych, jak i charakter wdrożeniowy oraz dydaktyczny. Aktywność na trzech wymienionych płaszczyznach zagwarantowała możliwość dystrybucji myśli kryminologicznej do różnych kręgów odbiorców, takich jak: społeczność akademicka, służby i instytucje odpowiedzialne za przeciwdziałanie przestępczości i patologiom społecznym, instytucje krajowe i unijne działające w obszarze tworzenia rozwiązań legislacyjnych na rzecz poprawy bezpieczeństwa obywateli, organizacje pozarządowe, otoczenie społeczno-gospodarcze itd.

Dotychczas zespół Olsztyńskiej Szkoły Ekokryminologii zrealizował 12 projektów naukowych, poprzez które aktywnie włączył się w kształtowanie i upowszechnianie myśli kryminologicznej. Były to następujące projekty:

- 1) „Interdyscyplinarne Forum Doskonałości Naukowej. Konkurencyjność – Mierzalność – Innowacja. Umiejdzynarodowienie dziedzictwa polskiej myśli kryminologicznej i zwiększenie rozpoznawalności jej osiągnięć” (DIALOG 0071/2019) – grantodawca: Ministerstwo Edukacji i Nauki.
- 2) „Opracowanie systemu rozwiązań prawnych, instytucjonalnych i informatycznych służących usprawnieniu poszukiwań i identyfikacji oraz wsparciu bliskich osób zaginionych” (DZP/GOSPOSTRATEG-I/232/2018) – grantodawca: Narodowe Centrum Badań i Rozwoju.
- 3) „Kryminalne zagadki Olsztyna. Podniesienie kompetencji społecznych, poznawczych i komunikacyjnych dzieci szkół podstawowych województwa warmińsko-mazurskiego poprzez edurozrywkę/eduzabawę” (POWR.03.01.00-00-U203/17) – grantodawca: Narodowe Centrum Badań i Rozwoju.
- 4) „Dziedzictwo zapomniane, niechciane, nieodkryte. Ochrona polsko-niemieckiego krajobrazu kulturowego byłych Prus Wschodnich” (nr 200454) – grantodawca: Polsko-Niemiecka Fundacja na rzecz Nauki.
- 5) „Zielona wiktymologia (green victimology) – nowy kierunek badawczy w obszarze kryminologii” (MINIATURA – 2019/03/X/HS5/01177) – grantodawca: Narodowe Centrum Nauki.
- 6) „Kryminologiczne aspekty nielegalnego rynku zwierząt domowych” (MINIATURA – 2019/03/X/HS5/01176) – grantodawca: Narodowe Centrum Nauki.
- 7) „Kryminogenna osnowa, więzi społeczne i moralność jednostki. Trajektorie rozwojowe sprawców przestępstw typu *white-collar crime*” (2022/45/N/HS5/041) – grantodawca: Narodowe Centrum Nauki.
- 8) „Illicit firearms trafficking and gun violence in Europe (Project TARGET): in-depth analysis of Poland – grantodawca: Komisja Europejska.

- 9) „Transgraniczna (zorganizowana) eko-przestępczość w Europie i poza jej granicami” (DNK/SP/547845/2022) – grantodawca: Ministerstwo Edukacji i Nauki.
- 10) „Prawo a sport w nowoczesnym społeczeństwie – medyczne, etyczne, ekonomiczne i kulturowe wyzwania” (KONF/SN/0012/2023/0) – grantodawca: Ministerstwo Edukacji i Nauki.
- 11) „The upskilling organisational potential of stakeholders in providing grassroots services to victims of hate crimes” (KA210-ADU-2023) – grantodawca: Komisja Europejska.
- 12) „Prawa człowieka dla ofiar przestępstw”, Building Bridges – Civic Capital in Local Communities (59-6/4/2024) – grantodawca: Komisja Europejska.

Myśl kryminologiczna w działalności dydaktycznej

Jednym z istotnych aspektów rozpowszechniania myśli kryminologicznej jest prowadzenie działalności dydaktycznej. Wysoka jakość wykładów i zaangażowanie kadry dydaktycznej w prowadzone ćwiczenia, warsztaty, webinaria, proseminaria i seminaria przyczynia się do zwiększenia zainteresowania społecznego zagadnieniami kryminologii, wiktymologii, kryminalistyki i polityki kryminalnej, a przyszłościowo do aktywnego uczestnictwa społeczeństwa w działaniach profilaktycznych i przeciwdziałaniu zjawiskom przestępczym.

W ramach obowiązków dydaktycznych pracownicy Katedry realizują na Wydziale Prawa i Administracji Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego w Olsztynie zajęcia na kierunkach studiów Prawo, Administracja, Bezpieczeństwo Wewnętrzne, Kryminologia, m.in. z takich przedmiotów akademickich jak: kryminologia, kryminologia drogi życiowej, ekokryminologia, teorie kryminologiczne, metodologia badań kryminologicznych, wiktymologia, przestępczość kryminalna, przestępczość zorganizowana, przestępczość gospodarcza, przestępczość terrorystyczna i ekstremistyczna, przestępczość transgraniczna, przestępczość seksualna, przestępczość przeciwko dziedzictwu kulturowemu, przestępczość białych kołnierzyków, przestępczość w ruchu lądowym, powietrznym i wodnym, przestępczość państwowa, cyberprzestępczość, fenomenologia kryminalna, feminizacja przestępczości, prawne i kryminologiczne aspekty prostytucji, postępowanie w sprawach nieletnich, kariery przestępcze kobiet, handel ludźmi, analiza kryminalna, terroryzm, zabójcy wielokrotni, ochrona praw ofiar przestępstw, patologie społeczne, patologie w administracji, kryminologiczne i prawne aspekty przemocy, penologia, subkultura więzienna, odpowiedzialność dyscyplinarna w służbach mundurowych, kryminalistyka, kryminalistyka cyfrowa, medycyna sądowa, suicydologia,

3D obrazowanie miejsca przestępstwa, dokumentacja oględzin miejsc zdarzeń, czynności operacyjno-rozpoznawcze, dowody cyfrowe w postępowaniu karnym, fałszerstwa dokumentów, metodyka ścigania przestępstw, *modus operandi* sprawców zabójstw, archiwa X w praktyce policyjnej, sprawcy zabójstw z zaburzeniami preferencji seksualnych, najnowsze technologie kryminalistyczne, podstawy identyfikacji kryminalistycznej, podstawy taktyki kryminalistycznej, współczesne kryminalistyczne metody badawcze i narzędzia śledcze, wybrane problemy taktyki kryminalistycznej, taktyka przesłuchania w postępowaniu karnym.

Dobór tak szerokiego zakresu wykładanych przedmiotów umożliwia studentom szczegółowe zapoznanie się z problematyką przestępczości oraz rozwijanie umiejętności teoretycznych, naukowych, analitycznych i praktycznych w zakresie kryminologii i kryminalistyki, kształcąc ich na specjalistów w swoich obszarach. Wiedza i myśl kryminologiczna przekazana studentom przez wykładowców Olsztyńskiej Szkoły Ekokryminologii wykorzystywana jest przez nich w przyszłości w praktyce przeciwdziałania przestępczości.

Kryminologia wkracza w różnorodne aspekty życia społecznego i często wymaga współpracy międzydyscyplinarnych zespołów badawczych, które starają się zrozumieć i wyjaśnić patologiczne zjawiska występujące w danym sektorze. Członkowie Olsztyńskiej Szkoły Ekokryminologii, jako cenieni eksperci rozpowszechniają myśl kryminologiczną również na innych wydziałach Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego w Olsztynie (m.in. Wydział Nauk Społecznych, Wydział Nauki o Żywności, Wydział Nauk Ekonomicznych, Wydział Humanistyczny). Ponadto prowadzą oni zajęcia dydaktyczne poza swoją *alma mater* w Olsztynie, m.in. w Akademii Policji w Szczytnie, Krajowej Szkole Sądownictwa i Prokuratury, Olsztyńskiej Szkole Wyższej. Ponadto olsztyńscy akademicy aktywnie angażują się w działalność edukacyjną w liceach oraz szkołach podstawowych na terenie województwa warmińsko-mazurskiego, dając serie wykładów tematycznych dotyczących współczesnych patologii i zagrożeń występujących wśród dzieci i młodzieży, m.in. odpowiedzialności karnej nieletnich, cyberprzestępczości, ochrony danych w Internecie, uzależnień (narkomania, dopalacze, alkoholizm, hazard), prostytucji, przemocy w szkołach, przestępstw z nienawiści, pomocy ofiarom przestępstw. Działalność edukacyjna skutkuje nie tylko podniesieniem świadomości prawnej wśród młodych odbiorców, ale również bardzo często staje się przyczynkiem do podjęcia przez słuchaczy studiów na kierunkach takich jak Kryminologia, Prawo, Bezpieczeństwo wewnętrzne, Pedagogika resocjalizacyjna, a następnie kontynuowaniu swojej ścieżki zawodowej w służbach dbających o bezpieczeństwo obywateli.

Profilaktyka kryminologiczna, polegająca na kształtowaniu świadomości społeczeństwa oraz podejmowaniu inicjatyw społecznych w zakresie kultury

prawnej odgrywa znaczącą rolę w zapewnieniu bezpieczeństwa społeczeństwu. Projekty skierowane do młodych odbiorców są tym bardziej istotne, gdyż osoby te są dopiero na początku swojej drogi życiowej, a ich postawy życiowe dopiero się kształtują. Nabyte cechy, umiejętności i przyzwyczajenia, a także przyswojone koncepcje i idee proprawne ujawniają się w wieku dorosłym. W tym kontekście relewantne jest przysłowie „czym skorupka za młodu nasiąknie, tym na starość trąci” oraz pogląd przypisywany Hipokratesowi, że „lepiej zapobiegać niż leczyć”.

Jednym z większych sukcesów w propagowaniu myśli kryminologicznej wśród młodzieży jest powołanie do życia na Wydziale Prawa i Administracji Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego w Olsztynie nowego kierunku studiów kryminologia, który prowadzony jest zarówno na poziomie licencjackim, jaki i magisterskim. Co warte podkreślenia, zainteresowanie studiowaniem kryminologii jest bardzo wysokie (ok. 5–8 kandydatów na 1 miejsce). Każdego roku kierunek ten znajduje się na szczycie listy rankingowej kierunków wybieranych do studiowania na Uniwersytecie Warmińsko-Mazurskim w Olsztynie, nawet przed kierunkiem Prawo.

Ważnym elementem działalności zespołu OSE jest bez wątpienia kształcenie młodych kadr naukowych. Dla studentów okazją do spróbowania swoich sił w pracy naukowej jest aktywność w studenckich kołach naukowych. Przy Katedrze działają w chwili obecnej trzy takie zespoły: Studenckie Koło Naukowe Kryminologii „Vestigium”, Studenckie Koło Naukowe Kryminalistyki oraz Koło Naukowe Suicydologii. Katedra umożliwia również udział studentów w organizowanych konferencjach naukowych oraz publikacjach wydawanych przez Katedrę.

Katedra w swoich działaniach współpracuje również z otoczeniem społeczno-gospodarczym. Wiele inicjatyw realizowała wspólnie z instytucjami krajowymi np.: Policją, Prokuraturą, Sądami, Agencją Bezpieczeństwa Wewnętrznego, Strażą Graniczną, Służbą Celno-Skarbową, Państwową Strażą Rybacką, Strażą Leśną, Wojewódzkim Funduszem Ochrony Środowiska i Gospodarki Wodnej, Regionalną Dyрекcją Ochrony Środowiska, Lasami Państwowymi, Narodowym Bankiem Polskim, Głównym Instytutem Górnictwa, Państwową Strażą Pożarną, Wojewódzką Stacją Pogotowia Ratowniczego, Wojewódzkim Ośrodkiem Ruchu Drogowego.

Ponadto zespół Olsztyńskiej Szkoły Ekokryminologii kooperuje z podmiotami międzynarodowymi, takimi jak: European Anti-Fraud Office (OLAF), European Border and Coast Guard Agency (FRONTEX), Institute for European Environmental Policy (IEEP), International Union for Conservation of Nature (IUCN), European Crime Prevention Network (EUCPN).

Wielu pracowników Katedry pracę naukową na Uniwersytecie łączy z praktyką zawodową w charakterze, m.in. policjanta, inspektora służby celno-skarbowej,

radcy prawnego, adwokata, biegłego sądowego itd. Działalność pozaakademicka pracowników Katedry umożliwia wykorzystanie wyników badań wypracowanych przez zespół Olsztyńskiej Szkoły Ekokryminologii i nadaje im charakter praktyczny i wdrożeniowy.

Bibliografia

- Błachut J., Gaberle A., Krajewski K., *Kryminologia*, Gdańsk, 2007.
- Chlebowicz P. (red.), *Zagrożenia w sektorze bankowym. Analiza kryminalna zjawisk oraz możliwości przeciwdziałania*, Olsztyn 2013.
- Doroszewski W. (red.), *Słownik języka polskiego PWN*, online: <https://sjp.pwn.pl/szukaj/mysl.html>, dostęp: 11.02.2024.
- Duda M., Buczyński Sz. (red.), *Prawnokarne i kryminologiczne aspekty ochrony dziedzictwa kultury pogranicza*, Warszawa 2021.
- Duda M., *Organised crime in the cross-border amber traffic*, [w:] *Green and Transnational Crime in Europe and Beyond*, P.C. van Duyne, J.B. Banach-Gutierrez, G.A. Antonopoulos, K. von Lampe, P. Larson, J. Harvey (red.), Routledge 2025.
- Kędzierska G., Pływaczewski W. (red.), *Kryminologia wobec współczesnych wyzwań cywilizacyjnych*, Olsztyn 2010.
- Kotowska M., Pływaczewski W. (red.), *Kryminologia wobec współczesnych zagrożeń ekologicznych*, Olsztyn 2011.
- Lewkowicz A., Pływaczewski W. (red.), *Przeciwdziałanie patologiom na rynku żywności*, Szczytno 2015.
- Narodowska J., *Criminological and legal aspects of the illegal dog market in Poland*, [w:] *Green and Transnational Crime in Europe and Beyond*, P.C. van Duyne, J.B. Banach-Gutierrez, G.A. Antonopoulos, K. von Lampe, P. Larson, J. Harvey (red.), Routledge 2025.
- Narodowska J., Duda M., *Olsztyn School of Criminology*, „The Criminologist” 2019, vol. 44, no. 5.
- Pływaczewski W., Buczyński Sz. (red.), *Gospodarka odpadami. Problematyka prawna i ekokryminologiczna*, Olsztyn 2013.
- Pływaczewski W. (red.), *Handel ludźmi – współczesne niewolnictwo*, Olsztyn 2006.
- Pływaczewski W. (red.), *Organized Crime and Terrorism. Reasons, Manifestations, Counteractions*, Olsztyn 2011.
- Pływaczewski W. (red.), *Prawnokarne i kryminologiczne aspekty ochrony środowiska*, Olsztyn 2012.
- Pływaczewski W. (red.), *Przeciwdziałanie patologiom na rynkach finansowych. Od edukacji ekonomicznej po prawnokarne środki oddziaływania*, Warszawa 2015.
- Pływaczewski W. (red.), *Przeciwdziałanie patologiom na rynku nieruchomości*, Warszawa 2018.
- Pływaczewski W. (red.), *Wybrane zagadnienia kryminologii*, Olsztyn 2008.

- Pływaczewski W., Buczyński S. (red.), *Wandalizm wobec dziedzictwa naturalnego i kulturowego*, Olsztyn 2015.
- Pływaczewski W., Chlebowicz P. (red.), *Nielegalne rynki. Geneza, skala zjawiska oraz możliwości przeciwdziałania*, Olsztyn 2012.
- Pływaczewski W., Chorbot P., *Ekokryminologia jako uzasadnienie badań na rzecz ochrony środowiska*, [w:] *Kryminologia wobec współczesnych zagrożeń ekologicznych*, M. Kotowska, W. Pływaczewski (red.), Olsztyn 2011.
- Pływaczewski W., Dobies A. (red.), *Przeciwdziałanie patologiom na rynku medycznym i farmaceutycznym*, Warszawa 2019.
- Pływaczewski W., Duda M. (red.), *Mowa nienawiści a prawo na tle współczesnych zjawisk społeczno-politycznych*, Olsztyn 2017.
- Pływaczewski W., Duda M. (red.), *Nielegalna eksploatacja obszarów leśnych*, Olsztyn 2013.
- Pływaczewski W., Duda M. (red.), *Nielegalny obrót wyrobami tytoniowymi. Taktyczno-techniczne aspekty przeciwdziałania zjawisku*, Szczytno 2014.
- Pływaczewski W., Gadecki B. (red.), *Ochrona dziedzictwa kulturowego i naturalnego. Perspektywa prawna i kryminologiczna*, Warszawa 2015.
- Pływaczewski W., Ilnicki M. (red.), *Ochrona praw człowieka w polityce migracyjnej Polski i Unii Europejskiej*, Olsztyn 2016.
- Pływaczewski W., Ilnicki M. (red.), *Uchodźcy – nowe wyzwania dla bezpieczeństwa europejskiego na tle standardów praw człowieka*, Olsztyn 2015.
- Pływaczewski W., Lubiewski P. (red.), *Współczesne ekstremizmy. Geneza, przejawy, przeciwdziałanie*, Olsztyn 2014.
- Pływaczewski W., Narodowska J., Duda M. (red.) *Profilaktyka zachowań patologicznych*, Warszawa 2023.
- Pływaczewski W., Narodowska J., Duda M., *Assessing the Viability of Environmental Projects for a Crime Prevention-Inspired Culture of Lawfulness*, [w:] *Crime Prevention and Justice in 2030. The UN and the Universal Declaration of Human Rights*, H. Kury, S. Redo (red.), Cham 2021.
- Pływaczewski W., Płocki R. (red.), *Nielegalny rynek żywności. Skala zjawiska i możliwości przeciwdziałania*, Szczytno 2013.
- Pływaczewski W., Żróbek R. (red.), *Patologie na rynku nieruchomości. Przyczyny, przejawy, przeciwdziałanie*, Olsztyn 2016.
- Wzorek D., Woźniakowska D., *Czym jest kryminologia?* [w:] *Kryminologia. Teoria i praktyka*, P. Chomczyński, P. Frąckowiak, D. Woźniakowska (red.), Warszawa 2024.

Tytuł**Wkład Olsztyńskiej Szkoły Ekokryminologii w rozwój polskiej myśli kryminologicznej****Streszczenie**

Artykuł ma na celu zaprezentowanie dorobku Olsztyńskiej Szkoły Ekokryminologii oraz jej wkładu w rozwój polskiej myśli kryminologicznej. Autorzy omawiają najważniejsze założenia grantu realizowanego ze środków Ministerstwa Nauki i Szkolnictwa Wyższego na temat historii polskiej kryminologii. Następnie przedstawiają genezę, ewolucję i strukturę Katedry Kryminologii i Kryminalistyki Wydziału Prawa i Administracji Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego w Olsztynie. Przybliżają również główne kierunki badawcze tego zespołu naukowego, najważniejsze publikacje, najbardziej prestiżowe konferencje z udziałem jej członków, zrealizowane projekty grantowe, osiągnięcia dydaktyczne oraz współpracę z otoczeniem społeczno-gospodarczym.

Słowa kluczowe

kryminologia, ekokryminologia, polska myśl kryminologiczna, Olsztyńska Szkoła Ekokryminologii, przeciwdziałanie przestępczości

Title**Contribution of the Olsztyn School of Ecocriminology to the development of Polish criminological thought****Summary**

The article aims to present the achievements of the Olsztyn School of Ecocriminology and its contribution to the development of Polish criminological thought. The authors discuss the main assumptions of the grant implemented with funds from the Ministry of Science and Higher Education on the history of Polish criminology. Then they present the genesis, evolution and structure of the Department of Criminology and Criminology of the Faculty of Law and Administration of the University of Warmia and Mazury in Olsztyn. They also introduce the main research directions of this scientific team, the most important publications, the most prestigious conferences with the participation of its members, implemented grant projects, teaching achievement and cooperation with the socio-economic environment.

Keywords

criminology, green criminology, Polish criminological thought, Olsztyn School of Ecocriminology, crime prevention

ROZDZIAŁ 10

WSPÓLNA DROGA KRYMINOLOGII I PSYCHIATRII SĄDOWEJ KILKA UWAG

Kryminologia w swoich badaniach czerpała z wielu nauk społecznych. Podstawowe nauki wykorzystywane w kryminologii to psychologia, socjologia, psychiatria, to właśnie dorobek tych nauk przenoszony jest na grunt ludzkich zachowań stanowiących przestępstwo. W dzisiejszych czasach postęp nauki prowadzi do zawężania i zamykania się dyscyplin naukowych, które obejmują coraz węższe, szczegółowsze pola wiedzy. Okres specjalistów, którzy płynnie poruszali się wśród różnych dziedzin, potrafili całościowo oraz interdyscyplinarnie spojrzeć na zagadnienie odchodzą już w przeszłość, jednak pamięć o ich dorobku powinna być wciąż żywa.

Szczególne znaczenie w rozwoju kryminologii odegrała i odgrywa do dzisiaj psychiatria. Tematyka psychopatologii ma znaczenie w kryminologii zarówno teoretycznego, jak i praktycznego punktu widzenia. Problematyka chorób psychicznych i innych zaburzeń psychicznych o niechorobowym podłożu jako czynników etiologicznych w genezie zachowań przestępczych, jak i ocena zdolności sprawców przestępstw do ponoszenia odpowiedzialności karnej za swe czyny, a także ewentualne orzekanie wobec sprawców sankcji karnych i środków zabezpieczających oraz ich wykonywanie, to zagadnienia, którymi zajmuje się dział psychiatrii, zwany psychiatrią sądową. Postawienie dokładnej diagnozy, co do osoby sprawcy przestępstwa ma umożliwić sądom prawidłowe zastosowanie prawa i prawidłową reakcję na jego zachowanie, która spowoduje, że

w przyszłości nie popełni on ponownie przestępstwa. W takim ujęciu praktyczny wpływ kryminologii wyraża się poprzez udział w procesie karnym biegłych lekarzy psychiatrów³⁷⁶.

Celem niniejszej publikacji jest przedstawienie wybranych sylwetek i poglądów wybitnych uczonych, którzy kształtowali polską naukę kryminologii, zajmując się zagadnieniami z zakresu medycyny sądowej, a także psychiatrii sądowej. Powszechnie uznawanym, podstawowym warunkiem odpowiedzialności karnej jest zasada winy i możliwości jej przypisania konkretnej osobie. Ocena stanu zdrowia psychicznego sprawcy jest kwestą niezwykle ważną bowiem niepoczytalność jest przesłanką wyłączającą winę sprawcy, okolicznością powodującą, że sprawca nie popełnia przestępstwa.

Obecnie obowiązujący Kodeks karny z 1997 r. w art. 31³⁷⁷ wymienia trzy przyczyny niepoczytalności – upośledzenie umysłowe, chorobę psychiczną, inne zakłócenia czynności psychicznych – oraz dwie konsekwencje tego stanu – brak zdolności rozpoznania znaczenia czynu i brak zdolności pokierowania postępowaniem przez sprawcę. Istnieje domniemanie, że każdy sprawca jest poczytalny. Za poczytalną uznaje się osobę, która nie odczuwa zaburzeń psychicznych³⁷⁸, która rozumie, co jest nakazane i zakazane przez obowiązujące normy, co jest dobre, a co złe oraz jest w stanie dostosować do tych wymogów swoje zachowanie³⁷⁹.

Zaburzenia psychiczne zostały sklasyfikowane przez Światową Organizację Zdrowia w ramach Międzynarodowej Statystycznej Klasyfikacji Chorób i Problemów Zdrowotnych³⁸⁰. W publikacjach naukowych zanika stosowanie terminu „choroba psychiczna”, a w jego miejsce pojawia się określenie „zaburzenie”, które zaczyna pełnić nadrzędną rolę w odniesieniu do ogółu stanów chorobowych, którymi zajmuje się psychiatria kliniczna³⁸¹. We współczesnych systemach diagnostycznych zrezygnowano z pojęcia choroby psychicznej, w polskiej literaturze nie istnieje jednoznaczna definicja pojęcia choroby psychicznej. Analiza opisu osoby z zaburzeniami psychicznymi zawartego w ustawie o ochronie zdrowia psychicznego wskazuje, że jest to osoba wykazująca objawy psychotyczne, choroba psychiczna zaś to zaburzenie przebiegające z objawami psychotycznymi. Opis ten jest bar-

³⁷⁶ J. Błachut i in., *Kryminologia*, Gdańsk 2007, s. 25.

³⁷⁷ Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. Kodeks karny (Dz.U. 2022, poz. 1138, t.j. ze zm.).

³⁷⁸ Wyrok Sądu Najwyższego z dnia 22 marca 2022 r. (sygn. akt. III KS 13/22), LEX nr 3404748.

³⁷⁹ M. Budyn-Kulik, *Komentarz do art. 31, [w:] Kodeks karny. Komentarz aktualizowany*, M. Mozgawa (red.), LEX/el. 2023.

³⁸⁰ ICD, od nazwy angielskojęzycznej: International Classification of Diseases and Related Health Problems.

³⁸¹ Szerzej P. Gałęcki, K. Eichstaedt, *Psychiatria sądowa*, Warszawa 2022, s. 10–11.

dzo niecisły i może prowadzić do licznych nieporozumień. Obecnie w literaturze tematycznej preferowany jest termin „zaburzenie psychiczne”³⁸².

Odmienne traktowanie osób chorych psychicznie, naruszających normy moralne i prawne nie jest wynalazkiem dzisiejszych czasów. Na przestrzeni wieków podejście do niepoczytalności wpisywało się w szerszy kontekst pojmowania zachowania człowieka, wyznaczone było zawsze aktualnym rozwojem myśli filozoficzno-religijnej oraz naukowej, jak również funkcjonującymi równolegle uwarunkowaniami społecznymi i światopoglądowymi³⁸³.

Jeśli sięgniemy myślą do czasów starożytnej kultury greckiej to zobaczymy, że szczególny wkład w podejście do osób psychicznie chorych miała myśl Hipokratesa. Wyraził on pogląd, że choroba psychiczna jest cierpieniem podobnym do innych schorzeń i odrzucał przekonanie, że chory jest opętany przez demony³⁸⁴. Arystoteles dostrzegł element subiektywny w czynach naruszających prawo. Wyróżniał czyny zamierzone, rozmyślne, przypadkowe (mimowolne), popełnione w błędzie, a także będące skutkiem wzburzonego umysłu³⁸⁵. W prawie rzymskim po raz pierwszy pojawia się określenie osób niepoczytalnych, pozbawionych woli i niezdolnych do podjęcia zamiaru popełnienia przestępstwa. Na tej zasadzie nie podlegali karze *furiosi* (szaleni) oraz *fatui* (upośledzeni umysłowo)³⁸⁶.

Postrzeganie osób cierpiących na zaburzenia psychiczne zmieniło się na przełomie XVIII i XIX w. Philippe Pinel, uznawany za „ojca współczesnej psychiatrii” w 1798 r. wprowadził klasyfikację zaburzeń psychicznych, wśród których wyróżnił melancholię, manię, demencję oraz idiotyzm³⁸⁷. Nawiązując do jego koncepcji, angielski lekarz i antropolog, James Cowles Prichard, wprowadził jednostkę chorobową, którą nazwał obłędem moralnym³⁸⁸. Pod koniec XIX w. rozwinęła się tzw. szkoła antropologiczna, której najbardziej znanym przedstawicielem jest Cesare Lombroso. Podstawowym pytaniem, jakie zadał było to, dlaczego jedni ludzie popełnią przestępstwa, a inni nie?³⁸⁹ Coraz większe zain-

³⁸² S. Pużyński, *Choroba psychiczna – problemy z definicją oraz miejscem w diagnostyce i regulacjach prawnych*, „Psychiatria Polska” 2007, nr 3, s. 299–308.

³⁸³ Szerzej: F. Bolechała, *Wspólne drogi psychiatrii i medycyny sądowej – historia i rozwój pojęcia niepoczytalności od czasów antycznych po współczesne*, „Archiwum Medycyny Sądowej i Kryminologii” 2009, nr LIX, s. 300–308.

³⁸⁴ A. Bojarski, *Zasady nauki o poczytaniu*, Kraków 1972.

³⁸⁵ M. Haslam, *Psychiatria*, Poznań 1997, s. 83.

³⁸⁶ S. Ładoś, *Pozycja prawna oskarżonego z zaburzeniami psychicznymi*, Warszawa 2013, s. 53.

³⁸⁷ J. Jaroszyński, *Klasyfikacja zaburzeń, psychicznych*, [w:] *Psychiatria*, S. Dąbrowski (red.), Warszawa 1987, s. 12.

³⁸⁸ J. Widacki, *Początki kryminologii w Polsce...*, op. cit., s. 495 i n.

³⁸⁹ J. Błachut i in., *Kryminologia...*, op. cit., s. 45.

teresowanie sprawcą przestępstwa prowadzi do wyodrębnienia i rozwoju nowej dziedziny nauki – kryminologii.

W 1857 r. francuski psychiatra Benedict Augustin Morel sformułował teorię degeneracji, która polegała na dziedzicznym zwyrodnieniu psychicznym, które było nie tylko przyczyną chorób umysłowych, ale także mogło prowadzić do przestępstwa³⁹⁰. W 1886 r. Richard von Krafft-Ebing, austriacki psychiatra, wydał swe fundamentalne dzieło pt. *Psychopathia sexualis*, poświęcone dewiacjom seksualnym. Jest twórcą m.in. terminów, takich jak *sadyzm*, *masochizm* czy *morderstwo z łubieżności*, do dzisiaj używanych w psychiatrii i kryminologii³⁹¹.

Kryminologia jako nauka zajmująca się badaniem przestępstw i innych zjawisk dewiacyjnych w ich kontekście społecznym, zbieraniem informacji na temat sprawcy i ofiary czynu dewiacyjnego oraz wiedzy o przestępczości jako szczególnym fenomenie jest nauką multidyscyplinarną, która ma istotne związki z innymi dyscyplinami nauki, począwszy od nauk humanistycznych, po nauki ścisłe, które umożliwiają interdyscyplinarne badanie zjawiska przestępczości. Opiera się na osiągnięciach wielu innych nauk m.in. kryminalistyki, prawa karnego, medycyny, procesu karnego, filozofii, socjologii, psychologii, psychiatrii, neurologii, farmacji i innych³⁹².

Z kolei psychiatria sądowa to część medycyny, która łączy psychiatrię i wymiar sprawiedliwości, jest wykorzystywana przez wymiar sprawiedliwości w wielu aspektach stosowania prawa, m.in. w sprawach karnych, dotyczących wykroczeń, w sprawach nieletnich, a także w sprawach cywilnych i rodzinnych. Powstała na potrzeby wymiaru sprawiedliwości, ustala przesłanki, od których prawo karne uzależnia konsekwencje prawne.³⁹³ W praktyce zajmuje się opiniowaniem, wypracowuje kryteria ocen dla orzecznictwa psychiatrycznego. Opiniowanie sądowo-psychiatryczne jest podstawowym zadaniem stanowiącym trzon tej dziedziny. Psychiatria sądowa łączy zagadnienia medyczne z unormowaniami prawnymi³⁹⁴. Jest nauką wyodrębniającą się z psychiatrii klinicznej, to w początkowym okresie była nierozzerwalnie związana z medycyną sądową i przez profesorów tej nauki rozwijana³⁹⁵.

³⁹⁰ J. Aleksandrowicz, J. Bomba, *Filozofia psychiatrii francuskiej*, „Psychoterapia” 2022, nr 1(121), s. 9.

³⁹¹ M.D. Ewell, *Psychopathia Sexualis*, „The American Law Register and Review” 1893, nr 41(3), s. 279–280.

³⁹² Online: <https://encyklopedia.pwn.pl/haslo/kryminologia;3927915.html>, dostęp: 26.05.2023.

³⁹³ P. Gałęcki, K. Eichstaedt, op. cit., s. 1.

³⁹⁴ S. Fudalej, *Rozdział XIV Opiniowanie sądowo-psychiatryczne*, [w:] *Medycyna sądowa dla prawników*, E. Gruza, I. Sołtyzewski (red.), Warszawa 2023.

³⁹⁵ L. Wachholz, *Medycyna sądowa*, Warszawa 1925.

Z przekazów źródłowych wiemy, że pierwsze wzmianki z zakresu psychiatrii sądowej umieścili w XVII w. w swoich podręcznikach z medycyny sądowej Fortunato Fedeli (rok 1602) i Paolo Zacchia (rok 1620), ale realny rozwój psychiatrii kryminalnej rozpoczął się na przełomie XVIII i XIX stulecia³⁹⁶. Autorzy polskich podręczników psychiatrii termin „choroba umysłowa” uwzględniali w tytułach swych dzieł m.in.:

- 1) B. Frydrych: *O chorobach umysłowych* (1845),
- 2) A. Janikowski: *Patologia i terapia chorób umysłowych* (1864),
- 3) J. Rolle: *Choroby umysłowe* (1863, 1864),
- 4) A.M. Rothe: *Psychiatria, czyli nauka o chorobach umysłowych* (1885),
- 5) A. Erlicki: *Wykłady kliniczne o chorobach umysłowych* (1897)³⁹⁷.

Uwieńczeniem dążeń psychiatrów XIX w. zmierzających do uznania zaburzeń psychicznych za przejaw chorób ośrodkowego układu nerowego, a więc za choroby w rozumieniu medycznym, były prace Emil Kraepelina i jego klasyfikacja zaburzeń psychicznych, która spotkała się z dużym uznaniem współczesnych mu psychiatrów. Kraepelin rozbudował psychiatrię do rangi nauki interdyscyplinarnej, wprowadził do niej wątki psychologiczne, na podstawie anatomopatologii czynników przyczynowych stworzył nową klasyfikację zaburzeń psychicznych. Od tego czasu uważamy, że ich przyczyną są czynniki biologiczno-fizjologiczne³⁹⁸.

Wśród pionierów polskiej psychiatrii sądowej niewątpliwie należy wymienić A. Janikowskiego oraz Leona Wachholza. Andrzej Janikowski (1799–1864) był doktorem medycyny i chirurgii, wykładowcą medycyny sądowej, policji lekarskiej i psychiatrii na Uniwersytecie Warszawskim. Założycielem szkoły farmaceutycznej, członkiem Rady Lekarskiej Królestwa Polskiego, a także autorem prac z prawie wszystkich dziedzin medycyny, z psychiatrią włącznie. Przyczyn chorób psychicznych upatrywał w zmianach chorobowych ciała i zachwianiu wolnej woli³⁹⁹. Napisał m.in. kilka prac z zakresu psychiatrii. W 1845 r. wydał pierwszy w naszym kraju podręcznik psychiatrii sądowej *O wątpliwym stanie władz umysłowych*. Publikacja zawiera opis poszczególnych chorób i zaburzeń psychicznych wraz z analizą konkretnych spraw z zakresu opiniowania sądowo-lekarskiego w przypadku wątpliwości co do stanu psychicznego. Głównym celem dochodzeń

³⁹⁶ M. Cieślak i in., *Psychiatria w procesie karnym*, Warszawa 1991.

³⁹⁷ Szerzej: G. Herczyńska, *Twórcy współczesnej psychiatrii. Sylwetki polskich psychiatrów XIX i pierwszej połowy XX wieku*, Warszawa 2021.

³⁹⁸ Online: <https://encyklopedia.pwn.pl/haslo/Kraepelin-Emil;3926874.html>, dostęp: 29.06.2023.

³⁹⁹ G. Herczyńska, op. cit., s. 57.

sądowo-lekarskich w razie wątpliwości stanu zdrowia umysłowego było zbadanie jej wolnej woli tj. władzy rozsądnego wolnego wyboru pomiędzy złem i dobrem. Prawo przyznawało wówczas, że wolną wolę może znieść lub ograniczyć m.in. szczególny stan umysłowy⁴⁰⁰.

Poglądy A. Janikowskiego na psychiatrię były w znacznym stopniu pochodną poglądów Esquirola, który namiętnościom i czynnikom psychicznym przypisywał podstawową rolę w powstawaniu chorób umysłowych. W ujęciu Janikowskiego umysł obejmuje trzy osobne władze: poznawczą, uczuciową i władzę wolnego działania; ta ostatnia jest „wypływem” poprzednich, bowiem wprowadza w czyn „to co w głowie albo sercu się dzieje”⁴⁰¹. W stanie zdrowia panuje harmonia między władzami umysłowymi i organami ciała, w chorobie ta harmonia zanika. Przyczyny zaburzeń psychicznych upatrywał w działaniu na umysł różnych czynników bezpośrednich lub pośrednich, do których zaliczał zmiany chorobowe ciała. Pogląd ten determinował podział chorób psychicznych na choroby sfery poznania, uczucia oraz na umysłowe zniedołężnienie lub pomieszanie. Jeśli „nieład dotyczy wszystkich władz umysłowych” to nazywa się manią; jeśli obłęd jest częściowy – monomanią. Może więc być monomania rozumowana, instynktowna, związana z uczuciem lub namiętnością. Janikowski podjął dyskusję z przeciwnikami teorii monomanii instynktownej i porównał jej odkrycie do odkrycia przez Williama Harveya mechanizmu krążenia krwi⁴⁰².

W *Patologii i terapii chorób umysłowych* powtórzył poglądy dotyczące pojęcia obłąkania. Tu także zaburzenia wolnej woli stanowią główną oznakę choroby psychicznej. W klasyfikacji chorób psychicznych oparł się na nowej wówczas klasyfikacji przyczynowej B. Morela. Główne zadanie lekarza widział w wyjawieniu i usunięciu przyczyn choroby, w zlikwidowaniu istniejących chorób somatycznych. Był zwolennikiem umieszczania chorych w specjalnych zakładach, popierał terapię psychologiczną i cierpliwość, bowiem w wielu przypadkach powstrzymanie się od leczenia jest lepsze niż leczenie bez zastanowienia.

Według Adolfa Rothego, pierwszego historyka psychiatrii, książka Janikowskiego przedstawiała najnowszą wiedzę w tej dziedzinie, odpowiadała ówczesnym wymaganiam i była jedną z najlepiej napisanych ówczesznie po polsku prac psychiatrycznych.

W polskiej medycynie pierwszej połowy XIX w. nie było specjalizacji w dzisiejszym sensie tego słowa. Wyodrębnienie psychiatrii stało się udziałem

⁴⁰⁰ A. Janikowski, *O wątpliwym stanie władz umysłowych*, Warszawa 1845.

⁴⁰¹ A. Janikowski, *O chorobach umysłowych pod względem sądowym*, „Pamiętnik Towarzystwa Lekarskiego Warszawskiego” 1845, t. 13, poszyt 2, s. 157–159.

⁴⁰² A. Janikowski, *O chorobach...*, op. cit., s. 159–166.

następnego, po Janikowskim, pokolenia. Jego prace i książki z psychiatrii, pisane z zamiłowaniem i ze znajomością literatury, zawierały przemyślenia oparte na osobistym doświadczeniu⁴⁰³.

Po jego śmierci wykłady z „Psychjatrii sądowo-lekarskiej” (1893) prowadził Leon Blumenstok-Halban, kierownik Katedry Medycyny Sądowej Uniwersytetu Jagiellońskiego w latach 1881–1895. Był on autorem bardzo wielu publikacji z tego zakresu i jako pierwszy wprowadził polską medycynę i psychiatrię sądową w obieg piśmiennictwa europejskiego. Aktywnie uczestniczył też w powołanej na polecenie Sejmu Komisji dla Oddziału Obląkanych w Szpitalu św. Łazarza w Krakowie⁴⁰⁴.

Jego następca, L. Wachholz był silną i nietuzinkową osobowością, wybitnym dydaktykiem i cenionym uczonym. Psychologiczne i psychopatologiczne wątki w naukowym dorobku profesora przedstawione w nowoczesnych i pionierskich na owe czasy podręcznikach wymagają ciągłej refleksji. Był on wybitnym specjalistą z zakresu kryminalistyki, psychiatrii oraz psychologii sądowej i psychopatologii, a także prekursorem eksperymentalnego podejścia we wszystkich tych dziedzinach.

Jego monografia *Psychopatologia sądowa* stanowiła rozdział w podręczniku *Medycyny sądowej* (Kraków 1899) i w obu wydaniach *Medycyny sądowej* (Kraków 1919 i 1920). Opracował podręcznik psychopatologii sądowej stanowiący uzupełnienie II wydania *Medycyny sądowej*.

Część ogólna ważna przede wszystkim dla praktyków prawa (sędziów, oskarżycieli, obrońców) poświęcona została zagadnieniom dotyczącym życia umysłowego w stanie zdrowia i choroby, istocie pojęcia choroby umysłowej, stosunkowi choroby do przestępstwa, część szczegółowa natomiast objawom chorób umysłowych na podstawie najnowszych zdobyczy naukowych. Był to pierwszy podręcznik psychopatologii sądowej stworzony na potrzeby uczniów, lekarzy, sędziów, oskarżycieli.

Jego wykład habilitacyjny, który miał miejsce w 1894 r. nosił tytuł *Stosunek antropologii kryminalnej do obłąkania moralnego*, był tematem z pogranicza kryminologii i psychopatologii sądowej. Stał się on autorem pierwszego na ziemiach polskich tak obszernego opracowania tematu, a mianowicie wydanego w roku 1923 podręcznika zawierającego 325 stron, pod tytułem: *Psychopatologia sądowa na podstawie ustaw obowiązujących w Rzeczypospolitej Polskiej*. Wśród opracowań autorstwa L. Wachholza, które na trwałe zapisały się w historii polskiej medycyny trzeba wymienić *Psychopatologię sądową* oraz wydaną w 1924 r., wspólnie z Janem Stanisławem Olbrychtem *Medycynę kryminalną*. L. Wachholz stworzył pierwszą tak znaczącą szkołę medycyny sądowej. Kontynuatorem myśli Wachholza był jego

⁴⁰³ G. Herczyńska, op. cit., s. 59.

⁴⁰⁴ L. Wachholz, *Psychopatologia sądowa*, Warszawa 1923.

uczeń, J.S. Olbrycht, wieloletni kierownik Katedry Medycyny Sądowej UJ, który w 1953 r. opublikował pracę na temat patologicznego upojenia alkoholowego⁴⁰⁵.

Opiniowaniem sądowo-psychiatrycznym na potrzeby postępowań sądowych do pierwszej połowy minionego wieku zajmowali się często specjaliści medycyny sądowej, na czele z wybitnymi profesorami, kierownikami katedr uniwersyteckich Leon Wachholz, Jan S. Olbrycht, Witold Grzywo-Dąbrowski czy Bolesław Popielski⁴⁰⁶.

Wąskie ramy niniejszego opracowania pozwalają jedynie na zasygnalizowanie wspólnej drogi kryminologii i psychiatrii sądowej. Podsumowując, wskazać należy, że kryminologia jest zarówno nauką teoretyczną, jak i stosowaną, skutecznie wspiera praktykę, korzysta z dorobku wielu nauk, rozwijając je i wspierając. Psychiatria jako jedna z podstawowych specjalizacji w medycynie zajmuje się badaniem, zapobieganiem i leczeniem zaburzeń psychicznych i chorób o podłożu psychicznym. Bada ich genezę biologiczną, psychologiczną, rodzinno-genetyczną, społeczną i konstytucjonalną⁴⁰⁷. Odgrywa ogromne znaczenie, zwłaszcza w ustalaniu stanu psychicznego sprawcy w czasie czynu w aspekcie jego poczytalności, jej braku lub ograniczenia w stopniu znacznym. Kryminologia i psychiatria sądowa mają wspólne związki historyczne oraz wspólne zainteresowania. Na przestrzeni dziejów dostrzegano silny wpływ choroby psychicznej na postępowanie człowieka, co prowadziło do uznania potrzeby, a wręcz konieczności szczególnego, odmiennego traktowania przez prawo osób znajdujących się w takim stanie i dopuszczających się z tego powodu złamania obowiązujących reguł, zasad czy norm współżycia społecznego. Przełom XIX i XX wieku przyniósł falę nowych kodyfikacji prawa karnego oraz dyskusje prawników i psychiatrów, które doprowadziły do stopniowego rozpowszechniania się i ustawowego normowania niepoczytalności i poczytalności ograniczonej jako okoliczności wyłączającej winę oraz okoliczności umniejszającej winę. Poglądy A. Janikowskiego i L. Wachholza miały ogromne znaczenie dla rozwoju polskiej kryminologii. Analiza przesłanek psychiatrycznych i psychologicznych niepoczytalności wywarła wpływ na kryminologię, prawo karne, proces karny w kontekście przyczyn dopuszczania się przez sprawcę czynu zabronionego, odpowiedzialności karnej za czyn popełniony w warunkach niepoczytalności, poczytalności ograniczonej w stopniu znacznym czy w stanie nietrzeźwości lub odurzenia.

⁴⁰⁵ F. Bolechała, J.K. Gierowski, *Stara miłość nie rdzewieje – bliskie spotkania medycyny sądowej i psychologii śledczej w procesie profilowania*, [w:] *XIV Zjazd Naukowy Polskiego Towarzystwa Medycyny Sądowej i Kryminologii*, Szczecin, 27–29 wrzesień 2007.

⁴⁰⁶ Ibidem.

⁴⁰⁷ W. Filipkowski, E.M. Guzik-Makaruk, *Relacje kryminologii z innymi naukami*, [w:] *Kryminologia...*, E.W. Pływaczewski i in., op. cit., Warszawa 2019.

Bibliografia

- Błachut J., Gaberle A., Krajewski K., *Kryminologia*, Gdańsk 2007.
- Bojarski A., *Zasady nauki o poczytaniu*, Kraków 1872.
- Bolechała F., *Medyczo-sądowa analiza zabójstw dokonanych przez sprawców niepoczytalnych*, niepublikowana rozprawa doktorska obroniona na Uniwersytecie Jagiellońskim, Wydział Lekarski, Kraków 2010.
- Bolechała F., *Wspólne drogi psychiatrii i medycyny sądowej – historia i rozwój pojęcia niepoczytalności od czasów antycznych po współczesne*, „Archiwum Medycyny Sądowej i Kryminologii” 2009, nr LIX.
- Cieślak M., Spett K., Szymusik A., Wolter W., *Psychiatria w procesie karnym*. Warszawa 1991.
- Domosławski Z., *Wprowadzenie do medycyny*, Jelenia Góra 2007.
- Gałecki P., Eichstaedt K., *Psychiatria sądowa*, Warszawa 2022.
- Gruga E., Sołtyszewski I. (red.), *Medycyna sądowa dla prawników*, Warszawa 2023.
- Haslam M., *Psychiatria*, Poznań 1997.
- Herczyńska G., *Twórcy współczesnej psychiatrii. Sylwetki polskich psychiatrów XIX i pierwszej połowy XX wieku*, Warszawa 2021.
- Janikowski A., *O chorobach umysłowych pod względem sądowym*, „Pamiętnik Towarzystwa Lekarskiego Warszawskiego” 1845, t. 13, poszyt 2.
- Janikowski A., *O wątpliwym stanie władz umysłowych*, Warszawa 1845.
- Jaroszyński J., *Klasyfikacja zaburzeń, psychicznych*, [w:] *Psychiatria*, S. Dąbrowski (red.), Warszawa 1987.
- Ładoś S., *Pozycja prawna oskarżonego z zaburzeniami psychicznymi*, Warszawa 2013.
- Mozgawa M. (red.), *Kodeks karny. Komentarz aktualizowany*, LEX/el. 2023.
- Pływaczewski E.W. i in., *Kryminologia. Stan i perspektywy rozwoju*, Warszawa 2019.
- Pużyński S., *Choroba psychiczna – problemy z definicją oraz miejscem w diagnostyce i regulacjach prawnych*, „Psychiatria Polska” 2007, nr 3.
- Wachholz L., *Psychopatologia sądowa*, Warszawa 1923.
- Widacki J., *Początki kryminologii w Polsce. Od ery prepozytywistycznej do pełnego pozytywizmu*, „Krakowskie Studia z Historii Państwa i Prawa” 2020, nr 3(4).

Tytuł

Wspólna droga kryminologii i psychiatrii sądowej Kilka uwag

Streszczenie

Kryminologia i psychiatria sądowa to dyscypliny, które nie są od siebie odległe, mają wspólne związki historyczne oraz zainteresowania. Celem niniejszej publikacji jest przedstawienie wybranych sylwetek i poglądów wybitnych uczonych, którzy kształtowali

polską naukę kryminologii, zajmując się zagadnieniami z zakresu medycyny sądowej, a także psychiatrii sądowej. Ocena stanu zdrowia psychicznego sprawcy jest kwestą niezwykle ważną, bowiem niepoczytalność jest przesłanką wyłączającą winę sprawcy.

Słowa kluczowe

kryminologia, psychiatria sądowa, medycyna sądowa, zaburzenie psychiczne, niepoczytalność

Title**Common path of forensic psychiatry and criminology
– some remarks****Summary**

Criminology and forensic psychiatry are disciplines that are not distant from each other, have common historical relationships and interests. The aim of this publication is to present selected profiles and views of eminent scholars who shaped the Polish science of criminology by dealing with issues in the field of forensic medicine and forensic psychiatry. Assessment of the mental health of the perpetrator is an extremely important issue because insanity is a prerequisite excluding the perpetrator's guilt.

Keywords

criminology, forensic psychiatry, forensic medicine, mental disorder, insanity

ROZDZIAŁ 11

JAN SEHN – ŁOWCA NAZISTOWSKICH NIEMIECKICH ZBRODNIARZY WOJENNYCH Z OKRESU II WOJNY ŚWIATOWEJ

Wprowadzenie

Historia polskiej myśli kryminologicznej w XX wieku rozpoczyna się niewątpliwie od postaci Rafała Lemkina⁴⁰⁸ i jego działalności na rzecz wprowadzenia do międzynarodowego prawa karnego pojęcia ludobójstwa. Natomiast równie zasłużonym na tej niwie jest drugi wybitny polski prawnik Jan Sehn – niezłomny tzw. łowca nazistów⁴⁰⁹. Zatem polscy karniści, a ściślej mówiąc, kryminolodzy na trwałe zapisałi się na kartach nie tylko polskiej czy europejskiej, ale także światowej kryminologii⁴¹⁰.

---

⁴⁰⁸ Rafał Lemkin (ur. 24 czerwca 1900 r. w miejscowości Bezwodna, w ujeździe wołkowyskim guberni grodzieńskiej, zm. 28 sierpnia 1959 r. w Nowym Jorku) – polski i amerykański prawnik karnista pochodzenia żydowskiego, twórca pojęcia „ludobójstwo” i projektu *konwencji w sprawie zapobiegania i karania zbrodni ludobójstwa*, podpisanej 9 grudnia 1948 r., nazywanej „Konwencją Lemkina”. Zob. A. Bieńczyk-Missala, *Raphael Lemkin’s Legacy in International Law*, [w:] *The Concept of Genocide in International Criminal Law. Developments After Lemkin*, M. Odello, P. Łubiński (red.), Routledge 2020; M. Kornat, *Rafał Lemkin (1900–1959). Studium biograficzne*, „Zeszyty Historyczne” 2004, nr 147, s. 107–157.

⁴⁰⁹ F. Gańczak, *Jan Sehn. Tropiciel nazistów*, Wołowiec 2020.

⁴¹⁰ Centrum Szymona Wiesenthala (ang. *Simon Wiesenthal Center*) – założone w 1977 r., międzynarodowa agencja żydowska z siedzibą w Los Angeles, służąca ochronie praw człowieka

Przytoczeni powyżej uczeni poświęcili swoje życie zawodowe sprawiedliwości i prawdzie, odkrywając opinii publicznej niebywały ogrom zbrodni wojennych. Sprawcy owych zbrodni wykorzystywali wszelkie możliwe narzędzia i środki, aby w obozach śmierci i innych tego typu ośrodkach odosobnienia⁴¹¹, w sposób wręcz metodycznie zaplanowany i zarządzany dokonali zagłady milionów ludzkich istnień kobiet, mężczyzn, dzieci i starców. Zazwyczaj odbywało się to poza jakimikolwiek emocjami, ale z perfekcyjnie przygotowanym planem zagłady, czyli ludobójstwa, celem realizacji niebywałej czystki etnicznej, aby „oczyścić” pole dla tzw. wyższej – aryjskiej rasy panów.

Zagłada dotyczyła głównie ludności cywilnej, a zadane rany (zarówno fizyczne, jak i psychiczne) nadal są odczuwalne, a nawet dziedziczone⁴¹²; przekładając się na naturalny ludzkiej naturze odwet i zemstę.

Głównym celem niniejszego artykułu jest przybliżenie sylwetki Jana Sehna, a szczególnie jego działalności zawodowej jako sędziego, prokuratora i strażnika skrupulatnego przestrzegania międzynarodowego prawa karnego i jego procedur z niebywałym poszanowaniem praw oskarżonego i nienaganną etyką zawodową.

---

i zachowaniu pamięci o Holokauście. Zadaniem centrum jest także wzmacnianie tolerancji społecznej poprzez edukację. Wśród tematów, jakimi zajmuje się Centrum znajdują się problemy związane z rasizmem, antysemityzmem, ludobójstwem, działaniem przeciwko ludności oraz terroryzmem. Jest ono akredytowane jako organizacja pozarządowa przy Organizacji Narodów Zjednoczonych oraz UNESCO. Siedziba Główna Centrum Szymona Wiesenthala znajduje się w Los Angeles, pozostałe siedziby mają swoją lokalizację w Nowym Jorku, Toronto, Miami, Jerozolimie, Paryżu, Buenos Aires. W zasobach Centrum znajduje się Archiwum, Biblioteka i Muzeum Tolerancji, w którym znajduje się ponad 50 000 pozycji książkowych i dokumentów. Centrum regularnie publikuje raporty dotyczące realizacji i wypełniania zadań stawianych przez Centrum odnośnie do terroryzmu, Bliskiego Wschodu, antysemityzmu, Holokaustu, Internetu i grup ekstremistycznych. Centrum zostało nadane imię Szymona Wiesenthala, żydowskiego działacza, tropiciela zbrodniarzy nazistowskich, inżyniera architekta. Online: <https://www.wiesenthal.com/about/about-simon-wiesenthal/>, dostęp: 9.06.2023.

⁴¹¹ M. Ickiewicz-Sawicka, *Akty zbiorowej przemocy na Bałkanach Zachodnich w Chorwacji i Kosowie (wybrane przykłady)*, „Kultura i społeczeństwo” 2023, nr 1, s. 109–122.

⁴¹² Trauma wielopokoleniowa to negatywne konsekwencje dla zdrowia psychicznego (czyli np. większa wrażliwość na stres, częściej występujące objawy zaburzeń lękowych czy depresyjnych) zaobserwowano u dzieci, a nawet wnuków osób, które doświadczyły przemocy, konfliktów zbrojnych czy ludobójstwa. Pionierskie badania dotyczące tego zjawiska od wielu lat podejmuje profesor Rachel Yehuda z Mount Sinai School of Medicine w Nowym Jorku. Pierwotnie prowadzone na potomkach ofiar Holocaustu, a później innych? osób, ujawniły, że wpływ traumatycznych zdarzeń uwidacznia się w kolejnych pokoleniach już stosunkowo wcześnie w rozwoju. Zob. online: <https://oko.press/epigenetyka-czy-dziedziczymy-traumy-po-poprzednich-generacjach-sprawdzamy>, dostęp: 8.06.2023.

Jan Sehn – krótka zawodowa biografia

Jan Sehn pochodził z niemieckiej rodziny, która przybyła do Galicji w ramach tzw. kolonizacji józefińskiej. W latach 1933–1937 był aplikantem sądowym w Sądzie Okręgowym w Krakowie, a od 1937 do 1939 r. asesorem sądowym, pełniącym funkcje sędziego śledczego⁴¹³. Następnie w latach 1945–1947 był sędzią śledczym Sądu Okręgowego w Krakowie, a od 1947 do 1949 sędzią Sądu Apelacyjnego w Krakowie. W 1950 r. został wiceprokuratorem Prokuratury Okręgowej w Krakowie, a od 1 stycznia 1951 r. wrócił na stanowisko sędziego Sądu Wojewódzkiego w Krakowie, które sprawował do 1952 r.

Następnie od 1949 pracował jako nauczyciel akademicki – doktor prawa na Wydziale Prawa i Administracji Uniwersytetu Jagiellońskiego, a od 1961 profesor nadzwyczajny UJ oraz pełnomocnik ministra sprawiedliwości do ścigania zbrodniarzy hitlerowskich⁴¹⁴.

W końcu J. Sehn prowadził w latach 1945–1946 z pełnomocnictwa Komisji Badania Zbrodni Hitlerowskich, oględziny na terenie obozu Auschwitz-Birkenau⁴¹⁵. Oprócz tego był też m.in. wykładowcą akademickim i wieloletnim dyrektorem Instytutu Ekspertyz Sądowych w Krakowie⁴¹⁶.

---

⁴¹³ P. Żukowski, *Profesorowie Wydziału Prawa Uniwersytetu Jagiellońskiego*, t. II, Kraków 2014, s. 460.

⁴¹⁴ M. Gwóźdź-Palokat, *Jan Sehn – humanitarny tropiciel nazistowskich zbrodniarzy*, online: <https://www.polskieradio.pl/8/6479/Artykul/2451891,Jan-Sehn-Sedzia-sledczy-Komisji-Badania-Zbrodni-Niemieckich>, dostęp: 9.06.2023.

⁴¹⁵ Ibidem.

⁴¹⁶ Instytut Ekspertyz Sądowych im. prof. dra Jana Sehna w Krakowie jest wiodącą instytucją zajmującą się opiniowaniem dla potrzeb wymiaru sprawiedliwości prowadzeniem badań naukowych i prac badawczo-rozwojowych oraz szkoleń z zakresu nauk sądowych. Instytut Ekspertyz Sądowych został utworzony w 1929 r. W 1948 r. uznany został, obok 21 innych instytucji, za samodzielną placówkę naukowo-badawczą. Do 31 marca 2009 roku posiadał status jednostki naukowo-badawczej działającej na podstawie ustawy z dnia 25 lipca 1985 r. o jednostkach badawczo-rozwojowych. Od 1 kwietnia 2009 roku Instytut działa jako państwowa jednostka budżetowa podległa Ministerstwu Sprawiedliwości. Zob. Rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z dnia 25 listopada 1929 r. „o utworzeniu Instytutu ekspertyz sądowych” (Dz. Urz. Min. Sprawiedl. 1929, nr 23, poz. 19); Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 27 lipca 1948 r. w sprawie ustalenia wykazu samodzielnych placówek naukowo-badawczych (Dz.U. 1948, nr 37, poz. 267, z późn. zm.); Zarządzenie Ministra Sprawiedliwości z dnia 28 marca 1986 roku (Dz. Urz. Min. Sprawiedl. 1986, nr 2, poz. 10, ze zmianami ogłoszonymi w Dz. Urz. Min. Sprawiedl. 1992, nr 4, poz. 22); Zarządzenia Ministra Sprawiedliwości z dnia 10 marca 2009 r. w sprawie utworzenia Instytutu Ekspertyz Sądowych im. prof. dra Jana Sehna w Krakowie (Dz. Urz. Min. Sprawiedl. 2009, nr 3, poz. 12).

Czynności przygotowawcze procesu Rudolfa Hoessa

Armia Czerwona wkroczyła na teren opisywanego obozu pod koniec stycznia 1945 roku. Dwa miesiące później swoją pracę rozpoczyna Komisja dla Badania Zbrodni Niemiecko-Hitlerowskich w Oświęcimiu. W jej skład wchodzi nie tylko eksperci, ale też politycy czy przedstawiciele świata kultury, jak np. pisarka Zofia Nałkowska⁴¹⁷. Choć początkowo w tym gronie nie było J. Sehna, to jednak szczególnie interesował się tematem. J. Sehn po rozmowie z przedstawicielem ministerstwa sprawiedliwości, apeluje o zachowanie urządzeń obozowych Auschwitz jako dowodów winy. Profesor J. Sehn przystępuje do pracy w kwietniu 1945 r., a od maja 1945 r. Profesor regularnie odwiedzał Oświęcim i wielokrotnie badał teren byłego obozu, zabezpieczając dowody pod postacią przesłuchania świadków (byłych ocalałych więźniów)⁴¹⁸.

Dowody były gromadzone na terenie całego obozu, nie wyłączając penetracji śmietników czy obozowych ustępów. Poszukiwanie dowodów utrudniał fakt, że w 1945 roku teren byłego niemieckiego nazistowskiego obozu koncentracyjnego zagłady Auschwitz-Birkenau, znajdował się pod kontrolą sowieckich władz wojskowych, które z definicji ograniczały Komisji poruszanie się po terenie, a przez pewien czas istniał nawet zakaz, ponieważ strona radziecka, utworzyła w tym miejscu dwa przejściowe obozy dla niemieckich jeńców wojennych⁴¹⁹.

J. Sehn, ściganiem hitlerowskich zbrodni zajął się jeszcze przed kapitulacją III Rzeszy⁴²⁰. Natomiast na początku 1946 roku, w ramach tzw. polskiej misji wojskowej do badania niemieckich zbrodni wojennych, J. Sehn udał się do ame-

⁴¹⁷ *Medaliony* – cykl ośmiu opowiadań Zofii Nałkowskiej wydany w 1946 w Warszawie przez Spółdzielnię Wydawniczą „Czytelnik”, opisujących losy ludzi, którzy przeżyli prześladowania hitlerowskie. Materiały do cyklu Nałkowska zebrała, pracując w Głównej Komisji Badania Zbrodni Niemieckich w Polsce. A. Morawiec, *O „Medalionach” Zofii Nałkowskiej. Dopowiedzenia (w związku z ich genezą)*, [w:] *Archiwa i bruliony pisarzy. Odkrywanie*, M. Prussak i in. (red.), Warszawa 2017, s. 157–189.

⁴¹⁸ Ibidem.

⁴¹⁹ Ibidem.

⁴²⁰ W lutym i marcu 1945 r. Prokuratura Pierwszego Frontu Ukraińskiego działająca pod nadzorem Nadzwyczajnej Radzieckiej Komisji Państwowej do Badania Zbrodni Niemiecko-Faszystowskich Agresorów, prowadziła prace, których celem było zabezpieczanie i badanie dowodów zbrodni popełnionych przez Niemców w KL Auschwitz. Od kwietnia podobne prace prowadziła Komisja dla Badania Zbrodni Niemiecko-Hitlerowskich w Oświęcimiu (a później Okręgowa Komisja Badania Zbrodni Niemieckich w Krakowie), online: <https://www.auschwitz.org/muzeum/historia-muzeum/od-wyzwolenia-do-powstania-muzeum/prace-komisji-dla-badania-zbrodni-nazistow/>, dostęp: 11.06.2023.

rykańskiej strefy okupacyjnej Niemiec⁴²¹. Wówczas zarówno Amerykanie, jak i Brytyjczycy prowadzili już procedurę identyfikacji zbrodniarzy wojennych i przekazywali podejrzanych polskiej stronie.

Prof. J. Sehn z wyjątkowym zaangażowaniem włączył się w ściganie zbrodni nazistowskich pomimo tego, że nie doświadczył bezpośrednich represji. Niektórzy są zdania, że miało na to wpływ jego niemieckie pochodzenie, ponieważ J. Sehn w rzeczywistości posiadał niemieckie korzenie i był potomkiem kolonistów osiadłych w Galicji. W związku z tym posługiwał się tym językiem w zaawansowanym zakresie i sam (bez językowej bariery) przesłuchiwał niemieckich więźniów. Tego typu umiejętność skracала dystans i otwierała drogi do rozmówców. W związku z tym przesłuchania nie były nagrywane, a zachowane protokoły były sporządzane w języku polskim⁴²².

To właśnie J. Sehn wraz z S. Batawią, nakłonili komendanta Auschwitz Rudolfa Hoessa do spisania w więziennej celi wspomnień. J. Sehn przesłuchiwał go kilkanaście razy i choć R. Hoess miał możliwość odmówienia wyjaśnień, to postanowił współpracować w polskim wymiarze sprawiedliwości. Ponadto przesłuchania R. Hoessa odbywały się w gabinecie Profesora J. Sehna, a nie w więzieniu przy ul. Montelupich w Krakowie, gdzie wówczas przebywał oskarżony zbrodniarz wojenny⁴²³. Podczas przesłuchań Profesor wykazywał niezwykle humanitaryzm wobec osadzonych, ale w zasadniczych kwestiach był bezkompromisowy.

Biegła znajomość j. niemieckiego ułatwiła J. Sehnowi współpracę z prokuratorami w RFN. Pierwszy roboczy wyjazd został zrealizowany już w 1946 r. i był początkiem późniejszej bardzo harmonijnej współpracy z niemieckimi prokuratorami przy przygotowywaniu tzw. procesów frankfurckich (dwa z nich w latach 1963–1965 były bezpośrednio związane z działalnością polskiego profesora)⁴²⁴.

---

⁴²¹ *Dokumenty konferencji szefów rządów trzech wielkich mocarstw*, Warszawa 1970, s. 474. Fragment konferencji prasowej Waltera Ulbrichta, 15.06.1961 r. Cytat za: J. Trenkner, *Jak zbudowano mur*, „Tygodnik Powszechny” z 16.08.2011 r., online: <https://www.tygodnikpowszechny.pl/jak-zbudowano-mur-139827>, dostęp: 9.06.2023.

⁴²² J. Sehn, *Wspomnienia Rudolfa Hoessa komendanta obozu oświęcimskiego*, Warszawa 1960.

⁴²³ Ibidem.

⁴²⁴ Proces załogi obozu Auschwitz-Birkenau, odbywający się we Frankfurcie nad Menem od grudnia 1963 r. do sierpnia 1965 r. Po raz pierwszy zachodni niemiecka opinia publiczna została z taką intensywnością i ostrością skonfrontowana z obozami koncentracyjnymi i mordowaniem Żydów. W trakcie ponad 180 posiedzeń sądu, zeznawało trzystu kilkudziesięciu świadków, w tym ponad dwustu więźniów Auschwitz. Bezprecedensowy zasięg miały też działania prokuratury, która stworzyła listę podejrzanych składającą się z 800 nazwisk. Akt oskarżenia objął 24 osoby, przed sądem stanęły 22 osoby. Online: <https://histmag.org/Proces-frankfurcki-czyli-jak-Niemcy-rzliczali-zbrodniarzy-z-Auschwitz-Birkenau-22442>, dostęp: 10.06.2023.

Prof. J. Sehn, zmarł nagle 12 grudnia 1965 r. we Frankfurcie nad Menem w trakcie jednej ze swych misji związanych z prowadzonymi śledztwami w ramach działalności w Komisji Badania Zbrodni Hitlerowskich. Został pochowany na Cmentarzu Rakowickim w Krakowie. W 1966 r. Instytut Ekspertyz Sądowych przyjął imię prof. Jana Sehna⁴²⁵.

Proces Rudolfa Hoessa – case study

W dniu 11 marca 1947 r. w Warszawie rozpoczął się proces pierwszego komendanta KL Auschwitz – Rudolfa Hoessa. Była to już czwarta rozprawa przed Najwyższym Trybunałem Narodowym (wcześniej NTN sędził Arthura Greisera⁴²⁶, Amona Goetha⁴²⁷, a także tzw. „katów Warszawy”), dotycząca osądzenia zbrodniarzy wojennych. Do zorganizowania procesu pretendowały również Katowice i Kraków, ale ze względu na ogromne zainteresowanie opinii publicznej wybrano właśnie Warszawę, a konkretnie budynek Związku Nauczycielstwa Polskiego, gdzie już wcześniej odbył się proces wspomnianych tzw. „katów Warszawy” (między innymi z Ludwika Fischera)⁴²⁸.

Z protokołu przesłuchań R. Hoessa ze stycznia 1947 r. jednoznacznie wynika, że komendant Auschwitz doznał autentycznego nawrócenia i swoistej epifanii, pisząc w notatkach: „czy istnieje Opatrzność, a jeśli tak, to jak to jest możliwe, że takie rzeczy dzieć się mogą”. Jednocześnie zaś zaznaczał, że był obecny „zarówno przy odbieraniu nadchodzących transportów, jak i przy gazowaniu

---

⁴²⁵ J.W. Tkaczyński (red.), *Pro Memoria III. Profesorowie Uniwersytetu Jagiellońskiego spoczywający na cmentarzach Krakowa 1803–2017*, Kraków 2018, s. 252.

⁴²⁶ Arthur Greiser – niemiecki zbrodniarz wojenny, Namiestnik Rzeszy w Kraju Warty. Skazany na karę śmierci w lipcu 1946 roku, gdzie na stoku poznańskiej cytadeli, odbyła się jego publiczna egzekucja. „Przestępstwa jego są natury politycznej. Brak powodu, aby odmówić Greiserowi oszczędzenia mu śmierci hańbiącej” – głosiło uzasadnienie Najwyższego Trybunału Narodowego: <https://histmag.org/Egzekucja-Arthura-Greisera-namiestnika-Kraju-Warty-19804>, dostęp: 10.06.2023; A. Pawlicki, *Procesy osób oskarżonych o popełnienie zbrodni niemieckich w Kraju Warty przed polskimi sądami specjalnymi w latach 1945–1946*, t. 1, Warszawa 2019.

⁴²⁷ Amon Leopold Goeth – austriacki zbrodniarz wojenny, Hauptsturmführer SS Nr 43673, Nr NSDAP 510 764, w czasie II wojny światowej m.in. komendant obozu koncentracyjnego Płaszów oraz likwidator gett żydowskich w Krakowie i Tarnowie, Zob. A. Czerkawski, M. Dunin-Wąsowicz, *Płaszów*, Warszawa 1967.

⁴²⁸ Ludwig Fischer – niemiecki zbrodniarz nazistowski, gubernator dystryktu warszawskiego Generalnego Gubernatorstwa przez cały okres okupacji Polski przez III Rzeszę. Zob. W. Bartoszewski i in., *Kronika wydarzeń w Warszawie 1939–1949*, Warszawa 1970, s. 29.

w komorach gazowych i paleniu zwłok⁴²⁹. Zaznaczył, przy tym, że chciał „służyć przykładem” swoim podwładnym, z drugiej strony zaś R. Hoess dochodzi do przekonania, że „obrał błędną drogę” i stał się „współwinnym”⁴³⁰.

W kwietniu tego samego roku wykonano na nim karę śmierci. R. Hoess został powieszony na terenie obozu, którym zarządzał przez trzy lata jako komendant. W liście pożegnalnym do żony napisał: „Dopiero tu, w polskich więzieniach, poznałem, co to jest człowieczeństwo. Mnie, który jako komendant Oświęcimia sprawilem narodowi polskiemu tyle bólu i wyrządziłem tyle szkód (...), okazywano ludzką wyrozumiałość, co mnie bardzo głęboko zawstydzalo”⁴³¹.

Podstawą prawną, na której opierał się proces R. Hoessa stanowił art. 1 pkt a dekretu PKWN z 31 sierpnia 1944 roku, w następującym brzmieniu:

„Art. 1. Kto, działając na rękę władzy okupacyjnej niemieckiej:
a) brał lub bierze udział w dokonywaniu zabójstw osób spośród ludności cywilnej lub jeńców wojennych, w znęcaniu się nad nimi albo ich prześladowaniu,
(...) podlega karze śmierci”⁴³².

Proces został drobiazgowo przygotowany, a wstęp do sali sądowej podlegał rygorystycznej kontroli. Natomiast zagranicznym obserwatorom zapewniono pełną możliwość śledzenia przebiegu rozprawy dzięki symultanicznemu tłumaczeniu na język angielski, język francuski, język rosyjski i język niemiecki. Rozprawę prowadził sędzia Sądu Najwyższego dr Alfred Eimer. Zebrana dokumentacja pozwoliła oskarżycielom udowodnić, że R. Hoess odpowiadał za stworzenie i funkcjonowanie obozu zagłady oraz za śmierć setek tysięcy więźniów. Proces zakończył się 2 kwietnia 1948 roku, a werdykt brzmiał: kara śmierci.

Zachowane dokumenty i relacje potwierdzają, że R. Hoess był świadomy kary i absolutnie zgadzał się z orzeczonym wyrokiem. 16 kwietnia 1947 roku został przewieziony na teren byłego KL Auschwitz i o godz. 10:05 wyrok wykonano przez powieszenie.

---

⁴²⁹ R. Kotarba, *Dziennik Hansa Franka i okoliczności jego pozyskania przez Polskę w roku 1946*, „Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska. Sectio F” 2005, vol. LX, s. 285–287.

⁴³⁰ Ibidem.

⁴³¹ Ibidem.

⁴³² Dekret Polskiego Komitetu Wyzwolenia Narodowego z dnia 31 sierpnia 1944 r. o wymiarze kary dla faszystowsko-hitlerowskich zbrodniarzy winnych zabójstw i znęcania się nad ludnością cywilną i jeńcami oraz dla zdrajców Narodu Polskiego (Dz.U. 1944, nr 4 poz. 16).

Zakończenie

Powyższe rozważania bezapelacyjnie dowodzą, że historyczna polska myśl kryminologiczna posiada swoich wyjątkowo wybitnych założycieli (Rafał Lemkin, a przede wszystkim Jan Sehn). Ci polscy uczeni zapisali się złotymi zgłoskami w polskiej kryminologii, ale ich dokonania i zasługi zostały docenione nie tylko w kraju, ale także poza granicami. Zatem potwierdza to, że zbrodnia ludobójstwa, którą Winston Churchill określił „zbrodnią bez imienia” powinna być zawsze zdiagnozowana, opisana i sprawiedliwie osądzona i tę misję rzetelnie, sprawiedliwie; z niebywałą klasą i kulturą osobistą wypełnił Profesor Jan Sehn.

Bibliografia

- Bartoszewski W., Brzeziński B., Moczulski L., *Kronika wydarzeń w Warszawie 1939–1949*, Warszawa 1970.
- Bieńczyk-Missala A., *Raphael Lemkin's Legacy in International Law*, [w:] *The Concept of Genocide in International Criminal Law. Developments After Lemkin*, M. Odello, P. Łubiński (red.), Routledge 2020.
- Czerkawski A., Dunin-Wąsowicz M., *Płaszów*, Warszawa 1967.
- Gańczak F., *Jan Sehn. Tropiciele nazistów*, Wołowiec 2020.
- Ickiewicz-Sawicka M., *Akty zbiorowej przemocy na Bałkanach Zachodnich w Chorwacji i Kosowie (wybrane przykłady)*, „Kultura i Społeczeństwo” 2023, nr 1.
- Kornat M., *Rafał Lemkin (1900–1959), Studium biograficzne*, „Zeszyty Historyczne” 2004, nr 147.
- Kotarba R., *Dziennik Hansa Franka i okoliczności jego pozyskania przez Polskę w roku 1946*, „Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska. Sectio F” 2005, vol. LX.
- Morawiec A., *O „Medalionach” Zofii Nałkowskiej. Dopowiedzenia (w związku z ich genezą)*, [w:] *Archiwa i bruliony pisarzy. Odkrywanie*, M. Prussak, P. Bem, Ł. Cybulski (red.), Warszawa 2017.
- Pawlicki A., *Procesy osób oskarżonych o popełnienie zbrodni niemieckich w Kraju Warty przed polskimi sądami specjalnymi w latach 1945–1946*, t. 1, Warszawa 2019.
- Sehn J., *Wspomnienia Rudolfa Hoessa komendanta obozu oświęcimskiego*, Warszawa 1960.
- Tkaczyński J.W. (red.), *Pro Memoria III. Profesorowie Uniwersytetu Jagiellońskiego spoczywający na cmentarzach Krakowa 1803–2017*, Kraków 2018.
- Żukowski P., *Profesorowie Wydziału Prawa Uniwersytetu Jagiellońskiego*, t. II, Kraków 2014.

Tytuł

Jan Sehn – łowca nazistowskich niemieckich zbrodniarzy wojennych z okresu II wojny światowej

Streszczenie

Głównym celem artykułu jest ukazanie postaci Profesora Jana Sehna, a szczególnie jego działalności dotyczącej ścigania niemieckich nazistowskich zbrodniarzy wojennych. Jan Sehn prowadził dochodzenie, gromadził dowody i czynnie uczestniczył w procesie komendanta obozu zagłady Auschwitz – Rudolfa Hoessa. Tekst składa się z trzech zasadniczych części. Pierwsza z nich ukazuje krótką zawodową biografię Jana Sehna, druga opisuje pozyskiwanie dowodów, sposób przesłuchiwanie świadków, współpracę z aliancami, trzecia zaś podaje informację o przebiegu procesu Rudolfa Hoessa i wykonania wyroku. Tekst zawiera wstęp, zakończenie i wykaz bibliografii (źródła konwencjonalne i internetowe).

Słowa kluczowe

Jan Sehn, międzynarodowe prawo karne, zbrodnie wojenne, proces karny, Auschwitz, nazizm

Title

Jan Sehn – hunter of Nazi German war criminals from World War II

Summary

The main purpose of the article is to show the figure of Professor Jan Sehn, and especially his activities regarding the prosecution of German Nazi war criminals. Jan Sehn conducted the investigation, collected evidence and actively participated in the trial of the commandant of the Auschwitz extermination camp, Rudolf Hoess. The text consists of three main parts. The first of them shows a short professional biography of Jan Sehn, the second describes the acquisition of evidence, the method of interrogating witnesses, cooperation with the Allies, and the third provides information about the course of the trial of Rudolf Hoess and the execution of the sentence. The text includes an introduction, conclusion and a list of bibliographies (conventional and Internet sources).

Keywords

Jan Sehn, international criminal law, war crimes, criminal trial, Auschwitz, Nazism

Dr Aleksandra Nowak
Katedra Kryminologii i Kryminalistyki
Wydział Prawa i Administracji
Uniwersytet Warmińsko-Mazurski w Olsztynie
ORCID: 0000-0002-2709-0355.

Podinsp. mgr Wojciech Bilewicz
Instytut Nauk Prawnych
Wydział Bezpieczeństwa i Nauk Prawnych
Akademia Policji w Szczytnie
ORCID: 0000-0003-1061-552X

ROZDZIAŁ 12

PROBLEM UZALEŻNIEŃ W POLSCE DO II WOJNY ŚWIATOWEJ WYBRANE UWAGI

Wstęp

F. Znaniecki i W.I. Thomas w pracy zatytułowanej *Chłop polski w Europie i Ameryce* zwrócili uwagę, że „każde społeczeństwo dąży do odtworzenia swej kultury poprzez odpowiednie przygotowanie do dorosłego życia młodych adeptów”. Zaobserwowali zatem, że rozwój społeczeństw nie polega na konserwowaniu stanu obecnego, ale na przełamywaniu dotychczas obowiązujących paradygmatów, wzorów, norm, zachowań i wdrażaniu nowych rozwiązań, często trudnych do zaakceptowania, zwłaszcza w początkowym okresie. Wiedzieli również, że we wszystkich kulturach występują zjawiska łamania dotychczas obowiązujących modeli życia, które sprzyjają procesom degradacji społeczeństwa. Zachowania takie w literaturze przedmiotu noszą miano patologii społecznej lub socjopatologii⁴³³.

Wcześniej problemy i patologie społeczne interesowały filozofów. Platon, Arystoteles, Erazm z Rotterdamu i wielu innych genezy patologii społecznych poszukiwali w wadach systemu nauczania i w złym wychowywaniu młodzieży.

---

⁴³³ Z. Dziubiński, *Patologia społeczna: diagnoza i propozycja przeciwdziałania*, „Seminare. Poszukiwania Naukowe” 2001, nr 17, s. 353–367.

Interesowało ich znalezienie odpowiedzi na pytanie, dlaczego „młodzi są gorsi, skoro im jest lepiej”?⁴³⁴. Co interesujące przeświadczenie, że następne pokolenie jest gorsze od poprzedniego, powszechne dawniej, istnieje także dziś. Oznacza to, że pomimo rozwoju cywilizacji patologie społeczne nie zanikają. Negatywne zjawiska społeczne są kontynuowane przez następne pokolenia, co rozczarowuje pokolenie rodziców, ale potwierdza prawidłowość, że pomimo zapewnienia młodzieży lepszych warunków życia, nie stworzy ona społeczeństwa wolnego od problemów społecznych.

Zatem znane od wieków patologie, jak: przestępczość, prostytutcja, alkoholizm będą z pewnością występowały w przyszłości, a zmiana epok, rewolucje społeczne i techniczne nie eliminują ludzkich słabości.

Zmienia się natomiast w znacznym stopniu nasza wiedza o funkcjonowaniu społeczeństwa i różnych aspektach patologii społecznych. Zmienia się również wiedza policyjna w zakresie przeciwdziałania patologiom i zwalczania przestępczości. Badania nad osiągnięciami polskiej myśli kryminologicznej ostatnich 100 lat potwierdzają tę tezę.

Narkomania – produkty maku lekarskiego

Narkomania związana z używaniem produktów z roślin narkotycznych ma wielowiekową tradycję, która w oczywisty sposób wyprzedziła samo pojęcie narkomanii. Mak lekarski (*papaver somniferum L*) należy do najstarszych roślin uprawnych. Zaliczany jest on do roślin oleistych, pokarmowych i używanych w lecznictwie. Najstarsze pisemne informacje o używaniu maku na świecie pochodzą z Babilonii i Egiptu, natomiast jego właściwości lecznicze i odurzające prawdopodobnie odkryli Sumerowie około 3 000 lat p.n.e.⁴³⁵

Historia używania środków narkotycznych na terenie Polski jest tak długa, jak sama historia naszej państwowości. Ślady używania maku odnaleziono podczas prac wykopaliskowych w Biskupinie, a także później, w dużych ilościach, w osiedlach wczesnopiastowskich⁴³⁶. Wzmianki o maku pojawiły się w dokumentach z XIV wieku i dotyczą kupna maku w celu przetworzenia go na olej na

⁴³⁴ Ibidem. A. Krawczuk, *Perykles i Aspazja*, Warszawa 1987.

⁴³⁵ I. Arabas. *Z historii używania maku w Polsce*, [w:] *Raport o maku (papaver somniferum L)*, L. Chruściel (red.), Warszawa 1992, s. 102; A. Nowak, *Zadania administracji w zakresie reglamentacji upraw maku i konopi*, [w:] *Współczesne problemy prawa*, I. Nowicka, D. Mocarska (red.), Szczytno 2015, s. 181–212.

⁴³⁶ M. Nowiński, *Dzieje upraw i roślin uprawnych*, Warszawa 1983; W. Szafer (red.), *Szata roślinna Polski*, Warszawa 1959; za I. Arabas, op. cit., s. 102.

dworze Władysława Jagiełły w 1390 r. Jeszcze wcześniejsze są zapiski o używaniu maku w celach leczniczych⁴³⁷.

Znane i używane były dwa gatunki: mak lekarski (*papaver somniferum L*) i mak polny (*papaver rhoens L*). Mak polny występował na polach jako chwast lub jako ozdobna roślina rabatowa. Jego lecznicze stosowanie polegało przede wszystkim na wykorzystaniu jego właściwości przeciwbólowych, odurzających, uspokajających i nasennych⁴³⁸.

O leczniczych właściwościach popularnych roślin, w tym także maku, mowa jest w herbarzach, najstarszych drukowanych pismach w języku polskim. Autorem pierwszego polskiego zielnika, wydanego w 1534 r., był Stefan Falimierz. Tytuł jego dzieła brzmiał: *O ziołach y mocy ich*. Opisał on w nim osobno mak i opium. Przy opium wymienił jego działanie nasenne, przeciwbólowe i przeciwbiegunkowe. O maku zaś napisał, że po wygotowaniu go w wodzie ma podobne działanie do opium. Falimierz ostrzega również przed zażywaniem zbyt dużych dawek opisywanych środków, gdyż mogą „psuć pamięć”⁴³⁹.

W *Herbarzu Polskim* wydanym w 1595 r. Marcin z Urzędowa opisał dwa gatunki maku: „mak siany” oraz maczek polny”. Autor omówił też działanie lecznicze opium jako środka nasennego, przeciwkaszlowego i przeciwbólowego. Prawdopodobnie znał również właściwości odurzające opium, ponieważ pisał, że „w spaniu po opium ludzie dusze przesypiają”⁴⁴⁰.

Szymon Syreniusz jest autorem najcenniejszego zielnika polskiego renesansu. Jego dzieło pt. „Zielnik herbarzem z języka łacińskiego zowią” wydane zostało w 1613 r. Autor wymienia w nim „mak ogrodowy” i opium. Opisał on nasenne działanie maku, a także poświęcił wiele uwagi szkodliwym właściwościom opium. Pisał, że opium m.in. „Do głębokiego i ciężkiego snu przywodzi, że i duchy ciało ożywiający mdli, omartwia, a śmierć domieszcza”⁴⁴¹.

W dziele z 1788 r. pt.: *Dykcyonarz roślinny* ks. Krzysztof Kluka opisał również dwa gatunki maku: mak lekarski i mak polny. Kwiat maku polnego zalecał w leczeniu „kolek wietrznych i bokowych, w kaszlu dychawicznym, katarach, febrach rozpalających”. Natomiast o maku lekarskim pisał, że „roślina świeża jest niebezpieczna, ma skutki odurzające i zasypiające. Polecał zażywanie wywaru

⁴³⁷ I. Arabas, op. cit., s. 102.

⁴³⁸ J. Biegański, *Ziołolecznictwo*, Warszawa 1949; J. Ochrymowicz, *Lecznictwo ludowe*, „Wisła” 1900, nr 14, s. 332–338; A. Ożarowski, *Ziołolecznictwo*, Warszawa 1976; A. Ożarowski, A. Jaroniewski, *Rośliny lecznicze i ich praktyczne zastosowanie*, Warszawa 1987, za: I. Arabas, op. cit., s. 102.

⁴³⁹ S. Falimierz, *O ziołach y mocy ich*, Kraków 1534, za: I. Arabas, op. cit., s. 102–103.

⁴⁴⁰ Marcin z Urzędowa, *Herbarz Polski*, Kraków 1595, za: I. Arabas, op. cit., s. 103.

⁴⁴¹ S. Syreniusz, *Zielnik herbarzem z języka Łacińskiego zowią...*, op. cit., za: I. Arabas, op. cit., s. 103.

z wygotowanych główek makowych na bezsenność oraz jako lek przeciwkaszlowy. Pisząc o opium przestrzegał, że opium „w rękach doskonałego lekarza to bardzo dobre lekarstwo, ale w rękach nieumiejętnego – trucizna”⁴⁴².

W pierwszej polskiej farmakopei pt. *Pharmacopeja Regni Poloniae* z 1817 r. zostały opisane: „słabo opajający” kwiat maku zajęczego i „mocno opajające” opium⁴⁴³.

Następne dzieło, już o współczesnym charakterze *Farmakopea Polska* z 1937 r. zawiera opisy preparatów morfiny: chlorowodoru etylomorfiny (Dionin) i chlorowodoru morfiny. Wymienione zostały w nim również postaci opium: „opium” oraz „opium pulveratum”, a także niedojrzałe makówki maku lekarskiego i olej makowy⁴⁴⁴.

Porównanie dwóch polskich podręczników farmacji (z 1817 i 1937 r.) świadczy o dużym postępie wiedzy o środkach odurzających. Pomimo, że – jak wskazują powyższe przykłady – mak lekarski był znany, od bardzo dawna w Polsce, to opium do celów farmaceutycznych było importowane z Azji. Dopiero w XIX wieku zaczęto w Polsce uprawiać mak lekarski na większą skalę. Zachęcał do tego aptekarz i jednocześnie, znany do czasów współczesnych, zielarz J. Biegański, który udzielał także wskazówek potencjalnym producentom maku lekarskiego.⁴⁴⁵ W latach 1910–1911 próby prowadzenia plantacji maku i pozyskiwania z niego opium podejmował również J. Muszyński (profesor farmakologii i uprawy roślin leczniczych na Uniwersytecie Wileńskim, a następnie na Wydziale Farmaceutycznym w Łodzi)⁴⁴⁶.

Tradycyjne stosowanie produktów maku do celów leczniczych albo przyjęte zwyczajowo przyjmowanie preparatów uspokajających dla dorosłych i dzieci było społecznie akceptowane. Produkty maku podawano nawet niemowlętom. Jednak od XIX wieku zaczęły się pojawiać publikacje w czasopismach medycznych, w których opisywano uzależnienie od opium i morfiny jako następstwa długotrwałego leczenia. Lekarze, a także farmaceuci dostrzegali niebezpieczeństwo wynikające z nadmiernego stosowania opiatów. Pomimo tego apteki wydawały te modne wówczas leki niemal bez ograniczeń⁴⁴⁷. Nie uniknięto również błędów w lecznictwie, kiedy tzw. morfinistów zaczęto leczyć heroiną.

⁴⁴² K. Klik, *Dykcyonarz roślinny*, Warszawa 1805–1811, za: I. Arabas, op. cit., s. 103.

⁴⁴³ B. Kuźnicka, *Studia i materiały z Dziejów Nauki Polskiej*, 1975, Seria B, s. 137, za: I. Arabas, op. cit., s. 103.

⁴⁴⁴ I. Arabas, op. cit., s. 103.

⁴⁴⁵ J. Biegański, *Ogrodnik Polski*, 1884, 6,8; *Polskie Ziola* 1939, 6,2,6,3,6, za: I. Arabas, op. cit., s. 103–104.

⁴⁴⁶ W. Grochowski, *Wiadomości Farmaceutyczne* 1924, nr 51, za: I. Arabas, op. cit., s. 104.

⁴⁴⁷ Powszechnie stosowano lekarstwa zawierające opium jako środki przeciwkaszlowe, w bezsenności, w astmie, gruźlicy, w położnictwie i pediatrii. Zob. „Medycyna” 1879, nr 7, s. 798; „Medycyna” 1873, nr 1, s. 190; I. Talko, I. Hryncewicz, „Medycyna” 1882, nr 10, s. 753, za: I., Arabas, op. cit., s. 104; A. Nowak, op. cit., s. 182.

Następstwem nadużywania leków zawierających w swoim składzie morfinę, było popadanie pacjentów w uzależnienie⁴⁴⁸. Przedstawiony stan dotyczy przede wszystkim środowisk miejskich oraz ludzi chorych. Odrębną grupę ludzi uzależnionych, stanowiło środowisko artystyczne, na które duży wpływ miały istniejące wówczas prądy kulturowe, związane zwłaszcza z modernizmem⁴⁴⁹.

Opium było środkiem stosowanym w medycynie oficjalnej, natomiast w lecznictwie ludowym, więcej znachorzy posługiwali się wyciągiem z główek maku, którego głównym składnikiem była morfina. Stosowanie, jak dziś byśmy powiedzieli makiwary, było wielokrotnie przyczyną tragedii, śmierci dorosłych i dzieci. Praktykowano również dodawanie do wina makówek w celu wzmocnienia jego odurzającej mocy. Częste zażywanie wywarów z maku doprowadziło wielu ludzi do uzależnienia⁴⁵⁰.

Na początku XX wieku i w okresie międzywojennym można już mówić o problemie narkomanii w Polsce jako o pladze społecznej. Pierwszym, ważnym działaniem w zakresie przeciwdziałania narkomanii było uchwalenie Ustawy z dnia 22 czerwca 1923 roku w przedmiocie substancji i przetworów odurzających⁴⁵¹. Uchwalenie ustawy wskazuje, że rząd i parlament uznały za niezbędne

---

⁴⁴⁸ Środki te stosowano również w przypadkach bezsenności spowodowanej bólami oraz w schorzeniach psychicznych jako leki uspokajające, natomiast w chirurgii – jako środek pomocniczy w narkozie zaczęto stosować morfinę. Zob. A. Kozieradzki, „Tygodnik Lekarski” 1858, nr 12, s. 201; „Medycyna” 1877, nr 5, s. 252; T.W. „Wszecławiat” 1884, nr 3, s. 484; J. Wigura „Medycyna” 1882, nr 10, s. 553, za I. Arabas, op. cit., s. 104; A. Nowak, op. cit., s. 182.

⁴⁴⁹ A. Nowak, op. cit., s. 182.

⁴⁵⁰ I. Arabas, op. cit., s. 105; A. Nowak, op. cit., s. 183.

⁴⁵¹ Ustawa z dnia 22 czerwca 1923 roku w przedmiocie substancji i przetworów odurzających (Dz.U. 1923, nr 72, poz. 559). Do ustawy w okresie międzywojennym wydano 11 rozporządzeń: Rozporządzenie Ministra Opieki Społecznej z dnia 19 czerwca 1937 r. wydane w porozumieniu z Ministrem Przemysłu i Handlu o uznaniu niektórych substancji i przetworów odurzających za wywołujące szkodliwe skutki dla zdrowia, Rozporządzenie Ministra Spraw Wewnętrznych w porozumieniu z Ministrem Przemysłu i Handlu z dnia 22 lutego 1932 r. w sprawie zmiany rozporządzenia z dnia 15 marca 1930 r. o uznaniu niektórych substancji i przetworów odurzających za wywołujące szkodliwe skutki dla zdrowia, Rozporządzenie Ministra Spraw Wewnętrznych i Ministra Sprawiedliwości z dnia 15 grudnia 1931 r. w porozumieniu z Ministrem Skarbu o rozciągnięciu na kodeinę systemu certyfikacji przywozu lub wywozu, Rozporządzenie Ministra Spraw Wewnętrznych w porozumieniu z Ministrem Przemysłu i Handlu z dnia 15 marca 1930 r. o uznaniu niektórych substancji i przetworów odurzających za wywołujące szkodliwe skutki dla zdrowia, Rozporządzenie Ministra Spraw Wewnętrznych z dnia 20 maja 1929 r. o detalicznej sprzedaży substancji i przetworów odurzających, Rozporządzenie Ministra Spraw Wewnętrznych w porozumieniu z Ministrem Przemysłu i Handlu z dnia 31 maja 1928 r. o uznaniu niektórych substancji i przetworów odurzających za wywołujące szkodliwe skutki dla zdrowia, Rozporządzenie Ministra Spraw Wewnętrznych i Ministra Sprawiedliwości w porozumieniu z Ministrami: Skarbu, Przemysłu i Handlu oraz Spraw Wojskowych z dnia 1 marca 1928 r. o substancjach i przetworach

przyjęcie odpowiedniej polityki państwa wobec zjawiska narkomanii⁴⁵². Ustawa ta była pierwszym działaniem legislacyjnym po odzyskaniu niepodległości służącym unormowaniu problemu substancji psychoaktywnych w Polsce. Treść ustawy wynikała z ratyfikowania traktatu wersalskiego, co oznaczało przystąpienie Polski do przyjętej wcześniej w Hadze międzynarodowej konwencji opiumowej.

Polska chciała być wiarygodnym partnerem w stosunkach międzynarodowych, a konwencja wymagała od państw wprowadzenia kontroli nad produkcją środków odurzających, zwłaszcza opium i jego pochodnych, kokainy oraz haszyszu, a także kontroli nad obrotem nimi⁴⁵³. Ustawa z 22 czerwca 1923 r. w przedmiocie substancji i przetworów odurzających⁴⁵⁴ miała na celu przede wszystkim ograniczenie i utrudnienie niekontrolowanej podaży narkotyków. W art. 1 ustawy wprowadzono zakaz wytwarzania, przeróbki, przywozu i wywozu, przechowywania substancji odurzających („opium surowego, opium leczniczego, opium do palenia i jego odpadków”), a także handlu nimi oraz wszelkiego obiegu substancjami odurzającymi. Wyjątki od tego zakazu określone w art. 2 są dopuszczalne tylko do celów leczniczych, naukowych i przemysłowych ze specjalnym

---

odurzających, Rozporządzenie Ministra Spraw Wewnętrznych z dnia 22 lutego 1928 r. o uznaniu eteru etylowego i jego mieszanin za szczególnie niebezpieczne dla zdrowia, Rozporządzenie Ministra Spraw Wewnętrznych i Ministra Sprawiedliwości w porozumieniu z Ministrem Przemysłu i Handlu i z Ministrem Skarbu z dnia 22 lutego 1928 r. o wyrobie, obrocie i przechowywaniu eteru etylowego, Rozporządzenie Ministra Spraw Wewnętrznych i Ministra Sprawiedliwości w porozumieniu z Ministrem Skarbu z dnia 20 stycznia 1925 r. o trybie postępowania przy przywozie i wywozie substancji i przetworów odurzających, Rozporządzenie Ministra Skarbu z dnia 30 kwietnia 1924 r. w przedmiocie uzupełnienia paragrafu 6 rozporządzenia z dnia 13 grudnia 1920 r. o postępowaniu celnym.

⁴⁵² M. Abucewicz, *Narkomania – problem społeczny w perspektywie konstruktywistycznej*, Warszawa 2012, s. 12. Jedną z przesłanek przyjęcia ustawy regulującej, stan prawny substancji psychoaktywnych, było ratyfikowanie przez Polskę traktatu wersalskiego, co oznaczało przystąpienie Polski do przyjętej wcześniej Międzynarodowej Konwencji Opiumowej dotyczącej kontroli narkotyków. Ustawa z 22 czerwca 1923 roku miała na celu przede wszystkim ograniczenie i utrudnienie niekontrolowanej podaży narkotyków. Ważnym efektem ubocznym ustawy było zwrócenie uwagi społeczeństwa na problemy stwarzane przez narkotyki. M. Abucewicz, *Narkomania w Polsce jako problem społeczny w perspektywie konstruktywistycznej, Część pierwsza: okres międzywojenny*, „Alkoholizm i Narkomania” 2006, t. 18, nr 3, s. 97 i n.; J. Stasiowski, M. Klinowski, „Karanie za posiadanie” – *Wprowadzenie do problematyki*, [w:] *Karanie za posiadanie, Artykuł 62 ustawy o przeciwdziałaniu narkomanii – koszty, czas, opinie*, E. Kuźmicz i in. (red.), Warszawa 2009, s. 13.

⁴⁵³ M. Abucewicz, *Narkomania w Polsce...*, op. cit., s. 97 i n. Warto zwrócić uwagę, że Monika Abucewicz szczegółowo omawia narkomanię jako problem społeczny w perspektywie konstruktywistycznej w Polsce od odzyskania niepodległości w 1918 r. do czasów współczesnych. M. Abucewicz, *Narkomania – problem społeczny...*, op. cit., s. 12–298.

⁴⁵⁴ Ustawa z dnia 22 czerwca 1923 r. w przedmiocie substancji i przetworów odurzających (Dz.U. 1923, nr 72, poz. 559).

zezwoleń Ministra Zdrowia Publicznego i z zachowaniem warunków w tym zezwoleniu zastrzeżonych. W art. 3 zabroniono sprzedaży eteru do celów spożycia. W art. 7 określono występki przywozu z zagranicy, przechowywania dla zbycia lub wytwarzania opium surowego, leczniczego, opium do palenia, wyciągu z opium, morfiny i innych alkaloidów opium, ich soli i pochodnych kokainy, jej soli i pochodnych oraz innych substancji, które będą uznane przez Ministerstwo Zdrowia Publicznego za szczególnie niebezpieczne, jak również bezprawnego umożliwienia innym użycia tych środków, jeżeli czyn przestępny wywołał lub mógł wywołać następstwa szczególnie szkodliwe, a sprawca mógł to przewidzieć lub jeśli przestępstwo popełniono z chęci zysku, sprawca będzie karany więzieniem od 3 miesięcy do lat 5. Karę tę można połączyć z grzywną do 10 milionów marek. Dodatkowo, jeśli sprawca ma prawo zajmowania się leczeniem lub zawodem aptekarskim, będzie oprócz wyżej wymienionej kary pozbawiany prawa wykonywania zawodu na czas nie krótszy niż 3 lata lub na zawsze.

Ciekawe rozwiązanie zawiera art. 8 ustawy z 22 czerwca 1923 r. Ustawodawca w tym artykule określił przestępstwo użycia wyżej wskazanych środków w towarzystwie. Przestępstwo to zagrożone było karą więzienia od trzech miesięcy do lat pięciu z możliwością orzeczenia również kary grzywny do dziesięciu milionów marek. Warte zwrócenia uwagi w tym przepisie jest fakt, że przestępstwem jest jedynie użycie w towarzystwie, inne używanie nie jest penalizowane. Brzmienie tego przepisu sugeruje, że celem ustawodawcy był raczej zakaz promocji używania narkotyków lub szerzenia zgorzenia poprzez fakt używania narkotyków w towarzystwie innych osób niż samo zażywanie, które w innym przypadku było sprawą prywatną. W art. 9 omawianej ustawy mowa jest o konfiskacie nieprawnie posiadanych środków. Konfiskatę orzekał właściwy sąd, a przed uprawomocnieniem się wyroku należało dokonać zajęcia wyżej wymienionych środków. Zatem posiadanie substancji i przetworów odurzających było czynem zabronionym, jednak ustawa w żadnym miejscu nie wspominała o karaniu za posiadanie.

Efekt ubocznym ustawy było zwrócenie uwagi społeczeństwa na problemy stwarzane przez narkotyki. W okresie międzywojennym wydano szereg rozporządzeń wykonawczych do opisywanej ustawy. W Rozporządzeniu Ministra Spraw Wewnętrznych z dnia 20 maja 1929 r. o detalicznej sprzedaży substancji i przetworów odurzających⁴⁵⁵ w § 5 wskazano, jakie leki (krople i nalewki) i w jakich ilościach można wydawać bez recepty. Wydając te środki, apteka była zobowiązana udzielić pouczenia o sposobie ich użycia. W sytuacjach nagłych apteka mogła wydać również inne leki bez recepty, kiedy udanie się do lekarza znacznie

---

⁴⁵⁵ Rozporządzenie Ministra Spraw Wewnętrznych z dnia 20 maja 1929 r. o detalicznej sprzedaży substancji i przetworów odurzających (Dz.U. 1929, nr 48, poz. 402).

opóźniłoby przyniesienie ulgi choremu. W rozporządzeniu zawarte były również przepisy nakazujące zarządcy apteki sprawdzenie, czy osoba, która wystawiła receptę lub wystawiła zapotrzebowanie na środki odurzające posiada wymagane do tego uprawnienia. Podobnie, jeśli apteka nie miała zupełnej pewności, czy recepta bądź zapotrzebowanie są autentyczne była zobowiązana zwrócić się o wyjaśnienie sytuacji do właściwej powiatowej władzy administracji ogólnej.

Próba reglamentowania leków zawierających produkty maku lekarskiego była odpowiedzią władz na problem nadużywania tych produktów przez społeczeństwo. W latach trzydziestych XX w. zaczęły pojawiać się już publikacje dotyczące przyczyn i skutków zjawiska oraz sposobów terapii. Opisywany był m.in. proceder wypisywania przez lekarzy recept na morfinę za wysokie honoraria. W celu ustalenia danych tych lekarzy prowadzona była kontrola recept. W okresie międzywojennym rozpoczęła się również dyskusja nad problemem stwarzanym przez narkomanię, jej rozmiarami oraz nad potrzebą uznawania jej za problem społeczny. Leczenie osób uzależnionych od substancji narkotycznych prowadzono w zakładach psychiatrycznych – w Świecku i Gościewowie⁴⁵⁶.

W Warszawie powstał już wtedy nielegalny rynek narkotyków. Warto wskazać, że już w 1934 r. w 87 sprawach karnych prowadzonych w sprawach handlu narkotykami, prowadzonymi w warszawskich sądach skazano 163 osoby, a w następnych latach liczba skazanych stale wzrastała.

Eter etylowy

W dwudziestoleciu międzywojennym obok opisywanego czarnego rynku morfiny i opium istniał także rynek innego środka odurzającego, stosowanego powszechnie w niektórych regionach Polski, a mianowicie eteru etylowego. Wąchanie lub picie eteru było istotnym problemem społecznym, zwłaszcza w niektórych rejonach Polski. Na masową skalę zjawisko to rozpowszechnione było na Górnym Śląsku, Podkarpaciu, Suwalszczyźnie, Kujawach i Pomorzu. Problem ten nazwano tzw. narkomanią eteryczną. W latach 30. XX wieku w niektórych śląskich wsiach eter piło nawet kilkadziesiąt procent uczniów szkół powszechnych. Powszechne picie eteru przez górników doprowadziło do wydania zakazu dopuszczania do pracy w kopalni ludzi w stanie podniecenia eterowego (główną przyczyną ustanowienia tego zakazu była obawa wzniesienia pożaru). Odurzeni eterem początkowo byli podekscytowani, silnie podnieceni, wpadali w stan euforii i szału, a następnie przechodzili w fazę snu z halucynacjami.

⁴⁵⁶ M. Abucewicz, *Narkomania w Polsce...*, op. cit., s. 105.

Eter w dużych ilościach przemycano przez granicę z Niemcami. Eter pochodził również z polskich zakładów przemysłowych. Ministerstwo Spraw Zagranicznych z inicjatywy ministra opieki społecznej zażądało od rządu niemieckiego położenia kresu przemytowi eteru do Polski.

Eter piły dzieci i młodzież szkolna, w badanych miejscowościach odsetek używających eteru wynosił blisko 75%. Potwierdzono również w badaniach, że dzieci spożywały eter równie często jak dorośli. W jednej ze szkół śląskich piło eter 80% uczniów, a 2 lata później 92%. Powszechność eteromanii była dużo większa niż klasycznej narkomanii. Szacunki określały liczbę eteromanów na dziesiątki tysięcy osób, podczas gdy liczba leczonych narkomanów nie przekraczała 300 pacjentów w skali rocznej. Duży popyt na eter związany był z niską świadomością szkodliwości skutków jego zażywania (stosowano go często jako środek nasenny dla niemowląt), jak też z niską ceną (cena 1 litra eteru była mniej więcej równa cenie grama morfiny, ale ilość ta pozwalała na sporządzenie około 8 litrów odurzającego preparatu). Oczywiście tak niska cena eteru wpływała na rozpowszechnienie eteromanii w niższych warstwach społecznych⁴⁵⁷.

Pomimo opisywanej powszechności odurzania się eterem problem ten nie spotkał się z szerszym zainteresowaniem ze strony lekarzy i kryminologów. Problemo-
wi eteromanii poświęcona była specjalna konferencja zwołania dopiero w 1936 r. przez Polski Komitet do Spraw Narkotyków i Zapobiegania Narkomanii.

Ustawa z 22 czerwca 1923 r. w przedmiocie substancji i przetworów odurzających oprócz ustawowego zakazu sprzedaży do celów spożycia eteru etylowego i jego mieszanin przewidywała wydanie rozporządzeń zawierających przepisy normujące wyrób, przewóz i przechowywanie oraz sprzedaż do celów przemysłowych i leczniczych eteru etylowego i jego mieszanin. W 1928 r. wydano dwa rozporządzenia: Rozporządzenie Ministra Spraw Wewnętrznych z dnia 22 lutego 1928 r. o uznaniu eteru etylowego i jego mieszanin za szczególnie niebezpieczne dla zdrowia⁴⁵⁸ i Rozporządzenie Ministra Spraw Wewnętrznych i Ministra Sprawiedliwości w porozumieniu z Ministrem Przemysłu i Handlu i z Ministrem Skarbu z dnia 22 lutego 1928 r. o wyrobie, obrocie i przechowywaniu eteru etylowego⁴⁵⁹.

⁴⁵⁷ Ibidem, s. 87–100.

⁴⁵⁸ Rozporządzenie Ministra Spraw Wewnętrznych z dnia 22 lutego 1928 r. o uznaniu eteru etylowego i jego mieszanin za szczególnie niebezpieczne dla zdrowia (Dz.U. 1928, nr 45, poz. 443). Rozporządzenie to uznawało eter etylowy i mieszaniny tego eteru ze spirytusem lub przetworami zawierającymi spirytus za szczególnie niebezpieczne dla zdrowia.

⁴⁵⁹ Rozporządzenie Ministra Spraw Wewnętrznych i Ministra Sprawiedliwości w porozumieniu z Ministrem Przemysłu i Handlu i z Ministrem Skarbu z dnia 22 lutego 1928 r. o wyrobie, obrocie i przechowywaniu eteru etylowego (Dz.U. 1928, nr 30, poz. 281).

Kolejna regulacja, która miała na uwadze eter zawarta była w Kodeksie karnym z 1932 r. Art. 244 k.k. przewidywał karę więzienia do lat 5 lub aresztu za udzielenie innej osobie bez upoważnienia „trucizny odurzającej”. Kodeks nie objął przestępstw regulowanych przez ustawę z 1923 r.

Następną regulacją dotyczącą narkotyków (a poruszającą także problem eteru) był wydany w 1935 r. okólnik w sprawie ścigania przestępstw związanych z narkomanią. Okólnik zwracał m.in. uwagę sędziów i prokuratorów na nie zawsze dostateczne z ich strony zrozumienie zagadnienia narkomanii, a tym samym na zwalczanie przestępstw towarzyszących temu zjawisku. W wypadkach skrajnie łagodnego wymiaru kary za przestępstwa związane z narkotykami zalecał zakładanie apelacji. Okólnik jest ostatnią regulacją dotyczącą narkotyków, wydaną w Polsce w okresie międzywojennym⁴⁶⁰.

Alkoholizm

Przed II wojną światową w Polsce picie alkoholu było ogólnie akceptowanym zjawiskiem: pili oficerowie, literaci, kobiety, kolejarze i nauczyciele, pili również uczniowie. Przeważająca większość młodzieży szkolnej z czasów II RP miała kontakt z alkoholem, znaczna część młodzieży szkolnej spożywała alkohol codziennie.

W przedwojennych badaniach wielokrotnie pada termin „alkoholizm”, ma on jednak inne znaczenie niż dzisiaj. Nie rozumiano pod nim uzależnienia od alkoholu, lecz po prostu jego spożywanie. Zatem gdy mówi się o alkoholizmie wśród młodzieży, nie ma się na myśli chorych, a jedynie raczących się regularnie lub nawet nieregularnie trunkami alkoholowymi⁴⁶¹. Już przed I wojną światową zaczęły powstawać prace o zwalczaniu alkoholizmu wśród młodzieży, przedstawiano w nich również zatrważające statystyki tego zjawiska. I tak na przykład w Warszawie w 1908 roku piło 93% chłopców i 87% dziewczynek, we Lwowie zaś odpowiednio 88% i 75%⁴⁶².

W artykule dla funkcjonariuszy Policji Państwowej, opublikowanym w „Przełądzie Policyjnym” w 1938 r. Wileńszczyznę nazywano krainą samogonem płynącą. Określenie to było uzasadnione, ponieważ produkowano tam samogon niemal wszędzie, a w produkcji brali udział starcy, mężczyźni, kobiety, młodzież i dzieci. Zgodnie z analizami policyjnymi produkcja alkoholu była niezwykle intratnym zajęciem. Powiadano, że wódka własna jest smaczna, mocna, tania,

⁴⁶⁰ M. Abucewicz, *Narkomania w Polsce...*, op. cit., s. 87–100.

⁴⁶¹ P. Rzewuski, *Pijany jak uczeń – pocztówka z II RP*, online: <https://histmag.org/Pijany-jak-uczen-pocztowka-z-II-RP-8987>, dostęp: 1.05.2023.

⁴⁶² Ibidem.

a przy tym można dobrze na niej zarobić. Samogon konkurował z monopolem państwowym, a jego produkcja zmniejszyła się dopiero po tym, jak zasądono kilka tysięcy wyroków na wielomiesięczne więzienia⁴⁶³.

Walka z potajemnym gorzelnictwem była trudna. Ludność wyspecjalizowała się w produkcji samogonu oraz poznała metody, którymi w walce z tym procederem posługiwała się Policja Państwowa i organy kontroli skarbowej. Ponadto koszt produkcji samogonu był minimalny⁴⁶⁴.

Podsumowanie

Przez większość czasu odurzanie się pozostawało w sferze prywatnej, było indywidualnym problem osób dotkniętych nałogiem. Dopiero w drugiej połowie XIX wieku „zmienia się społeczna koncepcja narkomanii i ze sprawy indywidualnej, traktowanej jako choroba lub konsekwencja choroby staje się szerszym problem społecznym, patologią społeczną. Pierwsze działania legislacyjne po odzyskaniu niepodległości służące unormowaniu problemu substancji psychoaktywnych w Polsce wynikały z ratyfikowania traktatu wersalskiego, co oznaczało przystąpienie Polski do przyjętej wcześniej w Hadze międzynarodowej konwencji opiumowej. W latach 20. i 30. XX wieku można było obserwować decydujący udział przedstawicieli profesji medycznych w procesach definiowania narkomanii. Dopiero w późniejszym czasie zaczęto również zauważać, że patologia ta sprzężona jest z różnymi postaciami występku. Współczesna kryminologia nie tylko zauważa istotny wpływ patologii społecznych na stan przestępczości, ale w sposób interdyscyplinarny bada wszystkie aspekty tych zależności.

Bibliografia

- Abucewicz M., *Narkomania – problem społeczny w perspektywie konstruktywistycznej*, Warszawa 2012.
- Abucewicz M., *Narkomania w Polsce jako problem społeczny w perspektywie konstruktywistycznej*, Część pierwsza: okres międzywojenny, „Alkoholizm i Narkomania” 2006, t. 18, nr 3.
- Arabas I., *Z historii używania maku w Polsce*, [w:] *Raport o maku (papaver somniferum L.)*, L. Chruściel (red.), Warszawa 1992.
- Biegański J., *Ziołolecznictwo*, Warszawa 1976.
- Dziubiński Z., *Patologia społeczna: diagnoza i propozycja przeciwdziałania*, „Seminare. Poszukiwania Naukowe” 2001, nr 17.

⁴⁶³ H. Jacyna, *Jak zwalczać potajemne gorzelnictwo*, „Przegląd Policyjny” 1938, nr 5(17), s. 364 i n.

⁴⁶⁴ Ibidem.

Jacyna H., *Jak zwalczać potajemne gorzelnictwo*, „Przegląd Policyjny” 1938, nr 5(17).

Krawczuk A., *Perykles i Aspazja*, Warszawa 1987.

Nowak A., *Zadania administracji w zakresie reglamentacji upraw maku i konopi*, [w:] *Współczesne problemy prawa*, I. Nowicka, D. Mocarska (red.), Szczytno 2015.

Nowiński M., *Dzieje upraw i roślin uprawnych*, Warszawa 1983.

Ożarowski A., Jaroniewski A., *Rośliny lecznicze i ich praktyczne zastosowanie*, Warszawa 1987.

Rzewuski P., *Pijany jak uczeń – pocztówka z II RP*, online: <https://histmag.org/Pijany-jak-uczen-pocztowka-z-II-RP-8987>.

Stasiowski J., Klinowski M., „*Karanię za posiadanie*” – *Wprowadzenie do problematyki*, [w:] E. Kuźmicz, Z. Mielecka-Kubień, D. Wiszejko-Wierzbička (red.), *Karanię za posiadanie, Artykuł 62 ustawy o przeciwdziałaniu narkomanii – koszty, czas, opinie*, Warszawa 2009.

Szafer W. (red), *Szata roślinna Polski*, Warszawa 1959.

Tytuł

Problem uzależnień w Polsce do II wojny światowej – wybrane uwagi

Streszczenie

W drugiej połowie XIX wieku zmieniła się społeczna koncepcja narkomanii. Z indywidualnego problemu, traktowanego jako choroba lub konsekwencja choroby, narkomania zaczyna być traktowana jako zło społeczne i patologia społeczna. Początkowo w procesach definiowania narkomanii decydujący udział mieli przedstawiciele profesji medycznych. Dopiero w późniejszym czasie zaczęto również zauważać, że patologia ta sprzężona jest z różnymi postaciami występku, co stanowiło podstawę do pierwszych badań kryminologicznych dotyczących uzależnień.

Słowa kluczowe

narkomania, patologie społeczne, prawo, historia

Title

The problem of addiction in Poland before World War II – selected comments

Summary

In the second half of the 19th century, the social concept of drug addiction changed. From an individual matter, treated as a disease or a consequence of a disease, drug addiction began to be treated as a social evil and social pathology. Initially, representatives of the medical professions played a decisive role in the processes of defining drug addiction. Later, it was also noticed that this pathology was linked to various forms of crime. This was the basis for the first criminological studies on addictions.

Keywords

drug addiction, social pathologies, law, history

ROZDZIAŁ 13

PRZESTĘPSTWA GOSPODARCZE ASPEKTY KRYMINOLOGICZNE I EMPIRYCZNE

Zagadnienia definicyjne

Przestępstwa gospodarcze są przedmiotem zainteresowania wielu badaczy. W niniejszej publikacji zostały przedstawione wybrane historyczne ujęcia definicyjne odnoszące się do problematyki przestępstw gospodarczych w sposób przekrojowy, oddający przemiany ustrojowo-polityczne. Zasadne jest przedstawienie tego zjawiska w opiniach i poglądach doktryny. Konieczne jest wskazanie różnicy pomiędzy przestępstwem gospodarczym, a przestępczością gospodarczą. Ustalenie siatki pojęciowej stanowi zabieg porządkujący oraz pozwala na określenie zakresu merytorycznego opisywanej problematyki. Na wstępie należy podkreślić, że nie ma definicji legalnej przestępstwa gospodarczego.

Termin przestępczości gospodarczej i przestępstwa gospodarczego pojawił się w latach 30. XX w. W tym czasie zaczęły funkcjonować dwie koncepcje ukierunkowane na to zjawisko: koncepcja kontynentalna, zwana także przedmiotową oraz koncepcja amerykańska – podmiotowa. Autorem pierwszej z nich jest Kurt Lindemann, drugiej Edwin H. Sutherland. Przedmiotowa koncepcja przestępczości gospodarczej akcent kładła na charakter czynów oraz kategorie dóbr prawnych. Koncepcja podmiotowa natomiast koncentrowała się na wskazywaniu cech sprawców. Elementami wspólnymi dla obu koncepcji, a odnoszącymi się do cech przestępstw gospodarczych były: brak przemocy w działaniu sprawcy bądź sprawców, anonimowość ofiar, duże straty materialne i niematerialne, pochodzenie sprawców z wyższych warstw społecznych.

Według Kurta Lindemanna deliktem gospodarczym jest „każde karalne zachowanie się, które skierowane jest przeciwko całości gospodarki albo przeciwko jej funkcjonalnie ważnym gałęziom i urządzeniom”⁴⁶⁵. Wymieniony autor tworzy typologię przestępstw gospodarczych, wskazując: przestępstwa przeciwko przedsiębiorcom i papierom wartościowym, przestępstwa przeciwko spółkom handlowym i regułom prawa handlowego, przestępstwa dotyczące kredytów publicznych, przestępstwa dotyczące zaopatrzenia w surowce i inne środki obrotu oraz przestępstwa przeciwko sile roboczej⁴⁶⁶. Edwin H. Sutherland swoją koncepcję powiązał z wysokim statusem społecznym i zawodowym sprawców (*white collar crime*). Sutherland stworzył również pojęcie „przestępcy w białym kołnierzyku” (*white-collar criminal*). Pojęcie to obejmowało biznesmenów, a także osoby zajmujące kierownicze stanowiska, dopuszczające się różnych przestępstw, przynoszących często olbrzymie straty społeczne i finansowe. Sutherland uważał, iż osoby te pomimo wysokiej pozycji społecznej nie mogą być traktowane w sposób uprzywilejowany. Powinny być traktowane przez wymiar sprawiedliwości na równi z innymi osobami popełniającymi przestępstwa, zwłaszcza, że ich działanie powoduje większe straty społeczne. Akcentował tym samym aspekt społecznej szkodliwości czynu⁴⁶⁷.

Współcześnie funkcjonuje także trzecia koncepcja przestępczości gospodarczej uwzględniająca aspekty międzypaństwowe, gdyż dokonanie przestępstwa gospodarczego uderza w instytucje finansowe Unii Europejskiej.

Definicję przestępczości gospodarczej sensu largo i sensu stricto podaje Klaus Tiedemann. W wąskim ujęciu to zachowania, które wpływają w sposób szkodliwy dla dóbr i stanowią dla nich zagrożenie, w ujęciu szerokim to zachowania stanowiące szkodę masową i jednocześnie negatywnie oddziałujące na interesy gospodarcze. Tiedemann sformułował także własną definicję, według której „przestępczość gospodarcza składa się z zakazanych przez prawo zachowań zabronionych, które uderzają w ponadindywidualne interesy gospodarcze, przy czym istota czynów dokonywanych przez sprawców sprowadza się do wykorzystania zaufania niezbędnego do prowadzenia działalności w obrocie gospodarczym”⁴⁶⁸.

⁴⁶⁵ Za E.J. Lampe, *Ogólne problemy prawa karnego gospodarczego*, „Ruch prawniczy, ekonomiczny i socjologiczny” 1998, nr 3, s. 114.

⁴⁶⁶ A. Zientara, *Przestępstwo nadużycia zaufania z art. 296 k.k.*, Warszawa 2010, s. 47.

⁴⁶⁷ K. Krajewski, *Teorie kryminologiczne a prawo karne*, Warszawa 2004, s. 77.

⁴⁶⁸ D. Palacz, *Pojęcie, symptomy i cechy przestępczości gospodarczej*, [w:] *Przestępczość gospodarcza. Istota zjawiska. Zasady odpowiedzialności, mechanizmy przestępcze i metody działania sprawców*, P. Łabuz i in. (red.), Warszawa 2018, s. 57.

Definicje te są zróżnicowane, co wynika z faktu, że czyny kryminogenne godzące w wymianę handlową i gospodarkę pozostają w sferze zainteresowania różnych środowisk naukowych m.in. z zakresu prawa, kryminologii, kryminalistyki, ekonomii, a nawet socjologii⁴⁶⁹. Definicje okresu socjalizmu związane były ściśle z gospodarką socjalistyczną i koncepcją prawną tego okresu⁴⁷⁰. Przeważały wówczas szerokie ujęcia definicyjne przestępstw gospodarczych. Koncentrowano się na przestępstwach przeciwko porządkowi gospodarczemu zagrażającemu dobrostanowi ustroju socjalistycznego⁴⁷¹.

W publikacjach tych występowały określenia typowe dla tego czasu: ustrój społeczny, ogólnospołeczny interes ekonomiczny czy gospodarka socjalistyczna, a ich autorami byli, m.in. Czesław Gofroń⁴⁷². Współcześnie są traktowane jako sformułowania poznawczo-historyczne⁴⁷³.

Wraz ze zmianami ustrojowymi po 1989 roku i pojawieniem się gospodarki wolnorynkowej powstały nowe definicje przestępstwa gospodarczego. Robert Zawłocki przestępstwem gospodarczym nazwał czyn zabroniony o określonych cechach ustawowych, ustalony w przepisie karnym, którego głównym rodzajowym podmiotem ochrony są określone podstawy prawidłowego obrotu gospodarczego. Przestępstwa gospodarcze są stosunkowo jednorodne i mają wspólne specyficzne cechy odróżniające je od innych przestępstw. Podobieństwa pomiędzy przestępstwami gospodarczymi stypizowanymi na gruncie różnych przepisów to: charakter obrotu gospodarczego oparty na zasadach i przepisach prowadzenia działalności ekonomicznej, przy czym elementem kluczowym odróżniającym przestępstwa gospodarcze od kryminalnych jest rodzajowy przedmiot ochrony⁴⁷⁴. Ten sam Autor podkreśla, że: „Pojęcie przestępstwa gospodarczego ma charakter pierwotny do pojęcia »przestępczość« gospodarcza. Przestępstwa są bowiem stypizowane w przepisach karnych, natomiast przestępczość gospodarcza to zjawisko podlegające wartościowaniu w ujęciu kryminologicznym, społeczno-ekonomicznym czy polityczno-kryminalnym”⁴⁷⁵.

Oktawia Górniok przestępstwem gospodarczym nazwała „(...) czyny karalne godzące lub zagrażające ponadindywidualnym dobrom w sferze życia

⁴⁶⁹ Ibidem, s. 51.

⁴⁷⁰ L. Lernell, *Przestępczość gospodarcza*, Warszawa 1965.

⁴⁷¹ G. Grabarczyk, *Przestępczość gospodarcza na tle przemian ustrojowych w Polsce*, Toruń 2002, s. 19; T. Cyprian *Przestępstwa gospodarcze*, Warszawa 1960.

⁴⁷² C. Gofroń, *O pojęciu i systematyce przestępstw gospodarczych*, „Państwo i Prawo” 1959, nr 3.

⁴⁷³ S.F. Keczekian, *Stosunki prawne w społeczeństwie socjalistycznym*, Warszawa 1960.

⁴⁷⁴ R. Zawłocki, *Podstawy odpowiedzialności karnej za przestępstwa gospodarcze*, Warszawa 2004, s. 2.

⁴⁷⁵ Ibidem, s. 57.

gospodarczego, polegające na naruszeniu zaufania, związanego z pozycją sprawcy lub instytucją życia gospodarczego, grożące utratą zaufania społecznego do systemu gospodarczego lub jego podstawowych instytucji⁴⁷⁶. Autorka zwraca także uwagę na charakterystyczne cechy przestępczości gospodarczej odnoszące się do perspektywy kryminologicznej:

- 1) brak elementów przemocy, które zastępowane są pozorami legalności,
- 2) wysokie straty materialne i niematerialne będące następstwem zachowań wykraczających poza sferę życia gospodarczego,
- 3) anonimowość ofiar, którymi są najczęściej osoby fizyczne, a także instytucje systemu gospodarczego,
- 4) pochodzenie sprawców z wysokich warstw społecznych⁴⁷⁷.

Wymieniona Autorka dokonuje ponadto kategoryzacji przestępstw gospodarczych, jednocześnie podkreślając zróżnicowaną i specyficzną zawartość każdego z tych typów przestępstw i przejawów tej przestępczości. Dokonuje podziału na przestępczość przedsiębiorstw, przestępczość bankową, korupcję gospodarczą, pranie brudnych pieniędzy, przestępczość komputerową, przestępczość na szkodę interesów konsumenta⁴⁷⁸.

Współcześnie w literaturze przestępczość gospodarczą definiuje się jako czyn zagrażający systemowi gospodarczemu i jego regułom, jako całości albo jego poszczególnym instytucjom czy elementom oraz wyłącznie lub głównie ponadindywidualnym interesom gospodarczym społeczeństwa jako całości lub jego grup⁴⁷⁹.

Przytoczone powyżej definicje koncentrują się na obszarze kryminologicznym i socjologicznym, analizując zjawisko, przyczyny powstawania czy metody zwalczania.

Pomimo tego, że termin „przesłępczość gospodarcza” (lub ekonomiczna) jest stosowany od lat 30. XX w., to do dnia dzisiejszego nie została wypracowana jedna uniwersalna definicja tego zagadnienia. Wynika to głównie z tego, że materia, której dotyczy, jest zmienna, często reagująca dopiero na nowe zjawiska, różne dla systemów politycznych i społecznych. Zmiany gospodarcze, społeczne i polityczne dla okresu transformacji obecnych w wielu państwach europejskich przyniosły nowe, nieznane wcześniej zjawiska, które łączyły w sobie działania przestępcze z wielu dziedzin (kryminalnych, gospodarczych, politycznych)⁴⁸⁰.

⁴⁷⁶ O. Górniok, *Przesłępczość gospodarcza i jej zwalczanie*, Warszawa 1994, s. 57–58.

⁴⁷⁷ Ibidem, s. 55–56.

⁴⁷⁸ Ibidem, s. 74–108.

⁴⁷⁹ D. Palacz, *Pojęcie, symptomy...*, s. 58.

⁴⁸⁰ G. Grabarczyk, op. cit., s. 101–102, por. O. Górniok, *Przesłępczość gospodarcza i jej zwalczanie*, Warszawa 1994, s. 139.

Zjawisko przestępczości gospodarczej stanowi przedmiot rozważań przedstawicieli środowisk naukowych i praktyków. Tematyka ta znajduje się także w obszarze zainteresowań Autorki niniejszej publikacji, która na podstawie przeprowadzonych badań pragnie zaprezentować perspektywę organów ścigania odnoszącą się do zwalczania przestępczości gospodarczej.

W badaniach koncentrowano się na aspekcie proceduralnym postępowania przygotowawczego prowadzonego na podstawie ustawy z 6 czerwca 1997 r. Kodeks postępowania karnego⁴⁸¹.

W trakcie realizacji zadania badawczego pn. „Optymalizacja czynności dowodowych, kryminalistycznych, operacyjnych w sprawach o przestępstwa gospodarcze z perspektywy organów ścigania” przeprowadzone zostały badania ankietowe funkcjonariuszy policji. Czas prowadzenia badań to II i III kwartał 2019 r. Kryterium doboru próby do badań, było pełnienie służby w strukturach zajmujących się zwalczaniem przestępczości gospodarczej. Konsekwentnie badaniami objęto funkcjonariuszy z 16 Komend Wojewódzkich Policji, pełniących służbę w wyspecjalizowanych komórkach ds. zwalczania przestępczości gospodarczej, Komendy Stołecznej Policji (Wydział do walki z Przestępczością Gospodarczą), Komendy Głównej Policji (Biuro Kryminalne), Centralnego Biura Śledczego Policji (Wydział do Zwalczania Zorganizowanej Przestępczości Ekonomicznej CBŚP) oraz funkcjonariuszy z poszczególnych 16 zarządów Centralnego Biura Śledczego Policji w kraju, a także funkcjonariuszy Wyższej Szkoły Policji w Szczytnie (eksperti, dydaktycy). Populacja badawcza (ogółem i w podziale na poszczególne jednostki/komórki organizacyjne Policji) to funkcjonariusze służby śledczej zatrudnieni w komórkach ds. zwalczania przestępczości gospodarczej/ekonomicznej oraz eksperti prowadzący postępowania przygotowawcze oraz zajmujący się aspektami prawnymi i taktycznymi zwalczania przestępczości gospodarczej. Finalnie w badaniu udział wzięło 372 funkcjonariuszy⁴⁸².

Drugim filarem badań była analiza danych statystycznych. Statystyki gromadzone i opracowywane przez policję zawierają bogaty katalog przestępstw, klasyfikowanych jako gospodarcze. Są to przestępstwa, nie tylko z Kodeksu

⁴⁸¹ Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. Kodeks postępowania karnego (Dz.U. 2022, poz. 1375, t.j. ze zm.).

⁴⁸² Sposób doboru próby wyznaczono wspierając się na następujących parametrach: jako operat losowania przyjęto faktyczny stan zatrudnienia funkcjonariuszy służby śledczej na dzień 1 stycznia 2018 r. wynosił 1848 osób (źródło: <http://www.info.policja.pl/inf/organizacja/stan-zatrudnienia/120032,Stan-zatrudnienia-na-dzien-1-stycznia-2018-roku.html>, data dostępu: 18.09.2018). Mając na uwadze powyższą wartość populacji – czyli 1848 osób, przy przyjętych parametrach: poziom ufności – 0,97%, wielkość frakcji – 0,5, błąd maksymalny – 7%, minimalny próg to 200 osób.

karnego, ale i z szeregu innych ustaw. Opracowany w toku badań wykaz zawiera, oprócz przepęstw zawartych w ustawie z dnia 6 czerwca 1997 r. Kodeks karny⁴⁸³ w rozdziale XXXVI Przepęstwa przeciwko obrotowi gospodarczemu, jeszcze inne przepisy z ponad 113 innych ustaw, w których penalizowane są przepęstwa klasyfikowane statystycznie jako przepęstwa gospodarcze⁴⁸⁴. Ramy i obrany zakres niniejszego opracowania, nie pozwalają na opisanie bardzo obszernego wątku badań dotyczących analizy danych statystycznych. Dlatego przedmiotem artykułu są niemniej zajmujące aspekty badań ankietowych, które mają charakter jedynie przyczynkarski, a w przyszci bc może doczekają się pełniejszego opracowania.

Badania empiryczne i ich wyniki

Gwnym celem badań bo opracowanie rozwizn wspomagających funkcjonariuszy Policji działających na rzecz bezpieczeństwa państwa w zakresie realizacji prowadzonych postępowan karnych w sprawach gospodarczych. Koncepcja badawcza obejmowa szerokie spectrum zagadnień, które korespondują z aktualnymi wyzwaniem w zakresie zwalczania tego rodzaju przepęcznoci. Uzyskane efekty badań mogą bc wartościowe teoretycznie i użyteczne dla nauki oraz praktyki. Dążono do uzyskania walorów poznawczych i diagnostycznych oraz wskazania srodkw zaradczych, a w efekcie stworzenie zbioru dyrektyw, zaleceń przeciwdziałających przepęstwom gospodarczym.

Wspomniana wyżej wielowymiarowoc zagadnienia wymagała zastosowania uzupełniających się metod i technik badawczych, bowiem posłużenie się tylko jedną metod i technik nie przyniosłoby zakładanych rezultatów, tj. pełnego obrazu analizowanego zagadnienia. W badaniach kryminologicznych korzysta się z techniki triangulacji metod, której istota sprowadza się do więcej niż jednego sposobu uzyskiwania danych w celu weryfikacji przyjętej hipotezy badawczej⁴⁸⁵. Zalecenia wyływające z powyższej dyrektywy uwzględniono w procesie badawczym.

---

⁴⁸³ Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. Kodeks karny (Dz.U. 2022, poz. 1138, t.j. ze zm.).

⁴⁸⁴ Dane, na podstawie których zosta opracowany wykaz uzyskane zostały z Biura Wywiadu i Informacji Kryminalnych Komendy Gwnej Policji. W toku badań dokonano analizy w zakresie ilościowym i jakościowym przepęcznoci gospodarczej na podstawie danych dotyczących przepęstw gospodarczych (zarówno z ustawy Kodeks karny jak i ustaw pozakodeksowych) za lata 2013–2018.

⁴⁸⁵ J. Blachut, *Problemy związane z pomiarem przepęcznoci*, Warszawa 2007, s. 77.

W celu realizacji poszczególnych założeń badawczych zostały wykorzystane metody badawcze właściwe dla nauk prawnych oraz kryminologii. Stosowanie wielu metod poznawczych zogniskowanych na tych samych problemach badawczych pozwala na spojrzenie na nie z wielu punktów widzenia oraz umożliwia weryfikację uzyskanych wyników. Tym samym osiągnięte wyniki badawcze są bardziej wiarygodne i obiektywne, a opierające się na nich postulaty adekwatne względem rzeczywistości⁴⁸⁶.

Mając na uwadze wyżej wskazane koncepcje metodologiczne w badaniach zastosowano metodę analizy statystyk policyjnych oraz sondażu diagnostycznego (badania ankietowe funkcjonariuszy Policji)⁴⁸⁷.

Techniką gromadzenia informacji zastosowaną w badaniu sondażowym była ankietę. Technika ta polegała na wypełnianiu przez samych badanych kwestionariusza ankiety, stanowiącego narzędzie badawcze.

Na łamach niniejszej publikacji omówione zostaną wybrane aspekty przeprowadzonych badań sondażowych. Obszary badawcze, na których skoncentrowano się w toku badań, to w szczególności zagadnienia odnoszące się do zagrożeń utrudniających skuteczne zwalczanie przestępczości gospodarczej. Kolejną płaszczyzną wymagającą analizy były sygnalizowane przez praktyków trudności proceduralne związane z prowadzonymi postępowaniami karnymi.

W praktyce ścigania przestępstw ekonomicznych istnieją problemy proceduralne, utrudniające efektywne prowadzenie postępowań karnych. Nadmierny formalizm, utrudnia podejmowanie szybkich i skutecznych działań. Wyłonionym w trakcie badań obszarem była ocena przez badanych (zaproporzonych w kafeterii odpowiedzi) czynności procesowych i pozaprocessowych podejmowanych w postępowaniu karnym mających wpływ na skuteczność ścigania przestępstw gospodarczych. W kwestionariuszu nie mogło zabraknąć pytania odnoszącego się do sposobów przeciwdziałania przestępstwom gospodarczym.

---

⁴⁸⁶ E.W. Pływaczewski i in., *Polskie kierunki badań kryminologicznych nad bezpieczeństwem obywateli*, „Prokuratura i Prawo” 2010, nr 1–2, s. 190–197.

⁴⁸⁷ T. Pilch, T. Bauman, *Zasady badań pedagogicznych. Strategie ilościowe i jakościowe*, Warszawa 2010, s. 80 i 298–299. Definicja sondażu, określanego również mianem sondażu diagnostycznego jest sposobem gromadzenia wiedzy o atrybutach strukturalnych i funkcjonalnych oraz dynamice zjawisk społecznych, opiniach i poglądach wybranych zbiorowości, nasilaniu się i kierunkach rozwoju określonych zjawisk i wszelkich innych zjawisk instytucjonalnie nie zlokalizowanych – posiadających znaczenie wychowawcze – opierając się na specjalnie dobranej grupie reprezentującej populację generalną, w której zjawisko występuje, umożliwia eksplorację wewnętrznej struktury badanego zjawiska lub też umożliwia dostrzeżenie zewnętrznych uwarunkowań jego funkcjonowania.

Zagadnienia ujęte w kwestionariuszu ankiety stanowiły odzwierciedlenie stwierdzonych wcześniej problemów badawczych i obejmowały możliwe do zdiagnozowania metodą sondażu diagnostycznego obszary dotyczące zwalczania przestępczości gospodarczej.

Wyniki badań

Respondenci mieli możliwość wypowiedzenia się na temat zagrożeń utrudniających skuteczne zwalczanie przestępczości gospodarczej. Wyniki badań zaprezentowane zostały w tabeli poniżej.

Tabela 13.1. Zagrozenia utrudniające skuteczne zwalczanie przestępczości gospodarczej

Jakie zagrożenia utrudniają skuteczne zwalczanie przestępczości gospodarczej?	Skala ocen %				
	Tak	Raczej tak	Nie wiem	Raczej nie	Nie
1. Nakładanie się kompetencji w zakresie czynności operacyjnych i procesowych służb (np. policji, prokuratury, KAS, ABW, CBA)	28	29	12	25	6
2. Znaczna ilość przepisów, powodująca w praktyce problemy z dokonaniem właściwej kwalifikacji prawnej czynu	27	31	9	28	5
3. Niedostateczne przygotowanie specjalistów zajmujących się zwalczaniem przestępstw gospodarczych	36	44	9	9	2
4. Skala przestępczości gospodarczej	39	40	11	9	1

5.	Powiązanie przestępczości gospodarczej z przestępczością zorganizowaną, narkotykową, korupcyjną, cyberprzestępczością, przestępczością transgraniczną, terroryzmem czy ekstremizmem politycznym	36	37	10	14	3
6.	Brak algorytmów postępowania w sprawach o poszczególne kategorie przestępstw gospodarczych	21	33	17	22	7
7.	Skomplikowany mechanizm popełniania przestępstw gospodarczych (np. powiązanych z legalną działalnością gospodarczą, dokonywanych w cyberprzestrzeni, przy użyciu faktur kosztowych tzw. pustych faktur)	50	37	5	6	2
8.	Terminy oczekiwania na opinię biegłego	31	35	15	15	4
9.	Transgraniczny charakter popełnianych przestępstw gospodarczych	40	39	11	9	1
10.	Utrudniony dostęp do danych uzyskiwanych z państw UE i innych państw	45	40	7	7	1

Źródło: badania własne.

W odniesieniu do zagrożeń utrudniających skuteczne zwalczanie przestępczości gospodarczej połowa badanych wskazuje na skomplikowany mechanizm popełniania przestępstw gospodarczych (np. powiązanych z legalną działalnością gospodarczą, dokonywanych w cyberprzestrzeni, przy użyciu faktur kosztowych tzw. pustych faktur), 45% badanych wymienia utrudniony dostęp do danych uzyskiwanych z państw UE i innych państw, 40% ankietowanych transgraniczny

charakter popełnianych przestępstw gospodarczych, zaś 39% badanych wskazuje skalę przestępczości gospodarczej. Wyeksponowany przez funkcjonariuszy został także aspekt niedostatecznego przygotowanie specjalistów zajmujących się zwalczaniem przestępstw gospodarczych (36% – opinii „tak” i 44% odpowiedzi „raczej tak”) oraz problem zbyt długich terminów oczekiwania na opinię biegłego – 31% badanych wskazuje ten czynnik jako zasadniczy. Na podstawie uzyskanych danych można wnioskować, że na dalszych pozycjach znalazły się takie zagrożenia jak znaczna ilość przepisów, powodująca w praktyce problemy z dokonaniem właściwej kwalifikacji prawnej czynu (odpowieź „tak” wskazało 27%, co symptomatyczne odpowiedzi „raczej nie” udzieliło 28% badanych), interferencja kompetencji w zakresie czynności operacyjnych i procesowych służb (np. policji, prokuratury, KAS, ABW, CBA): odpowiedzi „tak” udzieliło 28% badanych, „raczej nie” 25% badanych) czy brak algorytmów postępowania w sprawach o poszczególne kategorie przestępstw gospodarczych (odpowiezi „tak” – 21%, a „raczej nie” udzieliło 22% badanych). Badani w części opisowej kwestionariusza ankiety mieli możliwość wypowiedzenia się na temat innych zagrożeń. Wskazywali takie zagrożenia, jak trudności w dostępie do informacji prawnie chronionych, utrudniony dostęp do danych i systemów bankowych, przewlekłość postępowań, brak jednolitego systemu do wymiany informacji np. pomiędzy Strażą Graniczną a Policją, brak szkoleń czy brak środków finansowych umożliwiających efektywniejsze prowadzenie postępowań i motywowanie policjantów.

Skala przestępczości gospodarczej oraz powiązania (osobowe, przedmiotowe) z przestępczością zorganizowaną, narkotykową, korupcyjną, cyberprzestępczością, przestępczością transgraniczną, terroryzmem czy ekstremizmem politycznym to również ważny aspekt badawczy. Obserwowane są tendencje rozwoju przestępczości gospodarczej, zwłaszcza w kontekście uzyskiwanych przez sprawców wymiernych korzyści czerpanych z nielegalnej działalności powiązanej z innymi kategoriami przestępstw. Funkcjonariusze prowadzący postępowania karne, dokonujący kwalifikacji prawnej zarzucanych sprawcom czynów, na podstawie swoich doświadczeń, mieli możliwość dokonania oceny skali powiązań wymienionych kategorii przestępczości.

Policjanci zaangażowani w prowadzenie postępowań karnych w sprawach o przestępstwa gospodarcze wykonują szereg czynności procesowych. Poniższe zestawienie sonduje, w jakim stopniu wskazane czynności są dla funkcjonariuszy problematyczne.

Tabela 13.2. Realizacja czynności procesowych i ich wpływ na efektywność postępowania karnego w sprawach o przestępstwa gospodarcze

	Które czynności powodują trudności proceduralne wpływające na skuteczność zwalczania przestępczości gospodarczej?	Skala ocen wyrażona w procentach				
		Tak	Raczej tak	Nie wiem	Raczej nie	Nie
1.	Realizacja czynności zatrzymania osoby	2	8	3	52	35
2.	Przeprowadzenie przeszukania, zatrzymania rzeczy	3	9	3	60	25
3.	Realizacja tymczasowego zajęcia mienia ruchomego	3	20	7	46	24
4.	Konieczność anonimizacji danych adresowych pokrzywdzonych, świadków	20	20	12	31	17
5.	Zabezpieczanie dowodów cyfrowych	13	34	8	33	12
6.	Ogłędziny	12	18	7	41	22
7.	Sformalizowana procedura dostępu do informacji niejawnych, rejestrów, rachunków bankowych	42	41	5	9	3
8.	Konstrukcja zarzutów przy skomplikowanym stanie prawnym i faktycznym	18	32	16	27	7
9.	Wskazanie podstawy prawnej i uzasadnienia postanowienia o oddaleniu wniosku dowodowego	5	16	30	37	12
10.	Wydanie postanowienia o dopuszczeniu dowodu z opinii biegłego	5	16	30	37	12

	Które czynności powodują trudności proceduralne wpływające na skuteczność zwalczania przestępczości gospodarczej?	Skala ocen wyrażona w procentach				
		Tak	Raczej tak	Nie wiem	Raczej nie	Nie
11.	Przesłuchanie świadka	3	6	16	47	28
12.	Przesłuchanie podejrzanego	2	4	5	43	46
13.	Analiza podstaw faktycznych i wniosowanie o zastosowanie środków zapobiegawczych	2	5	5	43	45

Źródło: badania własne.

Powyższe dane wyraźnie wskazują, że dla policjantów zaangażowanych w prowadzenie postępowań karnych w sprawach o przestępstwa gospodarcze problematyczna jest sformalizowana procedura dostępu do informacji niejawnych, rejestrów, rachunków bankowych (42% badanych udzieliło odpowiedzi „tak”, a 41% badanych odpowiedzi „raczej tak”). Problematyczna, choć w mniejszym stopniu, jest konieczność anonimizacji danych adresowych pokrzywdzonych, świadków (20% badanych udzieliło odpowiedzi „tak” i „raczej tak”) oraz konstrukcja zarzutów przy skomplikowanym stanie prawnym i faktycznym (18% badanych udzieliło odpowiedzi „tak”, a 32% badanych odpowiedzi „raczej tak”). Pozostałe zaproponowane respondentom czynności nie stanowią znaczących utrudnień proceduralnych. Badani w odpowiedziach na pytanie otwarte dotyczące przedmiotowej problematyki mieli możliwość wypowiedzenia się na temat innych trudności proceduralnych. Wskazywali m.in. na: limitowanie kosztów postępowania w efekcie czego nie ma możliwości korzystania z wyspecjalizowanych biegłych, konieczność dokonywania oględzin dokumentacji finansowo-księgowej czy przesłuchiwanie wszystkich pokrzywdzonych np. w przestępstwach internetowych, jedynie incydentalne korzystanie z instytucji świadka koronnego, ścisły podział kompetencji pomiędzy służby uprawnione do prowadzenia postępowań karnych w sprawach gospodarczych, np. Centralne Biuro Antykorupcyjne, Policję.

W kolejnej tabeli dokonano podsumowania opinii respondentów na temat obszaru badań odnoszącego się do wskazania działań podejmowanych przez uprawnione organy, które mają wpływ na skuteczność ścigania przestępstw gospodarczych.

Tabela 13.3. Podejmowane czynności mające wpływ na skuteczność ścigania przestępstw gospodarczych

	W jakim stopniu niżej wymienione czynności podejmowane w postępowaniu karnym mają wpływ na skuteczność ścigania przestępstw gospodarczych?	Skala ocen [%]				
		Zdecydowanie dużym	Raczej dużym	Trudno powiedzieć	Raczej niedużym	Zdecydowanie niedużym
1.	Analiza kryminalna	45	45	6	4	0
2.	Procesowa kontrola i utrwalanie rozmów	34	43	15	6	2
3.	Uzyskanie w sprawie opinii biegłego	34	46	16	4	0
4.	Wykorzystanie narzędzi technicznych, w tym oprogramowania do przeszukiwania zasobów internetowych (eksploracja i analiza danych)	20	51	20	4	5
5.	Tymczasowe zajęcie mienia ruchomego	23	37	21	15	4
6.	Stosowanie instytucji tzw. małego świadka koronnego – art. 60 § 3 k.k.	20	41	30	7	2
7.	Stosowanie instytucji świadka anonimowego z art. 184 k.p.k.	11	30	42	14	3
8.	Stosowanie instytucji świadka koronnego	24	31	34	6	4
9.	Stosowanie środków zapobiegawczych, w tym nakazu powstrzymania się od prowadzenia działalności gospodarczej	13	29	24	25	9

	W jakim stopniu niżej wymienione czynności podejmowane w postępowaniu karnym mają wpływ na skuteczność ścigania przestępstw gospodarczych?	Skala ocen [%]				
		Zdecydowanie dużym	Raczej dużym	Trudno powiedzieć	Raczej niedużym	Zdecydowanie niedużym
10.	Zastosowanie adekwatnej do sytuacji taktyki przesłuchania uczestników postępowania	23	37	21	15	4
11.	Czynności operacyjne	46	41	9	3	1

Źródło: badania własne.

Podkreślić należy, że badani funkcjonariusze efektywność w zakresie ścigania tego rodzaju przestępczości upatrują w podejmowaniu czynności operacyjnych. Blisko 50% respondentów jest zdania, że czynności te w znacznym stopniu wpływają na efektywność ścigania przestępstw. Z kolei 45% badanych podkreśla duże znaczenie analizy kryminalnej. Wnikliwa analiza uzyskanych wyników pozwala także na stwierdzenie, że respondenci dostrzegają potrzebę użycia narzędzi technicznych, w tym oprogramowania do przeszukiwania zasobów internetowych (eksploracja i analiza danych). Ponad 50% badanych jest zdania, że narzędzia te w stopniu „raczej dużym” wpływają na efektywność ścigania przestępstw gospodarczych. Badani wskazywali też na inne działania, takie jak: merytoryczne przygotowanie prowadzących postępowania, konieczność ścisłej współpracy z prokuraturą, skuteczną wymianę informacji pomiędzy instytucjami zwalczającymi przestępczość gospodarczą oraz stosowanie ofensywnej taktyki działań prokuratorskich.

Funkcjonariusze Policji dokonali również oceny działań mogących przyczynić się do przeciwdziałania przestępczości gospodarczej.

Tabela 13.4. Sposoby przeciwdziałania przestępczości gospodarczej

	W jakim stopniu niżej wymienione działania, mogłyby przyczynić się do przeciwdziałania przestępczości gospodarczej?	Skala ocen (dane w %)				
		Zdecydowanie dużym	Raczej dużym	Trudno powiedzieć	Raczej niedużym	Zdecydowanie niedużym
1.	Orzekanie surowych kar za przestępstwa gospodarcze	41	40	11	6	2
2.	Orzekanie surowych sankcji finansowych	67	24	6	2	1
3.	Orzekanie obligatoryjne w razie skazania sprawcy przypadku przedsiębiorstwa (art. 44a k.k.)	41	26	25	6	2
4.	Kierowanie wniosków o upadłość podmiotów gospodarczych, gdy przedmiot ich działalności jest sprzeczny z prawem	28	32	24	11	5
5.	Rozszerzenie zakresu kompetencji kontrolnych instytucji nadzoru finansowego	34	36	22	7	1
6.	Współpraca organów ścigania i wymiaru sprawiedliwości z innymi instytucjami powołanymi do zwalczania przestępczości gospodarczej (np. KAS, GIIF)	56	33	7	2	2

Źródło: badania własne.

Zdaniem największej liczby respondentów (67% badanych) najskuteczniejszym sposobem przeciwdziałania przestępczości gospodarczej jest orzekanie surowych sankcji finansowych. Kolejno zaś współpraca organów ścigania i wymiaru sprawiedliwości z innymi instytucjami powołanymi do zwalczania przestępczości gospodarczej (np. KAS, GIIF) – 56% badanych oraz orzekanie surowych kar

za przestępstwa gospodarcze 41% respondentów i taka sama wartość procentowa w przypadku obligatoryjnego orzekania w razie skazania sprawcy przepadku przedsiębiorstwa (art. 44a k.k.). Badani wskazywali teŝ na inne działania, takie jak: nieuchronność kary, stosowanie konfiskaty rozszerzonej, uproszczenie ustaw skarbowych, podatkowych, powoływanie grup śledczych, w skład których powinni wchodzić funkcjonariusze KAS, dostęp Policji do systemów bazodanowych KAS czy ZUS-u, szerszy dostęp do tajemnic prawnie chronionych.

Przeprowadzone badania obejmowały cele teoretyczno-poznawcze i praktyczno-użytkowe. Zakładanym celem badań było zebranie systematycznych danych (zarówno ilościowych, jak i jakościowych), pozwalających na dokonanie możliwe pełnego opisu i wyjaśnienie reakcji i postaw funkcjonariuszy Policji wobec badanego zjawiska⁴⁸⁸. Cel praktyczny w przedmiotowych badaniach polegał na opracowaniu i urzeczywistnieniu naukowo uzasadnionych przedsięwzięć, dzięki którym możliwe będzie podjęcie skutecznych działań w celu zmniejszenia występowania przestępczości gospodarczej⁴⁸⁹.

Przeciwdziałanie przestępczości gospodarczej

Zidentyfikowane w trakcie badań problemy wymagają sformułowania zaleceń umożliwiających podniesienie poziomu skuteczności ścigania przestępstw.

Istnieje korelacja pomiędzy determinantami rozwoju przestępczości gospodarczej a ogólnymi przyczynami rozwoju przestępczości. Do najistotniejszych czynników kryminogennych można zaliczyć „przemiany społeczne, gospodarcze, transformacje ustrojowe, rozwarstwienie społeczeństwa powodujące znaczne dysproporcje w statusie majątkowym, brak autorytetu władzy i poszanowania dla prawa lub teŝ słaby aparat kontroli”⁴⁹⁰. Jako przyczyny omawianej tu kategorii przestępczości wskazuje się teŝ nierówności ekonomiczne. Czynniki, które wpływają na rozwój przestępczości gospodarczej w Polsce to również brak skutecznych regulacji prawnych oraz niedostateczne przygotowanie specjalistów zajmujących się zwalczaniem przestępstw gospodarczych, których metody działania nie zawsze odpowiadają często wyrafinowanym

⁴⁸⁸ B. Wróblewska, *Wzory reakcji społecznej na zachowania przestępcze*, [w:] *Opinia publiczna i środki masowego przekazu a ujemne zjawiska społeczne*, B. Hołyst (red.), Warszawa 1981, s. 126.

⁴⁸⁹ J. Gnitecki, *Zarys metodologii badań w pedagogice empirycznej*, Zielona Góra 1989, s. 75–76, zob. E.W. Pływaczewski i in., *Polskie kierunki...*, op. cit., s. 190–197.

⁴⁹⁰ O. Łachacz, R. Łachacz, *Przestępczość samochodowa*, [w:] *Nielegalne rynki...*, E.W. Pływaczewski, P. Chlebowicz (red.), op. cit., s. 4.

metodom dokonywania przestępstw. Literatura przedmiotu wskazuje, że z przestępczością gospodarczą związane jest przede wszystkim występowanie różnych czynników, które nakładają się na siebie wzajemnie. Wpisuje się to, w teorię ekonomicznego podejścia do przestępczości⁴⁹¹. Przestępczość wynika bowiem z rozwarstwienia klasowego, konkurencji i prywatnej własności środków produkcji, które łącznie przyczyniają się do indywidualizacji ludzkich dążeń oraz wzrostu tendencji egoistycznych⁴⁹².

Obserwowane są tendencje rozwoju przestępczości gospodarczej, zwłaszcza w kontekście uzyskiwanych przez sprawców wymiernych korzyści czerpanych z nielegalnej działalności powiązanej z innymi kategoriami przestępstw. Trudności wykrywcze powodowane są skomplikowanym mechanizmem popełniania przestępstw, a także istnieniem powiązań przestępczości gospodarczej z przestępczością kryminalną, narkotykową, korupcyjną.

Pożądane byłoby zaproponowanie rozwiązań legislacyjnych mających na celu poprawę skuteczność działań, uwzględniających również ekonomikę procesową zarówno w kwestii finansowej, jak i czasowej⁴⁹³.

Przepisy Kodeksu postępowania karnego uprawniają Policję do dokonywania szeregu czynności dowodowych, jak tymczasowe zajęcie mienia ruchomego, przeszukanie także systemów informatycznych, zatrzymanie rzeczy, oględziny, zatrzymanie osoby czy czynności z działem osobowych źródeł dowodowych jak przesłuchanie pokrzywdzonego, świadka, podejrzanego, dokonywanie okazania, konfrontacji czy eksperymentów procesowych. Identyfikacja problemów wykrywczych, czy trudności w taktyce realizacji czynności dowodowych pozwala na wykreowanie, jak najbardziej efektywnego modelu postępowania Policji. Niewątpliwie opracowanie, przejrzystych, niesformalizowanych procedur postępowania w sprawach związanych ze zwalczaniem tego rodzaju przestępczości przyczyniłoby się do usprawnienia pracy Policji. Aktualnie nie istnieją algorytmy postępowania w sprawach odnoszących się do poszczególnych kategorii przestępstw gospodarczych. Na marginesie warto podkreślić, że pewien niedosyt w tym zakresie rekompensują wytyczne Prokuratora Generalnego. W 2017 r. Prokurator Generalny wydał wytyczne nr 5/17 z 10.08.2017 r. (PK I BP 024.13.2017) w sprawie zasad prowadzenia postępowań przygotowawczych w sprawach o przestępstwa związane z procederem wyłudzenia nienależnego zwrotu podatku od towarów i usług

---

⁴⁹¹ S.G. Becker, *Crime and Punishment: An Economic Approach*, „Journal of Political Economy” 1968, vol. 76, no. 2, s. 169–217.

⁴⁹² B. Hołyst, *Kryminologia*, Warszawa 2016, s. 752.

⁴⁹³ Ibidem, s. 88–123.

(VAT) oraz innych oszukańczych uszczupleń w tym podatku⁴⁹⁴. Podkreśla się tu konieczność podejmowania przez Policję czynności operacyjno-rozpoznawczych, takich jak kontrola operacyjna, kontrola korespondencji równolegle z postępowaniem przygotowawczym. Spośród środków procesowych wskazuje się dokonywanie zabezpieczeń majątkowych, zebranie dowodów uzasadniających wystąpienie o zastosowanie środków zapobiegawczych, w tym nakazu powstrzymanie się od prowadzenia działalności gospodarczej. Skuteczność ścigania zapewniania jest poprzez przekazanie, co do zasady, tych kategorii spraw do prowadzenia wyspecjalizowanym komórkom organizacyjnym prokuratury szczebla regionalnego i okręgowego. Również zasadą powinno być prowadzenie postępowań w tych sprawach przez właściwie zarządy Centralnego Biura Śledczego Policji, delegatury Agencji Bezpieczeństwa Wewnętrzznego, delegatury Centralnego Biura Antykorupcyjnego lub naczelników urzędów celno-skarbowych. W wypadkach skomplikowanych spraw o wielowątkowym, wielopodmiotowym lub transgranicznym charakterze, należy rozważyć zasadność powołania zespołu prokuratorów.

W omawianym obszarze zasadne jest również omówienie wytycznych Prokuratora Generalnego z 12.08.2018 r. (PK I BP 021.29.2016) w sprawie zasad prowadzenia postępowań przygotowawczych o przestępstwa finansowe na szkodę wielu pokrzywdzonych przy wykorzystaniu instrumentów finansowych oraz działalności bankowej⁴⁹⁵. Podkreślono w szczególności konieczność rzetelnego przyjęcia zawiadomienia o przestępstwie ustalenia pokrzywdzonych i rozmiarów szkody, a także zweryfikowania uzyskanych informacji np. poprzez ustalenie czy dany podmiot gospodarczy znajduje się w obszarze zainteresowania urzędu Ochrony Konkurencji i Konsumentów lub Komisji Nadzoru Finansowego. Podkreśla się tu także konieczność uzyskania za pośrednictwem wydziałów do spraw odzyskiwania mienia ustaleń w zakresie składników majątkowych, którymi dysponują osoby podejrzane. Z perspektywy efektywności ścigania konieczne jest ponadto rzetelne przeprowadzanie dowodów. O ile zaistnieją ku temu przesłanki, należy powołać biegłego z zakresu rachunkowości w celu ustalenia wartości, czasu dokonywania, tytułów przepływu środków finansowych. Należy również dokonać zabezpieczenia danych w postaci zapisów poczty elektronicznej, bilingów czy komunikatorów internetowych.

W przeprowadzonych badaniach dostrzeżono ważny aspekt w zakresie przeciwdziałania przestępczości gospodarczej, jakim jest usprawnienie współpracy

⁴⁹⁴ Online: <https://sip.lex.pl/akty-prawne/akty-korporacyjne/zasady-prowadzenia-postepowan-przygotowawczych-w-sprawach-o-287067646>, dostęp: 19.06.2023.

⁴⁹⁵ Online: <https://sip.lex.pl/komentarze-i-publikacje/poradniki/wytyczne-prokuratora-generalnego-w-sprawie-zasad-prowadzenia-151294191>, dostęp: 19.06.2023.

policji z prokuraturą, sądami i innymi instytucjami powołanymi do zwalczania przestępczości ekonomicznej. Wymiana informacji, ale też wsparcie merytoryczne wyspecjalizowanych podmiotów to niewątpliwie istotny aspekt przeciwdziałania przestępczości gospodarczej. Zasadne jest wypracowanie skutecznej taktyki zwalczania przestępczości. Konieczne są zaawansowane, specjalistyczne szkolenia celem przygotowania specjalistów zajmujących się zwalczaniem przestępstw gospodarczych w związku z pojawiającymi się nowymi formami popełniania przestępstw (np. cyberprzestępczość), ich charakterem (wyłudzenia podatku VAT, przestępczość paliwowa) czy ze zróżnicowaniem form prawnych działalności gospodarczej (np. spółka z o.o., sprzedaż internetowa). Zdarzają się przypadki skomplikowanych dowodowo, wieloaspektowych spraw, w których metody działania sprawców stanowią wyzwanie dla organów ścigania w aspekcie prawnym czy taktycznym.

Analizując ustawy kompetencyjne, regulujące zakres i zadania instytucji oraz służb zajmujących się zwalczaniem przestępstw gospodarczych, można zauważyć szerokie spektrum ich działania. Podmioty te obok organów ścigania realizują funkcje w odniesieniu do przeciwdziałania różnym aspektom przestępczości gospodarczej (np. Komisja Nadzoru Finansowego, Generalny Inspektor Informacji Finansowej, Urząd Ochrony Konkurencji i Konsumentów, Urząd Zamówień Publicznych). Istnieje potrzeba wypracowania modelu międzyinstytucjonalnej współpracy w zakresie zwalczania przestępczości gospodarczej przy jednoczesnym wyeliminowaniu podejmowania identycznych przedsięwzięć przez różne podmioty.

Warto także wspomnieć o rozwiązaniach prawnych wprowadzanych w Polsce. Takim jest przykładowo Ustawa z 1 grudnia 2022 r. o Systemie Informacji Finansowej⁴⁹⁶, która służy m.in. przeciwdziałaniu praniu pieniędzy oraz finansowaniu terroryzmu.

Nieodzowne jest ponadto w celu efektywnego zwalczania przedmiotowej przestępczości podwyższanie poziomu wiedzy organów powołanych do ochrony bezpieczeństwa i porządku publicznego w zakresie realizacji zadań ustawowych, wsparcie jakości świadczonych „usług” przez organy odpowiedzialne za bezpieczeństwo, co umożliwi także realizację zadań na rzecz obywateli w sposób bardziej efektywny.

Przy współpracy instytucji powołanych do zwalczania przestępczości możliwe jest wypracowanie rozwiązań wspomagających funkcjonariuszy organów ścigania działających na rzecz bezpieczeństwa państwa w zakresie realizacji prowadzonych postępowań, wsparcie procesu ich szkolenia, a także umożliwienie dostępu do scentralizowanej wiedzy i algorytmów postępowania.

---

⁴⁹⁶ Ustawa z dnia 1 grudnia 2022 r. o Systemie Informacji Finansowej (Dz.U. 2023, poz. 180).

Bibliografia

- Becker S.G., *Crime and Punishment: An Economic Approach*, „Journal of Political Economy” 1968, vol. 76, no. 2.
- Błachut J., *Problemy związane z pomiarem przępczości*, Warszawa 2007.
- Cyprian T., *Przępcstwa gospodarcze*, Warszawa 1960.
- Gnitecki J., *Zarys metodologii badań w pedagogice empirycznej*, Zielona Góra 1989.
- Gofroń C., *O pojęciu i systematyce przępcstw gospodarczych*, „Państwo i Prawo” 1959, nr 3.
- Górniok O., *Przępczość gospodarcza i jej zwalczanie*, Warszawa 1994.
- Grabarczyk G., *Przępczość gospodarcza na tle przemian ustrojowych w Polsce*, Toruń 2002.
- Hołyst B., *Kryminologia*, Warszawa 2016.
- Keczekian S.F., *Stosunki prawne w społeczeństwie socjalistycznym*, Warszawa 1960.
- Krajewski K., *Teorie kryminologiczne a prawo karne*, Warszawa 2004.
- Łachacz O., Łachacz R., *Przępczość samochodowa*, [w:] *Nielegalne rynki. Geneza i rozmiar zjawiska oraz możliwości przeciwdziałania*, W. Pływaczewski, P. Chlebowicz (red.), Olsztyn 2012.
- Lampe E.J., *Ogólne problemy prawa karnego gospodarczego*, „Ruch prawniczy, ekonomiczny i socjologiczny” 1998, nr 3.
- Lernell L., *Przępczość gospodarcza*, Warszawa 1965.
- Palacz D., *Pojęcie, symptomy i cechy przępczości gospodarczej*, [w:] *Przępczość gospodarcza. Istota zjawiska. Zasady odpowiedzialności, mechanizmy przępcze i metody działania sprawców*, P. Łabuz, I. Malinowska, M. Michalski, T. Safjański, (red.), Warszawa 2018.
- Pilch T., Bauman T., *Zasady badań pedagogicznych. Strategie ilościowe i jakościowe*, Warszawa 2010.
- Pływaczewski E.W., Laskowska K., Szczygieł G.B., Filipkowski W., Guzik-Makaruk E.M., Zatyka E., *Polskie kierunki badań kryminologicznych nad bezpieczeństwem obywateli*, „Prokuratura i Prawo” 2010, nr 1–2.
- Wróblewska B., *Wzory reakcji społecznej na zachowania przępcze*, [w:] *Opinia publiczna i środki masowego przekazu a ujemne zjawiska społeczne*, B. Hołyst (red.), Warszawa 1981.
- Zawłocki R., *Podstawy odpowiedzialności karnej za przępcstwa gospodarcze*, Warszawa 2004.
- Zientara A., *Przępcstwo nadużycia zaufania z art. 296 k.k.*, Warszawa 2010.

Tytuł

Przępcstwa gospodarcze – aspekty kryminologiczne i empiryczne

Streszczenie

Przedmiotem artykułu jest omówienie koncepcji i wyników badań realizowanych w ramach zadania badawczego pn. „Optymalizacja czynności dowodowych,

kryminalistycznych, operacyjnych w sprawach o przestępstwa gospodarcze z perspektywy organów ścigania”⁴⁹⁷. Przeprowadzone zostały badania empiryczne polegające na dokonaniu analizy przestępczości gospodarczej na następujących płaszczyznach: zbadanie skali przestępczości gospodarczej, dynamiki przestępczości, zdiagnozowanie trudności wykrywczych oraz trudności proceduralnych utrudniających skuteczne zwalczanie przestępczości gospodarczej przez organy ścigania. Zostały przeprowadzone badania ankietowe funkcjonariuszy Policji oraz została dokonana analiza danych statystycznych uzyskanych z Biura Wywiadu Kryminalnego Komendy Głównej Policji. Z uwagi na obszerny zakres uzyskanego materiału badawczego w niniejszym opracowaniu zawarte zostały wybrane wyniki przeprowadzonych badań ankietowych zarówno w formie tabelarycznej, graficznej, jak i opisowej.

Słowa kluczowe

przestępstwa gospodarcze, śledztwo, funkcjonariusz publiczny, procedura karna, badania

Title

Economic crimes – criminological and empirical perspective

Summary

The subject of the article is the concept and results of the research entitled „Optimization of evidence, forensic and operational activities in cases of economic crimes from the perspective of law enforcement agencies” empirical studies were conducted consisting in analyzing economic crime in the following areas: examining the scale of economic crime, the dynamics of crime, diagnosing detection difficulties and procedural difficulties hindering effective crime fighting economic activity by law enforcement agencies. As part of the research, surveys of Police officers and the analysis of obtained statistical data were carried out from the Criminal Intelligence Bureau of the Police Headquarters. Due to the extensive scope of the research material, this study contains selected results of the survey research, both in graphic and descriptive form.

Keywords

economic crime, investigation, public official, criminal proceedings research

---

⁴⁹⁷ Nr zadania badawczego INP-2/2018/P/MP, finansowane ze środków Ministerstwa Nauki i Szkolnictwa Wyższego.

ROZDZIAŁ 14

REFORMA PRZEPISÓW REGULUJĄCYCH STATUS NIELETNIEGO

Ustawa z 26 października 1982 r. o postępowaniu w sprawach nieletnich

Projekt ustawy o postępowaniu w sprawach nieletnich został poddany dyskusjom w kwietniu 1982 r., a 26 października 1982 r. została ona uchwalona i opublikowana w Dzienniku Ustaw⁴⁹⁸.

W porównaniu z przepisami Kodeksu karnego z 1932 r. ustawa o postępowaniu w sprawach nieletnich wprowadzała wiele zmian. Mimo że opiekuńczy (paternalistyczny) system sądownictwa przechodził wówczas w wielu krajach kryzys, rozbudowano w niej elementy podejścia opiekuńczego. Zgodnie z preambułą, celem ustawy było:

- 1) przeciwdziałanie demoralizacji i przestępczości nieletnich oraz stwarzanie warunków powrotu do normalnego życia nieletnim, którzy popadli w konflikt z prawem lub z zasadami współżycia społecznego,
- 2) umacnianie funkcji opiekuńczo-wychowawczych i poczucia odpowiedzialności rodzin za wychowanie nieletnich.

Właściwym do rozpatrywania w sprawach o popełnienie przez nieletniego czynu karalnego, jak i w sprawie nieletniego zagrożonego demoralizacją stał się

---

⁴⁹⁸ Ustawa z dnia 26 października 1982 r. o postępowaniu w sprawach nieletnich (Dz.U. 2018, poz. 969, t.j.), dalej cytowana jako: u.p.n.

sąd rodzinny i opiekuńczy, który rozpoznając sprawę, powinien przede wszystkim, zgodnie z art. 3 § 1 u.p.n., kierować się dobrem nieletniego⁴⁹⁹, uwzględniając przy tym interes społeczny.

Przejawem zrównania obu kategorii nieletnich (sprawców czynów karalnych i zagrożonych demoralizacją) była rezygnacja z krytykowanego wielokrotnie do tej pory kryterium rozeznania. Sąd rodzinny, zgodnie z art. 3 § 2 u.p.n., zobowiązany został do postępowania na wszystkich etapach sprawy zgodnie z zasadą indywidualizacji ze szczególnym uwzględnieniem takich kryteriów, jak: osobowość nieletniego, przyczyny i stopień demoralizacji, jego zachowanie się, warunki wychowania i charakter środowiska⁵⁰⁰.

Artykuł 1 § 1 u.p.n. stanowi, że przepisy ustawy stosuje się w zakresie:

- 1) zapobiegania i zwalczania demoralizacji – w stosunku do osób, które nie ukończyły 18 lat,
- 2) postępowania w sprawach o czyny karalne – w stosunku do osób, które dopuściły się takiego czynu po ukończeniu 13 lat, ale nie ukończyły 17 lat,
- 3) wykonywania środków wychowawczych lub poprawczych – w stosunku do osób, względem których środki te zostały orzeczone, nie dłużej jednak niż do ukończenia przez te osoby 21 lat.

W art. 18 § 2 pkt 1 ustawą z 15 września 2000 r. o zmianie ustawy o postępowaniu w sprawach nieletnich⁵⁰¹ przewidziano jeszcze jeden próg wieku – jest nim nieukończenie 18 lat w momencie wszczęcia postępowania wobec nieletniego, do którego mają zastosowanie przepisy art. 10 § 2 Kodeksu karnego z 1997 r.⁵⁰².

Wyróżniona w przepisach u.p.n. została grupa osób w wieku od 13. do 17. roku życia, które popełniły czyn karalny. Pojęcie czynu karnego wyjaśnia art. 1 § 2 pkt 2 u.p.n. jako:

- 1) przestępstwo, przestępstwo skarbowe (art. 2 k.k.s.⁵⁰³),

---

⁴⁹⁹ Celem podstawowym uregulowań przewidzianych w ustawie o postępowaniu w sprawach nieletnich jest dobro nieletniego (por. uchwała składu 7 sędziów SN z 21 listopada 1984 r., III CZP 47/84, OSNCP 1985, poz. 64), zob. K. Gromek, *Komentarz do ustawy o postępowaniu w sprawach nieletnich*, Warszawa 2004, s. 87.

⁵⁰⁰ B. Stańdo-Kawecka, *Prawo...*, op. cit., s. 298–300.

⁵⁰¹ Ustawa z dnia 15 września 2000 r. o zmianie ustawy o postępowaniu w sprawach nieletnich (Dz.U. 2000, nr 91, poz. 1010).

⁵⁰² Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. Kodeks karny (Dz.U. 2024, poz. 17, t.j.), dalej cytowany jako k.k.

⁵⁰³ Ustawa z dnia 10 września 1999 r. Kodeks karny skarbowy (Dz.U. 2013, poz. 186, t.j.), dalej cytowany jako k.k.s.

- 2) wykroczenie określone w art.: 50a (posiadanie w miejscu publicznym niebezpiecznych przedmiotów⁵⁰⁴, art. 51 (zakłócanie wybrykami spokoju i porządku publicznego lub wywołanie zgorszenia), art. 69 (niszczenie lub usuwanie znaków umieszczonych przez organ państwowy), art. 74 (niszczenie lub usuwanie oznaczeń miejsc niebezpiecznych, art. 76 (rzucanie przedmiotami w pojazd mechaniczny będący w ruchu), art. 85 (samowolne ustawianie albo niszczenie lub uszkodzenie znaku lub sygnału alarmowego), art. 87 (prowadzenie pojazdu w stanie po użyciu alkoholu), art. 119 (kradzież lub przywłaszczenie cudzej rzeczy ruchomej), art. 122 (paserstwo), art. 124 (umyślne niszczenie lub uszkodzenie cudzej rzeczy), art. 133 (nabywanie w celu odsprzedaży z zyskiem lub sprzedaż z zyskiem biletów na imprezy) lub art. 143 (utrudnianie lub uniemożliwianie korzystania z urzędów publicznych)⁵⁰⁵. Z powyższego katalogu został na mocy art. 41 ustawy z dnia 21 sierpnia 1997 r. o ochronie zwierząt, wykreślony art. 62 k.w. Tym samym zniesiona została odpowiedzialność nieletnich za pozostałe wykroczenia, która może nastąpić tylko w ramach przypisania nieletniemu przejawu jego demoralizacji⁵⁰⁶.

W ustawie o postępowaniu w sprawach nieletnich ustalono dolny próg odpowiedzialności nieletniego za czyn karalny – tj. ukończenie 13 lat w chwili popełnienia tego czynu. Takie rozwiązanie oznacza, że popełnienie czynu karalnego przez osoby, które nie ukończyły tego wieku, traktowane będzie jako przejaw demoralizacji i uzasadnia prowadzenie postępowania opiekuńczo-wychowawczego, tj. postępowania uregulowanego w przepisach art. 44–47 u.p.n. (popełnienie czynu zabronionego wymienione jest bowiem w art. 4 § 1 u.p.n. wśród innych okoliczności świadczących o demoralizacji nieletniego)⁵⁰⁷.

---

⁵⁰⁴ Regulacje wynikające z art. 50a Kodeksu wykroczeń mają służyć zwiększeniu bezpieczeństwa ludzi w miejscach publicznych, zagrożonych agresją ze strony innych osób. Wskazany przepis penalizuje posiadanie noża, maczety lub innych podobnie niebezpiecznych przedmiotów, a także materiałów pirotechnicznych przez uczestnika przejazdu zorganizowanej grupy uczestników masowej imprezy sportowej, a został wprowadzony ustawą z 31 sierpnia 2011 r. o zmianie ustawy o bezpieczeństwie imprez masowych oraz niektórych innych ustaw (Dz.U. 2011, nr 217, poz. 1280). Dodany przez ustawę z 11 września 2015 r. o zmianie ustawy o bezpieczeństwie imprez masowych oraz niektórych innych ustaw (Dz.U. 2015, poz. 1707) § 1a, poddaje odpowiedzialności, analogiczne jak w § 1, uczestników przejazdu zorganizowanej grupy uczestników masowej imprezy sportowej, posiadających przedmioty wymienione w § 1 lub wyroby pirotechniczne. Karalność tych osób ma na celu ograniczanie agresywnych i niebezpiecznych zachowań w stosunku do innych kibiców lub uczestników gry.

⁵⁰⁵ Ustawa z dnia 21 sierpnia 1997 r. o ochronie zwierząt (Dz.U. 2023, poz. 1580, t.j.).

⁵⁰⁶ P. Górecki, S. Stachowiak, *Ustawa...*, op. cit., s. 21.

⁵⁰⁷ M. Korcyl-Wolska, *Postępowanie w sprawach nieletnich w Polsce...*, op. cit., s. 40–41.

Druga grupa nieletnich w rozumieniu ustawy o postępowaniu w sprawach nieletnich to wszystkie osoby, które nie ukończyły 13 lat. Do tych osób można zastosować przewidziane w ustawie środki w celu zwalczania i zapobiegania demoralizacji. Są to środki określone w art. 6 u.p.n., z wyjątkiem zakładu poprawczego. Tak również mogą być traktowane osoby powyżej 13 lat (aż do 18 lat), które wykazują przejawy demoralizacji, nie dopuściły się jednak czynu karalnego. Widać tu wyraźnie dwie płaszczyzny działania przepisów ustawy: wymiar bardziej jurydyczny, gdy chodzi o nieletnich sprawców czynów karalnych w wieku od 13 do 17 lat (ukończone 13 i nieukończone 17 lat), i w drugim przypadku – profilaktyczny, tj. gdy chodzi o nieletnich, którzy nie dopuścili się czynu karalnego, lecz wykazują objawy demoralizacji. Nieletni ci wymagają odpowiedniego działania ze strony sądu rodzinnego, aby przerwać zapoczątkowany proces demoralizacji⁵⁰⁸.

Odłąbną kategorię nieletnich w rozumieniu ustawy o postępowaniu w sprawach nieletnich stanowią więc osoby do 18. roku życia w zakresie zapobiegania i zwalczania demoralizacji. Użycie tego terminu wzbudziło wiele kontrowersji, ze względu na brak jego definicji ustawowej. W literaturze naukowej pojęciem tym operuje się od lat, jednak w różnych znaczeniach.

Według językoznawców demoralizacja oznacza proces odchodzenia od obowiązujących wartości moralnych przejawiający się w przestępczości, korupcji i wykolejeniu jednostek, jak również stan moralnego upadku i zepsucia, a w każdym razie rozluźnienie dyscypliny i karności⁵⁰⁹.

Zawarty w art. 4 § 1 u.p.n. katalog okoliczności stanowi jedynie przykładowe wyliczenie zachowań świadczących o demoralizacji nieletniego. Należą do nich: naruszanie zasad współżycia społecznego, popełnienie czynu zabronionego, systematyczne uchylanie się od obowiązku szkolnego lub kształcenia zawodowego, używanie alkoholu lub innych środków odurzających, uprawianie nierzędu, włóczęgostwo, udział w grupach przestępczych.

Zgodnie z art. 5 u.p.n. wobec nieletnich mogą być stosowane środki wychowawcze oraz środek poprawczy w postaci umieszczenia w zakładzie poprawczym; kara może być orzeczona tylko w wypadkach przewidzianych prawem, jeżeli inne środki nie są w stanie zapewnić resocjalizacji nieletniego.

Katalog środków wychowawczo-poprawczych przewidzianych przez ustawę o postępowaniu w sprawach nieletnich został znacznie poszerzony. Obok przewidzianych w Kodeksie karnym z 1932 r. środków, takich jak upomnienie, nadzór odpowiedzialny rodziców lub kuratora, umieszczenie w zakładzie wychowawczym

---

⁵⁰⁸ Ibidem, s. 35.

⁵⁰⁹ M. Szymczak (red.), *Słownik języka polskiego*, t. 1, Warszawa 1978, s. 379.

(obecnie młodzieżowym ośrodku wychowawczym) lub w zakładzie poprawczym, wprowadzono inne środki o charakterze profilaktyczno-opiekuńczym⁵¹⁰.

Pełen katalog środków, jakie sąd rodzinny może stosować wobec nieletniego, zawarte są w art. 6 u.p.n. Środki te mogą być stosowane kumulatywnie, jeśli nie są to środki, które nie dadzą się ze sobą pogodzić, a także mogą być one orzekane według zasad wyżej omówionych zarówno wobec nieletnich przejawiających zachowania świadczące o ich demoralizacji, jak i wobec nieletnich sprawców czynów karalnych. Istotna jest także kwestia celowości łącznego orzekania środków (np. kumulowanie nadzorów tylko wyjątkowo może być zasadne). Środki wychowawcze mogą być stosowane jako środki samoistne albo jako orzekane dodatkowo, tj. obok środka poprawczego (art. 11 § 2 u.p.n.) czy też względnie w związku z modyfikacjami tego środka (art. 87 § 2 i art. 88 § 2 u.p.n.)⁵¹¹.

Środki stosowane przez sąd rodzinny mają charakter izolacyjny, jak i nie izolacyjny, na mocy art. 6 u.p.n., mogą w związku z tym:

- 1) pozostawiać nieletniego w jego dotychczasowym środowisku,
- 2) polegać na skierowaniu nieletniego do placówki lub instytucji, które przejmują od jego rodziców lub opiekunów część obowiązków związanych z pieczą i wychowaniem,
- 3) całkowicie zmieniać środowisko wychowawcze nieletniego⁵¹².

Przed nowelizacją ustawy o postępowaniu w sprawach nieletnich na mocy ustaw z 15 września 2000 r.⁵¹³, 27 czerwca 2003 r.⁵¹⁴ i 30 sierpnia 2013 r.⁵¹⁵ do środków pozostawiających nieletniego w jego dotychczasowym środowisku należały:

- 1) upomnienie, 2) zobowiązanie do określonego postępowania, a zwłaszcza do naprawienia wyrządzonej szkody, do przeproszenia pokrzywdzonego, do podjęcia nauki lub pracy, do powstrzymania się od przebywania w określonych środowiskach lub miejscach, do zaniechania używania alkoholu lub innego środka w celu wprowadzenia się w stan odurzenia, 3) ustanowienie nadzoru odpowiedzialnego

⁵¹⁰ K. Gromek, *Komentarz...*, op. cit., s. 106.

⁵¹¹ A. Gaberle, M. Korcyl-Wolska, *Komentarz...*, op. cit., s. 58.

⁵¹² A. Strzembosz, *System sądowy środków ochrony dzieci i młodzieży przed niedostosowaniem społecznym*, Lublin 1985, s. 42.

⁵¹³ Ustawa z dnia 15 września 2000 r. o zmianie ustawy o postępowaniu w sprawach nieletnich (Dz.U. 2000, nr 91, poz. 1010).

⁵¹⁴ Ustawa z dnia 27 czerwca 2003 r. o zmianie ustawy o systemie oświaty oraz o zmianie niektórych innych ustaw (Dz.U. 2003, nr 137, poz. 1304). Art. 11–20 utraciły moc 21 sierpnia 2006 r.

⁵¹⁵ Ustawa z 30 sierpnia 2013 r. o zmianie ustawy o postępowaniu w sprawach nieletnich oraz niektórych innych ustaw (Dz.U. 2013, poz. 1165).

rodziców lub opiekuna, 4) ustanowienie nadzoru organizacji młodzieżowej lub innej organizacji społecznej, zakładu pracy albo osoby godnej zaufania, połączone z udzieleniem poręczenia za nieletniego, 5) zastosowanie nadzoru kuratora.

Do drugiej kategorii, a więc do środków związanych z przejściem od rodziców lub opiekunów części ich uprawnień było skierowanie nieletniego do kuratorskiego ośrodka pracy z młodzieżą oraz umieszczenie go w instytucji lub organizacji powołanej do przygotowania zawodowego, zapewniającej mu opiekę i kształcenie w określonych porach dnia.

Do trzeciej kategorii, tj. do środków ingerujących całkowicie w środowisko wychowawcze nieletniego powodujących jego zmianę, należało umieszczenie w rodzinie zastępczej, a także umieszczenie w instytucji lub organizacji powołanej do przygotowania zawodowego o charakterze stacjonarnym, w zakładzie wychowawczym lub innej placówce o charakterze opiekuńczo-wychowawczej.

Wśród środków stosowanych na mocy art. 6 u.p.n. znajdowało się ponadto orzeczenie zakazu prowadzenia pojazdów mechanicznych i orzeczenie przepadku rzeczy uzyskanych w związku z popełnieniem czynu karalnego⁵¹⁶.

Na mocy nowelizującej ustawy, o której wcześniej wspomniano, katalog środków stosowanych wobec nieletnich rozszerzono. Rozbudowany został zakres zachowań, do których sąd może zobowiązać nieletniego przez dodanie możliwości zobligowania go do wykonania określonych prac lub świadczeń na rzecz pokrzywdzonego lub społeczności lokalnej, a także uczestniczenia w odpowiednich zajęciach o charakterze wychowawczym, terapeutycznym lub szkoleniowym. Nowelizacją tej samej ustawy wprowadzona została instytucja mediacji pomiędzy sprawcą a ofiarą i należy dodać, że uzupełnienie katalogu środków wychowawczych o zobowiązanie nieletniego do wykonania określonych prac lub świadczeń było z tym faktem związane, gdyż sąd, stosując ten środek, może uwzględnić wyniki postępowania mediacyjnego dotyczące uzgodnionego sposobu naprawienia szkody.

Kolejna zmiana polegała na rozszerzeniu zakazu prowadzenia pojazdów mechanicznych na wszelkie pojazdy. Pozostałe zmiany porządkowały i dostosowywały do innych przepisów środki związane ze zmianą środowiska wychowawczego nieletniego. Na skutek nowelizacji wrześniowej z 2000 r. do katalogu tych środków należało umieszczenie nieletniego w rodzinie zastępczej, ośrodku szkolno-wychowawczym albo odpowiedniej placówce opiekuńczo-wychowawczej⁵¹⁷.

Ostatni z wymienionych środków został usunięty z katalogu środków wychowawczych stosowanych wobec nieletnich na mocy art. 3 ustawy z 27 czerwca

⁵¹⁶ B. Stańdo-Kawecka, *Prawo...*, op. cit., s. 303.

⁵¹⁷ Ibidem, s. 304.

2003 r. o zmianie ustawy o systemie oświaty⁵¹⁸. Zatem środkami związanymi ze zmianą dotychczasowego środowiska wychowawczego nieletniego stały się: umieszczenie nieletniego w rodzinie zastępczej zawodowej albo w młodzieżowym ośrodku wychowawczym. Na skutek nowelizacji ustawy o postępowaniu w sprawach nieletnich, która weszła w życie 2 stycznia 2014 r.⁵¹⁹, wykreślono z katalogu placówek, w których umieszczenie może orzec sąd rodzinny, młodzieżowy ośrodek socjoterapii.

Art. 5 u.p.n. wyraża zasadę niepunitwności, zgodnie z którą wobec nieletnich wymagających resocjalizacji nie stosuje się kar, lecz środki wychowawcze albo środek poprawczy, względnie środki lecznicze lub opiekuńcze. Zasada ta, nie wykluczając dolegliwości stosowanych środków, która to dolegliwość jest ściśle związana z ograniczeniami nie do uniknięcia w związku z działaniami resocjalizującymi, wyłącza jednocześnie dopuszczalność nadawanym środkom przewidzianym przez ustawę charakteru kary. Celem stosowania przewidzianych w ustawie środków nie może być wyrządzenie dolegliwości, lecz przeciwdziałanie demoralizacji. Dlatego należy podkreślić, że niedopuszczalne jest orzekanie środków innych niż te, które są niezbędne do osiągnięcia tego celu⁵²⁰.

Umieszczenie w zakładzie poprawczym stanowi jedyny środek poprawczy przewidziany w u.p.n. w art. 6 pkt 10. Jest to środek izolacyjny. Jest on odpowiednikiem art. 70 Kodeksu karnego z 1932 r., z tą jednak różnicą, że ustawodawca z 1982 r. wyraźnie podkreślił odmienny od kary charakter środka poprawczego. Odrębność ta uwidacznia się w następujących kwestiach:

- 1) zgodnie z art. 70 Kodeksu karnego z 1932 r. sąd „skazuje” nieletniego na umieszczenie w zakładzie poprawczym, natomiast w u.p.n. sąd może „orzec” umieszczenie w zakładzie poprawczym,
- 2) warunkiem *sine qua non* skazania na umieszczenie w zakładzie, zgodnie z Kodeksem karnym z 1932 r. było działanie sprawcy z rozeznaniem, co przesądzało o winie nieletniego w rozumieniu prawa karnego, ustawa o postępowaniu w sprawach nieletnich nie zawiera pojęcia „rozeznanie”,

⁵¹⁸ Kwestie kierowania i pobytu nieletnich w młodzieżowych ośrodkach wychowawczych oraz młodzieżowych ośrodkach socjoterapii zostały uregulowane w rozporządzeniu ministra edukacji narodowej i sportu z dnia 26 lipca 2004 r. w sprawie szczegółowych zasad kierowania, przyjmowania, przenoszenia, zwalniania i pobytu nieletnich w młodzieżowym ośrodku wychowawczym oraz młodzieżowym ośrodku socjoterapii (Dz.U. 2004, nr 178, poz. 1833), zastąpione przez rozporządzenie ministra edukacji narodowej 27 grudnia 2011 r. w sprawie szczegółowych zasad kierowania, przyjmowania, przenoszenia, zwalniania i pobytu nieletnich w młodzieżowym ośrodku wychowawczym (Dz.U. 2011, nr 296, poz. 1755).

⁵¹⁹ Ustawa z dnia 26 października 1982 r. o postępowaniu w sprawach nieletnich (Dz.U. 2014, poz. 382, t.j.).

⁵²⁰ A. Gaberle, M. Korcyl-Wolska, *Komentarz...*, op. cit., s. 45.

- 3) przyjmując, że nieletni działał z rozeznaniem, sąd zobowiązany był wydać wyrok skazujący, chyba, że zachodziły warunki określone w art. 71 Kodeksu karnego z 1932 r.,
- 4) popełnienie czynu zabronionego przez Kodeks karny z 1932 r. i zagrożonego karą śmierci lub dożywotniego więzienia (od 1970 r. karą 25 lat pozbawienia wolności) pociągało obligatoryjne skazanie na umieszczenie w zakładzie poprawczym w postaci bezwzględnej, nowe unormowanie nie wskazywało na konieczność obligatoryjnego orzekania w zakładzie poprawczym w żadnym wypadku (sąd posiada znacznie większą swobodę w wyborze środków)⁵²¹.

Ustawodawca utrzymał nieoznaczony czasowo charakter środka poprawczego ustanowiony w 1982 r. Sąd, orzekając umieszczenie nieletniego w zakładzie poprawczym, nie określa w wyroku czasu jego pobytu i o ile nie zostanie on zwolniony warunkowo, przebywa w takim zakładzie, z mocy prawa (art. 73 § 1 u.p.n.) do ukończenia 21 lat. Zgodnie z art. 10 u.p.n. możliwość umieszczenia nieletniego w zakładzie poprawczym ograniczona została do nieletnich sprawców czynów karalnych zabronionych jako przestępstwo lub przestępstwo skarbowe⁵²².

Art. 10 u.p.n. wskazuje warunki stosowania jedyne go prawem przewidzianego środka poprawczego. Umieszczenie w zakładzie poprawczym jest swoistą reakcją na czyny karalne nieletnich, ale nie jest ani środkiem wychowawczym, ani karą w rozumieniu Kodeksu karnego. Zgodnie z wyrokiem Sądu Najwyższego⁵²³ środek poprawczy nie jest karą ani też *sui generis* karą, jakby to można przyjąć na gruncie przepisów Kodeksu karnego 1932 r., odnoszących się do odpowiedzialności nieletnich⁵²⁴.

Ustawa z dnia 9 czerwca 2022 r. o wspieraniu i resocjalizacji nieletnich

Ustawę z dnia 26 października 1982 r. o postępowaniu w sprawach nieletnich zastąpiła Ustawa z dnia 9 czerwca 2022 r. o wspieraniu i resocjalizacji nieletnich, która zaczęła obowiązywać od 1 września 2022 r.⁵²⁵. Nowe regulacje wprowadzają szereg

⁵²¹ K. Gromek, *Komentarz...*, op. cit., s. 143.

⁵²² B. Stańdo-Kawecka, *Prawo...*, op. cit., s. 306.

⁵²³ Wyrok Sądu Najwyższego z dnia 18 września 1984 r., III KR 237/84, OSNPG 1985, z. 2, poz. 29.

⁵²⁴ A. Gaberle, M. Korcyl-Wolska, *Komentarz...*, op. cit., s. 76.

⁵²⁵ Ustawa z dnia 9 czerwca 2022 r. o wspieraniu i resocjalizacji nieletnich (Dz.U. 2022, poz. 1700), dalej przytaczana jako u.o.w.r.n.

innowacyjnych rozwiązań, które – według założeń ustawodawcy – mają wzmocnić efektywność oddziaływań podejmowanych wobec nieletnich. Ustawodawca wprowadził szereg modyfikacji wcześniej obowiązujących przepisów.

W uzasadnieniu projektu ustawy o wspieraniu i resocjalizacji nieletnich podkreślono, że jej zasadniczym założeniem jest uporządkowanie oraz systematyzacja zagadnień dotyczących spraw nieletnich na etapie postępowania rozpoznawczego i postępowania wykonawczego. Ponadto stwierdzono, że „dotychczasowy tytuł ustawy regulującej omawianą materię – o postępowaniu w sprawach nieletnich bez zapoznania się z jej treścią mógł sugerować, że uwzględnia ona wyłącznie przepisy proceduralne. Tymczasem nowa ustawa, podobnie zresztą jak będąca jej pierwowzorem u.p.n., obejmuje zarówno przepisy o charakterze procesowym, jak i materialnym oraz wykonawczym, dając tym samym wyraz kompleksowości zawartych w niej regulacji z omawianego obszaru”⁵²⁶.

Art. 2. u.o.w.r.n. stanowi, że przewidziane w niej działania podejmuje się w przypadkach, gdy nieletni wykazuje przejawy demoralizacji, dopuścił się czynu karalnego lub w zakresie wykonywania środków wychowawczych, środka leczniczego lub środka poprawczego. Nastąpiła zasadnicza zmiana brzmienia art. 1, który definiuje pojęcie nieletniego precyzując, że przepisy ustawy stosuje się w zakresie: 1) postępowania w sprawach o demoralizację – wobec osób, które ukończyły 10 lat i nie są pełnoletnie; 2) postępowania w sprawach o czyny karalne – wobec osób, które dopuściły się takiego czynu po ukończeniu 13 lat, ale przed ukończeniem 17 lat; 3) wykonywania środków wychowawczych, środka leczniczego lub środka poprawczego – wobec osób, względem których środki te zostały orzeczone, nie dłużej jednak niż do ukończenia przez te osoby 21 lat, chyba że ustawa stanowi inaczej. Ilekroć w ustawie jest mowa o czynie karalnym – należy rozumieć przez to czyn zabroniony przez ustawę jako przestępstwo lub przestępstwo skarbowe albo wykroczenie lub wykroczenie skarbowe. Z kolei czyn zabroniony to zachowanie o znamionach określonych w ustawie karnej⁵²⁷.

Wśród nowych rozwiązań przewidzianych w ustawie znajduje się określenie dolnego progu wiekowego na poziomie ukończonych 10 lat, jako warunku prowadzenia w stosunku do nieletniego postępowania w sprawie o demoralizację. Ustawa o postępowaniu w sprawach nieletnich nie ustalała dolnej granicy wieku kwalifikującej wszczęcie odpowiedniej procedury w sprawie nieletniego z powodu jego demoralizacji. Wykładnia dosłowna prowadzi do wniosku, że w zakresie zapobiegania i zwalczania demoralizacji nieletnim mogła być osoba

---

⁵²⁶ *Rządowy projekt ustawy o wspieraniu i resocjalizacji nieletnich. Uzasadnienie*. Druk 2183, s. 2, online: <https://www.sejm.gov.pl/Sejm9.nsf/druk.xsp?nr=2183>, dostęp: 22.03.2023.

⁵²⁷ Art. 1 i art. 2 u.o.w.r.n.

od chwili narodzin do ukończenia 18. roku życia. Jak już opisano wcześniej, w okresie poprzedzającym obowiązywanie ustawy z 26 października 1982 r. o postępowaniu w sprawach nieletnich, wobec nieuregulowania kwestii dolnej granicy pociągania nieletnich do odpowiedzialności, praktykowano zasadę określoną w § 421 instrukcji sądowej, która mówi „w stosunku do nieletnich poniżej 10 lat, po przeprowadzeniu w miarę możliwości śledztwa bądź dochodzenia należy postępowanie karne umorzyć, bez stosowania środków wychowawczych, chyba że szczególne względy i okoliczności przemawiają za ich stosowaniem”. Mimo że wątpliwość budzi ustalenie dolnego progu odpowiedzialności nieletnich w drodze zarządzenia ministra, w praktyce funkcjonowania sądów rodzinnych przepis ten odegrał znamioną rolę, ponieważ ustalił dolną granicę wieku do stosowania środków wychowawczych na 10 lat. W orzecznictwie sądów dla nieletnich przyjęta została zasada nieorzekania środków wychowawczych przewidzianych w Kodeksie postępowania karnego z 1928 r. wobec dzieci poniżej 7 lat, uznając tym samym, że odpowiedzialność nieletnich w Polsce zaczyna się wraz z ukończeniem 7 roku życia⁵²⁸.

Reasumując, aktualnie, stosownie do art. 1 ust. 1 pkt 1 u.o.w.r.n., postępowanie o demoralizację dotyczy osób, które mają ukończone 10 lat „i nie są pełnoletnie”. Zastąpienie zawartego wcześniej w u.p.n. określenia „nie ukończyły lat 18” formułą „nie są pełnoletnie” ma być konsekwencją brzmienia art. 10 § 2 k.c.⁵²⁹, który stanowi, że przez zawarcie małżeństwa małoletni uzyskuje pełnoletność i nie traci jej w razie unieważnienia małżeństwa. Celem zaproponowanej zmiany było wyłączenie z postępowania o demoralizację wszystkich osób, które w świetle prawa stały się pełnoletnie, w tym kobiet, które na mocy zezwolenia sądu opiekuńczego wstąpiły w związek małżeński po ukończeniu 16 lat, a przed ukończeniem lat 18. Skoro kobiety te traktowane są jak osoby pełnoletnie, ewentualne przypisywanie im demoralizacji nie byłoby zasadne, tym bardziej, że w świetle art. 1 Konwencji o prawach dziecka⁵³⁰ nie są już pojmowane jako dzieci⁵³¹.

W świetle nowych regulacji czynem karalnym jest każdy czyn zabroniony przez ustawę jako przestępstwo lub przestępstwo skarbowe albo wykroczenie lub wykroczenie skarbowe. Obowiązująca ustawa pozostawia wyznaczenie dolnej granicy nieletniości w sprawach o czyny karalne na 13 lat, ale wcześniej obowiązujące przepisy określały zamknięty katalog wykroczeń będących czynami

⁵²⁸ T. Bojarski, E. Skrętowicz, *Ustawa...*, op. cit., s. 35.

⁵²⁹ Ustawa z dnia 23 kwietnia 1964 r. Kodeks cywilny (Dz.U. 2024, poz. 1061, t.j.), art. 10 § 2.

⁵³⁰ Konwencja o prawach dziecka przyjęta przez Zgromadzenie Ogólne Narodów Zjednoczonych dnia 20 listopada 1989 r. (Dz.U. 1991, nr 120, poz. 526).

⁵³¹ *Rządowy projekt ustawy o wspieraniu...*, op. cit., s. 5.

karalnymi, z pominięciem innych, będących wykroczeniami nawet tego samego rodzaju i o takim samym ciężarze gatunkowym.

Kolejną ważną zmianą jest przyznanie na podstawie art. 4 ust. 4 u.o.w.r.n. dyrektorowi szkoły, do której nieletni uczęszcza kompetencji podjęcia oddziaływań wychowawczych we własnym zakresie – bez konieczności zawiadomiania sądu rodzinnego lub policji o przejawie demoralizacji lub popełnieniu przez nieletniego czynu karalnego (poza czynami zabronionymi wyczerpującymi znamiona przestępstwa ściganego z urzędu lub przestępstwa skarbowego). Decyzja, czy z takiej możliwości skorzystać będzie należała wyłącznie do dyrektora szkoły, który będzie mógł jednak z tego środka skorzystać po uzyskaniu stosownej zgody od rodziców albo opiekuna nieletniego. Jeśli natomiast przedstawiciel ustawy nieletniego nie wyrazi zgody na propozycję – dyrektor będzie miał obowiązek zawiadomienia sądu rodzinnego o demoralizacji lub czynie karalnym⁵³². Przepis zawiera otwarty katalog środków oddziaływania wychowawczego, z których dyrektor szkoły będzie mógł skorzystać.

Analogiczne rozwiązanie, skutkujące brakiem konieczności powiadamiania sądu rodzinnego, regulacje ustawy o wspieraniu i resocjalizacji nieletnich umożliwiają w przypadku, gdy organ prowadzący postępowanie w sprawach o wykroczenie, w toku czynności wyjaśniających ustali, że wykroczenia opisanego w Kodeksie wykroczeń dopuścił się nieletni, który ukończył 13 lat. Art. 4 ust. 5 u.o.w.r.n.⁵³³ wprowadza możliwość podejmowania przez policję środków oddziaływania wychowawczego względem nieletniego, który popełnił czyn karalny stanowiący wykroczenie, np. przechodził w miejscu niedozwolonym czy na czerwonym świetle. W przypadku gdy organ uprawniony do przeprowadzenia czynności wyjaśniających według przepisów k.p.o.w.⁵³⁴ stwierdzi, że nieletni dopuścił się czynu karalnego wyczerpującego znamiona wykroczenia, może zastosować, jeżeli jest to wystarczające, środek oddziaływania wychowawczego w postaci pouczenia, zwrócenia uwagi, ostrzeżenia, przywrócenia stanu poprzedniego lub zawiadomienia rodziców albo opiekuna nieletniego lub szkoły, do której nieletni uczęszcza. W takim przypadku wystąpienie do sądu rodzinnego o wszczęcie postępowania w sprawach nieletnich nie jest obligatoryjne⁵³⁵.

Wobec nieletniego mogą być stosowane środki wychowawcze, środek leczniczy oraz środek poprawczy, a wzorem art. 5 u.p.n. zastrzeżono, że kara może być

⁵³² Art. 4 ust. 4 u.o.w.r.n.

⁵³³ Art. 4 ust. 5 u.o.w.r.n.

⁵³⁴ Ustawa z dnia 24 sierpnia 2001 r. Kodeks postępowania w sprawach o wykroczenia (Dz.U. 2024, poz. 977, t.j.).

⁵³⁵ *Rządowy projekt ustawy o wspieraniu...*, op. cit., s. 8.

orzeczona wobec nieletniego tylko w przypadkach określonych w ustawie, jeżeli inne środki nie są w stanie zapewnić resocjalizacji nieletniego. Nie uległa zmianie reguła, że poszczególne środki wychowawcze mogą być orzekane zarówno pojedynczo, jak i w połączeniu ze sobą, z zastrzeżeniem, że nie można kumulować środków, które nawzajem się wykluczają.

Ustawodawca zmodyfikował wcześniej przewidziany w u.p.n. katalog środków wychowawczych. Zgodnie z art. 7 u.o.w.r.n. zaliczono do nich:

- 1) upomnienie,
- 2) zobowiązanie do określonego postępowania, a zwłaszcza do naprawienia wyrządzonej szkody w całości albo w części, do zadośćuczynienia za doznaną krzywdę, do wykonania prac społecznych, do przeproszenia pokrzywdzonego, do podjęcia nauki lub pracy, do uczestniczenia w odpowiednich zajęciach o charakterze wychowawczym, terapeutycznym, w szczególności terapii uzależnień, psychoterapii, psychoedukacji lub szkoleniowym, do powstrzymania się od przebywania w określonych środowiskach lub miejscach, do powstrzymania się od kontaktowania się z pokrzywdzonym lub innymi osobami w określony sposób, lub do zaniechania używania substancji psychoaktywnej,
- 3) nadzór odpowiedzialny rodziców albo opiekuna nieletniego,
- 4) nadzór organizacji społecznej, w tym organizacji pozarządowej, której celem statutowym jest praca z nieletnimi o charakterze wychowawczym, terapeutycznym lub szkoleniowym, zapobieganie demoralizacji nieletnich lub pomoc w readaptacji społecznej nieletnich, pracodawcy albo osoby godnej zaufania udzielających poręczenia za nieletniego,
- 5) nadzór kuratora sądowego,
- 6) skierowanie do ośrodka kuratorskiego, a także do organizacji społecznej, w tym organizacji pozarządowej lub instytucji zajmujących się pracą z nieletnimi o charakterze wychowawczym, terapeutycznym lub szkoleniowym, po uprzednim porozumieniu się z tą organizacją lub instytucją,
- 7) zakaz prowadzenia wszelkich pojazdów albo pojazdów określonego rodzaju,
- 8) przepadek przedmiotów pochodzących z czynu zabronionego, przepadek przedmiotów, które służyły lub były przeznaczone do popełnienia czynu zabronionego, przepadek równowartości przedmiotów pochodzących z czynu zabronionego lub przedmiotów, które służyły lub były przeznaczone do popełnienia czynu zabronionego, przepadek przedmiotów, których wytwarzanie, posiadanie, obrót, przesyłanie, przenoszenie, przewóz lub przechowywanie jest zabronione, przepadek przedsiębiorstwa albo jego równowartości, przepadek korzyści majątkowej albo jej równowartości lub przepadek przedmiotów czynów zabronionych,

- 9) umieszczenie w rodzinie zastępczej zawodowej specjalistycznej, która ukończyła szkolenie przygotowujące do sprawowania opieki nad nieletnim, zwanej dalej „rodziną zastępczą zawodową”,
- 10) umieszczenie w młodzieżowym ośrodku wychowawczym,
- 11) umieszczenie w okręgowym ośrodku wychowawczym⁵³⁶.

Środkiem leczniczym, w myśl art. 8 u.o.w.r.n. jest umieszczenie w zakładzie leczniczym, w którym są udzielane nieletnim świadczenia zdrowotne z zakresu opieki psychiatrycznej lub leczenia uzależnień, natomiast art. 9 obowiązującej ustawy stanowi, że środkiem poprawczym jest umieszczenie w zakładzie poprawczym⁵³⁷.

Na mocy nowelizacji wcześniej obowiązującej ustawy, katalog środków wychowawczych, surowszych od nadzoru kuratora, został zubożony wyłączeniem z systemu młodzieżowych ośrodków socjoterapii. W praktyce zatem jedynym możliwym do zastosowania środkiem wychowawczym, związanym z wyłączeniem nieletniego z dotychczasowego środowiska, było umieszczenie go w młodzieżowym ośrodku wychowawczym. Ustawa o.w.r.n. uzupełnia dotychczasowy katalog środków wychowawczych o umieszczenie nieletniego w okręgowym ośrodku wychowawczym, co stanowi alternatywę wobec stosowanego do tej pory najbardziej restrykcyjnego środka o charakterze izolacyjnym – środka poprawczego⁵³⁸.

Art. 14 ust. 1 i 2 u.o.w.r.n., stanowi podstawę prawną orzeczenia przez sąd rodzinny umieszczenia nieletniego w okręgowym ośrodku wychowawczym, jeśli dopuścił się on czynu karalnego będącego przestępstwem lub przestępstwem skarbowym i przemawia za tym stopień jego demoralizacji, rodzaj czynu karalnego, sposób i okoliczności jego popełnienia, zwłaszcza gdy inne środki wychowawcze okazały się nieskuteczne lub nie rokują resocjalizacji nieletniego. W szczególności w uzasadnionych przypadkach orzeczenie nowego środka wychowawczego będzie możliwe, gdy nieletni dopuścił się czynu karalnego będącego wykroczeniem lub wykroczeniem skarbowym i przemawia za tym stopień demoralizacji nieletniego oraz rodzaj czynu karalnego, sposób i okoliczności jego popełnienia, w tym w szczególności chuligański charakter czynu karalnego, działanie w sposób zasługujący na szczególne potępienie, działanie pod wpływem alkoholu lub innej substancji psychoaktywnej, popełnienie czynu karalnego na szkodę osoby bezradnej, niepełnosprawnej, chorej lub w podeszłym wieku, zwłaszcza gdy

---

⁵³⁶ Art. 7 u.o.w.r.n.

⁵³⁷ Art. 8, art. 9, art. 10 u.o.w.r.n.

⁵³⁸ Ibidem.

inne środki wychowawcze okazały się nieskuteczne lub nie rokują resocjalizacji nieletniego. Orzeczenie nowego środka wychowawczego ponadto w szczególnie uzasadnionych przypadkach będzie możliwe, gdy nieletni uchyła się od wykonywania środka wychowawczego w postaci umieszczenia w młodzieżowym ośrodku wychowawczym i w chwili orzekania ukończył 13 lat, jeżeli przemawia za tym stopień demoralizacji nieletniego, a inne środki wychowawcze okazały się nieskuteczne lub nie rokują resocjalizacji nieletniego⁵³⁹. Przyjęte rozwiązanie skutkować ma umieszczaniem w okręgowym ośrodkach wychowawczych jedynie nieletnich, którzy ukończyli 13 lat⁵⁴⁰.

Zgodnie z art. 243 ust. 1 środek poprawczy wykonuje się w zakładzie poprawczym:

- 1) otwartym,
- 2) półotwartym,
- 3) zamkniętym,
- 4) o wzmożonym nadzorze wychowawczym,
- 5) dla nieletnich, którzy ukończyli 21 lat – co stanowi swoiste *novum* wobec wcześniejszych regulacji⁵⁴¹.

W świetle art. 15 ust. 6 u.o.w.r.n. wprowadzono możliwość przedłużenia lub zagrożenia przedłużeniem stosowania środka poprawczego, po ukończeniu przez nieletniego 21 lat, na czas oznaczony, nie dłużej jednak niż do ukończenia przez nieletniego 24 lat. Instytucja ta daje możliwość zindywidualizowanego podejścia do nieletnich, którzy dopuszczają się czynów karalnych określonych w art. 10 § 2 k.k., a zatem najpoważniejszych czynów zabronionych, z punktu widzenia chronionych dóbr, o charakterze kryminalnym⁵⁴².

Kolejna zasadnicza zmiana nastąpiła w zakresie obligatoryjnego orzeczenia przez sąd rodzinny na podstawie art. 15 ust. 2 u.o.w.r.n. wobec nieletniego środka poprawczego w postaci umieszczenia we wskazanym przez sąd zakładzie poprawczym, w przypadku dopuszczenia się przez niego czynu karalnego określonego w art. 10 § 2 k.k., charakteryzującego się użyciem przemocy lub sprowadzeniem powszechnego niebezpieczeństwa. Jedynie w wyjątkowych przypadkach sąd rodzinny będzie mógł odstąpić od zastosowania środka poprawczego i zastosować środki wychowawcze⁵⁴³.

⁵³⁹ Art. 14 u.o.w.r.n.

⁵⁴⁰ *Rządowy projekt ustawy o wspieraniu...*, op. cit., s. 15.

⁵⁴¹ Art. 243 u.o.w.r.n.

⁵⁴² Ibidem, s. 18.

⁵⁴³ Art. 15 u.o.w.r.n.

Na podstawie art. 18. u.o.w.r.n., w szerszym niż dotychczasowy zakres, możliwe jest orzeczenie środka w postaci zobowiązania rodziców. Sąd rodzinny może:

- 1) zobowiązać rodziców albo opiekuna nieletniego do poprawy warunków wychowawczych, bytowych lub zdrowotnych nieletniego, a także do ścisłej współpracy ze szkołą, do której nieletni uczęszcza, z poradnią psychologiczno-pedagogiczną, w tym w razie potrzeby wykonania odpowiedniej diagnozy nieletniego, oraz z podmiotem wykonującym działalność leczniczą,
- 2) zobowiązać rodziców albo opiekuna nieletniego do współpracy z młodzieżowym ośrodkiem socjoterapii w zakresie realizacji obowiązku nauki przez nieletniego, jego socjoterapii i pomocy psychologiczno-pedagogicznej,
- 3) zobowiązać rodziców albo opiekuna nieletniego do naprawienia w całości albo w części szkody wyrządzonej przez nieletniego lub do zadośćuczynienia za doznaną krzywdę. W świetle art. 19. ust. 1. ustawy, przypadku gdy rodzice albo opiekun nieletniego uchylają się od wykonywania środka, o którym mowa w art. 18 ust. 1, sąd rodzinny może wymierzyć im karę pieniężną w wysokości do 3 tys. zł⁵⁴⁴.

Innowacyjnym rozwiązaniem jest możliwość zobowiązania rodziców albo opiekuna do współpracy z młodzieżowym ośrodkiem socjoterapii. Umieszczenie nieletnich w tego rodzaju ośrodku, tytułem środka wychowawczego przestało być możliwe od dnia 1 stycznia 2012 r., na skutek nowelizacji u.p.n. z mocy przepisów ustawy o wspieraniu rodziny i systemie pieczy zastępczej⁵⁴⁵, jednak ośrodki te w dalszym ciągu funkcjonują. Są one przeznaczone dla dzieci i młodzieży, które z powodu zaburzeń rozwojowych, trudności w uczeniu się i zaburzeń w funkcjonowaniu społecznym są zagrożone niedostosowaniem społecznym i wymagają stosowania specjalnej organizacji nauki, metod pracy, wychowania i socjoterapii. Rekrutacja do tych ośrodków jest możliwa wyłącznie na wniosek rodziców dzieci, posiadających orzeczenie poradni psychologiczno-pedagogicznej o potrzebie kształcenia specjalnego. W praktyce orzeczniczej sądów rodzinnych rodzice często są zobowiązywani do korzystania z pomocy młodzieżowych ośrodków socjoterapii, jednak dopiero ustawa o wspieraniu i resocjalizacji nieletnich wprowadza wyraźną podstawę do takich zobowiązań⁵⁴⁶.

Kolejna zmiana nastąpiła w odniesieniu do stron postępowania w sprawie nieletniego. Zgodnie z art. 35 ust 1 obowiązującej ustawy są nimi: nieletni, jego

---

⁵⁴⁴ Art. 18 i 19 u.o.w.r.n.

⁵⁴⁵ Ustawa z dnia 9 czerwca 2011 r. o wspieraniu rodziny i systemie pieczy zastępczej (Dz.U. 2024, poz. 177, t.j. ze zm.).

⁵⁴⁶ *Rządowy projekt ustawy o wspieraniu...*, op. cit., s. 17–18.

rodzice albo ten z rodziców, pod którego stałą pieczęć nieletni faktycznie pozostaje, albo opiekun nieletniego oraz prokurator. Godny uwagi jest zatem fakt, że uprawnienia strony zostaną zachowane, jeżeli w postępowaniu weźmie udział tylko jeden z rodziców. Nowe regulacje pozostawiają sądowi rodzinnemu ocenę zasadności udziału w postępowaniu w sprawie rodzica, który nie jest zainteresowany dobrem swego dziecka⁵⁴⁷.

Nie bez znaczenia pozostaje aspekt zwiększenia ochrony prawnej pokrzywdzonego w postępowaniu w sprawach nieletnich, czego przejawem jest zdefiniowanie w art. 40 ust. 1 u.o.w.r.n., że jest nim osoba fizyczna lub prawna, której dobro prawne zostało bezpośrednio naruszone lub zagrożone czynem zabronionym, a zatem zarówno czynem zabronionym będącym przejawem demoralizacji, jak i czynem zabronionym będącym czynem karalnym⁵⁴⁸. W świetle wcześniej obowiązujących unormowań, status pokrzywdzonego przysługiwał wyłącznie osobie, której dobro prawne zostało naruszone lub zagrożone przez czyn karalny, który przypisać można wyłącznie nieletniemu w wieku co najmniej 13 lat.

Treścią art. 48 ustawy o wspieraniu i resocjalizacji nieletnich uregulowano, że policja może zatrzymać, a następnie umieścić w policyjnej izbie dziecka nieletniego, co do którego istnieje uzasadnione przypuszczenie, że dopuścił się czynu karalnego, o którym mowa w art. 1 ust. 2 pkt 2 lit. a, i zachodzi uzasadniona obawa ucieczki, ukrycia się nieletniego lub zatarcia śladów czynu karalnego albo nie można ustalić tożsamości nieletniego. Wprowadzona została tym samym wcześniej nieobowiązująca przesłanka uzasadnionej obawy ucieczki nieletniego. We wszystkich przypadkach decyzję o umieszczeniu nieletniego w policyjnej izbie dziecka podejmuje policja, poza wyjątkiem określonym w art. 50 u.o.w.r.n., który stanowi podstawę do umieszczenia nieletniego w policyjnej izbie dziecka na polecenie sądu rodzinnego. Jest to możliwe w przypadku, gdy zatrzymanie i umieszczenie nieletniego w policyjnej izbie dziecka jest niezbędne do wykonania określonej czynności procesowej, a maksymalny czas, w którym nieletni może przebywać w policyjnej izbie dziecka w takim wypadku to 48 godz.⁵⁴⁹.

Ponadto dla zapewnienia sądowi rodzinnemu oraz rodzicom nieletniego albo temu z rodziców, pod którego stałą pieczęć nieletni faktycznie pozostaje, albo opiekunowi nieletniego, realnych możliwości reakcji na zatrzymanie nieletniego przewidziano zastąpienie określenia „niezwłocznie” określeniem „bezwłocznie” przy realizacji nałożonego na policję obowiązku zawiadomienia o fakcie i przyczynie zatrzymania nieletniego. Terminu „niezwłocznie”, zgodnie ze

---

⁵⁴⁷ Ibidem, s. 26–27; art. 35 u.o.w.r.n.

⁵⁴⁸ Art. 40 u.o.w.r.n.

⁵⁴⁹ Art. 48 u.o.w.r.n.

stanowiskiem Sądu Najwyższego⁵⁵⁰, nie należy utożsamiać z terminem natychmiastowym, oznacza on bowiem termin realny, mający na względzie okoliczności miejsca i czasu. Natomiast wykonanie nałożonego obowiązku bezzwłocznie skutkować będzie koniecznością natychmiastowej jego realizacji, co na gruncie art. 48 ust. 5 projektu ma charakter gwarancyjny oraz uwzględnia dobro dziecka. Jeżeli nieletni zgłosi takie żądanie, należy umożliwić mu nawiązanie w dostępnej formie kontaktu z rodzicem albo opiekunem lub z obrońcą, a także bezpośrednią z nimi rozmowę. Nieletni ma prawo do kontaktu z obrońcą bez udziału osób trzecich. W zakresie tym uwzględniono opinię Trybunału Konstytucyjnego⁵⁵¹. Niezwłocznie nieletni winien też być przesłuchany⁵⁵².

Nastąpiła również zmiana treści przepisu nakazującego zatrzymanego nieletniego natychmiast zwolnić i przekazać rodzicowi albo opiekunowi. Zgodnie z art. 48 ust. 9 u.o.w.r.n jest obligatoryjne, gdy:

- 1) ustała przyczyna zatrzymania,
- 2) polecił to sąd rodzinny,
- 3) w ciągu 24 godzin od chwili zatrzymania nieletniego Policja nie przekazała sądowi rodzinnemu całości zgromadzonych materiałów uzasadniających przypuszczenie, że nieletni dopuścił się czynu karalnego, o którym mowa w art. 1 ust. 2 pkt 2 lit. a; 4) w ciągu 24 godzin od chwili przekazania sądowi rodzinnemu przez Policję całości zgromadzonych materiałów uzasadniających przypuszczenie, że nieletni dopuścił się czynu karalnego, o którym mowa w art. 1 ust. 2 pkt 2 lit. a, nie ogłoszono mu postanowienia o zastosowaniu środka tymczasowego, o którym mowa w art. 44 pkt 4–8, 10⁵⁵³.

Z uwagi na fakt, że nowe przepisy dotyczące postępowania z nieletnimi zagrożonymi demoralizacją i sprawcami czynów karalnych obowiązują dopiero od 1 września 2022 r., w niniejszym opracowaniu odstąpiono od interpretacji i oceny efektywności wprowadzonych zmian. Celem Autorki było jedynie zobrażowanie kształtu zaistniałej reformy i skonfrontowanie wybranych, obowiązujących aktualnie przepisów z wcześniejszymi regulacjami dotyczącymi omawianej problematyki.

⁵⁵⁰ Wyrok Sądu Najwyższego z dnia 13 grudnia 2006 r., sygn. akt II CSK 293/06.

⁵⁵¹ Wyrok Trybunału Konstytucyjnego z dnia 11 grudnia 2012 r. sygn. akt K 37/11 (Dz.U. 2012, poz. 1447).

⁵⁵² *Rządowy projekt ustawy o wspieraniu...*, s. 37–38.

⁵⁵³ Art. 48 ust. 9 u.o.w.r.n.

Bibliografia

- Bojarski T., Skrętowicz E., *Ustawa o postępowaniu w sprawach nieletnich. Komentarz*, Warszawa 2011.
- Czarnecka-Działuk B., *Nieletni sprawcy czynów karalnych przed sądem rodzinnym. Zagadnienia procesowe*, Warszawa 1993.
- Gaberle A., Korcyl-Wolska M., *Komentarz do ustawy o postępowaniu w sprawach nieletnich*, Gdańsk 2002.
- Górecki P., *Postępowanie poprawcze w sprawach nieletnich*, Sopot 1998.
- Górecki P., Stachowiak S., *Ustawa o postępowaniu w sprawach nieletnich. Komentarz*, Kraków 2005.
- Gromek K., *Komentarz do ustawy o postępowaniu w sprawach nieletnich*, Warszawa 2004.
- Grześkowiak A., *Postępowanie w sprawach nieletnich. Polskie prawo nieletnich*, Toruń 1986.
- Kalinowski M., Pełka J., *Zarys dziejów resocjalizacji nieletnich*, Warszawa 2003.
- Korcyl-Wolska M., *Postępowanie w sprawach nieletnich*, Warszawa 2008.
- Krukowski A. (red.), *Ustawa o postępowaniu w sprawach nieletnich. Komentarz*, Warszawa 1991.
- Ratajczak A., *Materialnoprawne problemy ustawy o postępowaniu w sprawach nieletnich*, „Państwo i Prawo” 1983, z. 2(444).
- Stańdo-Kawecka B., *Prawo karne nieletnich. Od opieki do odpowiedzialności*, Warszawa 2007.
- Strzembosz A., *System sądowy środków ochrony dzieci i młodzieży przed niedostosowaniem społecznym*, Lublin 1985.
- Szymczak M. (red.), *Słownik języka polskiego*, t. 1, Warszawa 1978.
- Walczak-Żochowska A., *Systemy postępowania z nieletnimi w państwach europejskich. Studium prawnoporównawcze*, Warszawa 1988.

Tytuł

Reforma przepisów regulujących status nieletniego

Streszczenie

Problem optymalnego sposobu postępowania z dziećmi trudnymi wychowawczo, buntującymi się przeciwko kontroli rodziców oraz obowiązującym normom społecznym i prawnym występował we wszystkich okresach historycznych. W niniejszym opracowaniu Autorka skonfrontowała regulacje prawne dotyczące nieletnich zagrożonych demoralizacją i sprawców czynów karalnych stosowane przez ostatnich niemal 40 lat na mocy Ustawy o postępowaniu w sprawach nieletnich, z przepisami obowiązującej od dnia 1 września 2022 roku ustawy o wspieraniu i resocjalizacji nieletnich.

Słowa kluczowe

nieletni, demoralizacja, odpowiedzialność prawna

Title

Reform of the rules governing the status of minors

Summary

The problem of proper way of dealing with children who are difficult to educate, rebelling against parental control and applicable social norms and legal occurrence in all historical periods. In this study, the author confronts legal regulations concerning minors at risk of demoralization and perpetrators of criminal acts applied for the last almost 40 years under the Act on Juvenile Proceedings and the Act on the Support and Rehabilitation of Juveniles in force since 1 September 2022.

Keywords

minor, demoralization, legal liability

ROZDZIAŁ 15

DYFERENCJA W UJĘCIU ZAKRESU PRZESTĘPCZOŚCI GOSPODARCZEJ Z PERSPEKTYWY KRYMINOLOGII I ORGANÓW ŚCIGANIA

W miarę doskonalenia się organizacji społecznych coraz więcej czynów społecznie szkodliwych opatrywano sankcją karną. Pierwszymi postaciami przestępstw, które można byłoby nazwać gospodarczymi były różne rodzaje zagarnięcia mienia świątyni, lub panującego, naruszenie królewskiego prawa polowania, przestępstwa celne, podatkowe i przeciw monopolom (górnicy, solny, mennicy itd.)⁵⁵⁴. Przestępczość gospodarcza była poważnym problemem już w starożytnym Rzymie, gdzie jej sprawcami byli zazwyczaj namiestnicy i zarządcy sprawujący władzę w prowincjach, dokonujący nadużyć na podległej im ludności. Państwo rzymskie cechowało się rozwiniętym rynkiem wewnętrznym, który chroniony był przez liczne normy prawne zabezpieczające w pierwszej kolejności interesy skarbu, złamanie zaś tych norm ujmowane było zazwyczaj jako zbrodnia karna⁵⁵⁵.

Kształtowanie się koncepcji przestępczości gospodarczej

Pierwsze próby ujmowania zjawiska polegającego na dokonywaniu przestępstw skierowanych przeciwko ponadindywidualnym interesom gospodarczym zostały

---

⁵⁵⁴ T. Cyprian, *Sprawca przestępstwa gospodarczego*, „Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny” 1962, z. 4, s. 63–64.

⁵⁵⁵ S. Żółtek, *O istocie prawa karnego gospodarczego*, „Radca Prawny” 2007, nr 3, s. 32.

podjęte jeszcze w XIX w. W 1872 r. w Stanach Zjednoczonych, Edwin C. Hill wygłosił cykl wykładów zatytułowanych: „Kryminalni kapitaliści”⁵⁵⁶. W ich ramach przedstawił swoje ustalenia o umyślnych bankructwach i ich skutkach społecznych w tym kraju⁵⁵⁷. Koncepcja E.C. Hilla wskazywała m.in. na związek pomiędzy cechami systemu gospodarczego a rodzajem przestępstwa, pomiędzy fazą rozwoju gospodarczego (fazą cyklu ekonomicznego) a rodzajem przestępstwa, czy też na występowanie sprawcy jako uczestnika obrotu.

Natomiast pojęcie „przestępczość gospodarcza” jest terminem, który podobnie jak termin „prawo karne gospodarcze” funkcjonuje od lat 30. XX w., kiedy to wykształciły się dwie konkurencyjne wobec siebie koncepcje przestępczości gospodarczej: jedna kontynentalna – przedmiotowa, zapoczątkowana przez Karl Lindemanna rozwijana dalej głównie przez naukę niemiecką, następnie zaś przejęta przez doktrynę prawa większości państw europejskich oraz druga amerykańska – podmiotowa, wprowadzona do nauki przez Edwina Hardina Sutherlanda, rozwijana dalej w państwach o anglosaskiej tradycji prawnej⁵⁵⁸.

W 1932 r. K. Lindemann sformułował w Niemczech podwaliny panującego do dzisiaj poglądu, że przedmiotem prawa karnego gospodarczego są naruszenia ponadindywidualnych lub społecznych dóbr prawnych życia gospodarczego. Jego zdaniem deliktem gospodarczym jest każde karalne zachowanie się, które skierowane jest przeciwko całości gospodarki albo przeciwko jej funkcjonalnie ważnym gałęziom i urządzeniom⁵⁵⁹. Podejmując próbę wyodrębnienia dominujących typów przestępstw gospodarczych, zaproponował podział na: przestępstwa przeciwko przedsiębiorcom i papierom wartościowym, przestępstwa przeciwko spółkom handlowym i regułom prawa handlowego, przestępstwa dotyczące kredytów publicznych, przestępstwa dotyczące zaopatrzenia w surowce i inne środki obrotu oraz przestępstwa przeciwko sile roboczej⁵⁶⁰. Inny z przedstawicieli nurtu kontynentalnego Erwin Zimmerli przyjął, że przestępstwami gospodarczymi są czyny karalne, naruszające interesy prawne, chronione przepisami o obrocie gospodarczym i zarządzaniu publicznymi dobrami majątkowymi⁵⁶¹.

⁵⁵⁶ L. Wilk, *Przestępczość gospodarcza – pojęcie, przyczyny, sprawcy*, „Edukacja Prawnicza” 2012, nr 10, s. 12.

⁵⁵⁷ Z. Kukuła, *Przestępczość socjalna i gospodarcza – podobieństwa i różnice (zagadnienia teoretyczne)*, „Ubezpieczenia społeczne. Teoria i Praktyka” 2018, nr 2, s. 8.

⁵⁵⁸ L. Wilk, op. cit., s. 12.

⁵⁵⁹ K. Lindemann, *Gibt es ein eigenes Wirtschaftsstrafrecht?* Jena 1932, s. 19.

⁵⁶⁰ A. Zientara, op. cit., s. 47.

⁵⁶¹ O. Górniok, *Koncepcja przestępstw gospodarczych w doktrynie niemieckiej a polityka kryminalna*, „Państwo i Prawo” 1993, nr 1, s. 63.

Kolejnym z twórców koncepcji przestępstwa gospodarczego był wybitny amerykański kryminolog H. Sutherland, który użył terminu „przestępczość białych kołnierzyków” (*white-collar crime*) podczas zjazdu Amerykańskiego Stowarzyszenia Socjologicznego w Filadelfii w 1939 roku. Opracowane przez niego pojęcie oznacza przestępstwa dokonywane przez osoby posiadające wysoki status społeczny bądź zawodowy, które wykorzystują stosowne możliwości wynikające z tego statusu do dokonywania defraudacji, sprzeniewierzeń, dopuszczają się korupcji funkcjonariuszy władzy, naruszania tajemnicy zawodowej, oszustw podatkowych i subwencyjnych, wykroczeń w dziedzinie konkurencji, machinacji przetargowych czy też wykroczeń w dziedzinie importu i eksportu towarów⁵⁶². Przypisywał przyczyny przestępstw zjawiskom społecznym, a nie „otrzymanym” biologicznym i emocjonalnym cechom przestępcy. Argumentował, że wielu ludzi biznesu popełnia przestępstwa, które powinny być objęte zakresem teorii zachowań przestępczych. Dowody dotyczące rozpowszechnienia tego typu „przestępstw białych kołnierzyków” pochodziły m.in. z analizy decyzji sądów i komisji przeciwko siedemdziesięciu największym korporacjom przemysłowym i handlowym w Stanach Zjednoczonych⁵⁶³.

Ernst-Joachim Lampe zaproponował własną koncepcję zaliczając do prawa karnego gospodarczego wszystkie delikty związane z gospodarką finansową państwa, w szczególności fałszowanie pieniędzy i papierów wartościowych, delikty podatkowe, delikty związane z subwencjami itp.; wszystkie delikty związane z funkcjonowaniem gospodarki narodowej (albo całością gospodarki) i jej poszczególnych gałęzi, szczególnie normy karnoprawne chroniące bankowość i giełdę, gospodarkę kredytową, ubezpieczeniową, ogólną gospodarczą swobodę konkurencji itp.; wszystkie delikty związane z działalnością gospodarczą przedsiębiorstw (albo poszczególnych zakładów), szczególnie wszystkie normy karnoprawne chroniące wytwórczość przedsiębiorstw i rynek zbytu oraz przepisy chroniące uczciwą konkurencję; wszystkie delikty związane z ochroną ogółu społeczeństwa i użytkowników przed szkodami, które mają swe źródło w funkcjonowaniu przedsiębiorstw gospodarczych⁵⁶⁴.

Klaus Tiedemann charakteryzował przestępstwo gospodarcze jako czyn godzący w ponadindywidualne interesy w sferze życia gospodarczego. Twierdził nawet, że prawo karne, ze swoim abstrakcyjnym zagrożeniem karą w ustawie,

---

⁵⁶² G. Grabarczyk, op. cit., s. 36.

⁵⁶³ H.W. Odum, *American Sociology: The Story of Sociology in the United States through 1950*, New York 1951, s. 190–194.

⁵⁶⁴ E.J. Lampe, op. cit., s. 114–115.

w mniejszym stopniu aniżeli inne gospodarcze środki przymusu państwowego godzi w wolność gospodarowania⁵⁶⁵.

Pojęcie przestępczości gospodarczej w okresie PRL

Wprawdzie przepisy przewidujące karnoprawną ochronę obrotu gospodarczego funkcjonowały w Polsce znacznie wcześniej, ponieważ Kodeks karny z 1932 r.⁵⁶⁶ zawierał przepisy dotyczące karnoprawnej ochrony obrotu gospodarczego w rozdziale XL zatytułowanym „Przestępstwa na szkodę wierzycieli”, ale to dopiero na gruncie systemu gospodarki socjalistycznej wypracowano dwa podstawowe modele definicji przestępstw gospodarczych. Pierwsza z nich, to definicja szeroka, która kładła nacisk na wspólny dla tej kategorii przestępczości przedmiot zamachu. Natomiast definicja wąska oprócz przedmiotu zamachu dodatkowo jako istotne kryterium wskazywała podmiot przestępstwa⁵⁶⁷. Do grupy autorów, zwolenników definicji szerokiej należy zaliczyć m.in. Tadeusza Cypriana, Leszka Lernella, Witolda Pawełko, Kazimierza Buchałę, Igora Andrejewa, Mariana Cieślaka, Lecha Gardockiego, Edwarda Szwedka, Jana Grabowskiego, Janusza Kochanowskiego oraz Jerzego Bafię. Według T. Cypriana przestępstwo gospodarcze to „czyn naruszający porządek gospodarczy państwa bądź bezpośrednio przez zamach na prawidłowy tok życia gospodarczego, bądź w drodze pośredniej przez zamach na własność społeczną”⁵⁶⁸. W późniejszych publikacjach pisząc o przestępstwie gospodarczym, stwierdzał, że do tej kategorii przestępstw należy zaliczyć te stany faktyczne, które choć mają znaczenie dla życia gospodarczego, atakują bezpośrednio inne dobra jak np. życie i zdrowie człowieka⁵⁶⁹. Do przestępstw gospodarczych zaliczał nie tylko niegospodarność czy przestępstwa przeciwko planowaniu, ale również przestępstwa przeciwko własności społecznej jako nieznaną w ustroju kapitalistycznym postać przestępstwa przeciwko gospodarce narodowej. Jego zdaniem uderzają one w jedną z podstaw ustroju socjalistycznego, jaką jest własność społeczna. Przestępstwa te, wyodrębniane przez niektórych autorów z grupy przestępstw gospodarczych i przesuwane w systematyce na miejsce obok przestępstw przeciwko państwu, należą jednak integralnie do grupy gospo-

⁵⁶⁵ O. Górniok, *Prawo karne gospodarcze*, Warszawa 2003, s. 7.

⁵⁶⁶ Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 11 lipca 1932 r. Kodeks karny (Dz.U. 1932, nr 60, poz. 571).

⁵⁶⁷ A. Mucha, *Struktura przestępstwa gospodarczego oraz okoliczności wyłączające bezprawność czynu w prawie karnym gospodarczym. Analiza teoretyczna i dogmatyczna*, Warszawa 2013, s. 69.

⁵⁶⁸ T. Cyprian, *Przestępstwa gospodarcze*, Warszawa 1960, s. 43.

⁵⁶⁹ A. Mucha, op. cit., s. 85.

darczej⁵⁷⁰. L. Lernell podkreślał, że znaczny obszar przestępczości gospodarczej jest związany nie tylko z zasadami organizacji i funkcjonowania przedsiębiorstw, ale „zahacza także o wiele kluczowych problemów ekonomicznych”⁵⁷¹.

Za przestępstwa gospodarcze uznawał czyny skierowane przeciwko stosunkom społecznym tworzącym podstawę ekonomiczną ustroju socjalistycznego. Do czynów takich włączał przestępstwa przeciwko własności socjalistycznej, na której to opierał się rozwój stosunków społecznych, jak również przestępstwa godzące w stosunki społeczne tworzące socjalistyczny system gospodarki narodowej⁵⁷². W. Pawełko sugerował możliwość posłużenia się kryterium ogólnospołecznego interesu ekonomicznego w celu odróżnienia przestępstwa gospodarczego od przestępstwa naruszającego wyłącznie interes materialny osoby fizycznej lub przedsiębiorstwa prywatnego. Za przestępstwo gospodarcze uznawał czyn społecznie niebezpieczny, który bezpośrednio narusza panujące w ustroju socjalistycznym stosunki własności, obowiązujące zasady produkcji, obrotu lub podziału dóbr materialnych i zarazem godzi w ogólnospołeczny interes ekonomiczny⁵⁷³. K. Buchała podkreślał, że przestępstwem gospodarczym jest przestępstwo, które atakuje system gospodarczy. Jego przedmiotem ochrony jest prawidłowe funkcjonowanie gospodarki narodowej. Do tak rozumianych przestępstw gospodarczych zaliczał nie tylko przestępstwa wymienione w rozdziale XXX Kodeksu karnego z 1969 r.⁵⁷⁴ zatytułowanym „Przestępstwa gospodarcze”, ale również zawarte w prawie karnym skarbowym (dewizowe, celne, podatkowe, w zakresie opłat skarbowych, loterii), przestępstwa skierowane przeciwko podstawowym interesom gospodarczym z art. 134 d.k.k. tzw. „wielka afera gospodarcza” i 135 d.k.k. tzw. „afery dewizowa i celna, przestępstwa fałszowania pieniędzy i papierów wartościowych wymienione w rozdziale XXXI d.k.k. (tzw. właściwe przestępstwa gospodarcze), a nawet przestępstwa przeciwko mieniu⁵⁷⁵. Podobnego zdania był I. Andrejew, uznając za przestępstwa gospodarcze te czyny, które godzą w porządek stosunków gospodarczych w państwie⁵⁷⁶. Zbliżone stanowisko zajmowali M. Cieślak, L. Gardocki czy E. Szwedek⁵⁷⁷. J. Grabowski i J. Kochanowski za przestępstwa gospodarcze uznawali nie tylko przestępstwa przewidziane

⁵⁷⁰ T. Cyprian, *Przestępstwa gospodarcze nowego rodzaju*, „Palestra” 1960, nr 4, s. 45.

⁵⁷¹ L. Lernell, *Przestępczość...*, op. cit., s. 15.

⁵⁷² L. Lernell, *Uwagi o ujęciu przestępczości gospodarczej*, „Państwo i Prawo” 1973, nr 11, s. 142.

⁵⁷³ W. Pawełko, *Zapobieganie przestępstwom gospodarczym*, Warszawa 1971, s. 16.

⁵⁷⁴ Ustawa z dnia 19 kwietnia 1969 r. Kodeks karny (Dz.U. 1969, nr 13, poz. 94), przytaczana dalej jako d.k.k.

⁵⁷⁵ K. Buchała, *Prawo karne materialne*, Warszawa 1980, s. 727.

⁵⁷⁶ I. Andrejew, *Polskie prawo karne w zarysie*, Warszawa 1971, s. 382.

⁵⁷⁷ Zob. szerzej A. Mucha, op. cit., s. 72–73.

w rozdziale XXX d.k.k., ale również niektóre przestępstwa przeciwko podstawowym interesom politycznym PRL (rozdz. XIX d.k.k.), przestępstwa przeciwko mieniu (rozdz. XXIX d.k.k.), przestępstwa fałszowania pieniędzy, papierów wartościowych, znaków urzędowych, i narzędzi pomiarowych (rozdz. XXI d.k.k.), przestępstwa dewizowe, celne i podatkowe, a w pewnych wypadkach także niektóre przestępstwa przeciwko działalności instytucji państwowych i społecznych (rozdz. XXXII d.k.k.)⁵⁷⁸. Najszersze ujęcie pojęcia przestępczości gospodarczej w ramach kryterium przedmiotowego prezentował J. Bafia, który do tej kategorii przestępstw zaliczał czyny, „które godzą w podstawy ekonomiczne ustroju socjalistycznego, a więc we własność społeczną, jako też te typy przestępstw, które godzą w prawidłowe funkcjonowanie aparatu państwowego podejmującego decyzje w zakresie gospodarowania”⁵⁷⁹.

Inni badacze m.in. I. Majchrzak istoty przestępczości gospodarczej dopatrywali się w fakcie, że przestępstwo zostaje popełnione przez pracownika aparatu gospodarczego i dlatego przestępstwa te sprowadzają do tzw. przestępstw pracowniczych⁵⁸⁰. Autorka do przestępstw gospodarczych zaliczała czyny, których istotą było wykorzystywanie konkretnego stanowiska do osiągnięcia wymiernych korzyści finansowych. W kategorii przestępczości jej zdaniem mieściły się przestępstwa przeciwko mieniu, jednak pod warunkiem dokonywania ich w celu osiągnięcia korzyści majątkowych przez pracowników jednostek gospodarczych⁵⁸¹. Natomiast A. Bachrach jako przestępstwo gospodarcze uznawał czyn godzący w zbiorowe interesy gospodarcze społeczności przez bezprawne przysparzanie sobie korzyści majątkowych albo uszczuplanie mienia społecznego lub mienia kontrahenta dokonany w toku realizacji zadań tych jednostek, lub przez przedsięwzięcie niedozwolonych lub zaniechanie nakazanych czynności o charakterze gospodarczym⁵⁸². Ponadto jego zdaniem, przestępczości gospodarczej nie można określać w oderwaniu od tworzących ją podmiotów oraz ich socjalnych uwarunkowań, co wskazuje na postrzeganie przez jej przez dodatkowy pryzmat kryterium przedmiotowego⁵⁸³.

⁵⁷⁸ J. Grabowski, J. Kochanowski, *Przestępstwa gospodarcze w nowym kodeksie karnym: problemy wykładni*, „Palestra” 1970, nr 5, s. 25.

⁵⁷⁹ J. Bafia, *Przestępstwa gospodarcze w projekcie kodeksu karnego*, „Nowe Prawo” 1968, nr 5, s. 711.

⁵⁸⁰ B. Piasna, *Przejawy i następstwa naruszanie interesów konsumenta w obrocie towarowym*, „Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny” 1973, z. 2, s. 170.

⁵⁸¹ A. Mucha, op. cit., s. 74.

⁵⁸² A. Bachrach, *Przestępczość gospodarcza. Pojęcie i próba systematyki*, „Państwo i Prawo” 1967, z. 6, s. 964.

⁵⁸³ A. Mucha, op. cit., s. 75.

Zdaniem Witolda Świdy nie ma przepisu karnego, który nie został ustanowiony w celu ochrony dobra prawnego, zaś przedmiotem ochrony przestępstw gospodarczych jest gospodarka narodowa, a ściślej działalność gospodarcza⁵⁸⁴. Zakres tak określonej przestępczości może być różny. Według tego autora do przestępstw gospodarczych oprócz czynów spenalizowanych w rozdziale XXX Kodeksu karnego z 1969 r.⁵⁸⁵ można zaliczyć również szkodnictwo dewizowe i celne oraz przestępstwa z rozdziału XXXI tego kodeksu, przestępstwa z ustawy karnej skarbowej⁵⁸⁶ i ustawy o zwalczaniu niedozwolonego wyrobu spirytusu⁵⁸⁷, a także niektóre przestępstwa określone w ustawach zawierających głównie przepisy prawa gospodarczego⁵⁸⁸.

Definicje przestępczości gospodarczej w III RP

Zdaniem O. Górniok ze wszystkich kategorii przestępczości, przestępczość gospodarcza jest najściślej powiązana zarówno z głębokimi, jak i powierzchniowymi warstwami podłoża ekonomiczno-społecznego⁵⁸⁹. Po zasadniczych przemianach politycznych, jakie zaszły od 1989 r. podstawowe znaczenie miały przepisy zapewniające ochronę własności prywatnej oraz poszanowanie wolności działalności gospodarczej. Zmiana systemu gospodarczego niewątpliwie wpłynęła na to, jakie zachowania w obrocie gospodarczym uznawano za pożądane, a jakie za nieakceptowalne, które w drodze ingerencji prawa karnego gospodarczego należy eliminować. Przestępczość gospodarcza zmienia także swój charakter w zależności od stanu gospodarki, co oznacza, że przybiera inną postać w czasach wzrostu gospodarczego i inną, gdy występuje recesja, zjawiska te bowiem stwarzają zróżnicowane okazje i wyzwają sprawczą motywację⁵⁹⁰.

O. Górniok, której prace dotyczące szeroko rozumianej przestępczości gospodarczej oraz prawa karnego gospodarczego pochodzą zarówno z okresu gospodarki uspołecznionej, jak i wolnorynkowej, stanowiąc punkt odniesienia dla

⁵⁸⁴ W. Świda, *Prawo karne*, Warszawa 1986, s. 412.

⁵⁸⁵ Ustawa z dnia 19 kwietnia 1969 r. Kodeks karny (Dz.U. 1969, nr 13, poz. 94).

⁵⁸⁶ Ustawa Karne Skarbowa z dnia 26 października 1971 r. (Dz.U. 1971, nr 28, poz. 260).

⁵⁸⁷ Ustawa z dnia 22 kwietnia 1959 r. o zwalczaniu niedozwolonego wyrobu spirytusu (Dz.U. 1959, nr 27, poz. 169).

⁵⁸⁸ M. Bojarski, *Przestępstwa i wykroczenia gospodarcze. Komentarz*, Warszawa 1995, s. 5.

⁵⁸⁹ O. Górniok, *O wzmożeniu ochrony prawnokarnej jednostki w sferze działalności gospodarczej*, „Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny” 1986, z. 1, s. 63.

⁵⁹⁰ D.O. Friedrichs, *White – collar crime in a postmodern, globalized world*, [w:] *International Handbook of White Collar and Corporate Crime*, H.N. Pontell, G. Geis (red.), Berlin 2007, s. 163–164.

wielu teoretyków i praktyków, pod pojęciem przestępstwa gospodarczego rozumiała czyny karalne godzące lub zagrażające ponadindywidualnym dobrom w sferze życia gospodarczego, polegające na naruszeniu zaufania związanego z pozycją sprawcy lub instytucją życia gospodarczego, grożące utratą zaufania społecznego do systemu gospodarczego lub jego podstawowych instytucji⁵⁹¹. Zmiany zachodzące w systemie gospodarczym spowodowały ewaluowanie definicji, bowiem w 1998 r. O. Górniok określiła przestępstwo gospodarcze jako ogół bezprawnych zachowań naruszających lub zagrażających naruszeniom przyjętych w systemie gospodarczym zasad podziału majątku i dochodu społecznego oraz zabezpieczenie egzystencjalnych warunków bytu jednostki przed ekscesami przedsiębiorstw⁵⁹².

Krzysztof Stefanowicz wyodrębnił trzy kategorie czynów zabronionych związanych z aktywnością ekonomiczną podmiotów gospodarczych. Do pierwszej kategorii zaliczył działania jednoznacznie kryminalne, ale podejmowane w związku z nielegalną, pozorowaną działalnością; do drugiej przestępstwa popełniane przez podmioty gospodarcze funkcjonujące legalnie i podejmujące przedsięwzięcia gospodarcze zgodnie z obowiązującymi przepisami prawa, jednakże w trakcie swojej aktywności popełniające przestępstwa gospodarcze niejako przy okazji, wykorzystując nadarzające się możliwości zwiększenia, zwielokrotnienia zysku finansowego; do trzeciej kategorii czyny polegające na wadliwym lub nieudolnym gospodarowaniu⁵⁹³.

Wojciech Dadak definiuje przestępstw gospodarcze według kryterium podmiotowego, przedmiotowego oraz przedmiotowo-podmiotowego. Kryterium podmiotowe w znacznej mierze zawiera elementy występujące w koncepcji *white-collar crime*. Kryterium przedmiotowe wskazuje na przestępstwo gospodarcze jako czyn polegający na nadużyciu zaufania w obrocie, powodujący znaczne straty materialne i niematerialne, powodujący naruszenie ponadindywidualnych interesów, polegający na nadużyciu zaufania, związany z naruszeniem reguł postępowania w ramach aktualnego porządku gospodarowania. Kryterium przedmiotowo-podmiotowe zalicza do przestępstw gospodarczych czyny zabronione popełnione przez osoby zajmujące stanowiska lub wykonujące określone funkcje w przedsiębiorstwie, wykorzystujące wiedzę związaną z określoną działalnością zawodową, dokonane w wyniku wcześniej podjętego zamiaru, polegające na

⁵⁹¹ O. Górniok, *Przestępczość gospodarcza: wybrane przejawy i uwarunkowania*, Katowice 1986, s. 57.

⁵⁹² O. Górniok, *Pojęcie przestępczości gospodarczej a jej społeczno-polityczna warstwa*, [w:] *Aktualne problemy prawa karnego i kryminologii*, E.W. Pływaczewski (red.), Białystok 1998, s. 169.

⁵⁹³ K. Stefanowicz, *Odpowiedzialność karna w związku z działalnością gospodarczą (przestępstwa i wykroczenia)*, Warszawa 1992, s. 10.

nadużyciu zaufania w obrocie, popełnione przy wykorzystaniu pozorów legalnej działalności, stwarzające trudności w ujawnieniu, powodujące znaczne straty materialne i niestadialne⁵⁹⁴.

Według Roberta Zawłockiego przestępstwo gospodarcze to ustawowy typ czynu zabronionego określony w przepisie karnym, którego głównym rodzajowym przedmiotem ochrony jest prawidłowy obrót gospodarczy⁵⁹⁵. Odpowiedzialność karna za przestępstwa gospodarcze wskazana jest w rozdziale XXXVI k.k. „Przestępstwa przeciwko obrotowi gospodarczemu” i w rozdziale XXXVII k.k. „Przestępstwa przeciwko obrotowi pieniędzmi i papierami wartościowymi”, a także w niemal 60 ustawach z zakresu obrotu gospodarczego⁵⁹⁶.

Jerzy Skorupka stwierdza, że przestępstwem gospodarczym jest czyn zabroniony, którego głównym przedmiotem zamachu jest obrót gospodarczy, a ściślej ujmując, podstawy prawidłowego obrotu gospodarczego, którymi są uczciwa konkurencja, poszanowanie dobrych obyczajów i słuszných interesów konsumentów⁵⁹⁷.

Marek Bojarski uznaje za przestępstwa gospodarcze te typy czynów zabronionych, których przedmiotem ochrony jest gospodarka narodowa, zaliczając do tej kategorii przestępstw jedynie te, których istotą jest bezpośrednia szkoda dla ekonomiki kraju jako dobra ogólnego oraz te, które są uplasowane na szczeblu ochrony dóbr ogólnopaństwowych i chronią politykę ekonomiczną państwa⁵⁹⁸.

Janina Błachut, Andrzej Gaberle i Krzysztof Krajewski wskazują na powszechność uznawania istnienia zjawiska przestępczości gospodarczej przy jednoczesnym braku zgody, co do jej zakresu. Autorzy zwracają uwagę, że próby wyznaczenia zakresu omawianego pojęcia mają tę wspólną wadę, że operują określeniami niejednoznacznymi, a przez to podatnymi na różną interpretację.

Rozwiązaniem jest określenie obszaru przestępczości gospodarczej poprzez wskazanie konkretnych grup przestępstw w postaci: przestępstw przeciwko podstawowym instytucjom gospodarczym, przestępstw przeciwko przedsiębiorcom, przestępstw przeciwko interesom finansowym państwa, przestępstw przeciwko konsumentom, przestępstw przeciwko środowisku⁵⁹⁹.

⁵⁹⁴ W. Dadak, *Przestępczość gospodarcza*, [w:] *Kryminologia...*, J. Widacki i in. (red.), op. cit., s. 356–357.

⁵⁹⁵ R. Zawłocki, *Istota prawa karnego gospodarczego*, [w:] *Prawo karne gospodarcze. System prawa handlowego*, R. Zawłocki (red.), t. 10, Warszawa 2012, s. 24.

⁵⁹⁶ Ibidem, s. 10–14.

⁵⁹⁷ J. Skorupka, *Prawo karne gospodarcze. Zarys wykładu*, Warszawa 2005, s. 15.

⁵⁹⁸ M. Bojarski, *Przestępstwa i wykroczenia...*, op. cit., s. 5.

⁵⁹⁹ J. Błachut i in., *Kryminologia*, Gdańsk 2007, s. 294–295.

Ważną kwestią dla definiowania płaszczyzny przestępczości gospodarczej jest także określenie płaszczyzny, w której będzie miała ona zastosowanie⁶⁰⁰.

Zakres przestępczości gospodarczej według organów ścigania

W praktyce na zakwalifikowanie danego zdarzenia tj. czynu zabronionego społecznie szkodliwego, jako „przestępstwa gospodarczego” decyduje *de facto* praktyka organów ścigania. To przede wszystkim organy prokuratury lub policji, ustalając właściwość merytoryczną swoich komórek organizacyjnych, określają wymienioną przestępczość⁶⁰¹.

Z informacji Prokuratora Generalnego o działaniach powszechnych jednostek organizacyjnych prokuratury w zakresie zwalczania przestępczości gospodarczej w latach 2007–2012 wynika, że do przestępstw gospodarczych zaliczono czyny zabronione wymienione w rozdziale XXXVI Kodeksu karnego, ale także w innych ustawach dodatkowych, w tym w Kodeksie spółek handlowych (art. 586 k.s.h.), a także k.k.s. (art. 76 k.k.s., art. 106d k.k.s.) oraz 16 innych ustaw dodatkowych. Określając przedmiotową grupę przestępstw, kierowano się pojęciem obrotu gospodarczego i odrzucono te czyny, które były popełnione przez osobę fizyczną nieprowadzącą działalności gospodarczej i niezwiązane z tą działalnością. Jednocześnie przyjęto, że przestępstwami gospodarczymi są przywłaszczenia z art. 284 k.k. oraz oszustwa z art. 286 k.k., jeśli zostały popełnione w ramach działalności piramid finansowych lub zostały skierowane przeciwko interesom wielu konsumentów lub rynków finansowych⁶⁰².

W przypadku Policji, zakres przestępczości gospodarczej realnie wyznaczało uchylone już Zarządzenie Nr 350 Komendanta Głównego Policji z dnia 1 lipca 2003 roku w sprawie zbierania, gromadzenia, przetwarzania i opracowania danych statystycznych o przestępczości oraz zamachach samobójczych i wypadkach tonięcia⁶⁰³, które określało metody i formy wykonywania przez służby poli-

⁶⁰⁰ Zob. szerzej: W. Filipkowski, *Przestępczość gospodarcza*, [w:] *Kryminologia. Stan i perspektywy rozwoju*, E.W. Pływaczewski i in., Warszawa 2019, s. 487–489.

⁶⁰¹ B. Kowalski, *Zwalczanie przestępczości gospodarczej przez Policję*, [w:] *Policja. Prawne formy działania*, E. Ura i in. (red.), Rzeszów 2019, s. 64.

⁶⁰² K. Patora, *Pojęcie „przestępstwa gospodarczego”*, „Przedsiębiorstwo i Prawo” 2021, nr 11, s. 55.

⁶⁰³ Zarządzenie Nr 350 Komendanta Głównego Policji z dnia 1 lipca 2003 roku zostało uchylone Zarządzeniem Nr 5 Komendanta Głównego Policji z dnia 31 stycznia 2013 r. (Dz. Urz. KGP poz. 16). Obecnie w tym zakresie obowiązuje decyzja Nr 165 Komendanta Głównego Policji z dnia 25 lipca 2017 r. w sprawie funkcjonowania Krajowego Systemu Informacyjnego Policji (Dz. Urz. KGP poz. 51, z późn. zm.).

cyjne zadań w zakresie zbierania, gromadzenia, przechowywania, przetwarzania, opracowywania i udostępniania danych statystycznych o przestępczości. Przypisanie danego symbolu cyfrowego przestępstwa jako przestępstwa gospodarczego oznacza jednocześnie, że dane przestępstwo pozostaje we właściwości rzeczowej pionu do walki z przestępczością gospodarczą polskiej Policji⁶⁰⁴.

Ewolucja charakteru i rodzaju przestępstw zaliczanych do przestępstw gospodarczych oraz ich coroczny wzrost, w porównaniu do spadku ilości przestępstw pospolitych było kluczowymi czynnikami powodującymi wydanie przez Komendanta Głównego Policji, Decyzji Nr 304 z dnia 31 sierpnia 2016 r., powołującej Zespół do spraw opracowania koncepcji rozwiązań organizacyjnych, strukturalnych i prawnych w Policji, pod kątem zmiany usytuowania w strukturach jednostek organizacyjnych Policji komórek organizacyjnych, zajmujących się zwalczaniem przestępczości gospodarczej oraz zorganizowanej przestępczości ekonomicznej.

Jednym z podstawowych zdiagnozowanych problemów w zakresie zwalczania przestępczości gospodarczej jakie wskazywano w trakcie prac Zespołu było nadmierne rozszerzenie katalogu przestępstw gospodarczych i odejście tym samym od wypracowanego przez doktrynę i praktykę pojęcia przestępstwa gospodarczego jako czynu zabronionego, którego rodzajowym przedmiotem ochrony jest prawidłowość obrotu gospodarczego. We wnioskach Zespołu zawarto m.in. propozycję zmiany katalogu przestępstw gospodarczych, usuwając z niego liczne czyny zabronione, które nie mają związku z klasycznym zakresem przestępczości gospodarczej np. kłusownictwo, kradzież energii elektrycznej czy też przestępstwa związane z wyborami. Jednocześnie, wskazano na potrzebę rozważenia zasadności kwalifikowania jako przestępstw gospodarczych, oszustw popełnionych przez sieć internetową, ponieważ znaczna część takich przestępstw należy do katalogu przestępstw gospodarczych tylko ze względu na wykorzystanie Internetu. Jako zasadne wskazano wprowadzenie możliwości traktowania jako oszustwa gospodarczego tylko takiego czynu popełnionego przy wykorzystaniu sieci internetowej, który opierałby się na wykorzystywaniu działalności gospodarczej w przestępczym działaniu sprawcy⁶⁰⁵. Sprawozdanie z prac Zespołu zostało przesłane do Ministerstwa Spraw Wewnętrznych i Administracji, jednakże propozycje w nim zawarte nie zostały zaakceptowane.

⁶⁰⁴ Biuro Służby Kryminalnej KGP, *Przestępczość gospodarcza – stanowisko Biura Służby Kryminalnej KGP*, „Kwartalnik Prawno-Kryminalistyczny Szkoły Policji w Pile” 2014, nr 2, s. 65.

⁶⁰⁵ Komenda Główna Policji, *Sprawozdanie z prac zespołu, powołanego Decyzją Nr 304 Komendanta Głównego Policji z dnia 31 sierpnia 2016 r., do spraw opracowania koncepcji rozwiązań organizacyjnych, strukturalnych i prawnych w Policji, pod kątem zmiany usytuowania w strukturach jednostek organizacyjnych Policji komórek organizacyjnych, zajmujących się zwalczaniem przestępczości gospodarczej oraz zorganizowanej przestępczości ekonomicznej*, Warszawa 2016, s. 19.

Na podstawie Decyzji Nr 167 Komendanta Głównego Policji z dnia 31 lipca 2017 roku powołano natomiast Zespół w celu opracowania nowego katalogu przestępstw gospodarczych. W uzasadnieniu powołania Zespołu wskazano na fakt, że dotychczasowy katalog przestępczości gospodarczej, którym posługuje się Policja, zarówno przy opracowywaniu statystyk dotyczących tej kategorii przestępczości, jak i przy określaniu kompetencji w zakresie realizacji spraw, jest dokumentem opracowanym w latach 90. XX wieku, a więc konieczne stało się poddanie go analizie w celu dostosowania do zmieniającej się dynamicznie rzeczywistości oraz dokonania oceny, czy wszystkie zawarte w nim przestępstwa spełniają kryteria, na podstawie których można je nadal zaliczać do przestępstw gospodarczych. Zespół przy określeniu, co jest przestępstwem gospodarczym przyjął, że jest to czyn zabroniony: popełniony w związku lub przy okazji prowadzenia działalności gospodarczej, którego przedmiotem ataku pozostaje prawidłowość obrotu gospodarczego, godzący w szeroko rozumiane interesy państwa (w szczególności prowadzący do uszczerpień danin publicznoprawnych), przeciwko kontroli państwa nad produkcją i konsumpcją, nad rynkiem kapitałowym oraz przeciwko własności (w tym intelektualnej i przemysłowej). Na tej podstawie opracowano kryteria oceny katalogu przestępstw. Wyczerpanie co najmniej jednego kryterium podmiotowego i jednego przedmiotowego umożliwia zaliczenie danego czynu do przestępstw gospodarczych. W ramach kryterium podmiotowego wskazano na dwie grupy: pierwsza to przedsiębiorca, osoba działająca w imieniu przedsiębiorcy, wykorzystująca do przestępstwa przedsiębiorstwo; drugą jest osoba niebędąca przedsiębiorcą, która swoim zachowaniem powoduje szkodę u innego przedsiębiorcy lub narusza interes Skarbu Państwa. Natomiast w ramach kryterium przedmiotowego wskazano na trzy obszary: bezpieczeństwo obrotu gospodarczego – jako zachowania godzące w podstawy prawidłowego obrotu gospodarczego, w tym pozorowanie działalności gospodarczej, bezpieczeństwo fiskalne państwa i UE – jako zachowanie godzące bezpośrednio w bezpieczeństwo finansowe państwa oraz interesy finansowe UE, działalność gospodarcza reglamentowana jako zachowania, które naruszają zasady reglamentacji⁶⁰⁶. W ramach prac Zespołu dokonana została analiza zakresu przestępczości gospodarczej pod kątem zmian w obowiązującym katalogu. Stwierdzono, że m.in. postęp technologiczny, powszechna dostępność mediów elektronicznych spowodowały lawinowy wzrost ilości rejestrowanych przez Policję czynów i postępowań w kategorii oszustwa internetowe, tj. o przestępstwa

---

⁶⁰⁶ Komenda Główna Policji, *Sprawozdanie z prac zespołu, powołanego Decyzją Nr 167 Komendanta Głównego Policji z dnia 31 lipca 2017 r., w celu opracowania nowego katalogu przestępstw gospodarczych*, Warszawa 2017, s. 5.

z art. 286 § 1 k.k. i 3 k.k. oraz art. 286 § 1 k.k. w zw. z art. 294 § 1 k.k. Czyny te przypisane zostały do grupy przestępstw gospodarczych. Doprowadziło to do sytuacji, w której funkcjonariusze Policji dokonują rejestracji jako przestępstwa gospodarcze, zachowań o charakterze *stricte* kryminalnym tylko dlatego, że dotyczą zdarzeń popełnianych przez osoby wykorzystujące w tym celu media elektroniczne. Natomiast przeprowadzona analiza Zespołu wskazuje, że zaledwie 20% opisywanych spraw może być traktowana jako przestępstwa gospodarcze, w których sprawcy pozorują prowadzenie działalności gospodarczej, działają na szkodę wielu osób pokrzywdzonych, podszywają się pod legalnie funkcjonujące podmioty gospodarcze, powodują znaczne starty zarówno na szkodę osób fizycznych, podmiotów gospodarczych, jak i Skarbu Państwa. Sprawcy większości ujawnionych zdarzeń to osoby popełniające pojedyncze oszustwa na portalach aukcyjnych, w sklepach internetowych lub też dokonujące wyłudzeń pożyczek na szkodę instytucji parabankowych, wykorzystując nieprawdziwe dane osobowe. Stwierdzono zatem, że wyłączenie opisanych czynów z kategorii przestępstw gospodarczych jest jak najbardziej uzasadnione, gdyż determinujący sposób rejestracji czynów zabronionych, w których Internet traktowany jest jako główne narzędzie w popełnianiu przestępstwa gospodarczego powinien zostać zmieniony i potraktowany jedynie jako medium wykorzystywane przez sprawców w niczym nie określające istoty czynu zabronionego o charakterze gospodarczym⁶⁰⁷.

We wnioskach końcowych Zespołu podkreślono, z uwagi na przedmiot ochrony, zasadność wyłączenia z katalogu przestępstw gospodarczych przestępstwo przeciwko środowisku naturalnemu (z wyjątkiem przestępstw określonych w art. 183 k.k., art. 184 k.k. i art. 185 k.k.), przestępstw związanych z bezpieczeństwem żywności i żywienia, przestępstw dotyczących ochrony życia i zdrowia człowieka oraz bezpieczeństwa powszechnego, przestępstw przeciwko bezpieczeństwu informacji z rozdziału XXXIII Kodeksu karnego, przestępstw z ustawy o Straży Granicznej czy też przestępstw przeciwko wyborom. Po zaproponowanych zmianach katalog przestępstw gospodarczych zmniejszyłby się z 1099 do 804 przepisów karnych. Rozwiązanie to zakładało włączenie 361 przepisów karnych do statystyki przestępstw kryminalnych oraz dodanie do katalogu przestępczości gospodarczej 66 przepisów zaliczanych statystycznie do innych zbiorów⁶⁰⁸. Nowy katalog przestępstw gospodarczych nie został jednak zatwierdzony przez Komendanta Głównego Policji.

Decyzją Komendanta Głównego Policji Nr 284 z dnia 13 września 2019 r. powołano kolejny Zespół do opracowania koncepcji rozwiązań ukierunkowanych

⁶⁰⁷ Ibidem, s. 7.

⁶⁰⁸ Ibidem, s. 25.

na podniesienie efektywności struktur zajmujących się zwalczaniem przestępczości gospodarczej. W trakcie prac Zespołu ustalono na podstawie danych statystycznych, że wśród wszystkich wszczęć postępowań o przestępstwa gospodarcze największą liczbę stanowiły sprawy w kategorii „oszustwa gospodarcze”. Do tej kategorii zgodnie z policyjną statystyką zaliczane są m.in. „oszustwa internetowe” kwalifikowane jako przestępstwa gospodarcze ze względu na fakt wykorzystywania Internetu jako narzędzia do popełnienia czynu zabronionego. Najczęściej dotyczą one przestępstw popełnianych przez osoby wykorzystujące w tym celu media elektroniczne do sprzedaży towarów, które nie istnieją, oferowania markowych produktów w podejrzanie niskiej cenie, wyłudzenia pożyczek poprzez posługiwanie się nieprawdziwymi danymi osobowymi czy też oszustw „na BLIK-a”. Wskazane przykłady mają w większości przypadków charakter *stricte* kryminalny, tym niemniej są statystycznie zaliczane do przestępczości gospodarczej. Powyższe uwagi można również odnieść do przestępstw przywłaszczeń, które popełniane są często na szkodę instytucji finansowych, w tym firm leasingowych, zaś sprawcą nie zawsze są przedsiębiorcy, ale także osoby fizyczne zawierające umowy leasingu konsumenckiego. Kwestie związane z właściwą kategoryzacją przestępstw gospodarczych w sprawach o czyny z art. 286 k.k. i art. 284 k.k. były już przedmiotem wytycznych Komendanta Głównego Policji z dnia 10 lipca 2000 r. zgodnie z którymi: czyny zabronione opisane w rozdziałach XXXIV i XXXV Kodeksu karnego należy rejestrować statystycznie jako przestępstwo gospodarcze, o ile zostały one popełnione w związku z realizacją umowy handlowej pomiędzy podmiotami gospodarczymi (przedsiębiorcami). Jednakże takie ujęcie nie przekładało się na faktyczny zakres rejestracji statystycznej postępowań przygotowawczych, dlatego jedną z propozycji Zespołu stało się wyłączenie „oszustw internetowych” z kategorii przestępstw gospodarczych. Do wyodrębnionych w 2017 roku przedmiotowych i podmiotowych kryteriów oceny katalogu przestępstw gospodarczych Zespół przyjął dodatkowe kryterium pomocnicze, służące definiowaniu przestępstw, które mogą mieć charakter zarówno kryminalny, jak i gospodarczy. W przypadku przestępstw gospodarczych, właściwość rzeczową należy określać na podstawie kryterium potencjalnego sprawcy, tj. działającego w ramach przedsiębiorstwa lub podszywającego się pod przedsiębiorstwo. W ramach prac Zespołu zostały również przygotowane propozycje zmian katalogu przestępstw gospodarczych bowiem w aktualnie obowiązującym znajduje się 1061 przepisów karnych, ujętych w poszczególnych aktach normatywnych, tj. w Kodeksie karnym, Kodeksie karnym skarbowym oraz ustawach szczególnych. Wyłączenie z katalogu przestępstw gospodarczych i włączenie do katalogu przestępstw kryminalnych dotyczy m.in. przepisów karnych z ustawy o Straży

Granicznej, ustawy o dostępie do informacji publicznej czy też ustawy o wykonywaniu inicjatywy ustawodawczej przez obywateli. Ponadto zaproponowano wyłączenie z katalogu przestępstw gospodarczych czynów, co do których zachodzą przesłanki kwalifikowania jako cyberprzestępstwa i utworzenie odrębnego katalogu właściwego dla tego rodzaju przestępczości⁶⁰⁹. Zespół zakończył pracę w lutym 2020 roku, jednakże przedmiotowe propozycje nie zostały dotychczas wprowadzone.

Podsumowanie

W świetle przedstawionego, skróconego z uwagi na wymogi redakcyjne, przeglądu poglądów doktryny na zakres przestępczości gospodarczej wynika, że mimo powszechności użycia terminów przestępczości gospodarczej oraz przestępstwa gospodarczego nie wypracowano powszechnie akceptowalnej definicji, jak też brak jest zgodności, co do zakresu znaczeniowego tego pojęcia. W kryminologii dominują dwa główne nurty ujmowania przestępczości gospodarczej: pierwszy – kontynentalny, nastawiony jest na czyn sprawcy, akcentujący zarazem rolę dóbr naruszonych przestępstwem oraz drugi – anglosaski, uwypuklający rolę sprawcy w przestępstwie. Polska myśl kryminologiczna wpisuje się w określaniu zakresu przestępczości gospodarczej w nurt kontynentalny. Dominującym poglądem jest określanie przestępczości gospodarczej przez pryzmat ochrony obrotu gospodarczego. Tymczasem praktyka organów ścigania, brak czytelnych kryteriów kwalifikujących określone czyny zabronione do katalogu przestępstw gospodarczych stanowi, że przestępczość gospodarcza stała się zbiorem przestępstw, do którego na przestrzeni lat przyporządkowano wiele zachowań, które według kryminologii nie powinny być do nich zaliczone. Należy ten fakt uwzględnić, korzystając z danych statystycznych polskiej Policji przy prowadzeniu badań. Ponadto należy podkreślić, że w ramach Policji podjęto działania mające na celu zmianę katalogu przestępstw gospodarczych oraz wprowadzenie zasad pozwalających na właściwą rejestrację statystyczną jako przestępstwa gospodarcze tylko tych czynów zabronionych, które dotyczą obrotu gospodarczego.

---

⁶⁰⁹ Komenda Główna Policji, *Sprawozdanie z prac zespołu powołanego Decyzją Komendanta Głównego Policji Nr 284 z dnia 13 września 2019 roku w sprawie opracowania koncepcji rozwiązań ukierunkowanych na podniesienie efektywności struktur zajmujących się zwalczaniem przestępczości gospodarczej*, Warszawa 2019.

Bibliografia

- Andrejew I., *Polskie prawo karne w zarysie*, Warszawa 1971.
- Bachrach A., *Przestępczość gospodarcza. Pojęcie i próba systematyki*, „Państwo i Prawo” 1967, z. 6.
- Bafia J., *Przestępstwa gospodarcze w projekcie kodeksu karnego*, „Nowe Prawo” 1968, nr 5.
- Biuro Służby Kryminalnej KGP, *Przestępczość gospodarcza – stanowisko Biura Służby Kryminalnej KGP*, „Kwartalnik Prawno-Kryminalistyczny Szkoły Policji w Pile” 2014, nr 2.
- Błachut J., Gaberle A., Krajewski K., *Kryminologia*, Gdańsk 2007.
- Bojarski M., *Przestępstwa i wykroczenia gospodarcze. Komentarz*, Warszawa 1995.
- Buchała K., *Prawo karne materialne*, Warszawa 1980.
- Cyprian T., *Przestępstwa gospodarcze*, Warszawa 1960.
- Cyprian T., *Sprawca przestępstwa gospodarczego*, „Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny” 1962, z. 4.
- Dadak W., *Przestępczość gospodarcza*, [w:] *Kryminologia. Zarys systemu*, J. Widacki, W. Dadak, M. Grzyb, A. Szuba-Boroń, Warszawa 2022.
- Filipkowski W., *Przestępczość gospodarcza*, [w:] *Kryminologia. Stan i perspektywy rozwoju*, E.W. Pływaczewski, S. Redo, E.M. Guzik-Makaruk, K. Laskowska, W. Filipkowski, E. Glińska, E. Jurgielewicz-Delegacza, M. Perkowska, Warszawa 2019.
- Friedrichs D.O., *White – collar crime in a postmodern, globalized world*, [w:] *International Handbook of White Collar and Corporate Crime*, H.N. Pontell, G. Geis (red.), Berlin 2007.
- Górniok O., *Koncepcja przestępstw gospodarczych w doktrynie niemieckiej a polityka kryminalna*, „Państwo i Prawo” 1993, nr 1.
- Górniok O., *O wzmożeniu ochrony prawnokarnej jednostki w sferze działalności gospodarczej*, „Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny” 1986, z. 1.
- Górniok O., *Pojęcie przestępczości gospodarczej a jej społeczno-polityczna warstwa*, [w:] *Aktualne problemy prawa karnego i kryminologii*, E.W. Pływaczewski (red.), Białystok 1998.
- Górniok O., *Prawo karne gospodarcze*, Warszawa 2003.
- Górniok O., *Przestępczość gospodarcza: wybrane przejawy i uwarunkowania*, Katowice 1986.
- Grabarczyk G., *Przestępczość gospodarcza na tle przemian ustrojowych w Polsce*, Toruń 2002.
- Grabowski J., Kochanowski J., *Przestępstwa gospodarcze w nowym kodeksie karnym: problemy wykładni*, „Palestra” 1970, nr 5.
- Kowalski B., *Zwalczanie przestępczości gospodarczej przez Policję*, [w:] *Policja. Prawne formy działania*, E. Ura, M. Pomykała, A. Pieprzny (red.), Rzeszów 2019.
- Kukuła Z., *Przestępczość socjalna i gospodarcza – podobieństwa i różnice (zagadnienia teoretyczne)*, „Ubezpieczenia społeczne. Teoria i Praktyka” 2018, nr 2.
- Lapme E.J., *Ogólne problemy prawa karnego gospodarczego*, „Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny” 1988, nr 3.
- Lernell L., *Przestępczość gospodarcza*, Warszawa 1965.
- Lernell L., *Uwagi o ujęciu przestępczości gospodarczej*, „Państwo i Prawo” 1973, nr 11.

- Lindemann C., *Gibt es ein eigenes Wirtschaftsstrafrecht?*, Jena 1932.
- Mucha A., *Struktura przestępstwa gospodarczego oraz okoliczności wyłączające bezprawność czynu w prawie karnym gospodarczym. Analiza teoretyczna i dogmatyczna*, Warszawa 2013.
- Odum H.W., *American Sociology: The Story of Sociology in the United States through 1950*, New York 1951.
- Patora K., *Pojęcie „przestępstwa gospodarczego”*, „Przedsiębiorstwo i Prawo” 2021, nr 11.
- Pawelko W., *Zapobieganie przestępstwom gospodarczym*, Warszawa 1971.
- Piasna B., *Przejawy i następstwa naruszenie interesów konsumenta w obrocie towarowym*, „Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny” 1973, z. 2.
- Skorupka J., *Prawo karne gospodarcze. Zarys wykładu*, Warszawa 2005.
- Stefanowicz K., *Odpowiedzialność karna w związku z działalnością gospodarczą (przestępstwa i wykroczenia)*, Warszawa 1992.
- Świda W., *Prawo karne*, Warszawa 1986.
- Wilk L., *Przestępczość gospodarcza – pojęcie, przyczyny, sprawy*, „Edukacja Prawnicza” 2012, nr 10.
- Zawłocki R., *Istota prawa karnego gospodarczego*, [w:] *Prawo karne gospodarcze. System prawa handlowego*, R. Zawłocki (red.), t. 10, Warszawa 2012.
- Zientara A., *Przestępstwo nadużycia zaufania z art. 296 kodeksu karnego*, Warszawa 2010.
- Żółtek S., *O istocie prawa karnego gospodarczego*, „Radca Prawny” 2007, nr 3.

Tytuł

Dyferencja w ujęciu zakresu przestępczości gospodarczej z perspektywy kryminologii i organów ścigania

Streszczenie

Pojęcie przestępczości gospodarczej funkcjonuje na świecie dopiero od lat trzydziestych XX wieku, pomimo, że ten rodzaj przestępczości towarzyszył człowiekowi od czasów starożytnych, gdy zaczęły kształtować się stosunki społeczno-gospodarcze. Dwa główne nurty ujmowania przestępczości gospodarczej to kontynentalny, nastawiony na czyn sprawy, akcentujący rolę dóbr naruszonych przestępstwem oraz anglosaski, uwypuklający rolę sprawy w przestępstwie. Rodzima koncepcja tej przestępczości, podobnie jak kontynentalna, ukierunkowana jest głównie na przedmiot zamachu. W artykule przybliżono poszczególne definicje przestępczości gospodarczej wypracowane przez polską myśl kryminologiczną. Wskazano zakresy przestępczości gospodarczej z perspektywy prokuratury i Policji. Dokonano analizy katalogu przestępstw gospodarczych którym posługuje się Policja oraz podejmowanych działań w celu jego zmiany.

Słowa kluczowe

przestępczość gospodarcza, obrót gospodarczy, kryminologia, organy ścigania, prawo karne gospodarcze

Title

The difference in the approach to the scope of economic crime from the perspective of criminology and law enforcement agencies

Summary

The concept of economic crime has only been recognized globally since the 1930s, despite this type of crime accompanying humanity since ancient times when socio-economic relations began to take shape. There are two main approaches to understanding economic crime: the continental approach, which focuses on the act of the offender and emphasizes the role of the goods affected by the crime, and the Anglo-Saxon approach, which highlights the role of the offender in the crime. The domestic concept of economic crime, similar to the continental approach, primarily focuses on the object of the offense. In the article, various definitions of economic crime developed by Polish criminologists are presented. The scope of economic crime is discussed from the perspective of the prosecutor's office and the Police. An analysis of the catalog of economic crimes used by the Police is conducted, along with actions taken to modify it.

Keywords

economic crime, economic turnover, criminology, law enforcement agencies, economic criminal law

ROZDZIAŁ 16

REFLEKSJA NAD ZJAWISKIEM NIELEGALNEJ PRODUKCJI ALKOHOLU CO DO TEJ PORY WIEMY?

Wprowadzenie

Nielegalna produkcja alkoholu jest głęboko zakorzeniona w kulturze oraz tradycji na całym świecie, jak również jest związana z rozwojem gospodarczym i globalizacją. W krajach b. ZSRR dominują przede wszystkim alkohole zastępcze, alkohol wytwarzany domowym sposobem i podrabiane napoje alkoholowe produkowane przemysłowo, a ich konsumpcja jest zakorzeniona w historii tego obszaru. Normy i tradycje kulturowe w krajach Afryki Subsaharyjskiej wyjaśniają również spożywanie alkoholu domowej roboty i rzemieślniczej destylacji napojów. W niektórych krajach afrykańskich domowa produkcja napojów alkoholowych stanowi bowiem jedyne źródło dochodu gospodarstw domowych i ma zasadnicze znaczenie dla niezależności ekonomicznej i wzmocnienia pozycji kobiet.

Na obszarach wiejskich w Chinach *baijiu* (spirytus destylowany w domu) jest obecnie produkowany w małych destylarniach fabrycznych działających w prawie każdym mieście. Natomiast w Indiach szacuje się, że około 50% spożywanego alkoholu jest wytwarzane w sposób nielegalny, w tym także alkohol produkowany w domu na własny użytek.

Produkcja i spożycie nielegalnego alkoholu są zatem nadal istotnym problemem, który dotyka wszystkie jednostki i społeczności. Według szacunków nierejestrowany alkohol odpowiada za około 25% globalnego spożycia alkoholu:

od 42% do 44% w krajach o niskich dochodach i od 9% do 24% w krajach o wysokich dochodach⁶¹⁰.

Zgodnie z danymi Państwowej Agencji Rozwiązywania Problemów Alkoholowych (PARPA) w 2021 r. średnie roczne spożycie czystego alkoholu (etanolu) na 1 mieszkańca w Polsce wynosiło 9,70 l. W tej liczbie zawarte jest spożycie wyrobów spirytusowych – 3,8 l, wina i miodów pitnych – 6,7 l oraz piwa – 92,7 l⁶¹¹. Konsumpcja alkoholu w Polsce jest jednak wyższa niż wskazują na to źródła rejestrowane, gdyż nie uwzględniono w niej alkoholu pochodzącego ze źródeł nielegalnych oraz wytwarzanego w domu na własny użytek. WHO oszacowało nierejestrowane spożycie alkoholu w 2016 r. w Polsce na 1,7 l czystego alkoholu na osobę w wieku 15+⁶¹².

Zwiększenie dostępności nierejestrowanych napojów alkoholowych powoduje eskalację problemu na poziomie krajowym. Kluczowe jest, wobec tego, podjęcie zdecydowanych działań mających na celu ograniczanie nielegalnej produkcji alkoholu.

Głównym celem artykułu jest przybliżenie problematyki nielegalnej produkcji alkoholu w Polsce, która na przestrzeni wieków ewoluowała i obejmowała swoim zakresem różne rodzaje czynów zabronionych. Dokonując wielopłaszczyznowej analizy tego zjawiska, skupiono się na całościowym ujęciu tego procederu, poczynając od przedstawienia historii produkcji napojów alkoholowych w Polsce oraz w dalszej kolejności charakterystyki nielegalnej produkcji alkoholu, a kończąc na wskazaniu metod zapobiegania i walki z tym zjawiskiem.

Początek i rozwój nielegalnej produkcji alkoholu w Polsce

Pierwsze napoje alkoholowe powstały przypadkowo w wyniku fermentacji winogron (wino) oraz ziarna jęczmiennego (piwo). Alkohol był spożywany w większości kultur przedpiśmiennych, gdzie zazwyczaj używano go w praktykach magicznych⁶¹³. Przyjmuje się, że destylacja znana była już w starożytnej Mezopotamii około 3500 lat p.n.e. Procesem destylacji zajmowali się również Arabowie w VIII i IX wieku n.e., którzy skroplony alkohol nazywali terminem *araq*⁶¹⁴.

⁶¹⁰ Online: <https://www.who.int/publications/i/item/9789240044463>, dostęp: 31.03.2023.

⁶¹¹ Online: <https://www.parpa.pl/index.php/badania-i-informacje-statystyczne/statystyki>, dostęp: 31.03.2023.

⁶¹² Online: <https://www.parpa.pl/images/1012/Czynniki.pdf>, dostęp: 31.03.2023.

⁶¹³ J. Janikowski, *Alkohol jako czynnik kryminogeny*, „Studia Prawnoustrojowe” 2022, nr 56, s. 120.

⁶¹⁴ Online: <https://historia.dorzeczy.pl/nowozytnosc/400960/wodka-dobro-narodowe-polski-historia-wodki-kto-wyprodukowal-pierwszy.html>, dostęp: 25.03.2023.

Opisy aparatów destylacyjnych znajdujemy także w manuskryptach alchemików greckich, egipskich i syryjskich pochodzących z III–VIII w. n.e.⁶¹⁵.

Sam wyraz „alkohol” pochodzi z języka arabskiego (*al-kubl* lub *al-kabul*) i oznacza „delikatny puder”. Alkohol jak każda substancja psychoaktywna, w sposób istotny oddziałuje na sprawność psychofizyczną człowieka, ograniczając jego kontrolę wolicjonalną i wywołując ujemne skutki dla całego jego funkcjonowania⁶¹⁶.

W Europie Zachodniej i w Polsce sztuka destylacji pojawiła się w XIII wieku, a pozyskiwany za pomocą destylacji alkohol był słaby i mocno zanieczyszczony. Przede wszystkim używano go w alchemii, a później przy produkcji perfum. W polskiej literaturze naukowej słowo „wódka”, w znaczeniu alkoholu, zostało po raz pierwszy użyte w 1534 roku w pracy Stefana Falimiarza pt. *O ziołach i o mocy*. W dziele tym wódka przedstawiana była jako lekarstwo, gdyż taką spełniała w tym okresie rolę. Destylowany napój alkoholowy przeznaczony do picia nazywano wówczas „gorzałką” (palącą wodą). Z biegiem lat słowa „wódka” i „gorzała/gorzałka” zaczęły być stosowane jako synonimy⁶¹⁷.

W początkowym okresie monopol na produkcję i sprzedaż trunków przysługiwał tylko panującemu. W późniejszym czasie rozszerzono te uprawnienie na pozostałe stany (świeckie, duchowne i rycerskie), jako przywilej związany z własnością ziemską (przywilej propinacyjny). Właściciel dóbr ziemskich mógł czerpać zysk z propinacji w drodze sprzedaży trunków, jak również w formie czynszów pobieranych za wydzierżawienie karczmy lub wyrażenie zgody na warzenie trunków. Z upływem czasu szlachta zaczęła zakładać własne folwarki oraz uruchamiać browarnictwo, a od XVI wieku także gorzelnictwo⁶¹⁸. Wódkę w tym czasie produkowano ze zbóż (żyto, pszenica) lub z owoców. Biedniejsze osoby spożywały wódkę destylowaną jednokrotnie, a bogatsi mieszkańcy destylowaną wielokrotnie. Wódkę destylowaną jednokrotnie nazywano *brantówką*, dwukrotnie – *prostką*, trzykrotnie – *okowitą*, a czterokrotnie – *alembikówką*. Do wódek dodawano również różnego rodzaju aromaty i zioła, tworząc nowe rodzaje trunków, np. krupnik (wódka z miodem), anyżówkę, wiśniówkę czy zubrówkę⁶¹⁹.

⁶¹⁵ B. Sygit, *Nielegalny wyrób spirytusu*, Warszawa 1987, s. 7.

⁶¹⁶ I. Pospiszyl, *Patologie społeczne i problemy społeczne*, Warszawa 2021, s. 243–244.

⁶¹⁷ Online: <https://historia.dorzeczy.pl/nowozytnosc/400960/wodka-dobro-narodowe-polski-historia-wodki-kto-wyprodukowal-pierwszy.html>, dostęp: 25.03.2023.

⁶¹⁸ S. Galarski, op. cit., s. 7–8.

⁶¹⁹ Online: <https://historia.dorzeczy.pl/nowozytnosc/400960/wodka-dobro-narodowe-polski-historia-wodki-kto-wyprodukowal-pierwszy.html>, dostęp: 25.03.2023.

Przywilej propinacyjny z jednej strony zwiększał dochody szlachty, a z drugiej przyczyniał się do wyzysku i rozpijania chłopów⁶²⁰.

Od końca XVII wieku zaczęto ograniczać przywilej propinacyjny, który następnie zniesiono całkowicie⁶²¹. Nastąpiło to odpowiednio w 1845 r. w zaborze pruskim, w 1889 r. w Galicji, a w 1898 r. w zaborze rosyjskim i spowodowało wzrost produkcji bimbrow. Warto zaznaczyć, że na terenie zaboru rosyjskiego przywilej propinacyjny obowiązywał faktycznie nawet do 1910 r., co spowodowało rozwój nielegalnego gorzelnictwa na tym obszarze.

Działania wojenne w latach 1914–1918 skutkowały zniszczeniem przemysłu spirytusowego na ziemiach polskich i zmniejszeniem podaży wyrobów spirytusowych. Władze rosyjskie bezpośrednio po wybuchu wojny zakazały sprzedaży spirytusu, a następnie jego produkcji⁶²².

Po odzyskaniu niepodległości produkcja i handel spirytusem w Rzeczypospolitej stały się obiektem szczególnego zainteresowania władz. W 1924 r. została uchwalona ustawa ministra skarbu z 31 lipca 1924 r. o monopolu spirytusowym⁶²³, na mocy której powołano Państwowy Monopol Spirytusowy, który zajmował się wszelkimi sprawami dotyczącymi produkcji alkoholu. Według władz państwowych kontrola produkcji wódki była podyktowana koniecznością ochrony zdrowia ludności przed niebezpiecznymi konsekwencjami alkoholu wyrobianego domowym sposobem.

W okresie pomiędzy I a II wojną światową nielegalna produkcja alkoholu domowym sposobem nie została całkowicie zlikwidowana. Podczas II wojny światowej spożycie alkoholu w Polsce wzrosło ponad trzykrotnie w porównaniu z okresem międzywojennym⁶²⁴. Oficjalnie Niemcy nie popierali bimbrownictwa, jednakże rozpijali społeczeństwo polskie poprzez premię w postaci wódki za wykonanie kontyngentów przez chłopów, jak również wykazywali się dużą tolerancją wobec osób zajmujących się potajemnym gorzelnictwem⁶²⁵. Najwięcej bimbrow w tym czasie produkowano w województwie wileńskim i wołyńskim⁶²⁶.

⁶²⁰ S. Galarski, op. cit., s. 7–8.

⁶²¹ B. Sygit, *Nielegalny...*, op. cit., s. 7.

⁶²² E. Mucha, *Nielegalna produkcja alkoholu. Problematyka prawnokryminalistyczna*, Szczytno 2020, s. 69 i n.

⁶²³ Ustawa ministra skarbu z 31 lipca 1924 r. o monopolu spirytusowym (Dz.U. 1925, nr 102, poz. 720).

⁶²⁴ J. Lindenmeyer, *Kamień filozoficzny: historia alkoholizmu*, [w:] *Ile możesz wypić. O nałogach i ich leczeniu*, J. Lindenmeyer (red.), Gdańsk 2007, s. 49.

⁶²⁵ K. Chociszewski, *Nielegalne gorzelnictwo*, cz. 1, „Służba MO” 1962, nr 2/29, s. 179.

⁶²⁶ K. Kosiński, *Historia pijanstwa w czasach PRL. Polityka, obyczaje, szara strefa, patologie*, Warszawa 2008, s. 525.

Produkcja bimbrowa gwałtownie wzrosła w okresie II wojny światowej, gdyż w tym czasie na znaczny rozwój nielegalnego gorzelnictwa miało wpływ niedostateczne zaopatrzenie rynku w spirytus przeznaczony do spożycia oraz niekorzystne ceny napojów alkoholowych⁶²⁷. W pierwszych latach powojennych Polski Komitet Wyzwolenia Narodowego wydał dekret z 12 grudnia 1944 r. o zwalczaniu potajemnego gorzelnictwa⁶²⁸, który przewidywał surowe sankcje karne za przestępstwo potajemnego gorzelnictwa. Głównym celem dekretu była walka z potajnym gorzelnictwem, postrzeganym jako działalność szkodliwą dla gospodarczych interesów państwa⁶²⁹. Wykrywanie bimbrowni należało głównie do obowiązków Milicji Obywatelskiej, a w latach 1947–1954 do działań włączyła się również Komisja Specjalna do walki z Nadużyciami i Szkodnictwem Gospodarczym.

Proceder nielegalnej produkcji spirytusu koncertował się w środowisku wiejskim, gdyż występowały tam dostępne surowce, z których można wytwarzać spirytus, a także sprzyjające warunki do ukrycia produkcji. Spirytus wytwarzano głównie w gęstwinach leśnych, rozległych łąkach oraz terenach niedostępnych np. mokradłach⁶³⁰.

1 stycznia 1973 r. powołano Przedsiębiorstwo Przemysłu Spirytusowego „Polmos”, które posiadało wyłączność na zakup oraz obrót spirytusem produkowanym w kraju, jak również importowanym⁶³¹. W 1981 r. okresowe ograniczenie sprzedaży alkoholu na terenie kraju oraz wprowadzona reglamentacja napojów alkoholowych przyczyniły się do rozpowszechniania procederu bimbrownictwa⁶³². Przede wszystkim związane to było niedostateczną podażą alkoholu oraz niskimi kosztami wyrobu bimbrowa i panującą powszechnie tolerancją społeczną na tego typu zjawiska.

W wyniku przemian polityczno-gospodarczych po 1989 r. Polska otwiera się na import alkoholi oraz wprowadzony zostaje podatek akcyzowy, a państwo rezygnuje z monopolu na produkcję napojów spirytusowych. Aktualnie wykonywanie działalności gospodarczej w zakresie produkcji oraz obrotu napojami alkoholowymi jest zdemonopolizowane. Oznacza to swobodę jej wykonywania przez

⁶²⁷ S. Galarski, op. cit., s. 64.

⁶²⁸ Dekret z 12 grudnia 1944 r. o zwalczaniu potajemnego gorzelnictwa (Dz.U. 1944, nr 15, poz. 85).

⁶²⁹ E. Mucha, op. cit., s. 66.

⁶³⁰ K. Sikorski, *Cukier i zboże, czyli bimbrem Polska stoi*, „Nasza Historia” 2015, nr 1/14, s. 66.

⁶³¹ B. Sygit, *Potajemne gorzelnictwo, Studium z dziedziny kryminologii i polityki kryminalnej*, Bydgoszcz 1996, s. 44.

⁶³² J. Jaroszek, *Niektóre formy i metody obchodzenia reglamentacji napojów alkoholowych*, „Problemy Praworządności” 1982, nr 11, s. 41.

każdy podmiot spełniający określone warunki zawarte w przepisach prawa⁶³³. Produkcja alkoholu wymaga dokonania wpisu do jednego z rejestrów: działalności w zakresie wyrobu lub rozlewu napojów spirytusowych albo podmiotów wykonujących działalność w zakresie wyrobu i przetwarzania alkoholu etylowego.

Charakterystyka zjawiska nielegalnej produkcji alkoholu

Początkowo podejmowane przez naukowców w Polsce rozważania na temat nielegalnej produkcji alkoholu w Polsce ograniczały się jedynie do nielegalnego gorzelnictwa (wyrobu spirytusu). Należy tu przytoczyć przede wszystkim publikacje naukowe Kazimierza Chociszewskiego pt. *Nielegalne gorzelnictwo*, cz. 1, „Służba MO” 1962, nr 2/29 oraz *Nielegalne gorzelnictwo*, cz. 2, „Służba MO” 1962, nr 3/30. Natomiast pierwszą monografią odnoszącą się do problematyki nielegalnego gorzelnictwa było dzieło Stanisława Galarskiego pt. *Kryminologiczne i prawne aspekty nielegalnego gorzelnictwa*, w którym autor dokonał klasyfikacji czynów określanych jako przestępstwa nielegalnego gorzelnictwa (Tab. 16.1.).

Tabela 16.1. Klasyfikacja czynów określanych jako przestępstwa nielegalnego gorzelnictwa według S. Galarskiego

L.p.	Katalog czynów określanych jako przestępstwa nielegalnego gorzelnictwa
1.	Bezprawne wytwarzanie albo sprowadzanie i spożywanie trunków niewyprodukowanych przez pana feudalnego, któremu przysługiwało prawo propinacji w obrębie jego włości
2.	Bezprawne urządzenie gorzelni lub dokonywanie zmian w gorzelniach istniejących legalnie
3.	Wyrób spirytusu w gorzelniach bez zezwolenia lub niezgodnie z warunkami zezwolenia albo wyrób spirytusu domowym sposobem
4.	Pędzenie bez zezwolenia napojów wysokowych z określonych surowców
5.	Odkazanie spirytusu skażonego, ukrywanie lub osłabianie działania środka skażającego spirytus albo wydzielanie spirytusu z produktu zawierającego spirytus skażony
6.	Bezprawny wyrób, sprzedaż, nabywanie lub przechowywanie przyrządów mogących służyć do pędzenia albo do oczyszczania lub odwadniania spirytusu

⁶³³ E. Mucha, op. cit., s. 70–71.

7.	Przystosowanie naczyń i przyrządów do niedozwolonego wyrobu spirytusu, choćby wytworzone były w innym celu
8.	Zbywanie, nabywanie, przechowywanie lub transportowanie spirytusu albo innego przedmiotu pochodzącego z przestępstwa
9.	Udzielanie pomocy do zbycia lub ukrycia przedmiotów pochodzących z przestępstwa
10.	Dopuszczenie do popełnienia tych przestępstw w nieruchomości, gospodarstwie albo pomieszczeniu będącym we władaniu osoby zezwalającej

Źródło: S. Galarski, *Kryminologiczne i prawne aspekty nielegalnego gorzelnictwa*, Warszawa 1975, s. 3.

Stanisław Galarski podkreślał, że pojęcie nielegalnego gorzelnictwa ewoluowało wraz ze zmianą stosunków społeczno-gospodarczych i tworzonych regulacji prawnych, które zawierały coraz więcej stanów faktycznych traktowanych jako nielegalne gorzelnictwo. Autor zatem skupił się jedynie na nielegalnym gorzelnictwie uprawianym domowym sposobem (bimbrownictwie). Według S. Galarskiego nielegalne gorzelnictwo nie rozwijało się na większą skalę w tym okresie, w których podaż napojów alkoholowych była wystarczająca a ceny dostosowane do możliwości nabywczych konsumenta. Dlatego też przy ustaleniu cen napojów spirytusowych w handlu detalicznym, należało pamiętać o zdolności nabywczej społeczeństwa na tego typu produkty.

Cennym spostrzeżeniem sformułowanym przez S. Galarskiego było wskazanie, że w warunkach całkowitego zakazu lub ograniczenia sprzedaży napojów alkoholowych rozwój nielegalnego gorzelnictwa jest nieunikniony, a przy tym najbardziej gwałtowny. Zjawisko nielegalnego gorzelnictwa zdaniem Galarskiego potęgują również względy ekonomiczne, gdy ceny napojów alkoholowych będące w obrocie są za wysokie. Natomiast największe nasilenie nielegalnego gorzelnictwa można odnotować wtedy w rejonach o niskim poziomie gospodarczym⁶³⁴.

Szerokie badania problemu nielegalnego wyrobu spirytusu przeprowadził także Bogusław Sygit w licznych opracowaniach naukowych. W monografii pt. *Nielegalny wyrób spirytusu*, zaznaczył, że „istotę przestępstwa nielegalnego (niedozwolonego) wyrobu spirytusu stanowi bezprawne, czyli podjęte bez zezwolenia, z naruszeniem monopolu spirytusowego wyrabianie w warunkach domowych, a więc najczęściej przy użyciu prymitywnych urządzeń, wytworu zawierającego alkohol etylowy”. B. Sygit zaznaczył, że jest to jedynie podstawowa

⁶³⁴ S. Galarski, op. cit., s. 196–197.

postać tego przestępstwa, gdyż na zjawisko nielegalnego wyrobu spirytusu składają się także inne zachowania. Zawarto je w Tab. 16.2.

Tabela 16.2. Zachowania określone jako nielegalny wyrób spirytusu według B. Sygita

L.p.	Zachowania określone jako nielegalny wyrób spirytusu według B. Sygita
1.	Oczyszczanie lub odwadnianie spirytusu, albo wydzielanie go z innego wytworu
2.	Wyrób, przechowywanie, zbywanie lub nabywanie przyrządów, których właściwości wskazują na to, że służyły one lub są przeznaczone do niedozwolonego wyrobu spirytusu
3.	Przystosowanie do niedozwolonego wyrobu spirytusu naczyń i przyrządów, choćby były wytworzone w innym celu
4.	Zbywanie lub przechowywanie nielegalnie wyprodukowanego spirytusu lub wytworu spirytusowego
5.	Nabywanie lub przechowywanie nielegalnie wyprodukowanego spirytusu lub wytworu spirytusowego
6.	Odkazanie spirytusu skażonego lub osłabianie w jakikolwiek sposób działania środka skażającego
7.	Dopuszczenie do popełniania przestępstw bimbrowniczych w nieruchomości, gospodarstwie lub w pomieszczeniu będącym we władaniu osoby

Źródło: B. Sygit, *Nielegalny wyrób spirytusu*, Warszawa 1987, s. 20–21.

Zdaniem B. Sygita skuteczność działań zwalczających bimbrownictwo uzależnione jest m.in. od jasności oraz aktualności przepisów karnych, właściwej polityki cen i handlu alkoholem, korzystnej sytuacji społeczno-gospodarczej, zainteresowania społeczeństwa w walce z tym zjawiskiem oraz kompetentnych organów do zwalczania tego procederu. Nie może się to odbyć bez szerokich przedsięwzięć w zakresie zwalczania alkoholizmu, edukacji społeczeństwa, jak również represjonowania sprawców potajemnego wyrobu i obrotu bimbrem⁶³⁵.

Należy zaznaczyć, że wymienione wyżej publikację mają charakter historyczny i poświęcone zostały głównie procederowi bimbrownictwa. Obecnie brakuje aktualnych badań dotyczących innych form nielegalnej produkcji alkoholu: odkazania spirytusu przeznaczonego do celów przemysłowych i podrabiania legalnego alkoholu oraz przemytu nielegalnie wyprodukowanego alkoholu.

⁶³⁵ B. Sygit, *Nielegalny wyrób spirytusu*, Warszawa 1987, s. 69–70.

Powoduje to potrzebę wnikliwych badań, w tym obszarze z perspektywy prawa, kryminologii i kryminalistyki.

Współcześnie nie istnieje jednolita definicja nielegalnej produkcji alkoholu. Za nielegalne napoje alkoholowe uważa się te, które są wytwarzane niezgodnie z przepisami prawa lub spożywane w poszczególnych krajach. Powodują tym samym poważne zagrożenie dla zdrowia konsumentów, utratę przychodów i degradację marki legalnych producentów, a także zmniejszenie wpływów podatkowych dla państwa. Produkty te są odpowiedzialne za przypadki śmierci spowodowane przypadkowym zatruciem metanolem oraz straty fiskalne z tytułu niezapłaconych podatków, których rozmiary uzależnione są od krajowego rynku nielegalnego alkoholu⁶³⁶.

W literaturze na nielegalny sektor napojów alkoholowych powszechnie używa się terminu „nierejestrowane alkohole”. W pojęciu tym mieszczą się napoje alkoholowe produkowane i/lub spożywane, które nie są rejestrowane w oficjalnych statystykach sprzedaży, produkcji lub handlu. Niezarejestrowany alkohol pochodzi z różnych źródeł, w tym produkcji domowej, nielegalnej produkcji i sprzedaży alkoholu, nielegalnym przemyśle i legalnym imporcie w drodze zakupów transgranicznych oraz innej produkcji napojów alkoholowych nieopodatkowanych i/lub nieujętych w oficjalnych statystykach produkcji i sprzedaży. Ze względu na dużą różnorodność produktów, które mogą wchodzić w skład alkoholu nierejestrowanego, w literaturze brak jest jednej spójnej definicji tego terminu⁶³⁷.

W polskim ustawodawstwie krajowym, w art. 92 ustawy z dnia 6 grudnia o podatku akcyzowym znajdujemy wskazanie, że do kategorii napojów alkoholowych zalicza się alkohol etylowy, piwo, wino, napoje fermentowane oraz wyroby pośrednie⁶³⁸. Z kolei produkcja, magazynowanie lub przeladunek napojów alkoholowych powinno, co do zasady odbywać się w składzie podatkowym.

Nielegalne napoje alkoholowe można podzielić na cztery kategorie wymienione w Tab. 16.3.

⁶³⁶ Online: https://www.tracit.org/uploads/1/0/2/2/102238034/illicit_alcohol_-_white_paper.pdf, dostęp: 31.03.2023.

⁶³⁷ D.W. Lachenmeier i in., *Unrecorded alcohol consumption*, [w:] *Alcohol Science, Policy, and Public Health*, P. Boyle i in. (red.), Oxford University Press 2013, s. 132.

⁶³⁸ Ustawa z dnia 6 grudnia 2008 roku o podatku akcyzowym (Dz.U. 2022, poz. 143).

Tabela 16.3. Kategorie i zakres nielegalnych napojów alkoholowych

Kategoria	Charakterystyka
Przemyt	Obejmuje zarówno etanol (który może być wykorzystany jako surowiec do produkcji spirytusu), jak i gotowe produkty, które zostały przywiezione do kraju w celach handlowych bez uiszczania wymaganych ceł i opłat importowych
Podrabiane i niezarejestrowane marki	Ta kategoria obejmuje zarówno oszukańcze imitacje legalnych (legalnie zarejestrowanych) markowych napojów, jak i napoje produkowane przemysłowo, które są niemarkowe lub sprzedawane pod niezarejestrowanymi markami
Nielegalny alkohol produkowany domowym sposobem (bimber)	Napoje alkoholowe wytwarzane zgodnie z praktykami rzemieślniczymi, w tym produkcja domowa. Rzemieślnicze napoje alkoholowe są uważane za nielegalne, jeśli są produkowane w celach komercyjnych oraz jeśli ich produkcja i / lub sprzedaż naruszają lokalne prawo
Alkohol zastępczy	Alkohol nieprzeznaczony do spożycia przez ludzi, ale skierowany na rynek napojów alkoholowych. Przykłady obejmują alkohol farmaceutyczny, płyn do płukania ust i perfumy

Źródło: Online: https://www.tracit.org/uploads/1/0/2/2/102238034/illicit_alcohol_-_white_paper.pdf, dostęp: 31.03.2023.

Szkody spowodowane przez każdą z tych kategorii napojów alkoholowych różnią się w zależności od kraju. Większość z nich wynika, ze zwiększonej dostępności i przestępczości cenowej nielegalnych napojów alkoholowych. Niższa cena takiego alkoholu jest atrakcyjna dla konsumentów o niskim statusie społeczno-ekonomicznym oraz osób pijących nadmiernie, jak również uzależnionych od alkoholu. Ograniczenie szkód powstałych w wyniku nielegalnej produkcji alkoholu wymaga dostosowania działań państwa do danego kontekstu oraz aspektów kulturowych i społecznych. Należy również wziąć pod uwagę, że zmiany polityki państwa wobec rynku alkoholi w jednym kraju, często wpływają na inne pobliskie rynki, powodując zwiększenie przemytu nielegalnego alkoholu.

Konsumenci nielegalnych napojów alkoholowych oprócz braku wiedzy w zakresie związanym z zagrożeniami dla życia i zdrowia związanymi ze spożyciem tych wyrobów, w wielu przypadkach nie są również świadomi nielegalnego charakteru produktów lub nie dostrzegają różnicy w ich jakości. Osoby kupujące alkohol często nie mają pewności, co do legalności produktu albo nie potrafią

zidentyfikować nielegalny alkohol. Warto więc, aby legalni producenci alkoholu lub inne organizacje przeprowadzały kampanie informacyjne mające na celu pomoc konsumentom w rozpoznaniu nielegalności produktu. Sprawcy nielegalnej produkcji alkoholu często stosują różne metody, aby produkty wyglądały na legalne, np. uzupełniają butelki legalnie markowych napojów tańszym alkoholem lub podrabiają etykiety i znaki skarbowe na opakowaniach.

Nielegalny handel w wielu przypadkach jest społecznie akceptowany. W wielu krajach konsumenci nie uważają kupowania nielegalnego alkoholu za poważne przestępstwo, a wręcz przeciwnie traktują taki zakup jako „dobrą ofertę”⁶³⁹. Nielegalne napoje alkoholowe mają zazwyczaj niższe ceny niż ich legalne odpowiedniki, co powoduje, że konsumenci mogą sobie pozwolić na produkty *premium*, na które w innym przypadku nie mogliby sobie pozwolić. Znaczenie przystępności cenowej jest szczególnie duże wśród konsumentów o niskich dochodach i bardziej ograniczonej sile nabywczej, takich jak młodzież, studenci i osoby żyjące poniżej granicy ubóstwa.

Na różnicę cenową między legalnymi i nielegalnymi napojami alkoholowymi wpływa wiele czynników, w tym warunki makroekonomiczne i regulacyjne, a także strategie cenowe podmiotów alkoholowych. Ponadto luka cenowa ma różny wpływ na nielegalne spożycie alkoholu w różnych krajach, chociaż generalnie nastąpiły zmiany w nielegalnym spożyciu alkoholu po dostosowaniu podatków, ceł importowych i inflacji, z których wszystkie mają wpływ na ceny. Cena ma zazwyczaj wyraźniejszy wpływ na konsumpcję, gdy siła nabywcza konsumentów jest dodatkowo ograniczona z powodu wysokiego bezrobocia lub powolnego wzrostu gospodarczego⁶⁴⁰.

Podatki nakładane na produkcję i sprzedaż legalnych produktów podnoszą ceny, które konsumenci muszą płacić. Podatek akcyzowy ma szczególnie istotny wpływ na rynek alkoholi, ponieważ dotyczy sprzedaży określonych produktów, takich jak alkohol. Wiele krajów często próbuje zmaksymalizować swoje dochody i ograniczyć konsumpcję, ustalając wysokie stawki akcyzy. W Polsce ustawodawca zastosował indeksację stawek akcyzy na napoje alkoholowe oraz stworzył tzw. „mapę drogową” w zakresie stawek akcyzy na wyroby alkoholowe na lata 2023–2027. Zaplanowane kroczące podwyżki stawki akcyzy na alkohol przełożą się na realny wzrost poziomu danin, które producenci tych wyrobów

---

⁶³⁹ Online: https://www.tracit.org/uploads/1/0/2/2/102238034/illicit_alcohol_-_white_paper.pdf, dostęp: 31.03.2023.

⁶⁴⁰ Ibidem.

będą musieli odprowadzić do budżetu państwa⁶⁴¹. W 2023 roku stawka akcyzy wynosiła odpowiednio:

- 1) 7248,00 zł od 1 hektolitra alkoholu etylowego 100% vol. zawartego w gotowym wyrobie, wobec 6903,00 zł w 2022 roku,
- 2) 9,90 zł od 1 hektolitra za każdy stopień Plato gotowego wyrobu w przypadku piwa, wobec 9,43 zł w 2022 roku,
- 3) 201,00 zł od 1 hektolitra gotowego wyrobu w przypadku wina, wobec 191,00 zł w 2022 roku,
- 4) 201,00 zł od 1 hektolitra gotowego wyrobu w przypadku napojów fermentowanych, wobec 191,00 zł w 2022 roku.

Należy podkreślić, że niejednolite sposoby naliczania akcyzy oraz nierówność pomiędzy stawkami przyczyniają się do różnej pozycji producentów napojów alkoholowych, a także zwiększają atrakcyjność nabywania napojów spirytusowych w szarej strefie⁶⁴². Ponadto różnice w akcyzie i innych podatkach między sąsiednimi krajami mają dodatkowy skutek w postaci zwiększenia prawdopodobieństwa przemytu⁶⁴³.

W związku z tym, że nie dysponujemy zbyt wieloma informacjami odnośnie spożycia lub produkcji nielegalnego alkoholu w Polsce, należy wdrożyć następujące rozwiązania polegające na:

- 1) opracowaniu nowych metod zbierania informacji o skali produkcji i spożyciu nielegalnego alkoholu,
- 2) wdrażaniu polityki państwa dotyczącej nielegalnego alkoholu oraz ocena jej wpływu na konsumpcję i produkcję nielegalnego alkoholu,
- 3) egzekwowaniu obowiązujących przepisów dotyczących nielegalnej produkcji alkoholu,
- 4) opracowywaniu nowych rozwiązań w zakresie ograniczania produkcji i konsumpcji niezarejestrowanego alkoholu, np. tworzenie elektronicznego systemu monitorowania wszystkich produktów zawierających alkohol oraz wprowadzenie zakazu sprzedaży napojów alkoholowych przez sklepy internetowe,

---

⁶⁴¹ Online: <https://wiadomoscispozywcze.pl/artykuly/11131/akcyza-na-alkohol-znowu-w-gore-cena-najtanszej-wodki-zblizy-sie-do-30-z/>, dostęp: 31.03.2023.

⁶⁴² Online: <https://fundacjarepublikanska.org/wp-content/uploads/2017/06/branza-spirytusowa-raport.pdf>, dostęp: 31.03.2023.

⁶⁴³ Online: https://www.tracit.org/uploads/1/0/2/2/102238034/illicit_alcohol_-_white_paper.pdf, dostęp: 31.03.2023.

- 5) zbadaniu wykorzystania rozwiązań międzynarodowych, w tym polityki fiskalnej i handlowej, w celu zwalczania transgranicznego przemytu nielegalnego alkoholu⁶⁴⁴.

Wnioski

Zapobieganie i walka z nielegalną produkcją alkoholu wymaga zastosowania skutecznych ram regulacyjnych i prawnych, które muszą być zaprojektowane z pełnym zrozumieniem rynku nielegalnego alkoholu. Jednakże przedsięwzięcie to nie zostanie zrealizowane bez odpowiednich instytucji monitorujących, przechwytyjących i powstrzymujących nielegalne działania w całym łańcuchu dostaw alkoholu.

Przede wszystkim istotne jest regulowanie i kontrolowanie dostaw etanolu, który może służyć do nielegalnej produkcji alkoholu. Oznaczanie wyrobów alkoholowych znakami akcyzy stało się podejściem regulacyjnym mającym na celu ograniczenie nielegalnego rynku alkoholu, jednakże znaki skarbowe są łatwe do podrobienia, a legalnie ostemplowane butelki często napełniane ponownie tańszym lub nielegalnym alkoholem.

Polska Wytwórnia Papierów Wartościowych i Ministerstwo Finansów, w odpowiedzi na te zagrożenia, stworzyły internetowy system Informacji o Banderolach Akcyzowych (SIBA), w którym konsument może sprawdzić, czy dany produkt posiada legalną banderolę⁶⁴⁵. System ten zasługuje na aprobatę, ponieważ jest doskonałym narzędziem dla służb państwowych, jak również właścicieli placówek zajmujących się sprzedażą alkoholu. Przyczynia się także do zwiększenia świadomości społecznej konsumentów w obszarze weryfikacji legalności alkoholu⁶⁴⁶.

Skuteczne przeciwdziałanie nielegalnej produkcji alkoholu wymaga koordynacji między krajami oraz między różnymi instytucjami państwowymi (organami skarbowymi, strażą graniczną, policją oraz służbą zdrowia) i legalnymi przedsiębiorstwami w celu wymiany informacji o tym procederze. W przeszłości nielegalne napoje alkoholowe częściej można było spotkać na ulicznych straganach, tradycyjnych targowiskach lub małych sklepach, które nie płaciły

---

⁶⁴⁴ Online: <https://www.who.int/publications/i/item/9789240044463>, dostęp: 31.03.2023.

⁶⁴⁵ Zob. System Informacji o Banderolach Akcyzowych, <https://www.banderolaakcyzowa.pl/>.

⁶⁴⁶ Online: https://www.pwppw.pl/Aktualnosci/2012/10/Banderole_bez_tajemnic.html, dostęp: 31.03.2023.

wszystkich wymaganych podatków. Jednak dystrybucja nielegalnego alkoholu staje się coraz łatwiejsza z powodu rozwoju technologicznego i przeniesienia sprzedaży nielegalnego alkoholu do Internetu.

Kanały internetowe mają coraz większe znaczenie w nielegalnym handlu alkoholem na całym świecie, gdyż dostęp do Internetu jest coraz bardziej powszechny, a sprzedawcy internetowi akceptują różnorodne metody płatności (np. karty kredytowe, karty debetowe oraz systemy płatności cyfrowych). Sprawcy korzystają z legalnych kanałów internetowych, które są słabo kontrolowane i niedostatecznie uregulowane⁶⁴⁷. Rosnące znaczenie handlu elektronicznego w światowym nielegalnym handlu alkoholem podkreśla fakt, że konsumenci o różnym pochodzeniu i poziomie dochodów kupują nielegalne napoje alkoholowe. Kanały internetowe jeszcze bardziej ułatwiają nielegalne zakupy, szczególnie konsumentom z klasy średniej, którzy przyzwyczaili się do kupowania wielu rodzajów produktów w formie online. Handel elektroniczny utrudnia również kontrolowanie rynku nielegalnego alkoholu, a konsumentom rozróżnienie legalnych produktów od nielegalnych.

Wielu konsumentów nie zdaje sobie sprawy z zagrożeń zdrowotnych związanych z nielegalnym alkoholem, dlatego tak ważne jest podnoszenie świadomości zagrożeń związanych z nielegalnym alkoholem dla zdrowia obywateli poprzez kampanie społeczne i działania edukacyjne⁶⁴⁸.

Z punktu widzenia legislacji, należy zwiększyć skuteczność egzekwowania przepisów oraz zaostrzyć kary za czyny związane z nielegalną produkcją alkoholu. Stosowne unormowania zaostrzające odpowiedzialność karną za te czyny powinny być zawarte w Ustawie z dnia 2 marca 2001 roku o wyrobie alkoholu etylowego oraz wytwarzaniu wyrobów tytoniowych oraz Ustawie z dnia 10 września 1999 roku Kodeks karny skarbowy⁶⁴⁹. Przemawia za tym fakt, że takie alkohole stanowią poważne zagrożenie dla życia i zdrowia konsumentów oraz znacząco zmniejszają wpływy do budżetu państwa⁶⁵⁰.

Podsumowując wcześniejsze rozważania, należy stwierdzić, że produkcję i konsumpcję nielegalnego alkoholu napędzają czynniki ekonomiczne, kulturowe i społeczne. W związku z powyższym walka z nielegalną produkcją alkoholu musi być ukierunkowana na wszystkie te obszary jednocześnie. Jedynie systemowe

⁶⁴⁷ Online: https://www.tracit.org/uploads/1/0/2/2/102238034/illicit_alcohol_-_white_paper.pdf, dostęp: 31.03.2023.

⁶⁴⁸ Ibidem.

⁶⁴⁹ Online: https://www.oecd-ilibrary.org/governance/illicit-trade-in-high-risk-sectors_1334c634-en, dostęp: 31.03.2023.

⁶⁵⁰ E. Mucha, *Nielegalna produkcja alkoholu...*, op. cit., s. 438.

działania w zakresie legislacyjnym, edukacyjnym oraz organizacyjnym mogą pozwolić na skuteczną walkę ze zjawiskiem nielegalnej produkcji alkoholu oraz zwiększenie świadomości konsumentów w obszarze związanym z konsumpcją tego typu produktów.

Bibliografia

- Chociszewski K., *Nielegalne gorzelnictwo*, cz. 1, „Służba MO” 1962, nr 2/29.
- Janikowski J., *Alkohol jako czynnik kryminogeny*, „Studia Prawnoustrojowe” 2022, nr 56.
- Jaroszek J., *Niektóre formy i metody obchodzenia reglamentacji napojów alkoholowych*, „Problemy Praworządności” 1982, nr 11.
- Kosiński K., *Historia pijaństwa w czasach PRL. Polityka, obyczaje, szara strefa, patologie*, Warszawa 2008.
- Lachenmeier D.W., Gmel G., Rehm J., *Unrecorded alcohol consumption*, [w:] *Alcohol Science, Policy, and Public Health*, P. Boyle, P. Boffetta, A.B. Lowenfels, H. Burns, O. Brawley, W. Zatonski, J. Rehm (red.), Oxford University Press 2013.
- Lindenmeyer J., *Kamień filozoficzny: historia alkoholizmu*, [w:] *Ile możesz wypić. O natogach i ich leczeniu*, J. Lindenmeyer (red.), Gdańsk 2007.
- Mucha E., *Nielegalna produkcja alkoholu. Problematyka prawnokryminalistyczna*, Szczytno 2020.
- Pospieszyl I., *Patologie społeczne i problemy społeczne*, Warszawa 2021.
- Sikorski K., *Cukier i zboże, czyli bimbrem Polska stoi*, „Nasza Historia” 2015, nr 1/14.
- Sygit B., *Nielegalny wyrób spirytusu*, Warszawa 1987.
- Sygit B., *Potajemne gorzelnictwo. Studium z dziedziny kryminologii i polityki kryminalnej*, Bydgoszcz 1996.

Tytuł

Refleksja nad zjawiskiem nielegalnej produkcji alkoholu Co do tej pory wiemy?

Streszczenie

Nielegalna produkcja alkoholu jest globalnym wyzwaniem dla bezpieczeństwa państwa i zdrowia obywateli, gdyż obejmuje alkohol produkowany bez nadzoru regulacyjnego i rynkowego. Proceder ten powoduje straty dla legalnych producentów, budżetu państwa, jak również stanowi zwiększone zagrożenie dla życia i zdrowia konsumentów. Celem opracowania jest przybliżenie dotychczasowej wiedzy na temat tego zjawiska, które obejmuje swoim zakresem przemyt, podrabianie alkoholu, nielegalny alkohol produkowany domowym sposobem (bimber) oraz alkohol zastępczy. W artykule odniesiono się zarówno do historycznych, jak i współczesnych aspektów związanych z (nie)legalną produkcją alkoholu. Dopełnieniem podjętej problematyki jest wskazanie sposobów przeciwdziałania i zwalczania zjawiska nielegalnej produkcji alkoholu.

Słowa kluczowe

prawo, kryminologia, nielegalna produkcja alkoholu, przemysł alkoholu, podrabianie napojów alkoholowych, alkohol zastępczy, bimbrownictwo

Title

**Reflecting on the phenomenon of illegal alcohol production
– what do we know so far?**

Summary

Illegal alcohol production is a global challenge to state security and citizen health, as it involves alcohol produced without regulatory and market oversight. This procedure causes losses for legal producers, the state budget, as well as poses an increased threat to the life and health of consumers. The purpose of the paper is to provide an overview of the existing knowledge of this phenomenon, which includes smuggling, counterfeit alcohol, illegal homemade alcohol (moonshine) and substitute alcohol. The article refers to both historical and contemporary aspects related to the (in)legal production of alcohol. It is complemented by an indication of ways to prevent and combat the phenomenon of illegal alcohol production.

Keywords

law, criminology, illegal alcohol production, alcohol smuggling, counterfeit alcoholic beverages, substitute alcohol, moonshining

ROZDZIAŁ 17

RÓŻNE CZASY, PODOBNE PROBLEMY: STO LAT KRYMINOLOGICZNEJ OBSERWACJI ZJAWISKA PRZESZECZNOŚCI GOSPODARCZEJ W POLSCE

Pojęcie przeszeczności w ujęciu kryminologicznym powinno być dekodowane przez pryzmat zbioru, zawierającego czyny, których subsumcja pozwala określić je jako przeszeczstwa⁶⁵¹. Na przestrzeni lat podjęto wiele prób zdefiniowania przeszeczności i przeszeczstw gospodarczych. Za niedoskonałe uznawane są definicje, które określają zjawisko lub przeszeczstwa w sposób abstrakcyjny, ale również te, które próbują opisać je za pomocą konkretnych cech, właściwych tylko przeszeczności gospodarczej lub przeszeczstwu gospodarczemu. Nie oznacza to, że nie istnieje konieczność podejmowania dalszych prób określenia tego zjawiska i przeszeczstw. Po pierwsze, potrzeba ta wynika z faktu ciągłego rozwoju gospodarczego i technicznego społeczeństw, co wpływa na przeobrażenie charakteru zjawiska i popełnianych przeszeczstw. Po drugie, zakreślenie granic tego pojęcia, wiąże się z wyznaczeniem ram funkcjonowania organów ścigania, co umożliwi adekwatne dostosowanie metod zapobiegania, wykrywania i zwalczenia tego rodzaju czynów zabronionych.

---

⁶⁵¹ J. Błachut i in., *Kryminologia*, Gdańsk 2007, s. 189.

Szeroki zakres teoretycznych definicji – praktyczne trudności dla organów ścigania

W Polsce praktyka organów ścigania określa ramy definicji przestępczości gospodarczej i przestępstw gospodarczych w bardzo szeroki sposób, poprzez wyznaczenie zakresu przestępczości, która zgodnie z ich właściwością rzeczową jest wykrywana i zwalczana. Policyjne wydziały lub referaty do walki z przestępczością gospodarczą komend wojewódzkich, komendy stołecznej, komend miejskich i powiatowych zajmują się zwalczaniem przestępczości gospodarczej dotyczącej: obrotu gospodarczego, obrotu kapitałowego i bankowego, obrotu pieniędzmi i papierami wartościowymi, praw własności intelektualnej i przemysłowej, przestępstw komputerowych (w tym oszustw i wyłudzeń w sieci internetowej), przestępstw z użyciem elektronicznych instrumentów płatniczych, przestępstw przeciwko prawom osób wykonujących pracę zarobkową, przestępstw podatkowych, celnych i dewizowych, obrotu paliwami, metalami i innymi produktami pozyskanymi nielegalnie, przestępstw godzących w ochronę dóbr kultury narodowej, fałszerstw i oszustw w związku z działalnością gospodarczą, przestępstw przeciwko środowisku, przestępstw z prawa budowlanego, ubezpieczeniowych, przestępstw na szkodę interesów finansowych Unii Europejskiej, prania pieniędzy oraz poszukiwaniem majątku pochodzącego z dokonanych przestępstw⁶⁵². Tak rozległy przedmiot zainteresowań organów ścigania w ramach przestępczości gospodarczej i przestępstw gospodarczych wynika ze skądinąd słusznym utożsamianiem jej z obrotem gospodarczym, którego podwalinami w gospodarce wolnorynkowej jest prowadzenie działalności gospodarczej.

Szerokie ujęcie zjawiska przestępczości gospodarczej oraz przestępstw gospodarczych zaprezentowała w połowie lat 90. XX wieku Oktawia Górniok, która za K. Tiedemannem, do przestępstw gospodarczych zaliczyła czyny godzące w: podstawowe instytucje gospodarcze, przedsiębiorstwa, interesy finansowe, prawa konsumentów i środowisko⁶⁵³. W tym samym okresie szerszy zakres definicji przedstawił Karol Sławik, który w ramach przestępstw gospodarczych wyszczególnił występkę i zbrodnie godzące w: obrót bankowy i kapitałowy, przekształcenia własnościowe, handel i ruch graniczny, podatki, kradzieże zagarnięcia

⁶⁵² Online: <https://warminko-mazurska.policja.gov.pl/ol/o-nas/struktura/wydzial-do-walki-z-prz/czym-sie-zajmujemy/523,Czym-sie-zajmujemy.html>; <http://bip.bydgoszcz.kmp.policja.gov.pl/033/wolnytekst/27086,wydzial-do-walki-z-przestepczoscia-gospodarcza-i-korupcja.html>, dostęp: 2.04.2023.

⁶⁵³ O. Górniok, *Przestępczość gospodarcza i jej zwalczanie*, Warszawa 1994, s. 59.

i wyłudzenia mienia społecznego, korupcję, naruszenia praw autorskich, sport, środowisko i działalność osób prawnych⁶⁵⁴.

Mnogość aktów prawnych, w których znajdują się przepisy karne uznawane za dziedziny przestępczości gospodarczej, utrudnia, a nawet uniemożliwia stworzenie uniwersalnej abstrakcyjnej definicji przestępczości gospodarczej i przestępstw gospodarczych. Z pewnością można natomiast przyjąć, że nie powinno się ograniczać tego zjawiska wyłącznie do obrotu gospodarczego, który może stanowić jedynie pewną cechę pozwalającą spośród grupy przestępstw pospoliczych wyodrębnić czyny o charakterze gospodarczym. Mowa tutaj chociażby o oszustwach, przywłaszczeniach i sprzeniewierzeniach, w których jedną ze stron jest profesjonalista w obrocie gospodarczym.

Mianem przestępstw gospodarczych w znaczeniu ścisłym nazywano⁶⁵⁵ występki zawarte w rozdziale XXXVI Kodeks karnego zatytułowanym „Przestępstwa przeciwko obrotowi gospodarczemu i interesom majątkowym w obrocie cywilnoprawnym”. Należy wskazać, że pojęcie obrotu gospodarczego jest definiowane jako całokształt stosunków prywatnoprawnych występujących w toku prowadzonej przez przedsiębiorców działalności gospodarczej, podczas której dochodzi do wymiany dóbr i usług. W związku z tym pojęcie obrotu cywilnoprawnego jest bliskie obrotowi gospodarczemu⁶⁵⁶.

Definicja R. Zawłockiego i J. Skorupki, którzy przestępstwa gospodarcze określili jako „ustawowy typ czynu zabronionego, określony w przepisie karnym, którego wspólnym rodzajowym przedmiotem ochrony jest prawidłowy obrót gospodarczy”, aby bardziej wyczerpująco oddawać pojemność zagadnienia mogłaby zostać zmodyfikowana poprzez wskazanie, że jest to typ czynu zabronionego, określony w przepisie karnym, którego wspólnym rodzajowym przedmiotem ochrony jest prawidłowy obrót gospodarczy i interesy majątkowe w obrocie cywilnoprawnym, gdzie co najmniej jedną ze stron jest przedsiębiorca. Za trafne należy uznać próby zdefiniowania przestępczości gospodarczej poprzez określenie jej relewantnych cech, takich jak: brak elementu przemocy, brak ofiar lub często także brak wiedzy pokrzywdzonego o fakcie bezpośredniego naruszenia jego dobra chronionego prawem lub zagrożenia generowaniem wysokich strat materialnych oraz przez utajony charakter zjawiska i wysoka „ciemna liczba” tego typu przestępstw⁶⁵⁷.

⁶⁵⁴ K. Sławik, *Współczesny sprawca przestępstwa*, „Rozprawy i Studia” 1996, t. 74, s. 45.

⁶⁵⁵ M. Dziedzic, *Praktyczne aspekty badań nad przestępczością gospodarczą*, [w:] *Badania kryminologiczne a praktyka*, E.W. Pływaczewski i in. (red.), Warszawa 2021, s. 358.

⁶⁵⁶ A. Doliwa, *Ogólna charakterystyka prawa gospodarczego prywatnego*, [w:] *Prawo gospodarcze prywatne*, T. Mróz, M. Stec (red.), Warszawa 2012, s. 4.

⁶⁵⁷ J. Błachut i in., *Kryminologia*, Gdańsk 2004, s. 295.

Reasumując powyższe rozważania, należy wskazać, że zakres definicji zjawiska przestępczości gospodarczej i przestępstw gospodarczych jest bardzo pojemny. Zdaniem autora zasadne byłoby pewne ograniczenie katalogu przestępstw gospodarczych, zwłaszcza z perspektywy organów ścigania. Zwalczanie przestępstw o charakterze gospodarczym wymaga dużej wiedzy specjalistycznej oraz doświadczenia zawodowego, jednakże w momencie, gdy przestępczość gospodarcza w ujęciu organów ścigania obejmuje swoim zakresem ponad 100 ustaw szczególnych, praktycznie niemożliwy jest do spełnienia postulat wyspecjalizowania się we wszystkich jej obszarach.

Warto zauważyć, że coraz większej liczbie popełnionych przestępstw popolitych np. handlu narkotykami, kradzieży i paserstwie pojazdów, towarzyszy przestępstwo gospodarcze określane mianem prania korzyści pochodzących z popełnienia przestępstw, które typizowane jest w art. 299 k.k. Jak słusznie zauważa W. Pływaczewski, w coraz większym zakresie następuje wzajemne przenikanie się zjawiska przestępczości kryminalnej i gospodarczej, ponieważ sprawcy przestępstw lokujący korzyści pochodzące z nielegalnej działalności, w różnego rodzaju inicjatywy gospodarcze, nadal wspomagają się przestępstwami kryminalnymi. Z tego też powodu coraz większe wyzwanie stanowić będzie wyznaczanie precyzyjnej linii demarkacyjnej pomiędzy obydwoma obszarami przestępczości⁶⁵⁸. Dlatego też, poszerzanie katalogu przestępstw o charakterze gospodarczym objętych właściwością rzeczową jednostek dedykowanych do walki z przestępczością gospodarczą może doprowadzić do ich niewydolności, a z pewnością spadku skuteczności.

Ciemna liczba przestępczości gospodarczej okresu międzywojnia

Z chwilą odzyskania przez Polskę niepodległości, rozpoczęły się intensywne procesy scalające na wszystkich płaszczyznach życia społeczno-gospodarczego. Pojawiła się konieczność stworzenia uniwersalnego systemu różnych dziedzin prawa, niekiedy od samych podstaw. Jedną z tych dziedzin było prawo karne materialne. Rozpoczęto dyskusję, która zawierała różne koncepcje dotyczące kształtu tworzonego kodeksu karnego. Pojawiły się wątpliwości – kodeks, którego z zaborców powinien stanowić fundament pod nowo tworzony akt prawny dla

⁶⁵⁸ W. Pływaczewski, *Współczesne trendy przestępczości zorganizowanej w Europie (analiza wybranych zjawisk przestępczych z uwzględnieniem zadań Agencji Unii Europejskiej ds. Współpracy Organów Ścigania – Europol)*, „Studia Prawnoustrojowe” 2021, nr 52, s. 394.

II Rzeczypospolitej. Nie funkcjonował znany obecnie system zbierania danych na temat zjawiska przestępczości, a całości obrazu dopełniał fakt, że polskie jednostki akademickie dopiero zaczynały się kształtować. Pewną odpowiedzią na lukę w zakresie badania przestępczości jako zjawiska społecznego, było wydanie przez prof. Wacława Makowskiego w 1933 r. kwartalnika „Archiwum Kryminologiczne”. We wprowadzeniu redakcji wyeksponowany został fakt, że rozwój polskiej literatury kryminologicznej dopiero został zainicjowany, dzięki kształtowaniu się organów i instytucji państwa odpowiedzialnych za walkę z przestępczością⁶⁵⁹. Z tego też powodu niniejsze opracowanie rozpoczyna się od tego okresu.

W okresie międzywojennym badaniami nad przestępczością w Polsce zajmował się uznawany za jednego z najważniejszych kryminologów XX wieku, prawnik Leon Radzinowicz, który urodził się w 1906 r. w Łodzi. Od 1949 r. kierował katedrą kryminologii na uniwersytecie w Cambridge⁶⁶⁰.

W okresie II Rzeczypospolitej, prowadzone były dwa rodzaje statystyk: sądowa oraz policyjna. Zainteresowanie Radzinowicza tymi statystykami zmateriałizowało się publikacjami *Przestępczość w Polsce w latach 1924–1933*⁶⁶¹ oraz *Przestępczość w Polsce w 1934 r.*⁶⁶². Opracowania te zawierają analizę struktury przestępczości w II Rzeczypospolitej w latach 1924–1928, a jej autor użył sformułowania „przestępstwa gospodarcze”. Według przywołanego opracowania danych statystycznych, tego rodzaju przestępstwa stanowiły największy odsetek czynów zabronionych ogółem, który stanowił średnio 60 % przestępstw popełnianych w ówczesnym okresie na terenie Polski. Jak jednak zauważył Krzysztof Krajewski, użyte sformułowanie „przestępstwa gospodarcze”, które określano także mianem przestępstw ekonomicznych dotyczyło przestępstw, które aktualnie uważane są za skierowane przeciwko mieniu⁶⁶³. Można zgodzić się z tą tezą częściowo, gdyż co do zasady w kategorii tej najczęściej, bo średnio 8 na 10 popełnianych na terenie ówczesnej Polski przestępstw stanowiły kradzieże. Jednak mieściły się w niej także zachowania stanowiące przejaw przestępczości o charakterze gospodarczym. Przed wydaniem

⁶⁵⁹ NN, *Od Redakcji*, „Archiwum Kryminologiczne” 1933, nr 1, s. 1.

⁶⁶⁰ J. Widacki, *The Polish years of Leon Radzinowicz. A contribution to biography: Polskie lata Leona Radzinowicza. Przyczynek do biografii*, „Archiwum Kryminologii” 2023, nr XLI/2, s. 366.

⁶⁶¹ L. Radzinowicz, *Przestępczość w Polsce w latach 1924–1933 według policyjnej statystyki kryminalnej*, „Archiwum Kryminologiczne” 1935, nr 2, s. 1–132.

⁶⁶² L. Radzinowicz, *Przestępczość w Polsce w 1934 r.*, „Głos Sądownictwa” 1935, nr 7–8; L. Radzinowicz, *Struktura przestępczości w Polsce w świetle statystyki sądowej*, „Archiwum Kryminologiczne” 1935, nr 2, s. 361–439.

⁶⁶³ K. Krajewski, *Przestępczość w II Rzeczypospolitej w świetle danych statystycznych*, „Archiwum Kryminologii” 2012, nr XXXIV, s. 563.

przez prezydenta Ignacego Mościckiego na podstawie ustalonych mocą ustawy⁶⁶⁴ prerogatyw do wprowadzania do porządku prawnego przepisów powszechnie obowiązujących, rozporządzenia Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 11 lipca 1932 r. Kodeks karny⁶⁶⁵, polskie ustawodawstwo karne, było niejedolite, bo w każdym byłym zaborze obowiązywał inny akt prawny regulujący materię prawa karnego materialnego. I tak tytułem przykładu można wskazać, że od 1921 r. w dawnym zaborze rosyjskim obowiązywała zmodyfikowana i uzupełniona wersja Kodeksu karnego rosyjskiego z 1903 r.⁶⁶⁶. W akcie tym, w części szesnastej zatytułowanej „O pogwałceniu przepisów o nadzorze nad procederami i handlem” zawarto czyny wchodzące w zakres przestępczości gospodarczej w znaczeniu ścisłym. Tytułem przykładu można wskazać ust. 331, penalizujący emisję papierów wartościowych lub ich przygotowywanie wbrew obowiązującym przepisom, ust. 356 przewidujący odpowiedzialność za bezprawne używanie w handlu towarów z zastrzeżonymi na rzecz innego handlowca lub przemysłowca znakami towarowymi, ust. 363 stanowiący o odpowiedzialności karnej za używanie w handlu wag lub miar nierzetelnych. Poza tym, w ust. 242 opisane zostały znamiona przestępstwa zmywy cenowej przy handlu towarami, a w ust. 264 rozpowszechniania fałszywych informacji mających wpływ na zawarcie transakcji giełdowych. Z kolei ust. 279 kryminalizował zachowanie polegające na udziale w bandzie, zajmującej się min. podrabianiem, przerabianiem lub handlem podrobionymi lub przerobionymi monetami lub biletami, zbytem towarów pochodzących z przestępstwa, oszustwami. W ust. 591 pkt. 3 natomiast została przewidziana odpowiedzialność karna za oszustwo. Na obszarze byłego zaboru pruskiego obowiązywał kodeks Reichsstrafgesetzbuch z 1871 r., w którym w rozdziale dwudziestym drugim zawarte zostały przepisy penalizujące różne formy oszustwa, w rozdziale dwudziestym trzecim fałszowania dokumentów, a dwudziestym czwartym przestępstwa na szkodę wierzycieli. W zaborze austro-węgierskim obowiązywała ustawa karna „Austryacka” z 1852 r. Rozdział jedenasty przywołanego aktu, zawierał przepisy karne penalizujące fałszowanie dokumentów kredytowych. Natomiast w rozdziale dwudziestym trzecim, przewidziana została w § 201–203 odpowiedzialność karna za oszustwo, także w obrocie cywilnoprawnym.

Podsumowując, po odzyskaniu przez Polskę niepodległości w 1918 r., rozpoczęły się intensywne prace kodyfikacyjne, które miały na celu ujednoczenie

⁶⁶⁴ Ustawa z dnia 17 marca 1932 r. o upoważnieniu Prezydenta Rzeczypospolitej do wydawania rozporządzeń z mocą ustawy (Dz.U. 1932, nr 22, poz. 165).

⁶⁶⁵ Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 11 lipca 1932 r. Kodeks karny (Dz.U. 1932, nr 60, poz. 571).

⁶⁶⁶ Ustawa z dnia 25 lutego 1921 r., w przedmiocie zmian w ustawodawstwie karnym, obowiązującym w byłym zaborze rosyjskim (Dz.U. 1921, nr 30, poz. 169).

ustawodawstwa karnego na terenie ziem objętych dawnymi zaborami. Wśród obowiązujących ówczesznie na ziemiach polskich aktów regulujących materię karnoprawną, znajdowały się liczne przepisy, które można określić mianem przestępstw gospodarczych w znaczeniu ścisłym lub przestępstw o charakterze gospodarczym, których popełnienie godziło w podstawy obrotu gospodarczego i stosunki cywilnoprawne, w których jedną ze stron był przedsiębiorca. Pośród przestępstw gospodarczych popełnionych w okresie 1924–1928, znaczny odsetek ogółu popełnionych przestępstw stanowiły oszustwa. W województwach wschodnich i centralnych stanowiły one 3,475%, natomiast w województwach zachodnich 3,023%. W województwach południowych, stanowiły one zaledwie 0,484% wszystkich popełnionych przestępstw. Brak jest bliższych danych ile oszustw zostało popełnionych w ramach obrotu gospodarczego, jednak analizując konstrukcje ówczesznie obowiązujących przepisów, z pewnością takie też były. Podobna sytuacja występuje przy kategorii przestępstw polegających na bezprawnym korzystaniu z cudzej własności, które również mogły być popełniane na szkodę ówczesnych handlowców i przemysłowców. Ich udział w poszczególnych województwach nie przekracza 1%. Podrabianie dokumentów, poświadczanie w nich nieprawdy, a także posługiwanie się takimi dokumentami oraz podrabianie monet, banknotów i papierów wartościowych to przestępstwa, których udział w regionach Polski centralnej i wschodniej wynosił 1,881% wszystkich odnotowanych występów i zbrodni, w regionach zachodnich 1,315%, a w regionach południowych 0,81%. Tego rodzaju czyny z reguły towarzyszą przestępstwom gospodarczym. Przystępstwa w stosunkach handlowych i kredytowych, najczęściej popełniane były w województwach centralnych i wschodnich, gdzie ich udział w stosunku do ogółu przestępstw wynosił 0,286%. W pozostałych województwach odsetek ten był znacznie niższy i stanowił tysięczne lub setne części procenta. Leon Radzinowicz wspomina także o grupie przestępstw gospodarczych, które ze względu na brak danych statystycznych w całym analizowanym okresie nie zostały uwzględnione. Chodzi mianowicie o nielegalne wytwarzanie alkoholu oraz przemyt. Autor podsumowując, zwraca uwagę na niedoskonałości danych sądowo-kryminalnych, które poddał analizie. Wskazuje przy tym, że liczba przestępstw zarejestrowanych w niektórych kategoriach przestępstw, w tym tych, które stanowią przestępczość gospodarczą lub mają charakter gospodarczy, stanowi promil rzeczywiście popełnionych. Porównuje przy tej okazji przestępstwo zabójstwa, w zakresie którego statystyki mogą odzwierciedlać faktyczną liczbę popełnionych zabójstw z oszustwem i przemytem, których prawdziwego rozmiaru w ówczesnym stanie techniki nie sposób ustalić⁶⁶⁷. Spostrzeżenia

⁶⁶⁷ L. Radzinowicz, *Struktura przestępczości w Polsce w świetle statystyki sądowej*, „Archiwum Kryminologiczne” 1935/1937, nr 3–4, s. 8–11.

L. Radzinowicza nie straciły na aktualności: prawie sto lat później, w czasach obecnych, nie jest możliwe dokładne oszacowanie rozmiaru „ciemnej liczby” przestępstw, zwłaszcza tych o charakterze gospodarczym.

Dominującym nurtem w polskiej myśli kryminologicznej międzywojnia było ujęcie socjologiczne, które w zakresie przyczyn popełniania przestępstw wykazywało związki także z koncepcją biologiczną oraz społeczną. Kryminolodzy w ówczesnej Polsce, m.in. Włodzimierz Spasowicz, Piotr Stebelski, Ludwik Krzywicki, Aleksander Sikorski, Juliusz Makarewicz, w zdecydowanej większości kontestowali poglądy doktryny antropologicznej z XIX w., co było wyrazem ich świadomości do czynionych w tamtym czasie ustaleń nauki i ewolucji polskiej myśli kryminologicznej w kierunku myśli nowożytnych⁶⁶⁸. Podkreślono przy tym, że niewątpliwą zasługą teorii C. Lombroso, było zwrócenie uwagi badaczy, na osobę sprawcy, mimo, że było to w oderwaniu od środowiska, w którym żyje⁶⁶⁹. Polscy kryminolodzy stali również na stanowisku, że nie każda osoba dorastająca w niekorzystnym środowisku, staje się przestępcą, dlatego też uwarunkowania biologiczne (somatyczno-psychologiczne) człowieka, mają decydujący wpływ na popełnienie przez niego przestępstwa. Zwrócono również uwagę na znaczny wpływ czynników środowiskowych na psychikę oraz wzajemne przenikanie się tych aspektów⁶⁷⁰. Na tej podstawie wysunięty został postulat, by podczas przygotowywania prognozy kryminologicznej, podjęte zostały starania w kierunku rozstrzygnięcia, co ma przeważający wpływ w ustaleniu etiologii popełnianych przestępstw: zewnętrzne czynniki środowiskowe czy wewnętrzne pochodzące od sprawcy⁶⁷¹.

Reasumując, poszukiwanie przez polskich kryminologów ogólnych przyczyn popełniania przestępstw, wywarło nieoceniony wpływ także na badania, których przedmiotem jest osoba sprawcy przestępstwa gospodarczego i etiologia zjawiska przestępczości gospodarczej. Aktywne uczestnictwo polskich kryminologów okresu międzywojennego w dyskursie poszukującym przyczyn przestępczości oraz poszerzającym zainteresowania osobą sprawcy, a także odchodzącym od bezwzględnego karania sprawców długoletnim pozbawieniem wolności, świadczy o tym, że krajowa nauka, mimo braku swobody wynikającej z zaborów, a później trudnego procesu kształtowania się polskiej państwowości, w żadnej mierze nie odbiegała od standardów europejskich, a w niektórych przypadkach je wyprzedzała.

⁶⁶⁸ J. Nelken, *Polska myśl kryminologiczna...*, op. cit., s. 227.

⁶⁶⁹ A. Sikorski, *Nowe kierunki w nauce prawa karnego*, Warszawa 1896, s. 538.

⁶⁷⁰ L. Krzywicki, *Dzieła, Artykuły i rozprawy 1890–1891*, t. 5, Warszawa 1960, s. 688.

⁶⁷¹ J. Nelken, *Polska myśl kryminologiczna...*, op. cit., s. 259–260.

Kryminologiczna przestroga dla przyszłych pokoleń – czasy PRL

Po II Wojnie Światowej wydane zostały liczne publikacje poświęcone kryminologicznym aspektom zjawiska przestępczości gospodarczej. Większość z nich jest oparta na statystyce lub badaniach aktowych, przez co można spotkać się z poglądem, że ich wartość bywa przydatna, ale nie stanowi dużego wsparcia dla rozwoju kryminologii, ze względu na fragmentaryczną analizę wycinka zjawiska⁶⁷². Tego rodzaju teza stwarza poniekąd kontrowersje z uwagi na fakt, że katalog przestępstw wchodzących w zakres pojęciowy przestępczości gospodarczej, również w tamtym okresie był na tyle szeroki⁶⁷³, że trudno, aby przekrojowe ujęcie zagadnienia, które poza pobieżnym naświetleniem problemu, czyniło zadość odbiorcy, poszukującego wiedzy specjalistycznej w zakresie np. sposobu działania sprawców określonego przestępstwa gospodarczego. Dlatego też można przyjąć, że każda praca poświęcona tematyce przestępczości gospodarczej, jeśli ma walor badawczy poszerzający wiedzę, nawet w wąskiej niszowej dziedzinie, jest niezwykle wartościowa. Te zbadane fragmenty dostarczają bowiem cennych informacji o możliwej skali przestępstw nieujawnionych, a także pozwalają scharakteryzować postać sprawcy i dostarczyć informacji o skuteczności organów ścigania i wymiaru sprawiedliwości w ich eliminacji. Razem tworzą zbiór, który pozwala wysnuć uniwersalne prawidłowości, którymi rządzi się określona dziedzina przestępczości gospodarczej. Celowo użyte zostało sformułowanie „dziedzina” ze względu na fakt, że inne będą właściwości i okoliczności popełnienia przestępstw wchodzących w zakres dużych afer gospodarczych, których w okresie PRL nie brakowało, a inne w przypadku zaboru mienia społecznego, co w tamtym okresie uznawane było za przestępstwo gospodarcze. Za najbardziej wartościowe dzieła przekrojowe uznawano publikację L. Lernella⁶⁷⁴, która stanowiła pracę teoretyczno-problemową, a także M. Kaleckiego⁶⁷⁵, stanowiącą charakterystykę zjawiska przestępczości gospodarczej, I. Majchrzaka⁶⁷⁶, który poruszył aspekt sylwetki sprawcy przestępstw gospodarczych – pracowników i wreszcie J. Mareckiego⁶⁷⁷ opisującą *modus operandi* działania sprawców wybranych przestępstw gospodarczych. Poruszone w tych

⁶⁷² L. Tyszkiewicz, *Zarys rozwoju kryminologii...*, op. cit., s. 71.

⁶⁷³ T. Cyprian, *Przestępstwa gospodarcze*, Warszawa 1960, s. 43–45.

⁶⁷⁴ Zob. L. Lernell, *Przestępczość...*, op. cit.

⁶⁷⁵ Zob. M. Kalecki, *Próba wyjaśnienia zjawiska przestępczości gospodarczej*, Warszawa 1962.

⁶⁷⁶ Zob. I. Majchrzak, *Pracownicze przestępstwo gospodarcze i jego sprawca*, Warszawa 1965.

⁶⁷⁷ Zob. J. Marecki, *Przestępczość gospodarcza: mechanizm i środki zaradcze*, Warszawa 1962.

opracowaniach kwestie były niewątpliwie wartościowe na tamte czasy gospodarki centralnie planowanej, w dobie kapitalizmu z powodu na odmienną specyfikę i mechanizmy rynku, tylko częściowo stanowią wartościowy wkład w kryminologiczne postrzeganie zjawiska przestępczości gospodarczej. W owym okresie, T. Cyprian wyszczególnił sześć kategorii przestępstw gospodarczych. Były to po pierwsze przestępstwa kontrrewolucyjne, a tym sabotaż, dywersja. Po drugie przestępstwa przeciwko własności społecznej. Po trzecie przestępstwa pracownicze. Kolejną grupę stanowiły przestępstwa w produkcji i handlu, w tym np. spekulacja, a także przestępstwa przeciwko niektórym interesom gospodarczym np. kłusownictwo. Na zakończenie wymienione zostały przestępstwa dewizowe, finansowe i celne. Z kolei sformułowana przez wymienionego autora definicja przestępstwa gospodarczego stanowiła, że jest to „czyn naruszający porządek gospodarczy państwa bądź bezpośrednio przez zamach na prawidłowy tok życia gospodarczego, bądź w drodze pośredniej przez zamach na własność społeczną”⁶⁷⁸. Można zatem przyjąć, że znakomita większość wyodrębnienia dziedzin przestępczości gospodarczej podyktowana była chęcią władz do kreowania życia gospodarczego przepisami karnymi i nie przystaje w żaden sposób do gospodarek kapitalistycznych. Część przestępczości związanej z np. kłusownictwem, finansami, clami i aspektem pracowniczym pozostaje jednak nadal aktualna. Prace kryminologów tamtego okresu należy traktować jako swego rodzaju przestrożę dla przyszłych pokoleń przed przeregulowaniem gospodarki oraz tworzeniem monopolu państwowych w wielu dziedzinach, by reminiscencje ówczesnej przestępczości gospodarczej nigdy nie wróciły. Można również wysnuć tezę, że problemy zidentyfikowane w tamtych pracach pozostają aktualne dla obecnych gospodarek reżimowych działających w Rosji, na Białorusi czy Korei Północnej.

Ożywienie życia gospodarczego oraz zmniejszenie represji, w latach 70. XX w., pozwoliło Brunonowi Hołystowi w sposób wyczerpujący przeanalizować w ujęciu kryminologicznym ówczesne przestępstwa gospodarcze, polegające na zagarnięciu mienia społecznego. W pierwszym wydaniu publikacji z 1977 r.⁶⁷⁹, autor przybliżył skalę tego rodzaju przestępczości, określając jej tendencje w latach 1964–1973. Odnosząc się do danych statystycznych, B. Hołyst potwierdził ustalenia kryminologów z okresu międzywojennego na temat skali przestępczości gospodarczej, z uwagi na fakt dużej liczby przestępstw nieujawnionych przez organy ścigania. Autor podkreślił również okoliczność, że najpoważniejsze przestępstwa popełniane są przez zorganizowane grupy przestępcze, które działały przez wielu lat. Przywołał przy tym szereg procederów, które związane były z oszukańczym

⁶⁷⁸ T. Cyprian, *Przestępstwa gospodarcze*, Warszawa 1960, s. 44–45.

⁶⁷⁹ B. Hołyst, *Przestępczość w Polsce. Studium kryminologiczne*, Warszawa 1977, s. 124–148.

wygosposodarowywaniem nadwyżek i ich zaborem. Tytułem przykładu można wskazać działalność grupy odpowiadającej za dystrybuowanie węglem w Łodzi, które odbywało się w latach 1946–1963 i doprowadziło do zagarnięcia 26 tysięcy ton tego surowca. Opisana została także łódzka afera w „Centrali Nasiennej”, gdzie w okresie od 1954 r. do 1963 r. skradzione zostały nasiona o wartości 3 mln złotych oraz oszukańcze zabiegi w obrocie skórąmi w latach od 1960–1961, które pozwoliły sprawcom wyrządzić szkodę o wartości 40 mln złotych. Autor przytacza wiele przykładów nadużyć gospodarczych, podsumowując, że ich ujawnienie nastąpiło na skutek działania organów ścigania, a nie opieszale działających organów administracji gospodarczej. B. Hołyst charakteryzując mechanizmy zagarnięcia mienia, wskazał, że ich immanentną cechą jest oszustwo np. w zakresie zużycia materiałów, fikcyjnych prac, listy płac, wypłat i zakupów. Wskazał także na problem oszustw ubezpieczeniowych, wynikający z rozwoju tej dziedziny gospodarki. Ponadto w pracy B. Hołysta trafnie opisane zostały przyczyny przestępczości zagarnięcia mienia społecznego, a także scharakteryzowany został jej sprawca. Dopelnieniem kryminologicznego obrazu tego zjawiska jest przedstawiony opis zapobiegania przestępczości gospodarczej. Istotny akcent działań profilaktycznych został położony na likwidację czynników sprzyjających popełnianiu tych przestępstw. Do takich zaliczono m.in. poprawę zaopatrzenia rynku, co miało zmniejszyć opłacalność procederu. Należy nadmienić, że większość literatury przywołanej w opracowaniu stanowiły artykuły zawarte w czasopiśmie Oddziału Szkolenia KGMO pt. „Służba MO”, co świadczy o tym, że podstawą teorii kryminologicznych, powinny być doświadczenia praktyki, przeniesione na grunt naukowy.

W kolejnych publikacjach B. Hołyst rozwinął pojęcie „ciemnej liczby” przestępstw, odwołując się, przy tym do szerokiej literatury zagranicznej⁶⁸⁰. Przedstawił również zjawisko mieszczące się w pewnym zakresie w ramach przestępczości gospodarczej, określane mianem „pasożytnictwa społecznego”⁶⁸¹. Jedną z form ówczesnej patologii diagnozowana była jako działalność osób, które pod pozorem legalnej pracy dokonują kombinacji gospodarczych. Zjawisko pasożytnictwa społecznego ukonstytuowało się w kryminologii na skutek wejścia, w życie 1 stycznia 1983 r. ustawy z dnia 26 października 1982 r. o postępowaniu wobec osób uchylających się od pracy⁶⁸². Jak wskazuje autor, oczekiwania społeczne wynikające z przewidywanego wprowadzenia tego aktu spotkały się z zawodem. Przyczyną takiego stanu było nieobjęcie kryminalizacją zachowań polegających na nadużywaniu

⁶⁸⁰ B. Hołyst, *Kryminologia*, Warszawa 1986, s. 48.

⁶⁸¹ Ibidem, s. 258.

⁶⁸² Ustawa z dnia 26 października 1982 r. o postępowaniu wobec osób uchylających się od pracy (Dz.U. 1982, nr 35, poz. 229).

stanowisk i spekulacji wyrządzających szkody gospodarcze. Przepisy wprowadzone zostały na skutek kryzysu gospodarczego, który powodował wzrost przestępczości, duże bezrobocie oraz rozwarstwienie społeczne, wynikające z faktu, że część społeczeństwa nie pracując, prezentowała wysoki poziom życia, gdyż czerpała dochody z nieujawnionych źródeł. Ustawa obowiązywała do 1989 roku. Wspomniany rozdział nie został zlikwidowany do czasu zmiany ustroju. B. Hołyst wspomina, że źródłem nielegalnych dochodów znacznej części społeczeństwa, w tamtym okresie była działalność spekulacyjna wynikająca z niedoboru produktów, która opierała się na tanim zakupie rzeczy lub na samej możliwości zakupu, a następnie droższej sprzedaży. Poza tym, do gromadzenia fortun wykorzystywana była tzw. działalność cinkarska polegająca na nielegalnym obrocie walutami. W tym aspekcie kryminolog przytoczył historię z doniesień medialnych, na temat osób, które chcąc ukryć prowadzenie nielegalnej działalności pozyskiwały koncesję na wykonywanie zawodu taksówkarza, a następnie z niej nie korzystały. Istotny wkład w analizę zjawiska przestępczości gospodarczej w okresie PRL, miała również prof. Oktawia Górniok. W 1986 r. wydała przekrojową publikację pt. *Przestępczość gospodarcza (Wybrane przejawy i uwarunkowania)*⁶⁸³. Autorka wskazuje w niej na zależności między sposobem i podstawami procesu gospodarowania w danym społeczeństwie, a kryminalizacją podejmowanych zachowań ekonomicznych.

Podsumowując, przestępczość gospodarcza w okresie PRL miała charakter dalece odmienny od aktualnego. Wynika to przede wszystkim z uwarunkowań gospodarczych związanych z funkcjonowaniem gospodarki rozdzielczo-nakazowej oraz ciągłych niedoborów na rynku. Braki podstawowych towarów stanowiły asumpt do wypełnienia luki przestępstwami, bo gwarantowały szybki i wysoki zysk. Niemniej, kryminolodzy tamtego okresu mieli świadomość różnic w strukturze, dynamice oraz geografii przestępczości gospodarczej pomiędzy gospodarkami socjalistycznymi a kapitalistycznymi. W związku z tym, po transformacji ustrojowej początków lat 90. XX wieku, wkroczyliśmy w nowy system gospodarczy, zaopatrzeni w wiedzę i doświadczenia pochodzące z krajów dysponujących wolnym rynkiem. Niestety wiedza ta nie została właściwie spożytkowana. Przy wprowadzeniu w 1990 r. policji nie przewidziano wyodrębnienia pionów zwalczających przestępczość gospodarczą. Jak zauważył E.W. Pływaczewski, nastąpiła wtedy neutralizacja tych struktur, której powodem było według różnych teorii, stworzenie warunków do uwłaszczenia pewnych grup społeczeństwa, w dobie rodzącego się kapitalizmu⁶⁸⁴.

⁶⁸³ O. Górniok, *Przestępczość gospodarcza (Wybrane przejawy i uwarunkowania)*, Katowice 1986.

⁶⁸⁴ Referat prof. E.W. Pływaczewskiego pt. *Przestępczość zorganizowana w latach 80. i na początku lat 90. z perspektywy nauk kryminologicznych* wygłoszony podczas konferencji naukowej „Transformacja ustrojowa: geneza, mechanizmy i skutki”, Gdańsk, 5 czerwca 2019 r.

Razem dla bezpieczeństwa

W dzisiejszych czasach przestępczość gospodarcza cieszy się dużym zainteresowaniem badaczy, niemniej nadal istnieje znaczny niedostatek w badaniach empirycznych dotyczących sprawców przestępstw gospodarczych. By wypełnić istniejącą w tym zakresie lukę, konieczna jest wspólna inicjatywa organów odpowiedzialnych za zwalczanie tego zjawiska oraz przedstawicieli nauki. Dzięki takiemu szerokiemu, kompleksowemu spojrzeniu, będzie możliwe wykonanie pełniejszej charakterystyki sprawców przestępstw gospodarczych w ujęciu kryminologicznym oraz zjawiska przestępczości, które w zmieniającym się na naszych oczach świecie przechodzi silne przeobrażenia, dostosowując się do zmieniających się dynamicznie warunków oraz wykorzystując coraz bardziej zaawansowane technologie. Powstanie zintegrowanego i ujednoczonego systemu gromadzenia danych wspólnego dla wszystkich organów ścigania, wymiaru sprawiedliwości oraz postępowania wykonawczego, koordynowanego przez profesjonalną agendę, stworzyłoby wzorcowe możliwości do prowadzenia pogłębionych badań nad przestępczością i umożliwiłoby tworzenie realnych prognoz kryminologicznych oraz adekwatnej do sytuacji polityki kryminalnej. Takie zespolone działanie przedstawicieli nauki z reprezentantami organów ścigania mogłoby mieć realny wpływ na ujawnianie, zwalczanie oraz przede wszystkim przeciwdziałanie przestępczości gospodarczej.

Trzydzieści lat temu Oktawia Górniok napisała: „Poza sprawnym narzędziem – tj. systemem prawnym – o efektach przeciwdziałania przestępczości o tak skomplikowanych mechanizmach, jakie stosują sprawcy przestępstw gospodarczych, decyduje specjalistyczne przygotowanie osoby posługującej się prawem. Samo, choć bardzo ważne, zaangażowanie w tę walkę nie wystarczy. (...) Jak w każdej wojnie (a tym bardziej zapowiadającej się jako długotrwała) niezmiernie ważny jest sojusznik”⁶⁸⁵. Trzy dekady później jej słowa nie straciły na aktualności.

Bibliografia

- Błachut J., Gaberle A., Krajewski K., *Kryminologia*, Gdańsk 2007.
 Cyprian T., *Przestępstwa gospodarcze*, Warszawa 1960.
 Doliwa A., *Ogólna charakterystyka prawa gospodarczego prywatnego*, [w:] *Prawo gospodarcze prywatne*, T. Mróz, M. Stec (red.), Warszawa 2012.

⁶⁸⁵ O. Górniok, *Przestępczość gospodarcza i jej zwalczanie*, Warszawa 1994, s. 199.

- Dziedzic M., *Praktyczne aspekty badań nad przestępczością gospodarczą*, [w:] *Badania kryminologiczne a praktyka*, E.W. Pływaczewski, D. Dajnowicz-Piesiecka, E. Jurgielewicz-Delegacz (red.), Warszawa 2021.
- Górniok O., *Przestępczość gospodarcza (Wybrane przejawy i uwarunkowania)*, Katowice 1986.
- Górniok O., *Przestępczość gospodarcza i jej zwalczanie*, Warszawa 1994.
- Hołyst B., *Kryminologia*, Warszawa 1986.
- Hołyst B., *Przestępczość w Polsce. Studium kryminologiczne*, Warszawa 1977.
- Kalecki M., *Próba wyjaśnienia zjawiska przestępczości gospodarczej*, Warszawa 1962.
- Krajewski K., *Przestępczość w II Rzeczypospolitej w świetle danych statystycznych*, „Archiwum Kryminologii” 2012, nr XXXIV.
- Krzywicki L., *Dziela, Artykuły i rozprawy 1890–1891*, t. 5, Warszawa 1960.
- Lernell L., *Przestępczość gospodarcza*, Warszawa 1965.
- Majchrzak I., *Pracownicy przestępstwo gospodarcze i jego sprawca*, Warszawa 1965.
- Marecki J., *Przestępczość gospodarcza: mechanizm i środki zaradcze*, Warszawa, 1962.
- Nelken J., *Polska myśl kryminologiczna od schyłku XIX w. do 1939 r.*, „Archiwum Kryminologii” 1986, nr XIII.
- NN, *Od Redakcji*, „Archiwum Kryminologiczne” 1933, nr 1.
- Pływaczewski W., *Współczesne trendy przestępczości zorganizowanej w Europie (analiza wybranych zjawisk przestępczych z uwzględnieniem zadań Agencji Unii Europejskiej ds. Współpracy Organów Ścigania – Europol)*, „Studia Prawnoustrojowe” 2021, nr 52.
- Podgórecki A., Kubicki L., *Stan badań nad przestępczością gospodarczą w PRL w latach 1960–1965*, Warszawa 1967.
- Radzinowicz L., *Przestępczość w Polsce w 1934 r.*, „Głos Sądownictwa” 1935, nr 7–8.
- Radzinowicz L., *Przestępczość w Polsce w latach 1924–1933 na podstawie policyjnej statystyki kryminalnej*, „Archiwum Kryminologiczne” 1935, nr 2.
- Radzinowicz L., *Struktura przestępczości w Polsce w świetle statystyki sądowej*, „Archiwum Kryminologiczne” 1935/1937, nr 3–4.
- Radzinowicz L., *Struktura przestępczości w Polsce w świetle statystyki sądowej*, „Archiwum Kryminologiczne” 1935, nr 2.
- Sikorski A., *Nowe kierunki w nauce prawa karnego*, Warszawa 1896.
- Sławik K., *Współczesny sprawca przestępstwa*, „Rozprawy i Studia” 1996.
- Widacki J., *The Polish years of Leon Radzinowicz. A contribution to biography: Polskie lata Leona Radzinowicza. Przyczynek do biografii*, „Archiwum Kryminologii” 2023, nr XLI/2.
- Wójcik J., *Oszustwa finansowe*, Warszawa 2008.

Tytuł**Różne czasy, podobne problemy: sto lat kryminologicznej obserwacji zjawiska przestępczości gospodarczej w Polsce****Streszczenie**

W artykule przybliżona została perspektywa kryminologicznego ujęcia przestępczości gospodarczej w Polsce, w tym także z perspektywy organów ścigania. Zaprezentowana została droga polskich kryminologów do opisanie tego zjawiska, od pierwszych prób podjętych w okresie międzywojennym, poprzez czasy PRL, początki kapitalizmu w Polsce i transformację ustrojową lat 90. XX wieku, aż po czasy współczesne.

Słowa kluczowe

kryminologia, przestępstwo gospodarcze, przestępczość gospodarcza, historia, prawo, organy ścigania, polityka kryminalna, sprawca, badania, obrót gospodarczy

Title**Different times, similar problems: one hundred years of criminological observation of the phenomenon of economic crime in Poland****Summary**

The article introduces the perspective of criminological treatment of economic crime in Poland, including the perspective of law enforcement agencies. The path of Polish criminologists to describe this phenomenon traces from the first attempts made in the interwar period, through the times of the Polish People's Republic, the beginnings of capitalism in Poland and the systemic transformation of the 1990s, to the present day.

Keywords

criminology, economic crime, economic crime, history, law, law enforcement, criminal policy, offender, research, economic turnover

ROZDZIAŁ 18

DWÓCH PANÓW B. MYŚL KRYMINOLOGICZNA ROMANA BUCZYŃSKIEGO PRZYCZYNEK DO BIOGRAFII NAUKOWEJ

Wprowadzenie

Na podstawie komunikatu ministra właściwego do kwestii bezpośrednio związanych z funkcjonowaniem nauki polskiej z dnia 27 czerwca 2016 r. ogłoszono uruchomienie konkursu na finansowanie projektów wspierających wymianę wiedzy, pomysłów i innowacyjnych rozwiązań, tworzenie platform współpracy, a także rozwijanie dialogu w latach 2016–2019. Program obejmował dofinansowanie w trzech obszarach hasłowo zamykających się w zadaniu: doskonałość naukowa, nauka dla innowacyjności oraz humanistyka dla rozwoju. Doskonałość naukową w ramach projektu powiązano z umiędzynarodowieniem polskiej nauki i zwiększeniem rozpoznawalności jej osiągnięć, kształtowaniem i wdrażaniem mechanizmów ewaluacyjnych inicjujących proces zmian projakościowych, wypracowaniem i wdrażaniem koncepcji rozwoju kadry naukowo-dydaktycznej, kształtowaniem odbioru społecznego polskiej nauki oraz podnoszeniem jakości i przełomowości badań naukowych (*frontier research*). Te działania nowatorskie, przełamywanie dotychczasowych poznawczych barier dookreślono jako identyfikację nowych, kluczowych dla rozwoju społeczno-gospodarczego problemów

badawczych oraz podjęcie pionierskich prac badawczych w tym zakresie. Humanistyka dla rozwoju obejmować miała finansowanie projektów mających na celu rozwój nauk humanistycznych oraz stymulowanie i promowanie innowacyjnych badań humanistycznych oraz wykorzystanie potencjału tego zespołu nauk i dyscyplin skoncentrowanych na człowieku, jako istocie społecznej i twórczej do rozwoju innych obszarów nauki, kultury, edukacji, gospodarki i społeczeństwa. Wnioski w tym programie mogły być przedkładane przez konsorcjum złożone z dwóch lub więcej podmiotów, którego liderem i zarazem wnioskodawcą była m.in. uczelnia w rozumieniu art. 9 pkt 2 ustawy z dnia 30 kwietnia 2010 r. o zasadach finansowania nauki (Dz.U. z 2017 r, poz. 1556). Grantodawca zdecydował się wprowadzić ograniczenie podmiotowe limitujące do dwóch liczbę wniosków składanych w danym roku kalendarzowym realizacji programu (zasada ta odnosiła się także do limitacji uczestnictwa w konsorcjach występujących o sfinansowanie inicjatywy). Wymagano by przedkładany do oceny projekt, poza spełnieniem wymogów formalnych i korespondowaniu z priorytetami wsparcia, stanowił zamkniętą i spójną całość, wskazywał konkretne i weryfikowalne rezultaty oraz zawierał kalkulację opierającą się wyłącznie na kosztach kwalifikowanych. Zespół musiał także merytorycznie uzasadnić potrzebę realizacji zakładanych działań. Wymagano, aby końcowe rezultaty projektu osiągnięto w okresie nie dłuższym niż 24 miesiące od rozpoczęcia realizacji na podstawie budżetu, w ramach którego wysokość dofinansowania ministerialnego wynosiła od 100 000 zł do 2 000 000 zł. Do komunikacji konsorcjów/zespołów powołanych w celu przygotowania, realizacji i ewaluacji projektu z Grantodawcą wykorzystano system Obsługi Strumieni Finansowania (OSF). Ocenę merytoryczną wniosków, drugi etap procedury klasyfikacyjnej, powierzono zespołowi recenzentów powołanemu przez ministra w drodze zarządzenia.

Forum Naukowej Doskonałości

31 lipca 2020 r. upubliczniono listę 13 inicjatyw⁶⁸⁶, których wnioskodawcom przyznano dofinansowanie na realizację działań w ramach programu. Wśród nich znalazł się projekt pt. *Interdyscyplinarne Forum Doskonałości Naukowej*.

---

⁶⁸⁶ Zgodnie z informacjami przekazywanymi przez Grantodawcę w edycji programu „DIALOG” realizowanej w latach 2016–2019 (cykl naboru wniosków 1 lipca 2016 r. – 30 czerwca 2019 r.) finansowaniem objęto 161 inicjatyw, wskazanych spośród 742 złożonych wniosków, na łączną kwotę 124 945 269,35 zł. Obszar „Doskonałość naukowa” został wskazany we wnioskach dla 100 projektów, obszar „Nauka dla innowacyjności” dla 88 projektów, natomiast obszar „Humanistyka dla rozwoju” – dla 79 projektów.

Konkurencyjność – Mierzalność – Innowacja. Umiejdzynarodowienie dziedzictwa polskiej myśli kryminologicznej i zwiększenie rozpoznawalności jej osiągnięć (IFDN) złożony przez Uniwersytet Warmińsko-Mazurski w Olsztynie, a przeznaczony do realizacji w Katedrze Kryminologii i Kryminalistyki (DIALOG 0071/2019)⁶⁸⁷. W tym celu utworzono konsorcjum, w którego skład poza wnioskodawcą weszło Polskie Towarzystwo Kryminologiczne im. prof. S. Batawii, Polskie Towarzystwo Historyczne, Polskie Towarzystwo Archiwalne oraz Oddział Warmińsko-Mazurski Stowarzyszenia Wspólnota Polska. Konsorcjum powołane w celu przygotowania, realizacji i ewaluacji projektu, zdecydowały się więc utworzyć podmioty, w przypadku, których stymulowanie aktywności naukowej, budowanie relacji między ośrodkami naukowymi a otoczeniem społeczno-gospodarczo-kulturowym, wspieranie mobilności aktorów i rzeczywistego umiejdzynarodowienia uzyskiwanych wyników, prowadzenie współpracy międzynarodowej zapewniającej wymianę informacji i doświadczeń czy popieranie kształcenia wysokokwalifikowanych kadr naukowych i praktyków bezpośrednio koresponduje z celami statutowymi działalności⁶⁸⁸. Zgodnie z harmonogramem rzeczowo-finansowym inicjatywy konsorcjum zobowiązało się do wykonania 14 działań o charakterze organizacyjnym, badawczym i popularyzatorskim. Głównym celem projektu było zgromadzenie, zbadanie, uporządkowanie, upowszechnienie i umiejdzynarodowienie dorobku polskiej myśli kryminologicznej (udział w globalnym dyskursie akademickim oraz umiejętne konkurowanie i współpraca z uznanymi badaczami i instytucjami naukowymi). Na ten cel Grantodawca przyznał dofinansowanie w wysokości 563 681,00 zł. Zespół zaplanował zadania z pogranicza nauk humanistycznych (historia, archiwistyka oraz politologia) i społecznych (kryminologia, prawo, socjologia oraz pedagogika). Autorzy projektu uznali, że dążenie do osiągnięcia doskonałości naukowej istotnie ułatwia działanie w systemie otwartym w ramach współpracy międzynarodowej, w relacjach interdyscyplinarnych i międzypokoleniowych. W szczególności priorytet umiejdzynarodowienia

⁶⁸⁷ Piszący te słowa jest wiodącym autorem wniosku IFDN oraz jego wykonawcą. Ponadto w latach 2020–2022 pełnił rolę koordynatora działań projektowych.

⁶⁸⁸ Tytułowe Forum Doskonałości Naukowej (Forum) w założeniu wiodącego autora projektu stanowić ma samofinansującą się platformę do pozyskiwania zewnętrznych, konkursowych środków na prowadzenie działalności badawczej. Inicjatywa ta otwiera drogę do utworzenia międzywydziałowej i międzyuczelnianej wyspy doskonałości naukowej opartej na szkole kryminologicznej. W okresie realizacji projektu IFDN w ramach prac forum pozyskano projekt DNK/SP/547845/2022 pt. *Transgraniczna (zorganizowana) eko-przestępczość w Europie i poza jej granicami* (kierownik Szymon Buczyński). Autor niniejszego rozdziału otrzymał także finansowanie NCN dla projektu *Kryminogenna ośnowa, więzi społeczne i moralność jednostki. Trajektorie rozwojowe sprawców przestępstw typu white-collar crime* (2022/45/N/HS5/04118).

został organicznie wpisany w idee realizacji inicjatywy i urzeczywistnia się na wszystkich etapach jego realizacji począwszy od utworzenia zespołu, a skończywszy na upowszechnieniu końcowych rezultatów⁶⁸⁹. Grant przyczyniał się do przełamywania szkodliwej, nadmiernej, krajowej (otoczenie kulturowo-społeczne oraz gospodarcze) oraz międzynarodowej hermetyczności polskich uczelni, a wykonawcom ułatwiał integrację z międzynarodową wspólnotą naukową. Polskie szkolnictwo wyższe funkcjonuje w globalnym systemie, który jest poddawany silnym, złożonym oraz zmiennym presjom wewnętrznym i zewnętrznym. Dążenie do doskonałości naukowej wymaga porównywania się z wiodącymi instytucjami naukowymi. Ambitne projekty badawcze wzmacniające warsztat młodej kadry naukowej pod opieką uznanych mistrzów mają potencjał by wyrwać naukę polską z tzw. pułapki średniego rozwoju/przeciętnego produktu⁶⁹⁰. Ponadto projekt korespondował bezpośrednio z działaniami zmierzającymi do ucyfrowienia badawczego materiału źródłowego (podręczników, monografii, artykułów, rozpraw, felietonów, statystyk czy przyczynków) istotnie ułatwiającego studia nad podwalinami współczesnej nauki polskiej⁶⁹¹.

Projekt wpisuje się w zróżnicowane działania zmierzające do zmiany wizerunku NSH. Wykonawcy inicjatywy postrzegają humanistykę jako narzędzie rozwoju indywidualnego (zawodowego i osobowego) oraz społecznego (przestrzeń kreatywności i innowacji). Rezultaty grantu po raz kolejny dowodzą, że NHS jest zarówno kustoszem polskiego dziedzictwa narodowego, jak i przestrzenią kreatywną, innowacyjną, mierzalną, dostosowującą się do zmian rynkowych i ukierunkowaną na wytwarzanie produktów oraz osiąganie rezultatów (konkurs,

---

⁶⁸⁹ Warto zauważyć, że we wszystkich projektach, w których jako kierownik lub wykonawca uczestniczył w tym okresie autor, Grantodawcy dostrzegli zagrożenia dla kompletności i terminowości zaplanowanych działań w związku z zaistnieniem zdarzeń zewnętrznych, niemożliwych do przewidzenia, których skutkiem nie można było zapobiec (zagrożenie pandemiczne, wojna czy nadzwyczajna zmiana sytuacji rynkowej).

⁶⁹⁰ Warto zaznaczyć, że w okresie realizacji projektu IFDN UWM w Olsztynie uruchomił kierunek studiów kryminologicznych I i II stopnia. W działaniach tych uczestniczyli członkowie zespołu projektu IFDN. Forma projektu, wskazany przedmiot badań oraz jego innowacyjne i interdyscyplinarne założenia gwarantujące rozwój, stymulowanie oraz promowanie badań podobnie jak wielopłaszczyznowo wpisana w grant realizacja celu umiędzynarodowienia polskiej nauki i zwiększenie rozpoznawalności jej osiągnięć korespondują z obserwowanym w wymiarze regionalnym i globalnym dynamicznym rozwojem kryminologii.

⁶⁹¹ Dla przykładu zdigitalizowany dorobek publikacyjny czasopism ukazujących się na ziemiach polskich daje czytelnikowi nieskrępowany bezpłatny dostęp do pereł kryminologicznej esystryki. W tej formie dostępne są m.in. „Czasopismo Prawnicze i Ekonomiczne”, „Gazeta Sądowa Warszawska”, „Głos Sądownictwa”, „Kwartalnik Prawa Cywilnego i Karnego”, „Przegląd Prawa i Administracji”, „Przegląd Sądowy i Administracyjny” czy „Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny”.

ocena, elastyczność, umiejętności, mobilność). W kontekście aplikacyjności nauk dla NSH ważnym punktem odniesienia jest współpraca z trzecim sektorem, organizacjami społecznymi czy kulturalnymi⁶⁹². Mając na uwadze powyższe, wśród najistotniejszych celów wewnętrznych projektu IFDN, należy wskazać kształcenie najmłodszych adeptów nauki (tzw. Kuźnia Talentów w ramach Interdyscyplinarnego Forum Doskonałości Naukowej)⁶⁹³.

Narodziny nauk kryminologicznych na ziemiach polskich nie znalazły jak dotąd szerszego ujęcia w polskim piśmiennictwie, brakuje zwłaszcza ujęcia uporządkowanego⁶⁹⁴. Debata o tym okresie jest zarazem hołdem dla minionych pokoleń, jak i splątą długi wobec tych, których rozważania, przemyślenia i spory wyznaczały kierunek rozwoju dyscypliny. Wreszcie „może też przeglądając się w zwierciadle dziejów, lepiej zobaczymy się sami?”. Myśl kryminologiczna jest niewątpliwie wyrazem kultury, w szczególności kultury prawnej, danego społeczeństwa. Na państwo możemy spojrzeć jako na dynamiczny byt urzeczywistniający się w całości praktyk jego przedstawicieli w różnych instytucjach, takich jak policja, sądy oraz prokuratura. Ponadto przestępczość można odczytywać jako konflikt wpisany w kulturę prawną danego społeczeństwa. Stoimy na barkach gigantów, ludzi, którzy zdefiniowali punkt naszego startu, badaczy, o których dorobku niejednokrotnie wiemy równie mało jak o nich samych. Fundament ten odkrywany i przypomniany przez działania badawcze podjęte w ramach projektu IFDN otwiera nową płaszczyznę badań biograficznych i bibliograficznych.

⁶⁹² O specyfice realizacji wieloletniej inicjatywy w warunkach ekstraordynaryjnych przeczytać można więcej w: S. Buczyński, *Vis maior i klauzula rebus sic stantibus a realizacja projektu POWR – studium przypadku*, [w:] *Profilaktyka zachowań patologicznych wśród młodzieży*, W. Pływaczewski i in. (red.), Warszawa 2023, s. 204–217.

⁶⁹³ W literaturze tematu wskazuje się, że waga potencjału dydaktycznego prowadzenia badań w kontekście przyszłości instytucji realizującej jest niemal równie istotna, co samo poszerzanie granic nauki.

⁶⁹⁴ Tak zdiagnozowanej luki nie wypełniły dotychczas w dostatecznym stopniu kroniki wydziałowe i katedralne (zob. G. Bałtruszajtys (red.), *Profesorowie Wydziału Prawa i Administracji Uniwersytetu Warszawskiego 1808–2008*, Warszawa 2008; J. Stelmach, W. Uruszczak (red.), *Złota księga Wydziału Prawa i Administracji Uniwersytetu Jagiellońskiego*, Kraków 2000; D. Malec (red.), *Profesorowie Wydziału Prawa Uniwersytetu Jagiellońskiego*, t. 2: 1780–2012, Kraków 2014; A. Dębiński i in. (red.), *Profesorowie prawa Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego*, Lublin 2008), leksykony czy księgi pamiątkowe, choć należy podkreślić, że bez nich praca badacza tej tematyki byłaby jeszcze trudniejsza. Doświadczenie to uwidocznia jak istotne mogą okazać się często niedocenianie, bieżące, żmudne działania kronikarskie. Nawet obecnie wiedza niedokumentowana i porządkowana w takich zorganizowanych ramach szybko ulega degradacji. Roli takiej nie spełnił obszerny, pionierski polski *who is who*, bo też nie takie zadanie postawił sobie jego autor. Por. K. Pol, *Poczet prawników polskich*, Warszawa 2000; K. Pol, *Poczet prawników polskich XIX–XX w.*, uzup. i popr., wyd. 2, Warszawa 2011.

Ocalić od zapomnienia

Jedną z takich postaci, których dorobek naukowy zasługuje według autora na kompleksowe opracowanie jest Roman Buczyński. Badania genealogiczne przeprowadzone w ramach projektu IFDN wskazują jednoznacznie, że Buczyński urodził się 13 lipca 1839 r. w Warszawie, zmarł natomiast 7 sierpnia 1911 r. w Krakowie, pogrzeb odbył się 3 dni później⁶⁹⁵. Marzena Paszkowska, upowszechniając pionierskie badania, które stały się przyczynkiem także do tych rozważań, nazwała tego badacza zapomnianym statystykiem Królestwa Polskiego. Dziedzictwo naukowe Buczyńskiego, zdaniem autora, powinno być rozpatrywane nawet szerzej⁶⁹⁶. Autor *Zarysów stanu moralnego naszego społeczeństwa* był bez wątpienia publicystą, społecznikiem, pedagogiem, poliglotą, znawcą i miłośnikiem literatury, jej krytykiem i recenzentem⁶⁹⁷, podróżnikiem oraz pasjonatem nauki jako takiej. Buczyński sam nazywał siebie statystykiem przestępczości, statystykiem socjologii, socjologiem przestępczości⁶⁹⁸, historiozofem czy filozofem historii. W świetle analizy jego działalności publikacyjnej wydaje się, że te ostatnie określenia były mu najbliższe. Z pewnością jego rozważania są wręcz przesycone myślą na wskroś kryminologiczną, nierzadko niosą one ze sobą treści zaskakująco współczesne. Analiza tego dorobku wskazuje, że badacza tego należy zaliczyć do grona pierwszych popularyzatorów badań nawiązujących do włoskiej szkoły socjologicznej na ziemiach polskich. Jego publikacje stanowią jednocześnie

---

⁶⁹⁵ W części źródeł daty te budziły pewne wątpliwości. Por. A. Bóldyrew, *Oświata i moralność. Prawnicy o roli oświaty w procesie modernizacji społeczeństwa polskiego na łamach czasopism prawniczych i społeczno-kulturalnych na przełomie XIX i XX w.*, [w:] *Addenda do dziejów oświaty. Z badań nad prasą XIX i początków XX wieku*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, I. Michalska, G. Michalski (red.), Łódź 2013, s. 145.

⁶⁹⁶ W tym miejscu warto podkreślić, że nad powiązaniem badań Buczyńskiego z kryminologią, tak jak definiujemy tę naukę dzisiaj, zastanawia się także autorka. Ponadto nawet ograniczenie dorobku Buczyńskiego wyłącznie do rozważań statystycznych nadal wymagałoby uwzględnia ich w procesie dokumentacji rozwoju polskiej kryminologii.

⁶⁹⁷ Przez zbieżność imion, podobieństwo brzmienia nazwisk, obszar zainteresowania publikacyjnego i okres działania Buczyński bywa mylony w literaturze tematu z Romanem Bierzyńskim (1798–1879). Por. T. Budrewicz, *Spory wokół Romantyzmu i jego skutków Franciszka Krupińskiego*, Poznań 2018.

⁶⁹⁸ Nawet obecnie, jeżeli przyjrzyć się uczelniom zaliczanym tradycyjnie do konferencji *Ivy League*, to wśród nich wydział kryminologii o wieloletnich tradycjach utrzymuje jedynie University of Pennsylvania. Nie oznacza to oczywiście, że poza Penn nieprzewodzone są na wskroś kryminologiczne, istotne badania. Ponadto interdyscyplinarność kryminologii w ujęciu anglosaskim urzeczywistnia się już w strukturze kierunkowego wykształcenia kadry.

cenny relikty dziejów minionych, szczególnie w kontekście utraty materiałów źródłowych wskutek geopolitycznych przemian i katastrof (przykład mogą stanowić statystyki karne z lat 1815–1864)⁶⁹⁹. Buczyński był kandydatem prawa⁷⁰⁰, jak w przypadku wielu innych utalentowanych Polaków dalszą ścieżkę kariery uniwersyteckiej utrudniały mu kwestie polityczne (starał się o etat naukowy na Cesarskim Uniwersytecie Warszawskim)⁷⁰¹. Buczyński prowadził swoją wielowątkową działalność publikacyjną pod licznymi pseudonimami⁷⁰². Poza „Obieżyświatem”⁷⁰³ i „Janem Obieżyświatem” jego teksty bywały opatrywane podpisem B., -R., r.b., -r.b., R.B., rb., -rb⁷⁰⁴, „Prawdźian”, „Prawdźicki”, „Okular”⁷⁰⁵ oraz „Ignotus”⁷⁰⁶. Wiemy, że swoje artykuły⁷⁰⁷ publikował na łamach m.in. „Gazety Codziennej” (1831–1861), „Przeglądu Tygodniowego Życia Społecznego,

⁶⁹⁹ Dane te zestawzić można m.in. z pracami Romana Wierchlejskiego (1825–1887), Macieja vel Mikołaja Zawielejskiego (*Statistika Cesarstwa Polskiego*), Ludwika Wolskiego (*Materiały do statystyki Królestwa Polskiego, Statystyka ruchu ludności Królestwa Polskiego od roku 1816 do 1856 włącznie*), Franciszka Rodeckiego oraz Klemensa Krajewskiego. M. Paszkowska, *Z dziejów statystyki sądowej na ziemiach polskich w XIX wieku. Roman Buczyński – statystyk Królestwa Polskiego*, „Studia Iuridica” 2006, nr 46, s. 223–232.

⁷⁰⁰ Po 1834 roku kierunek kijowski, moskiewski, petersburski czy charkowski był obecny w planach edukacyjnych młodzieży polskiej. Źródła wskazują, że Buczyński mógł wybrać Cesarzowski Uniwersytet Charkowski. Por. *Życiorysy zasłużonych profesorów Gimnazjum Kieleckiego. Roman Buczyński, [w:] Księga pamiątkowa Kielczan 1856–1904 wydana z okazji zjazdu wychowañców gimnazjum w Kielcach 7 i 9 września 1924 r.*, T. Ruśkiewicz (red.), Warszawa 1925, s. 183.

⁷⁰¹ W literaturze tematu podkreśla się bolesne niedoreprezentowanie Polaków na poziomie doktoratu na tej uczelni. W jej funkcjonowaniu wyrażać się miało implementowanie obcej, wroziej inżynierii społecznej. Por. I. Ihnatowicz, *Uniwersytet Warszawski w latach 1869–1899*, [w:] *Dzieje Uniwersytetu Warszawskiego 1815–1915*, S. Kieniewicz (red.), Warszawa 1979, s. 378–494.

⁷⁰² Termin ten autor proponuje rozumieć szeroko, zgodnie ze wskazaniem bogatej polskiej literatury pseudonimologicznej, jako każdorazowe celowe odejście przez twórcę od jednoznacznie identyfikującego antonimu.

⁷⁰³ L. Czarkowski, *Pseudonimy i kryptonimy polskie*, Wilno 1922, s. 60.

⁷⁰⁴ E. Jankowski, *Słownik pseudonimów pisarzy polskich XV w.–1970 r.*, A–Ż: nazwiska, t. IV, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław 1996, s. 74; S. Cieplowski, *Pseudonimy autorów polskich piszących o Warszawie w latach 1795–1944*, Warszawa 1997, s. 236; A. Bar i in., *Słownik pseudonimów i kryptonimów pisarzy polskich oraz Polski dotyczących. Wykaz nazwisk pisarzy*, t. III, Kraków 1938, s. 12.

⁷⁰⁵ R. Buczyński, *Od Sadowy do Sedanu, od Sedanu do Cuszima: najważniejsze fakta dziejów ostatnich lat 40. dla czytelników gazet*, Kraków 1905.

⁷⁰⁶ Pod takim pseudonimem ukazała się w Krakowie w roku 1907 *Synteza rewolucji w państwie rosyjskim*. Jej antonimiczne autorstwo do dziś dnia pozostaje kwestią sporną w literaturze tematu. Być może należy ją przypisać Antoniemu Skrzyneckiemu (1853–1923).

⁷⁰⁷ Pokreślić warto, że prace Buczyńskiego były na łamach tego pisma także przywoływane przez innych autorów, nierzadko w kontekście polemicznym czy wręcz krytycznym.

Literatury i Sztuk Pięknych”⁷⁰⁸, „Biblioteki Umiejętności Prawnych”⁷⁰⁹, „Kwartalnika Kłosów”⁷¹⁰, tygodnika „Kłosy”⁷¹¹, „Niwy: dwutygodnika naukowego, literackiego i artystycznego” (Niwa)⁷¹², „Ateneum”⁷¹³, „Biblioteki Warszawskiej”⁷¹⁴, warszawskiego „Wędrowca” i „Gazety Sądowej Warszawskiej” (Gazeta)⁷¹⁵. Tej ostatniej Buczyński był stałym współpracownikiem od 1873 r., przygotowując

⁷⁰⁸ R. Buczyński, *Zarys stanu moralnego naszego społeczeństwa*, „Przegląd Tygodniowy” 1887, nr 1, s. 2–4.

⁷⁰⁹ Istotne prace Buczyńskiego znajdziemy w serii 3 i 4 z roku 1887. Ogłoszenia o ukazaniu się tych publikacji ukazywały się w prasie codziennej („Gazeta Polska” 1887, nr 61, s. 4). Z tego źródła wiadomo, że w serii 3 t. 1 Miscellaneów opublikowano ponadto artykuł tego autora zatytułowany *Statystyka porównawcza Simonenki*.

⁷¹⁰ R. Buczyński, *Culturkampf, walka o kulturę w Niemczech i jej znaczenie w dziejach współczesnych*, „Kwartalnik Kłosów” 1877, t. II, s. 45–81.

⁷¹¹ Artykuł ten należy do cyklu poświęconego analizie krytycznej prac Grzegorza Simonenki (1838–1905), w tym ich uwarunkowań polityczno-ekonomicznych. Jednocześnie Buczyński ceni warsztat tego badacza posiadającego dar łączenia gruntowności naukowej z talentem oddania rzeczy i podkreśla jego zasługi „w wykładzie nauki, mało przystępnej poza obrębem nielicznego koła jej poświęconych, jakkolwiek przekonanie o jej ważności i potrzebie, pośród naszego ogółu, coraz szersze znajduje uznanie”. R. Buczyński, *Statystyka porównawcza Królestwa Polskiego i innych krajów europejskich*, „Kłosy” 1879, nr 723, s. 303–304.

⁷¹² R. Buczyński (rb), *Z dziedziny prasy*, „Niwa” 1882, nr 171 s. 247–248; R. Buczyński, *Germanizm i jego antagoniści*, „Niwa” 1880, nr 135, s. 153–173; nr 136, s. 269–283 (tekst opisany Warszawa, 1878 r.); R. Buczyński, H. Wiercieński, *Wydawnictwa rolnicze pod redakcją Aleksandra Trylskiego*, „Niwa” 1884, nr 226, s. 799–801; Henryk Wiercieński (1843–1923), uczestnik powstania styczniowego, prawnik, publicysta, społecznik, sybirak, statystyk. Zob. A. Kaproń, *O Henryku Wiercieńskim*, Szczecin 2009.

⁷¹³ R. Buczyński, *Statystyka porównawcza Królestwa Polskiego i innych krajów Europejskich. (Srawnitelnaja Statistika Carstwa Polskawo i drugich Jewropejskich stran)*, „Ateneum” 1879, t. III, nr 1, s. 161–173.

⁷¹⁴ R. Buczyński, *Stan moralny społeczeństwa polskiego na podstawie wykazów statystycznych karnych*, Biblioteka Warszawska, Warszawa 1874.

⁷¹⁵ R. Buczyński, *O nieletnich przestępcach i osadach rolniczo-poprawczych*, „Gazeta Sądowa Warszawska” 1876, nr 26, s. 209–211, nr 27, s. 217–218; R. Buczyński, *Nieletni przestępcy w r. 1875*, „Gazeta Sądowa Warszawska” 1876, nr 42, s. 337–338, nr 43, s. 344–346. R. Buczyński, *Wykazy statystyczno-karne. Ministerium Sprawiedliwości za rok 1874*, „Gazeta Sądowa Warszawska” 1876, nr 36, s. 286–290, nr 37, s. 294–299, nr 38, s. 303–304; R. Buczyński, *Wypadki nagłej śmierci w roku 1875*, „Gazeta Sądowa Warszawska” 1876, nr 36, s. 291; R. Buczyński, *Statystyka kryminalna Rosji z r. 1875*, „Gazeta Sądowa Warszawska” 1877, nr 2, s. 49–51; R. Buczyński, *Kryminalność m. Warszawy w r. 1875*, „Gazeta Sądowa Warszawska” 1877, nr 3, s. 18–20; W kontekście tego znanego warszawskiego periodyku, a w szczególności środowiska twórców, dla których otworzył on swoje łamy warto przywołać badania Marzenny Paszkowskiej. M. Paszkowska, *Nauka prawa karnego w środowisku „Gazety Sądowej Warszawskiej” (1873–1918)*, Warszawa 2010, s. 284.

m.in. sprawozdania ze statystyki kryminalnej (tzw. sprawozdania sądowe)⁷¹⁶. Na łamach „Gazety” opublikował m.in. wspomnienie pośmiertne po Johanie Kasparze Bluntschli⁷¹⁷. Ten tygodnik wydawany w latach 1872–1939 przez *Towarzystwo Popierania Wiedzy Prawniczej* (koncesję na otwarcie tytułu otrzymał Wincent Prokopowicz)⁷¹⁸ stał się forum⁷¹⁹ interesującej debaty Buczyńskiego z innymi istotnymi badaczami z tego okresu, m.in. z Edmundem Krzyskim (1851–1928), autorem m.in. *Kilku uwag o usprawiedliwieniu teorii poprawy*⁷²⁰. Polemikę tą wzbudziły takie teksty jak *Sentymentalizm w prawie karnym*, który ukazał się numerze 1 z 1875 r. Echa tej dyskusji dostrzeżemy bez trudu w obecnym dyskursie dotyczącym m.in. społecznej roli represji karnej⁷²¹. Nie zmie-

⁷¹⁶ Reakcja wymieniała go w gronie tzw. czynnych współpracowników. W tej roli opublikował m.in. *Sprawozdanie sądowe za rok 1873*, które ukazało się w roku 1875 w kolejnych 3 numerach „Gazety” poczynszy od 27 (s. 210–214) czy przygotował *Wykazy statystyczno-karne ministerium sprawiedliwości w Petersburgu za rok 1874* („Gazeta”, nr 36, 37 i 38).

⁷¹⁷ R. Buczyński, *Johann Kasper Bluntschli. Wspomnienie pośmiertne*, „Gazeta Sądowa Warszawska” 1881, nr 47, s. 379–382.

⁷¹⁸ Gazeta była kolportowana do prenumeratorów znajdujących się w 3. państwach zaborczych. Co do zasady przynajmniej w pierwszych latach działalności liczba wcześniejszych zamówień determinowała nakład czasopisma. Kolejni redaktorzy starali się zgromadzić wokół publikatora oddaną społeczność, zaangażowaną w działania wydawnictwa. Redaktorami numerów składanych w sesjach tygodniowych byli Wincenty Prokopowicz (1872 r.), Feliks Jeziorański (1881), Władysław Nowakowski (1897), Władysław Andrychiewicz (1898–1902), Henryk Konic (1903–1915; 1919–1934), Marek Kuratów (1916–1918), Stanisław Śliwiński (1935–1938) i Jan Stanisław Konic (1939). P. Kica, „*Gazeta Sądowa Warszawska*” na tle polskiego XIX-wiecznego czasopiśmiennictwa prawniczego, „*Studia Historico-litteraria*” 2013, t. XIII, s. 168–183.

⁷¹⁹ Redakcja „Gazety” chciałyby na jej łamach udostępniła została przestrzeń do otwartej dyskusji w kwestiach społecznych i prawnych. W tym dyskursie wykuwać się miały poglądy czytelników i rozwiązania instytucjonalne.

⁷²⁰ W swoim manifestie badawczym historycy prawa z Uniwersytetu Mikołaja Kopernika – Stanisław Salmonowicz oraz Zbigniew Zdrójkowski zaliczyli Krzyskiego, ucznia Stanisława Budziskiego (1824–1895), twórcę m.in. klasycznych podręczników prawa karnego w języku polskim, do najważniejszych autorów przełomu XIX/XX w. W podobnym kontekście przywołany został także m.in. Romuald Hube, Franciszek Maciejowski, Stanisław Budziński, Aleksander Moldenhawer, Włodzimierz Spasowicz, Juliusz Makarewicz, Wacław Makowski, Stanisław Śliwiński, Aleksander Mogilnicki, Stanisław Rappaport, Bronisław Wróblewski i Leon Peiper. Poziom zapóźnień badawczych wobec tych twórców był różny, ale zawsze wymagający podjęcia dalszych działań. S. Salmonowicz, Z. Zdrójkowski, *Uwagi o programie badań nad historią prawa karnego w Polsce*, „*Krakowskie Studia Prawnicze*” 1981, nr 14, s. 11.

⁷²¹ Nawet, jeżeli nie zgadzamy się z poglądami Buczyńskiego odnoszącymi się do znaczenia represji karnej i bezwzględnej społecznej szkodliwości przestępstwa podkreślić należy, że nie można ich rozpatrywać w oderwaniu od polityki resocjalizacyjnej. W tych rozważaniach, podobnie jak w całej twórczości tego autora przewija się przywiązanie do koncepcji wolnej woli. Bliska byłaby mu również kryminologiczna interpretacja teorii agencji. Zob. J. Nelken, *Polska myśl*

nia to faktu, że prace Buczyńskiego najczęściej przywoływane są w kontekście rozważań nad narodzinami systematycznego podejścia do statystyki moralnej/kryminalnej⁷²², czym byłyby jednak współczesna kryminologia bez potencjału informacyjnego wiążanego z badaniami ilościowymi, algorytmami, myśleniem maszynowym czy operacjami na szybkozmiennych zbiorach danych. Uważny czytelnik dostrzeże w nich wyraźnie wpływ antykazuistycznej queteletowskiej rewolucji⁷²³. Już tylko ta refleksja nie pozwala na przypisanie dorobku Buczyńskiego wyłącznie środowisku polskich statystyków. Ze względu na zakres prowadzonych analiz z niebytu wydobywają jego prace nie tylko badacze z szeroko rozumianego obszaru penalnego⁷²⁴, lecz także przedstawiciele m.in. pedagogiki, nauk o wychowaniu⁷²⁵ czy kulturoznawstwa.

Kwerendy przeprowadzone w ramach projektu IFDN wskazują, że w 1858 r. pod pseudonimem „Obieżyświat” współpracował Buczyński z „Gazetą Codzienną”, dziennikiem, którego jednym z redaktorów był Józef Ignacy Kraszewski (1812–1887), publikując korespondencję z pobytu w Stanach Zjednoczonych Ameryki Północnej⁷²⁶. Z badań przeprowadzonych przez autora nad rocznikami

---

kryminologiczna..., op. cit., s. 223–260; J. Nelken, *Z dziejów kryminologii w okresie międzywojennym (Polskie Towarzystwo Kryminologiczne 1921–1938)*, „Państwo i Prawo”, nr 4, 1983, s. 86–92.

⁷²² W bazie polona.pl w grudniu 2023 r. znaleźć można było 15 publikacji tego autora.

⁷²³ W tym miejscu należy przywołać niejednokrotnie pionierskie badania i inicjatywy popularyzujące dorobek polskiej nauki prowadzone przez Jana Widackiego. Autor przyczynił się m.in. do przywrócenia współczesnemu odbiorcy prac Krzymuskiego (E. Krzymuski, *Szkoła klasyczna w defensywie*, wyb. i przedm. J. Widacki, Kraków 2013; E. Krzymuski, *Szkoła pozytywna prawa karnego we Włoszech*, przedm. J. Widacki, Kraków 2015; E. Krzymuski, *Teoria karna Kanta: ze stanowiska jego ogólnej nauki o rozumie praktycznym*, przedm. J. Widacki, Kraków 2013) czy Leona Wachholza (L. Wachholz, *Rozważania o przyczynach zbrodni*, Kraków 2008). Por. J. Widacki, *Początki kryminologii w Polsce...*, op. cit., s. 491–509.

⁷²⁴ Por. A. Szatkowska, *Przestępczość kobiet w Polsce w XIX, XX i XXI wieku*, „Przegląd Więziennictwa Polskiego” 2012, nr 74–75, s. 216; A. Szajna, „Przestępca w spódnicy”: *wybrane aspekty przestępczości kobiet*, „Problemy Współczesnej Kryminalistyki” 2017, nr 21, s. 219–244; M. Zajkowska, *Przestępczość kobiet na ziemiach polskich w XIX i XX wieku*, „Miscellanea HistoricoIuridica” 2020, t. 19, z. 2, s. 221.

⁷²⁵ Podkreślić należy, że także w tym obszarze z historycznych danych statycznych korzyść należy opierać się tam, gdzie jest to możliwe na kilku źródłach. Buczyński wielokrotnie w swoich pracach akcentował, że wykorzystywał najlepsze, najbardziej wiarygodne, najpełniejsze dane, nie oznacza to jednak, że zbiory te prawidłowo opisywały rzeczywistość. W tym miejscu można by otworzyć debatę czy obecnie pozyskiwanym zmiennym można by nadać taki przymiot. Por. A. Bóldyrew, *Społeczno-obyczajowe uwarunkowania porzucania dzieci i dzieciobójstwa w Królestwie Polskim na przełomie XIX i XX wieku*, „Biuletyn Historii Wychowania” 2012, s. 35–52.

⁷²⁶ Teksty Buczyńskiego znajdziemy w nr 112 (s. 3–4), 126 (s. 3–4), 134 (s. 3–4), 147 (s. 3–4), 161 (s. 3–4), 176 (s. 3–4), 199 (s. 4–5), 210 (s. 3), 226 (s. 4–5), 236 (s. 3), 247 (s. 3–4), 297 (s. 5–6), 305 (s. 3–4), 313 (s. 3–4).

„Wędrowca” (1863–1906)⁷²⁷ wynika, że Buczyński brał udział w przygotowywaniu rubryki *Kronika geograficzna, Nowości zagraniczne* oraz *Nowości krajowe* w roku 1881⁷²⁸. Na łamach tego czasopisma publikował także artykuły tematyczne⁷²⁹. W tym pod wieloma względami nowatorskim, bogato ilustrowanym⁷³⁰, zawierającym rzetelnie tłumaczone przedruki, poczytnym tygodniku⁷³¹ o profilu wykraczającym poza zainteresowania podróżniczo-geograficzne wykorzystywano

⁷²⁷ R. Buczyński, *Przegląd geograficzny za rok 1878*, „Wędrowiec” 1879, t. 5, seria 3, nr 107, s. 38–40, nr 108, s. 58–59. R. Buczyński [Jan Obieżyświat], *Z kroniki społecznej Brazylii*, „Wędrowiec” 1879, t. 5, seria 3, nr 127, s. 362–364, nr 128, 375–378, nr 129, s. 391–392, nr 130, s. 411–412, t. 6, seria 3, nr 131, s. 11–13, nr 132, s. 22–23. R. Buczyński [Jan Obieżyświat], *Z teatru wojny w Ameryce południowej*, „Wędrowiec” 1879, t. 6, seria 3, nr 136, s. 90–93. R. Buczyński [R.B.], *Szarlataństwo meteorologiczne*, „Wędrowiec” 1880, t. 7, seria 3, nr 157, s. 6–8, nr 158, s. 23–26. R. Buczyński [Jan Obieżyświat], *Czarny talizman (powiastka chińska)*, „Wędrowiec” 1880, t. 7, seria 3, nr 168, s. 180–182, nr 169, s. 193–195, nr 170, s. 211–212, nr 171, s. 226–227, nr 172, s. 241–243. R. Buczyński [Jan Obieżyświat], *Z dziedziny antropometrii*, „Wędrowiec” 1880, t. 7, seria 3, nr 173, s. 263–264. R. Buczyński [R.B.], *Tegoczesny Afganistan Podług najnowszych źródeł*, „Wędrowiec” 1880, t. 8, seria 3, nr 193, s. 170–174, nr 194, s. 188–189, nr 195, s. 202–205. R. Buczyński [R.B.], *Kilka słów o Irlandyi*, „Wędrowiec” 1880, t. 8, seria 3, nr 202, s. 315–317, nr 203, s. 321–323, nr 204, s. 348–349. Analizy materiału źródłowego przeprowadzone w ramach projektu IFDN sugerują, że Buczyński może być autorem większej ilości tekstów opublikowanych w *Wędrowcu* między rokiem 1879 a 1881 niż te, które zostały prawidłowo podpisane (nazwiskiem czy pseudonimami) czy opisane w spisach treści.

⁷²⁸ Por. Buczyński pracował m.in. nad tomem 9 i 10 serii 3 nr 212 (s. 45–47), nr 213 (s. 61–63), nr 214 (s. 77), nr 215 (s. 93–94), nr 217 (s. 125), nr 218 (s. 142), nr 220 (s. 173–174), nr 221 (s. 189–190), nr 223 (s. 220–221), nr 224 (s. 237–238), nr 225 (s. 253–255), nr 226 (s. 268–270), nr 227 (s. 285), nr 228 (s. 301–302), nr 229 (s. 316–318), nr 230 (s. 332–333), nr 231 (s. 349–350), nr 233 (s. 381–382), nr 234 (s. 297–298), nr 235 (412–414), nr 237 (s. 30), nr 238 (s. 44–46), nr 239 (62), nr 240 (s. 76), nr 241 (92–93), nr 242 (108–110), nr 243 (125–126), nr 244 (141–142), nr 245 (157–158), nr 246 (173–174), nr 247 (s. 189), nr 248 (s. 206), nr 249 (s. 218–219), nr 251 (s. 250–252), nr 254 (s. 300), nr 256 (s. 332–333), nr 258 (s. 365), nr 259 (s. 381–382), nr 261 (s. 413–414). Rozstanie Buczyńskiego z redakcją związane było najprawdopodobniej ze zmianami własnościowymi, które stanowiły asumpt do odmiennego ukształtowania profilu wydawniczego.

⁷²⁹ Por. R. Buczyński, *Krumirowie i Tunis*, „Wędrowiec” 1881, t. 9, nr 226, s. 266–268; R. Buczyński, *Portugalia. Listy z podróży Adolfa Pawińskiego*, „Wędrowiec” 1881, t. 10, nr 252, s. 267–268; R. Buczyński, *Ludność Galicji podług ostatniego spisu*, „Wędrowiec” 1881, t. 10, nr 256, s. 331; R. Buczyński, *Geografia*, „Wędrowiec” 1881, t. 10, nr 257, s. 347–349.

⁷³⁰ Pod względem składu oraz zawartości redaktorzy wykorzystywali uznane międzynarodowo wzory. Czerpali m.in. z „le Globe” (1824–1832), „Traveller’s Journal” czy „le Tour du Monde. Nouveau journal des voyages” (1860–1914). Wiele z zamieszczanych w „Wędrowcu” ilustracji, szczególnie w latach 1863–1869, było autorstwa ważnych dla epoki artystów drzeworytnictwa. D. Kamińska, *Warszawski tygodnik „Wędrowiec” w latach 1863–1883 (Część 1)*, „Toruńskie Studia Bibliologiczne” 2010, nr 2, s. 110.

⁷³¹ Badania z tekstem źródłowym przeprowadzone w ramach projektu IFDN wskazują, że Buczyński współpracował z redakcją „Wędrowca” z różną intensywnością między rokiem 1875 a 1881. Por. R. Buczyński [Jan Obieżyświat], *Na antypodach (urywki z życia południowej Ameryki)*

także wiedzę statystyczną Buczyńskiego⁷³². Przygotował on m.in. recenzję rocznika dyplomatycznego i statystycznego „Almanach de Gotha” za rok 1881⁷³³. Autor *Zarysów stanu moralnego naszego społeczeństwa* w roku 1881 i 1883, do numeru 211 włącznie, współredagował stały segment *Miscelanea*, ważnego dla kształtującego się pozytywizmu warszawskiego, czasopisma „Niwa” (1872–1905)⁷³⁴. Przetagowywał również m.in. dział *Ruch literacko-naukowy*⁷³⁵, *Sprawy bieżące*, *Bibliografia Społeczna*⁷³⁶ czy *Bibliografia naukowa*⁷³⁷. W tym publikatorze umieszczał także inne teksty⁷³⁸. Opracowania statystyczne Buczyńskiego były też przytaczane w innych czasopismach, m.in. w warszawskiej „Gazecie Polskiej”⁷³⁹. Tam też mogły ukazywać się anonimowo jego artykuły.

O działalności pozapublikacyjnej Buczyńskiego wiemy nadal stosunkowo niewiele. Ponownie w tej kwestii cenne okazują się informacje zawarte w „Gazecie”, w szczególności w spisach rocznych. Z *Rocznika Sądowego* na rok 1874, z którego przygotowanie odpowiedzialna była Komisja Rządowa Sprawiedliwości (Komisja) wynika, że był on aplikantem sądowym posiadającym stopień naukowy, objętym dwuletnim obowiązkiem aplikacyjnym⁷⁴⁰. Rocznik na rok kolejny wskazuje, że od 1874 (inne źródła mówią o roku 1873) rozpoczął pracę, jako referent w Wydziale

---

opowiadał don Jose Sinheiro, „Wędrowiec” 1875, t. 12, seria 2, nr 312, s. 406–409, dalej poprzez 31 numerów („Wędrowiec” 1876, t. 14, nr 344, s. 66–67).

⁷³² Por. R. Buczyński, *Kronika geograficzna*, „Wędrowiec” 1881, t. 9, nr 212, s. 45–46.

⁷³³ Por. R. Buczyński, *Nowości*, „Wędrowiec” 1881, t. 9, nr 213, s. 62–63.

⁷³⁴ Badania przeprowadzone w ramach projektu IFDN wskazują, że współpraca Buczyńskiego z tym czasopismem trwała z różnym natężeniem między rokiem 1876 a 1885.

⁷³⁵ R. Buczyński, *Szkice statystyczne, kreslone na podstawie wykazów karnych Komisji Sprawiedliwości. Stosunek skazanych do obwinionych*, „Niwa” 1876, t. 9 s. nr 201, s. 197–204; R. Buczyński, *Ruch literacko-naukowy*, „Niwa” 1881, t. 20 s. 292–297; R. Buczyński, *Ruch literacko-naukowy*, „Niwa” 1881, t. 19 s. 636–642; R. Buczyński, *Ruch literacko-naukowy*, „Niwa” 1881, t. 19, nr 153, s. 739–741.

⁷³⁶ Por. R. Buczyński, *Opisanie ziem w figurach, rycinach i mapkach, ułożył Stanisław Gargulski*, „Niwa” 1882, t. 21, nr 171, s. 230–231; R. Buczyński, *Choroby duszy i odpowiedzialność moralna, napisał Antoni Skórkowski*, „Niwa” 1882, t. 21, nr 171, s. 231–232; R. Buczyński, *o przyszłości religijnej, napisał Napoleon Węgleński*, „Niwa” 1882, t. 21, nr 173, s. 410–411.

⁷³⁷ Por. R. Buczyński, *Potrzeba, wątek i układ Słownika Polskiego p. T. Żebrawskiego*, „Niwa” 1883, t. 23, nr 194, s. 133–134; R. Buczyński, *Rozprawy i sprawozdania z posiedzeń Wydziału Historyczno-Filozoficznego Akademii Umiejętności*, „Niwa” 1883, t. 23, nr 194, s. 135–141; R. Buczyński, *Zasady praktycznego urządzania lasów, ich oszacowania i zagospodarowania, napisał Walenty Kotečko*, „Niwa” 1883, t. 23, nr 198, s. 446–448; R. Buczyński, *Biblioteka matematyczno-fizyczna*, „Niwa” 1883, t. 23, nr 201, s. 687–688.

⁷³⁸ Por. R. Buczyński, *Obce żywioły na naszym chlebie*, „Niwa” 1881, t. 19, nr 153, s. 657–661.

⁷³⁹ Por. *Wypadki nagłej śmierci w roku 1875*, „Gazeta Polska” 1876, nr 196, s. 2.

⁷⁴⁰ Komisja Rządowa Sprawiedliwości, *Rocznik Sądowy na Rok 1874*, Warszawa 1874, s. 162.

Kryminalnym Komisji⁷⁴¹. Buczyński zaliczony został do grona urzędników do szczególnych poruczeń będących w stopniu sędziego pierwszej instancji⁷⁴². Brał udział w opracowywaniu Wykazów Statystycznych Sądowo-Karnych⁷⁴³. Z przytoczonych dokumentów wynika, że w służbie państwowej był także między 1862 a 1970 r. Z zachowanych kronik wiadomo, że Buczyński między rokiem 1862⁷⁴⁴ a 1868⁷⁴⁵ pracował, jako nauczyciel języka polskiego⁷⁴⁶ w gimnazjum kieleckim⁷⁴⁷ (był wówczas najmłodszym nauczycielem). Zalicza się go do grona zasłużonych profesorów tej założonej w 1727 r. placówki edukacyjnej, „mieniono, zdecydowanie na lepszego, nauczyciela wykładającego język polski, którym został Roman Buczyński, zaznajamiający uczniów m.in. z fragmentami Pana Tadeusza”⁷⁴⁸. W jego dokumentach osobowych zachowała się informacja o wyznaniu

⁷⁴¹ Niestety w obecnym repozytorium materiałów do biogramów urzędników Królestwa Polskiego, zbiorze także w kontekście badań społecznych niezwykle cennym, Obieżyświat nie występuje. Znajdziemy w nim, jednakże jego ojca, którego kariera zawodowa związana była silnie z administracją państwową. Por. A. Kulecka (red.), *Urzednicy Królestwa Polskiego (1815–1915). Materiały do biogramów. Wpisy z bazy danych (PDF)*, Warszawa 2019.

⁷⁴² Komisja Rządowa Sprawiedliwości, *Rocznik Sądowy na Rok 1875*, Warszawa 1875, s. 17.

⁷⁴³ Koresponduje to z pojawiającym się w literaturze tematu poglądem wskazującym, że Buczyński musiał korzystać z akt i raportów przygotowywanych dla Rady Stanu przez Komisję Sprawiedliwości. Por. R. Buczyński, *Statystyka kryminalna Królestwa z r. 1875*, „Gazeta Sądowa Warszawska” 1876, nr 49, s. 391–393, nr 50, 399–400. W. Sobociński, *Ze studiów nad historią przestępczości w Polsce XIX wieku*, „Przegląd Historyczny” 1985, nr 4, s. 837–854.

⁷⁴⁴ W roku 1862 Szkołę Wyższą Realną na mocy ustawy o wychowaniu publicznym w Królestwie Polskim przekształcono w siedmioklasowe gimnazjum klasyczne. Zmiana ta wiązała się z wymienieniem i istotnym odmłodzeniem grona pedagogicznego placówki. Autora *Zarysów stanu moralnego naszego społeczeństwa* znajdziemy w Roczniku Urzędowym Królestwa Polskiego z roku 1863 i 1865. Umieszczono go w gronie nauczycieli przedmiotów filologiczno-historycznych kieleckiego gimnazjum. *Rocznik Urzędowy Królestwa Polskiego: na rok 1863*, Warszawa 1863, s. 183. *Rocznik Urzędowy Królestwa Polskiego: na rok 1865*, Warszawa 1865, s. 313.

⁷⁴⁵ B. Piotrowska, *I Liceum Ogólnokształcącego im. Stefana Żeromskiego w Kielcach. Bibliografia*, Kielce 2010, s. 60.

⁷⁴⁶ W ramach projektu IFDN dokonano kwerendy archiwalnej w następujących zespołach archiwalnych: 21/29 Kielecka Dyrekcja Szkolna w Kielcach z lat [1810] 1894–1917, 21/369 Państwowe Gimnazjum i Liceum im. Stefana Żeromskiego w Kielcach z lat 1918–1995, 21/249 Kieleckie Gimnazjum Męskie w Kielcach z lat [1818] 1862–1918 [1919], 21/249/0/–/1 [Akta generalne Szkoły Wyższej Realnej w Kielcach z lat 1854–1861 i Gimnazjum w Kielcach z lat 1862–1882. W ramach tych badań odnaleziono kilka dokumentów, w których nazwisko Buczyńskiego występuje. Wśród nich wyróżnić można szczegółowy program wykładu nauk gimnazjalnych z roku 1866, w którym Buczyński wskazany został, jako nauczyciel języka polskiego dla klas I–VII. Zespół IFDN za udzieloną pomoc i merytoryczne wsparcie dziękuje pracownikom Archiwum Państwowego w Kielcach.

⁷⁴⁷ Por. A. Bołdyrew, *Spoleczno-obyczajowe...*, op. cit., s. 40.

⁷⁴⁸ A.J. Stodółkiewicz, *Wspomnienia i myśli*, [w:] *Kielce w pamiętnikach i wspomnieniach z XIX wieku*, A. Massalski, M. Pawlina-Meducka (red.), Kielce 1992, s. 155.

(rzymsko-katolickie) i stanie cywilnym (kawaler). W lipcu 1867 r. został wyznaczony przez Radę Pedagogiczną szkoły w skład czteroosobowej komisji, która na polecenie Kieleckiej Dyrekcji Szkolnej opracowała przepisy dyscyplinarne dla uczniów. Regulamin określał zasady zachowania uczniów w szkole i poza nią⁷⁴⁹.

Badania genealogiczne przeprowadzone w ramach projektu IFDN wskazują, że rodzicami Buczyńskiego był pochodzący z guberni wołyńskiej Grzegorz, syn Antoniego i Iryny z domu Ignatowicz oraz Emilia Franciszka z domu Masiewicz, której rodzicami byli Ignacy i Ludwika z domu Ługowska – pochodzący z guberni sandomierskiej⁷⁵⁰. Grzegorz w dniu ślubu był wdowcem i pełnił urząd szefa Wydziału Służby Darowizn przy Komisji Rządowej Spraw Wewnętrznych, Duchownych i Oświecenia Publicznego z siedzibą w Warszawie przy ul. Miodowej⁷⁵¹. Warszawski dom rodzinny Buczyńskiego mieścił się przy ul. Długiej nr 690, dom Masiewiczów znajdował się przy ul. Nowolipki nr 2376. Przed śmiercią Okular mieszkał w Krakowie przy ul. Rajskiej 6⁷⁵².

Występek w aureole cnoty przybrany

W kwietniu 1893 r. ukazał się jubileuszowy, wyjątkowo obszerny, bo liczący aż 74 strony, numer „Gazety”. Wtedy to na łamach publikatora ogłoszono pierwszą edycję konkursu na najlepszą, rzeczywiście wzbogacającą literaturę prawniczą, pracę przygotowaną w języku polskim. Redakcja zdecydowała się nie ograniczać autorów odnośnie tematyki przedkładanych do oceny publikacji, wskazując jednak, że zwrócić należy szczególną uwagę na „potrzebę uprawiania przede wszystkim tych pól, które dotąd bądź leżą odłogiem, bądź też nie dosyć starannie i umiejętnie uprawiane były”. Wskazywano także na potrzebę umieszczenia prowadzonych analiz prawnych w kontekście prawnoporównawczym

⁷⁴⁹ Za nieocenioną pomoc w skompilowaniu tych informacji autor pragnie podziękować zasłużonej kieleckiej polonistce Magdalenie Helis-Rzepce, byłej prezes stowarzyszenia „Żeromszczyca”.

⁷⁵⁰ Najprawdopodobniej Grzegorz Buczyński miał wtedy 36 lat, a jego żona 20.

⁷⁵¹ Inne źródła potwierdzają służbę Grzegorza Buczyńskiego w przywołanej komisji rządowej, wskazując jednakże, że wypełniał on obowiązki, jako Sekretarz Rady Lekarskiej (F. Radziszewski, *Kalendarzyk polityczny na rok 1838. Wydawany za Upoważnieniem Rządu*, Warszawa 1838, s. 110), a 2 lata później Szefa Zarządu Inspektora Głównego Służby Zdrowia (F. Radziszewski, *Kalendarzyk polityczny na rok 1840. Wydawany za Upoważnieniem Rządu*, Warszawa 1840, s. 113). Przywołane źródła potwierdzają, że był on kawalerem Orderu Świętej Anny (trzeciej klasy) oraz Orderu Świętego Stanisława (trzeciej klasy).

⁷⁵² W kontekście przyszłych badań warto zaznaczyć, że znajdująca się w Archiwum Narodowym w Krakowie jednostka o sygnaturze 29/444/52 nie dotyczy bohatera tego artykułu.

i historycznym, określając ich łączność z „prawami innych państw i wieków”⁷⁵³. Z analizy tekstów zamieszczanych w „Gazecie” jednoznacznie wynika, że redakcja postrzegała naukę, jako siłę społecznie i kulturowo kształtującą, a w szczególnym kontekście geopolitycznym także zwiększającą przestrzeń wolności poprzez przełamywanie rosyjskiego monolitu⁷⁵⁴. W przywołanym 14 numerze „Gazety” zamieszczono także swoistą, przygotowaną przez ówczesnego redaktora tego pisma tygodniowego Stanisława Libickiego (1856–1933), dwudziestoletnią kronikę wydawnictwa poczynając od otrzymania 1 sierpnia 1872 r. koncesji od Głównego Zarządu ds. Prasy, dając tym samym badaczom cenny materiał do prowadzenia dalszych pogłębionych analiz⁷⁵⁵. Opublikowano w nim także wypowiedzi podsumowujące te dwie dekady w rozwoju kultury prawnej tak znakomitych prawników jak Aleksander Moldenhawer (1840–1909), członka Towarzystwa Naukowego Warszawskiego Krzywomuskiego, wówczas już profesora Uniwersytetu Jagiellońskiego, Władysława Andrychiewicza (1848–1902)⁷⁵⁶, Henryka Konica (1860–1934), późniejszego

⁷⁵³ Optyka taka koresponduje z obowiązującymi wytycznymi przygotowywanymi przez najistotniejsze ośrodki dofinansowujące naukę polecającymi prezentowanie wyników na szerszym tle analiz historycznych oraz konfrontowanie ich z zastanym stanem międzynarodowego dyskursu naukowego.

⁷⁵⁴ Podkreślić należy, że tak jak wielu innych wydawców tak również redaktorzy „Gazety” zmuszeni zostali do prowadzenia gry z zaborczymi organami cenzury. W literaturze tematu wskazuje się, że zewnętrznie na dzielność czasopism oddziaływała także tzw. cenzura patriotyczna, narzucająca jednolitość spojrzenia historyczno-kulturowo-narodowego. Także sam organ koncesyjny, Główny Zarząd Prasy, mógł zwrócić się do Warszawskiego Komitetu Cenzury o surowszą cenzurę pisma, co skutkowało mogło zablokowaniem czy opóźnieniem nakładu. Taka procedura dotknęła m.in. „Gazetę Polską”. Jednocześnie konsekwencją takiego ucisku była uprzedzająca, samozachowawcza praktyka autocenzury redakcyjnej/wewnętrznej cenzury wydawniczej. Polityka represyjna ułatwiała także kontrole za pomocą indykowanych konfliktów wewnętrznych. Pamiętać należy, że wówczas na łamach prasy publikowano w odcinkach czy też obszernych fragmentach pomnikowe dzieła literatury polskiej. Wprowadzone w rękopisach korekty, będące wynikiem działań redakcji czy bezpośredniego nacisku carskiego stanowią interesujący materiał badawczy, przybliżający realia społeczne tego okresu. Por. H. Bałabuch, *Nonkonformistyczne ujęcie problematyki cenzury i wolności słowa (zaborczej i polskiej) w komparatystyce Aleksandra Świętochowskiego*, „Klio” 2011, nr 2, s. 71–96; A. Liszka, *Cenzura redaktorska w zaborze rosyjskim w XIX wieku*, „Didaskalia. Gazeta Teatralna” 2022, nr 169–170, s. 233–254.

⁷⁵⁵ Samo uzyskanie koncesji przez Wincentego Prokopowicza i następnie przekazanie/odsprzedanie jej grupie warszawskich prawników jest interesującym tematem badawczym. Z całą pewnością „Gazeta”, przełamując niemożność organizacyjną, wspierała działania zmierzające do zachowania polskiego charakteru adwokatury, jednocześnie dążąc do utrzymania wysokich standardów zawodowych i etycznych. Mający ukazywać się w języku polskim i rosyjskim publikator musiał mieścić się w wąskich koncesyjnych ramach pozwalających na publikowanie rozporządzeń rządowych i orzeczeń sądowych, opatrując je uwagami rzeczowymi, a wreszcie omawiać rzeczowo wątpliwości prawne. W. Miklaszewski, *Wspomnienie o początkach gazety sądowej*, „Gazeta Sądowa Warszawska” 1924, nr 41, s. 629–631.

⁷⁵⁶ Warto zauważyć, że autor ten przygotował cenny rys bibliograficzny koncentrujący się na monografiach z zakresu filozofii i historii prawa z perspektywy ewolucji prawa cywilnego.

wieloletniego redaktora „Gazety” i profesora Uniwersytetu Warszawskiego⁷⁵⁷, Antoniego Okolskiego (1838–1897), profesora cesarskiego uniwersytetu warszawskiego czy związanego z tą samą uczelnią Walentego Miklaszewskiego (1839–1924). Wśród głosów tych wybitnych przedstawicieli epoki znalazł się także tekst Jana Domaszewskiego (1848–1915) podnoszący temat *Literatury prawa karnego u nas w ciągu ostatnich lat dwudziestu*⁷⁵⁸. Ten esej historycznoprawny rozpoczyna się od zaprezentowania czytelnikom najistotniejszej zmiany, jaka według autora nastąpiła w ramach teorii i procedury karnej w tym okresie, odwołując się do intelektualnej dysputy, z której narodziła się współczesna, naukowa myśl kryminologiczna. Domaszewski ubolewa, że musiało minąć piętnaście lat⁷⁵⁹ zanim czytelnik w Królestwie Warszawskim mógł zapoznać się z polskim przekładem publikacji *L'uomo delinquente in rapporto all'antropologia, alla giurisprudenza ed alle discipline carcerarie*⁷⁶⁰. Autor nawiązuje do kongresów antropologii kryminalnej⁷⁶¹,

⁷⁵⁷ Por. S. Janczewski, *Dzieje i charakter prasy adwokackiej w dwudziestoleciu międzywojennym*, „Palestra” 1967, nr 3(111), s. 57–65.

⁷⁵⁸ W numerze 46 „Gazety” z 1915 r. znajdziemy wspomnienie pozgonne Domaszewskiego. Dowiemy się z niego, że ten absolwent wydziału prawnego Szkoły Głównej, uznany praktyk, erudyta, doskonały znawca prawa administracyjnego i radca Prokuraturii Królestwa Polskiego, od 1891 był członkiem redakcji „Gazety”.

⁷⁵⁹ Podkreślić należy, że dzieło tego jednego z pierwszych, czy jak chcą inni ostatniego z nie kryminologów było znane, cytowane i poddawane krytyce w polskim dyskursie naukowym znacznie wcześniej. Badania nad rozwojem polskiej myśli kryminologicznej, także te przeprowadzone w ramach projektu IFDN, jednoznacznie wskazują, że wymiany idei nie blokowały istotnie bariery polityczne, geograficzne czy lingwistyczne. Znajomość szkoły włoskiej czy echa przetaczającej się przez Europę debaty nad przyszłością nauki prawa karnego dostrzec możemy m.in. w pracach Edmunda Krzymuskiego (*Szkoła pozytywna prawa karnego we Włoszech*, „Przegląd Sądowy i Administracyjny” 1889, z. 1–5, s. 1–96), Józefa Rosenblatta (1853–1917) (*O obecnych szkołach prawa karnego i ich metodzie*, „Przegląd Prawa i Administracji” 1887), Aleksandra Moldenhawera (*Szkoła antropologiczno-kryminalna*, „Niwa” 1893, nr 3–6) czy Feliksa Gryzieckiego (1837–1923) (*Do reformy prawa karnego*, Lwów 1891).

⁷⁶⁰ Ten współtwórca deklaracji ideowej antropologii kryminalnej opublikował 5 różniących się od siebie istotnie, zarówno pod względem liczby omówionych przypadków, jak i ich szczegółowej interpretacji etiologicznej oraz wizji społecznego rozpowszechnienia fenomenu, wydań *L'uomo delinquente*. W tym niewątpliwie pionierskim, choć jednocześnie obciążonym wszystkimi bolączkami działań na granicy poznania i przynajmniej częściowo zdyskredytowanym już za życia autora, podejściu do roli biologii w wyjaśnianiu zachowań antyspołecznych i przestępnych wyraźnie dostrzegamy wpływ ewolucjonizmu oraz pozytywizmu. Jednocześnie za nieuprawnione uproszczenie należy uznać budowanie bezpośredniej korelacji biologii kryminalnej z ideologiami totalnymi czy powojennymi rządowymi programami eugenicznymi. Por. C. Lombroso, *Człowiek zbrodniarz w stosunku do antropologii, jurysprudencji i dyscypliny więziennej: zbrodniarz urodzony: obłąkaniec zmysłu moralnego*, z 4-go wyd. wł. przeł. J.L. Popławski, t. 1–3, Warszawa 1891–1892.

⁷⁶¹ „Teorie nowe rozwijały się we Włoszech przeszło od lat 10, zanim je kongres kryminalistów i antropologów w Rzymie 1885 roku rozniósł po świecie” stwierdza Domaszewski na stronie 260.

twierdząc, że spotkanie brukselskie z 1892 r. było tylko pyrrusowym zwycięstwem⁷⁶² nad Cesare Lombroso i jego okolitami⁷⁶³. Badacz ten miał zainspirować tak wielu prawników i lekarzy, że do zmiany ich optyki nie wystarczyć miał nawet tak istotny dla tej nowej dziedziny kongres. Co więcej jej znaczenie sprawiło, że przekroczyła ona zmurzałe uniwersyteckie mury i znalazła swoje miejsce w kulturze i sztuce. Za antropologią kryminalną przemawiała także stosunkowo bogata

---

⁷⁶² Niezależnie od oceny poglądów Domaszewskiego, zwłaszcza tej dokonywanej z bezpiecznych szanów współczesności, podkreślić należy, że stwierdzenie o całkowitym odejściu od teorii urodzonego zbrodniarza wraz z zamknięciem kongresu brukselskiego należy uznać za chybione. Zjazd w Genewie z 1896 r. traktować można jako próbę odzyskania dawnej pozycji przez przedstawicieli szkoły włoskiej. Ponadto idee biologii kryminalnej, choć nie zawsze w jej najbardziej tradycyjnym ujęciu, odnajdujemy w pracach późniejszych badaczy. Wśród nich wyróżnić można Earnest A. Hooton, Williama Sheldona czy Eleanor i Sheldona Gluecków. Lombroso w swojej pracy badawczej wykorzystywał metody kliniczne i historyczne, techniki antropometryczne i statystyczne, nie obce były mu także narzędzia analogii i ilustracji anegdotycznych. Niestety błędna argumentacja stojąca za bezsprzecznie drobiazgowymi i systematycznymi pomiarami, nieuzasadnione i pochopne wnioski czy dobór grup kontrolnych niweczyły ten niekwestionowany wysiłek. Jednocześnie analiza spuścizny tego autora wskazuje, że przejawiał on również bogatą wyobraźnię badawczą i charakteryzował go dobry intuicyjny osąd, intelektualna uczciwość oraz bolesna świadomość przynajmniej niektórych ograniczeń. Przede wszystkim zaś badacz ten dążył do bezstronnej konfrontacji wyników, a słusznie atakowany pozostawał otwarty na naukowy dyskurs. Por. M. Kaluszynski, *The International Congresses of Criminal Anthropology: Shaping the French and International Criminological Movement, 1886–1914*, [w:] *Criminals and Their Scientists. The History of Criminology in international perspective*, P. Becker, R. Wetzell (red.), Cambridge University Press, Cambridge 2006, s. 301–316.

⁷⁶³ W 1885 w Rzymie u szczytu popularności szkoły włoskiej odbył się Pierwszy Międzynarodowy Kongres Antropologii Kryminalnej. Bezpośrednią konkurencją dla tego wydarzenia była trzecia edycja kongresu penitencjarnego. Idee Lombroso, podważane już podczas pierwszego pozostającego pod istotnym wpływem badaczy z Włoch zjazdu m.in. przez eksperta medycyny sądowej Alexandre Lacassagne, w trakcie kongresu paryskiego z 1889 r. znalazły się w ogniu powszechnej krytyki szkoły francuskiej. Wspomniany przez Domaszewskiego trzeci kongres odbył się pod nieobecność większości kluczowych przedstawicieli kierunku antropologicznego, choć uczestniczył w nim Enrico Ferri (1856–1929). Do czasu tego spotkania nie został przygotowany, postulowany przez Raffaele Garofalo (1851–1934), raport komisji ekspertów, będący odpowiedzią na zarzuty i wątpliwości przedstawione podczas obrad drugiego kongresu i w działalności publikacyjnej m.in. przedstawicieli szkoły francuskiej (porównać miano grupę 100 sprawców złożoną w równych częściach z zabójców, sprawców innych przestępstw związanych z użyciem przemocy i złodziei z grupą kontrolną tworzoną przez „uczciwych obywateli”). Własny raport, koncentrujący na węzłowych kwestiach dotyczących prowadzenia badań porównawczych przestępców przedłożył Léonce Manouvrier (1850–1927). W odpowiedzi Lombroso i jego epigoni przygotowali list otwarty (tzw. list czterdziestu dziewięciu). Podpisał się pod nim m.in. Garofalo, Joshua (Salvatore) Ottolenghi (1861–1934), Guglielmo Ferrero (1871–1942) czy Scipio Sighele (1868–1913). Por. M. E. Wolfgang, *Pioneers in Criminology: Cesare Lombroso (1825–1909)*. „J. Crim. L. Criminology & Police Sci.” 1961, nr 52, s. 361–391; R.A. Nye, *Heredity or milieu: The foundations of modern European criminological theory*, „Isis” 1976, nr 3, 335–355.

wielojęzyczna literatura tematu⁷⁶⁴. Na stronie 258 Domaszewski pisze „nazywają szkołę tę antropologiczno-karną i to jest niewątpliwie nazwa, jaką szkoła ta zatrzyma w przyszłości i pod tą nazwą długo jeszcze walczyć będzie z zastarzałymi przesądami i niejedną jeszcze przysługę odda nauce o przestępstwie i karze”. Autor wskazuje na kardynalną zmianę optyki umieszczającą w centrum dociekań naukowych przestępcę, a nie przestępstwo. Nawet mimo odrzucenia koncepcji przestępców z urodzenia i przestępców ukrytych szkoła ta miała według autora *Literatury prawa karnego u nas w ciągu ostatnich lat dwudziestu* wiele do zaoferowania nauce. Z tej perspektywy przywoływane są zmiany w ustawodawstwach europejskich. Autor podnosi m.in. włoską koncepcję poczytalności połowicznej czy urzeczywistnioną w ustawodawstwie francuskim i belgijskim ideę powrotu do przestępstwa. W kontekście zmian instytucjonalnych wymienia m.in. włoskie *casa di custodia*. Ten nowy ruch, to otwarcie na skroś interdyscyplinarnej debaty, z której przecież weźmie swój początek kryminologia jako nauka penalna, znalazł swój oddźwięk w polskiej literaturze prawnej⁷⁶⁵. W tym kontekście, wśród innych znakomitych badaczy, przywoływanych powyżej także i w tym rozdziale, Domaszewski wymienia również głównego jego bohatera, pisząc na stronie 265 „statystykę kryminalną uprawiał u nas z zamiłowaniem Roman Buczyński, a owoc swoich kilkunastoletnich trudów ogłosił drukiem w dwutomowym dziele, zatytułowanym «Zarysy Stanu Moralnego naszego społeczeństwa» (Warszawa 1885–1886). Z wielką sumiennością nagromadził p. B. masę materiałów, by z nich wnioski dość pesymistyczne wyprowadzić”. Doceniając trud edytorski Buczyńskiego, dodaje „dla łatwiejszego zorientowania się w tym labiryncie szczegółów dał autor tablice graficzne i rachunkowe, bardzo starannie ułożone”.

Czternaście lat później Józef Konczyński⁷⁶⁶ w pracy *Stan moralny społeczeństwa polskiego na podstawie danych statystyki kryminalnej* pisał „statystyką

⁷⁶⁴ Z polskich autorów Domaszewski przywołuje prace Krzymuskiego *Szkoła pozytywna prawa karnego we Włoszech* (publikacja kazała się w roku 1889 roku najpierw na łamach lwowskiego „Przeglądu Sądowego i Administracyjnego”, a następnie w formie książkowej, jako „osobne odbicie”, nakładem autora wydrukowane „czcionkami Drukarni Ludowej” we Lwowie w tymże 1889 roku) i tłumaczenie fragmentu pracy Ferriego pt. *I nuovi orizzonti del diritto e della procedura penale* dokonane przez Mikołaja Korenfelda (1856–1931), prawnika, społecznika, wieloletniego współpracownika *Gazety* (dzieło wydane zostało w 1895 w Warszawie, jako *Szkoła pozytywna prawa karnego*).

⁷⁶⁵ Autor wskazuje, że zmiany te wyrażają się także w ewolucji terminologii prawniczej.

⁷⁶⁶ Pisząc o myśli kryminologicznej w Królestwie Polskim, nie można nie przywołać dorobku badawczego tego autora. Konczyński koncentrując się na poznaniu przyczyn przestępczości, zbierał dane dotyczące jej nasilenia w różnych grupach i warstwach społecznych. Dlatego też prace tego badacza często cytowane są w takim kontekście. Por. J. Konczyński, *Żydzi w Polsce w ostatnim dziesięcioleciu w oświeceniu cyfr statystycznych*, Warszawa 1936. J. Konczyński, *Ludność Warszawy: Studium statystyczne 1877–1911 r.*, Warszawa 1913; Z. Pasek, *Mnemonotopika polskich protestantów*, „Przeгляд Kulturoznawczy” 2012, nr 1(11), s. 94–111.

moralności u nas zajmował się jedynie Roman Buczyński. Prace jego jednak nie wyczerpywały tematu, a obecnie są już przestarzałe”. Zauważyć należy jednak, że od publikacji opus magnum Buczyńskiego minęło ćwierćwiecze, co, zwłaszcza w okresie kunowskiej walki między paradygmatami i rewolucyjnych zmian w naukach penalnych, zapoczątkowanych przez szkołę włoską, należy uznać za istotny okres. Jednocześnie należy się zgodzić z obserwacją Konczyńskiego mówiącą o braku istotnej poprawy w metodyce i praktyce gromadzenia danych o zachowaniach przestępnych. Autor ten słusznie wskazuje także, że statystyka kryminalna wymaga rzetelnych danych wejściowych, a wiarygodność takowych nie tylko w ówczesnej Rosji, ale także w przypadku państw zachodnich była słusznie podważana. „Niezmiernie trudno jest budować gmachy wniosków naukowych na fundamencie z tak kruchego materiału”⁷⁶⁷. Buczyński odnosił się do tego zagadnienia wielokrotnie podkreślając, że zachowując rzetelność naukową, posługuje się najbardziej wiarygodnymi dostępnymi informacjami, mając jednocześnie świadomość, że i te są istotnie niedoskonałe. Mając na uwadze historycznie uwarunkowaną fragmentaryczność archiwaliów w literaturze tematu wskazuje się, że to właśnie prace tych dwóch badaczy stanu moralności społecznej pozwalają na unikalny wgląd w kryminologiczne⁷⁶⁸ aspekty przestępczości⁷⁶⁹.

Edward Przewoński (1851–1895) w roku 1888 pisał „rzecz o wykładniach moralności społecznej p. Romana Buczyńskiego obfituje w trafne uwagi. Powstaje on przeciwko zbyt pospiesznym wnioskom, wyprowadzanym ze statystyki kryminalnej dla *socjaletyki*, tj. dla etyki społecznej”. Autor ten zgadza się z Buczyńskim wskazując, że statystyka kryminalna jest nader niedoskonałym, choć nadal najpewniejszym kryterium obrazowania moralności publicznej. Świadomość tych rozbieżności sprawia, że według przywołanych autorów statystyki nie należy postrzegać, jako pewnego, całościowego i jedyne źródła wiedzy o sytuacji

⁷⁶⁷ J. Konczyński, *Stan moralny społeczeństwa polskiego na podstawie danych statystyki kryminalnej*, „Biblioteka Warszawska” 1912, nr 2, s. 383.

⁷⁶⁸ W kontekście prezentowanych rozważań warto zauważyć, że Konczyński posługuje się właśnie tym terminem. Teorie zbrodniarza z urodzenia nazywa minionym rozdziałem kryminologii. Odnosnie etologii zachowań dewiacyjnych opierał się on na klasyfikacji wyróżniającej przyczyny antropologiczne – płeć, wiek, własności cielesne, sposób życia, jak również własności psychiczne rasy; 2) stosunki społeczne i polityczne – urodzenie, stan, życie rodzinne, stosunki gospodarcze, oświatowe, rodzaj pracy; 3) wpływy kosmiczne – klimat, temperatura, pora roku, różnica między wsią i miastem. Za bezwzględnie najistotniejszą z nich autor ten uznał rozkład zdrowia moralnego i badania tak ukierunkowane stały się tematem wiodącym jego pracy naukowej.

⁷⁶⁹ E. Kaczyńska, *Człowiek przed sądem. Społeczne aspekty przestępczości w Królestwie Polskim 1815–1914*, Warszawa 1982.

społecznej⁷⁷⁰. Przewoński podkreśla, że tak jak wskazał Buczyński obraz taki wymaga „skombinowania innych faktów życia społecznego” mających związek z moralnością dodatnią, ponadto uwzględnić należy istotne braki w materiale statystycznym kryminalistyki wynikające z przestępczości ukrytej, nie wszystkie bowiem przestępstwa są karane, „a wreszcie pamiętać i o tem, że kodeks nie zawsze jest dobrym probierzem tego, co złe i dobre”. Współpracownik „Głosu” zauważa także rozważania Buczyńskiego o sprzecznościach, konfliktach i strukturze społecznej⁷⁷¹.

Ważnym głosem epoki jest także tekst Ludwika Krzywickiego (1859–1941)⁷⁷², socjologa, antropologa, statystyka i ekonomisty, którego Stefan Dziewulski (1876–1941) w artykule biograficznym nazwał „jednym z najwybitniejszych przedstawicieli ruchu pozytywistycznego, który rozwinął się u nas po upadku powstania”⁷⁷³, zamieszczony w trzech kolejnych numerach „Przeglądu Tygodniowego” (1866–1904), począwszy od numeru 1 z 1887 r. Kanwę do przygotowania tego tryptyku⁷⁷⁴, będącego zarzewiem współczesnej polskiej socjologii, stanowił *Zarys stanu moralnego społeczeństwa naszego*⁷⁷⁵.

W części I tomie VI (Dopełnienie A-O) na stronie 88 przełomowej Bibliografii Polskiej XIX stulecia, w układzie analfabetycznym wedle autorów i haseł Karola Estreichera (1827–1908) z 1881 r. zawarto nieobecny z powodu ram

⁷⁷⁰ W literaturze tematu od lat trwa ożywiona dyskusja nad przydatnością tego źródła danych w ustalaniu poziomu danej przestępczości. Wskazuje się, że statystyki takie mogą lepiej oddawać kierunek aktualnej polityki organów policyjnych i ukierunkowanie ich działań niż oddawać charakterystykę określonego wycinka rzeczywistości. Tak postrzegana statystyka jest bardziej wytworem społecznym niż obrazem fenomenologicznym zjawiska. Por. D.J. Black, *Production of crime rates*, „American Sociological Review” 1970, nr 4, s. 733–748.

⁷⁷¹ E. Przewoński, *Nasi prawnicy i ekonomiści*, „Głos” 1888, nr 5, s. 51–52.

⁷⁷² Autor ten należał do pierwszych, którzy w polskim języku naukowym posługiwali się terminem „kryminologia”. Pierwszą część swojego wywodu Krzywicki kończy następująco (...) „Kryminologia Garofala, naszym zdaniem, przedstawia zaledwie pierwszą, opartą zresztą na klasowych uprzedzeniach próbę zreformowania prawodawstwa i postępowania kryminalnego stosownie do naukowych zdobyczy antropologii kryminalnej”, L. Krzywicki, *Kryminologia*, „Prawda” 1888, nr 44, s. 520–522.

⁷⁷³ S. Dziewulski, *Prof. Ludwik Krzywicki jako ekonomista i statystyk*, Warszawa 1923, s. 6.

⁷⁷⁴ Opublikowane artykuły z serii *Nasze społeczeństwo* nosiły podtytuł: *Jak je badać oraz Oświata i kryminalistyka* (2 części).

⁷⁷⁵ Podkreślić w tym miejscu należy, poza znaczeniem wielowątkowej pracy badawczej i dydaktycznej Krzywickiego dla rozwoju polskiej myśli kryminologicznej, także rolę tego założonego przez Adama Wiślickiego publikatora dla kształtowania się szkoły pozytywistycznej zwłaszcza w kontekście popieranie świeżych prądów w nauce, literaturze i sztuce oraz otwarte wystąpienie przeciw temu, co po sumiennym zbadaniu jest „ujemnością czy w społeczeństwie, czy w piśmiennictwie”.

czasowych w wydaniu z 1870 r. krótki opis bibliograficzny Buczyńskiego⁷⁷⁶. W edycji 2 II tomu litera B na stronie 582 *Bibliografii Polskiej XIX stulecia* wydanej w Krakowie nakładem Uniwersytetu Jagiellońskiego w 1961 r. pod redakcją Karola Estreichera (1906–1984) charakterystykę twórczości tego autora rozszerzono do opisu bibliograficznego zawierającego 6 publikacji. W roku śmierci Buczyńskiego ukazała się w Warszawie nakładem Wydawnictwa imienia Władysława Andrychiewicza⁷⁷⁷ *Bibliografia prawnicza polska XIX i XX wieku, poprzedzona słowem wstępnym i rzutem oka na twórczość piśmienniczą prawników polskich w ciągu XIX i pierwszego dziesięciolecia XX wieku* autorstwa Adolfa Suligowskiego (1849–1932), przygotowana przy współudziale 76 współpracowników. W tym monumentalnym, choć niepozabawionym wad dziele⁷⁷⁸, odwołującym się do pomnikowej *Bibliografii Estreichera*⁷⁷⁹ i korespondującym z nurtem bibliografii dyscyplinarnych, działalność publikacyjna i badawcza Buczyńskiego została uwzględniona. „W zakresie statystyki kryminalnej za najodważniejsze uważać można dzieło wydane w Warszawie przez Romana Buczyńskiego [Zarys]... Spostrzeżeń Buczyńskiego nie obaliły wydarzenia codziennego życia, raczej dały im potwierdzenie; jednakże Buczyński niedostatecznie liczył się z przyczynami złego, przecenił znacznie działalność sądów, a nie docenił ujemnego wpływu, ogólnych anormalnych warunków bytu”⁷⁸⁰. Suligowski i jego grono współpracowników odnalazło i przywołało w tym poprzedzonym rozbudowanym wstępem wykazie 6 prac tego autora.

W *Bibliografii prawniczej obejmującej dzieła z dziedziny prawa, ekonomii, statystyki i nauk społecznych z ostatnich lat dwumastu (1878–1889)* wydanej we Lwowie w 1890 r., publikacji przygotowanej na pamiątkę II Zjazdu Prawników i Ekonomistów Polskich na stronie 6 (pozycja 73) znalazły się dwie pierwsze części *Zarysów stanu moralnego naszego społeczeństwa*. Edmund Kołodziejczyk (1888–1915)

⁷⁷⁶ Opis odnosi się do publikacji *O jurysdykcji karnej w stosunkach międzynarodowych* wydanej w Warszawie w 1872 r.

⁷⁷⁷ Biogram tego kilkakrotnie przywoływanego w tym artykule prawnika, naukowca i działacza społecznego odnajdziemy m.in. w opublikowanym w Krakowie w 1935 r. I tomie *Polskiego Słownika Biograficznego*.

⁷⁷⁸ K. Sochaniewicz, *Bibliografia prawnicza polska XIX i XX wieku, poprzedzona słowem wstępnym i rzutem oka na twórczość piśmienniczą prawników polskich w ciągu XIX i pierwszego dziesięciolecia XX wieku*, Adolf Suligowski, Warszawa 1911: [recenzja], „Pamiętnik Literacki” 1912, nr 4, s. 696–698.

⁷⁷⁹ Kontynuację edycji drukowanej oraz rozbudowę elektronicznej wersji *Bibliografii Estreichera* finansowano w ramach dwóch projektów będących częścią programu *Narodowego Programu Rozwoju Humanistyki* w latach 2013–2022. Kierownikiem projektu w tym okresie był Wacław Walecki.

⁷⁸⁰ A. Suligowski, *Bibliografia prawnicza polska XIX i XX wieku, poprzedzona słowem wstępnym i rzutem oka na twórczość piśmienniczą prawników polskich w ciągu XIX i pierwszego dziesięciolecia XX wieku*, Warszawa 1911, s. LXXIV–LXXV.

etnograf, znawca dziejów polskiego słowianoznawstwa, którego wkład w dziedzinę zdaje się stać w sprzeczności z okresem jego pracy naukowej⁷⁸¹, umieścić na stronie 18 (pozycja 410) odwołanie do pracy Buczyńskiego w wydanej w Krakowie w 1911 r. przez Akademię Umiejętności *Bibliografii* słowianoznawstwa polskiego. Artykuł autorstwa Buczyńskiego znalazł się w *Bibliografii* opracowań historii prasy polskiej/*Bibliografia opracowań prasy polskiej do roku 1939* autorstwa Cecylii Gajkowskiej (1924–)⁷⁸², przygotowanej, jako obszerny, bo liczący 1866 stron (3 mln znaków, czyli 75 arkuszy wydawniczych) dodatek do książki pamiątkowej ofiarowanej autorce⁷⁸³. Poszerzony, zawierający 11 prac autorstwa Buczyńskiego, monograficzny opis bibliograficzny, z szczególnym uwzględnieniem okresu krakowskiego w twórczości tego autora⁷⁸⁴, odnajdziemy w tomie III *Bibliografii Polskiej 1901–1939* na stronie 374–375 z 1993 r.

W chwili upowszechniania wyników badań przeprowadzonych w ramach 3 fazy projektu IFDN biogramu Buczyńskiego brakowało w internetowym repozytorium danych *Polskiego Słownika Biograficznego* wydawanego w Krakowie od roku 1935⁷⁸⁵. Podobny rezultat otrzymano, przeszukując powstającą od 1947 r. selektywną bazę *Bibliografia Zawartości Czasopism*⁷⁸⁶. Jednocześnie dorobek badawczy IFDN wskazuje także, że autor ten dbał o to, by jego publikacje zostały zarchiwizowane. Świadczy o tym m.in. sprawozdanie z czynności Zakładu Narodowego im. Ossolińskich (Lwów 1906) za rok 1905, w którym Buczyński jest wskazany na s. 12 wśród grona „łaskawych na nas ofiarodawców”⁷⁸⁷. Egzemplarz swojej pracy *Okular* przekazał także Krakowskiej Akademii Umiejętności⁷⁸⁸.

⁷⁸¹ Por. J. Elżbieciak, *Edmund Kołodziejczyk (1888–1915) – życie i dzieło*, „Wadoviana. Przegląd Historyczno-Kulturalny” 2006, nr 10, s. 120–125.

⁷⁸² C. Gajkowska, *Bibliografii opracowań historii prasy polskiej*, Warszawa 2013, s. 156.

⁷⁸³ Por. W.M. Kolasa, *Recenzja książki: Historia prasy i bibliografie*, „Rocznik Historii Prasy Polskiej” 2014, nr 1(33), s. 113–118.

⁷⁸⁴ Według badań przeprowadzanych w ramach projektu IFDN Buczyński przebywał w Krakowie przynajmniej od 1904 r. do śmierci. Jednocześnie podkreślić należy, że w księgach adresowych dla królewskiego stołecznego miasta Krakowa z lat 1908, 1909, 1910 i 1912 Buczyńskiego nie znajdziemy. Nie widnieje on także w indeksie do ksiąg spisu ludności miasta Krakowa z roku 1910.

⁷⁸⁵ Autorzy tej bazy danych wykorzystują dostępne medium także do archiwizacji materiałów multimedialnych pokazujących realia epoki, kontekst historyczny i kulturowy dotyczący danej postaci.

⁷⁸⁶ Por. J. Rowińska, *Wspólna Baza Artykułów z Gazet Tygodników*, „Rocznik Biblioteki Narodowej” 2017, nr XLVIII, s. 131–150.

⁷⁸⁷ Niestety ten instytut naukowy i kulturalny nie posiada zasobów pozwalających na identyfikację bibliograficzną tego daru.

⁷⁸⁸ W zbiorach tej instytucji naukowej odnajdziemy go pod sygnaturą 148428 II. Egzemplarz *Zarysów stanu moralnego naszego społeczeństwa* opatrzoney został dedykacją i podpisem autora.

Warto także zauważyć, że w tzw. lubelskim księgozbiornie Bolesława Prusa (1847–1912)⁷⁸⁹, zachowanym zbiorze szcztątkowym 200 tytułów książkowych w 247 tomach⁷⁹⁰, będących w większości dubletami w stosunku do zbiorów księżnicy warszawskiej (zgodnie z testamentem autora *Lalki* pierwotnym zapisobiorcą było Towarzystwo Biblioteki Publicznej w Warszawie)⁷⁹¹, znajdują się dwie monografie Buczyńskiego, *Zarysy stanu moralnego naszego społeczeństwa część I i 2*⁷⁹². W zbiorze tym odnajdziemy ponadto 50 pozycji poświęconych zagadnieniom politycznym, ekonomicznym czy ustrojowym. Świadczy to dobitnie o, przejawiającym także w twórczości noblisty, zainteresowaniu naukami społecznymi i pochwalę pozytywizmu. Badania przeprowadzone w ramach projektu IFDN potwierdzają, że Buczyński w okresie swojej pracy w kieleckim Gimnazjum Klasycznym poznał Leona Głowackiego (1934–1907), filologa i działacza niepodległościowego⁷⁹³, oraz przynajmniej przez krótki czas był nauczycielem Aleksandra Głowackiego. Prace Buczyńskiego znalazły się także m.in. w księgozbiornie Walerego Przyborowskiego (1845–1913).

Zakończenie

Leon Radzinowicz (1906–1999) niewątpliwie jeden z najważniejszych europejskich kryminologów XX wieku, między 1949 a 1959 r. pełniący funkcję dyrektora Departamentu Nauk Kryminalnych na Uniwersytecie Cambridge, założyciel Cambridge Institute of Criminology w 1959 r., uhonorowany tytułem szlacheckim w 1970 r., członek Rady Królowej, w swojej autobiografii *Adventures in Criminology* przedstawił fatalistyczną wizję polskiego pejzażu kryminologicznego w okresie międzywojennym. Według tego autora jedynie

---

⁷⁸⁹ Przymiotnik ten nawiązuje do *Notatek „lubelskich”* Prusa, trzech rodzajowo różnych dokumentów zdeponowanych w Wojewódzkiej Bibliotece Publicznej im. Hieronima Łopacińskiego w Lublinie (opracowanie: Magdalena Kreft, Anna Martuszevska), a odnosi się bezpośrednio do miejsca przechowywania księgozbiornu. M. Radwan, *Kolekcja „Bolesław Prus” w Bibliotece Cyfrowej WBP w Lublinie*, „Dostrzegacz Biblioteczny” 2016, nr 1 (81), s. 9–13.

⁷⁹⁰ Por. M. Radwan, „*Lubelski*” *księgozbiór Bolesława Prusa*, „Bibliotekarz Lubelski” 2017, nr 60, s. 81–124.

⁷⁹¹ Poza książkami Oktawia Głowacka (1851–1936) przekazać miała bibliotece warszawskiej nieumieszczone w spisie książki pozostawione przez męża czasopisma, miał to być m.in. numery „Wędrowca”, „Tygodnika Ilustrowanego” i „Świata”. H. Ilmurzyńska, A. Stepnowska, *Księgozbiór Bolesława Prusa*, Warszawa 1965, s. 15.

⁷⁹² Odpowiednio sygn. 323890 II/L (T.1) i sygn. 323890 II/L (T.2).

⁷⁹³ Potwierdza to *Rocznik Urzędowy Królestwa Polskiego z 1863 r.*

na Uniwersytecie Warszawskim było okno otwarte na kryminologię, ale bardzo wąskie⁷⁹⁴. W tym kontekście Radzinowicz przywołuje, nie wymieniając ich z nazwiska, Stanisława Batawię, wówczas asystenta i sekretarza redakcji Archiwum Kryminologicznego⁷⁹⁵, a także Tadeusza Kuczmę (1905–1940), który powrócił w 1935 r. ze stypendium w Stanach Zjednoczonych, gdzie pracował m.in. pod kierunkiem Edwina Sutherlanda⁷⁹⁶ na Uniwersytecie w Chicago czy opieką naukową Augusta Vollmera na University of California, Berkeley (dzięki dwuletniemu stypendium Fundacji Rockefellera)⁷⁹⁷. W tym nad wyraz pesymistycznym obrazie, zabarwionym osobistą goryczą także utworzenie w 1922 r. na Wydziale Nauk Politycznych i Społecznych Wolnej Wszechnicy Polskiej pierwszej Katedry Kryminologii jest wyrazem, dostrzegalnego także obecnie, zderzenia paradygmatów, niezrozumienia zakresu badań kryminologicznych i zarzutem wobec najważniejszych ośrodków badawczych. Jednocześnie, jak pokazują badania prowadzone w ramach Białostockiej Szkoły Kryminologicznej m.in. przez Emila Pływaczewskiego, to z tych podwalin, z tego wąskiego okna możliwości wyrosła polska nauka, która przetrwała powojenny etap „kryminologii zniewolonej”⁷⁹⁸. Program „DIALOG” dał olsztyńskim badaczom możliwość dogłębnego przyjrzenia się narodzinom współczesnej, naukowej myśli kryminologicznej na ziemiach polskich. Dzięki produktom, których trwałość i tym samym siła oddziaływania istotnie wykracza poza okres prowadzenia badań i upowszechniania wyników, projekt IFDN ułatwi prowadzenie dalszych analiz kolejnym kohortom młodych kryminologów. Integracja jego końcowych wyników z programem studiów na kierunku prawo i kryminologia nastąpiła w roku akademickim 2023/2024. Wykonawcy projektu ufają, że szczególnie cennym narzędziem okaże się repozytorium dorobku polskiej myśli kryminologicznej udostępnione w formie cyfrowej biblioteki.

⁷⁹⁴ L. Radzinowicz, *Adventures in Criminology*, Routledge, London–New York 1999, s. 71.

⁷⁹⁵ Pierwszy numer kwartalnika założonego przez Wacława Makowskiego został opublikowany w roku 1934. Do jego dorobku odwołuje się bezpośrednio, ukazujące się od 1960 r. czasopismo „Archiwum Kryminologii”.

⁷⁹⁶ Zob. A. Szuba-Boroń, *Tadeusz Kuczma – polski kryminolog okresu międzywojennego*, „Archiwum Kryminologii” 2022, nr 44(2), s. 287–308.

⁷⁹⁷ Zob. J. Widacki, *The Polish years...*, op. cit., s. 365–379.

⁷⁹⁸ E.W. Pływaczewski, *Polska kryminologia...*, op. cit., s. 381–402.

Bibliografia

- Bar A., Wisłocki W., Godłowski T., *Słownik pseudonimów i kryptonimów pisarzy polskich oraz Polski dotyczących. Wykaz nazwisk pisarzy*, t. III, Kraków 1938.
- Bołdyrew, A., *Oświata i moralność. Prawnicy o roli oświaty w procesie modernizacji społeczeństwa polskiego na łamach czasopism prawniczych i społeczno-kulturalnych na przełomie XIX i XX w.*, [w:] *Addenda do dziejów oświaty. Z badań nad prasą XIX i początków XX wieku*, Michalska I., Michalski G. (red.), Łódź 2013.
- Botwiński S., *Bibliografia prawnicza obejmująca dzieła z dziedziny prawa, ekonomii, statystyki i nauk społecznych z ostatnich lat dwunastu (1878–1889)*, Lwów 1890.
- Buczyński R. (rb), *Z dziedziny prasy*, „Niwa” 1882, nr 171.
- Buczyński R., *Culturkampf, walka o kulturę w Niemczech i jej znaczenie w dziejach współczesnych*, „Kwartalnik Kłosów” 1877, t. II.
- Buczyński R., *Germanizm i jego antagoniści*, „Niwa” 1880, nr 135–136.
- Buczyński R., *Johann Kasper Bluntschli. Wspomnienie pośmiertne*, „Gazeta Sądowa Warszawska” 1881, nr 47.
- Buczyński R., *Kryminalność m. Warszawy w r. 1875*, „Gazeta Sądowa Warszawska” 1877, nr 3.
- Buczyński R., *O nieletnich przestępcach i osadach rolniczo-poprawczych*, „Gazeta Sądowa Warszawska” 1876, nr 26–27.
- Buczyński R., *Od Sadowy do Sedanu, od Sedanu do Cuszima: najważniejsze fakta dziejów ostatnich lat 40, dla czytelników gazet*, Kraków 1905.
- Buczyński R., *Stan moralny społeczeństwa polskiego na podstawie wykazów statystycznych karnych*, Warszawa 1874.
- Buczyński R., *Statystyka kryminalna Rosji z r. 1875*, „Gazeta Sądowa Warszawska” 1877, nr 2.
- Buczyński R., *Statystyka porównawcza Królestwa Polskiego i innych krajów europejskich*, „Kłosy” 1879, nr 723.
- Buczyński R., *Statystyka porównawcza Królestwa Polskiego i innych krajów Europejskich. (Srawnitelnaja Statistika Carstwa Polska i drugich Jewropejskich stran)*, „Ateneum” 1879, t. III, nr 1.
- Buczyński R., Wiercieński H., *Wydawnictwa rolnicze pod redakcją Aleksandra Trylskiego*, „Niwa” 1884, nr 226.
- Buczyński R., *Wykazy statystyczno-karne. Ministerium Sprawiedliwości za rok 1874*, „Gazeta Sądowa Warszawska” 1876, nr 36–38.
- Buczyński R., *Zarys stanu moralnego naszego społeczeństwa*, „Przegląd Tygodniowy” 1887, nr 1.
- Buczyński S., *Vis maior i klauzula rebus sic stantibus a realizacja projektu POWR – studium przypadku*, [w:] *Profilaktyka zachowań patologicznych wśród młodzieży*, W. Pływaczewski, J. Narodowska, M. Duda (red.), Warszawa 2023.
- Budrewicz, T., *Spyry wokół Romantyzmu i jego skutków Franciszka Krupińskiego*, Poznań 2018.

- Cieplowski S., *Pseudonimy autorów polskich piszących o Warszawie w latach 1795–1944*, Warszawa 1997.
- Czarkowski L., *Pseudonimy i kryptonimy polskie*, Wilno 1922.
- Domaszewski J., *Literatura prawa karnego u nas w ciągu ostatnich lat dwudziestu*, „Gazeta Sądowa Warszawska” 1893, nr 14.
- E. Kaczyńska, *Człowiek przed sądem. Społeczne aspekty przestępczości w Królestwie Polskim 1815–1914*, Warszawa 1982.
- Estreicher K. (red.), *Bibliografia Polska XIX stulecia*, Kraków 1881.
- Estreicher K. (red.), *Bibliografia Polska XIX stulecia*, Kraków 1961.
- Gajkowska C., *Bibliografii opracowań historii prasy polskiej*, Warszawa 2013.
- Ihnatowicz I., *Uniwersytet Warszawski w latach 1869–1899*, [w:] *Dzieje Uniwersytetu Warszawskiego 1815–1915*, S. Kieniewicz (red.), Warszawa 1979.
- Ilmurzyńska H., Stepnowska A., *Księgozbiór Bolesława Prusa*, Warszawa 1965.
- Jankowski E., *Słownik pseudonimów pisarzy polskich XV w. – 1970 r., A–Ż: nazwiska*, t. IV, Wrocław 1996.
- Kamisińska D., *Warszawski tygodnik „Wędrowiec” w latach 1863–1883 (Część 1)*, „Toruńskie Studia Bibliologiczne” 2010, nr 2.
- Kica P., „Gazeta Sądowa Warszawska” na tle polskiego XIX-wiecznego czasopiśmiennictwa prawniczego, „Studia Historiolitteraria” 2013, t. XIII.
- Kołodziejczyk E., *Bibliografia słowianoznawstwa polskiego*, Kraków 1911.
- Komisja Rządowa Sprawiedliwości, *Rocznik Sądowy na Rok 1874*, Warszawa 1874.
- Komisja Rządowa Sprawiedliwości, *Rocznik Sądowy na Rok 1875*, Warszawa 1875.
- Konczyński J., *Stan moralny społeczeństwa polskiego na podstawie danych statystyki kryminalnej*, „Biblioteka Warszawska” 1912, nr 2.
- Krzywicki L., *Kryminologia*, „Prawda” (1888), nr 44.
- Miklaszewski W., *Wspomnienie o początkach gazety sądowej*, „Gazeta Sądowa Warszawska” 1924, nr 41.
- Paszkowska M., *Nauka prawa karnego w środowisku „Gazety Sądowej Warszawskiej” (1873–1918)*, Warszawa 2010.
- Paszkowska M., *Z dziejów statystyki sądowej na ziemiach polskich w XIX wieku. Roman Buczyński – statystyk Królestwa Polskiego*, „Studia Iuridica” 2006, nr 46.
- Piotrowska B., *I Liceum Ogólnokształcącego im. Stefana Żeromskiego w Kielcach. Bibliografia*, Kielce 2010.
- Przewoński E., *Nasi prawnicy i ekonomiści*, „Głos” 1888, nr 5.
- Radwan M., *Kolekcja „Bolesław Prus” w Bibliotece Cyfrowej WBP w Lublinie*, „Dostrzegacz Biblioteczny” 2016, nr 1(81).
- Radzinowicz L., *Adventures in Criminology*, Routledge, London–New York 1999.
- Radziszewski F., *Kalendarzyk polityczny na rok 1838. Wydawany za Upoważnieniem Rządu*, Warszawa 1838.
- Radziszewski F., *Kalendarzyk polityczny na rok 1840. Wydawany za Upoważnieniem Rządu*, Warszawa 1840

- Ruśkiewicz T. (red.), *Księga pamiątkowa Kielczan 1856–1904 wydana z okazji zjazdu wychowawców gimnazjum w Kielcach 7 i 9 września 1924 r.*, Warszawa 1925.
- Salmonowicz S., Zdrójkowski Z., *Uwagi o programie badań nad historią prawa karnego w Polsce*, „Krakowskie Studia Prawnicze” 1981, nr 14.
- Stodółkiewicz A. J., *Wspomnienia i myśli*, [w:] *Kielce w pamiętnikach i wspomnieniach z XIX wieku*, A. Massalski, M. Pawlina-Meducka (red.), Kielce 1992.
- Suligowski A., *Bibliografia prawnicza polska XIX i XX wieku, poprzedzona słowem wstępnym i rzutem oka na twórczość piśmiennicza prawników polskich w ciągu XIX i pierwszego dziesięciolecia XX wieku*, Warszawa 1911.
- Widacki J., *Początki kryminologii w Polsce. Od ery prepozytywistycznej do pełnego pozytywizmu*, „Krakowskie Studia z Historii Państwa i Prawa” 2020, nr 4.

Tytuł

Dwóch Panów B. Myśl kryminologiczna Romana Buczyńskiego – przyczynek do biografii naukowej

Streszczenie

Zadanie badawcze, jakiego podjął się autor dotyczyło badań biograficznych i bibliograficznych poświęconych Romanowi Buczyńskiemu (1839-1911), polskiemu statystykowi, kryminologowi, etykowi społecznemu, pedagogu, filozofowi historii, podróżnikowi i publicyście, obecnie mało znanej postaci. Autor kontynuuje w tym zakresie analizy rozpoczęte przez Marzenę Paczkowską. Debata nad dziejami współczesnej polskiej myśli kryminologicznej jest zarazem hołdem dla minionych pokoleń jak i splotą długo wobec tych, których rozważania, przemyślenia i spory wyznaczały kierunek rozwoju nauk penalnych. Z pewnością publikacje Buczyńskiego są wręcz przesycone myślą na wskroś kryminologiczną, nie rzadko niosą one z sobą treści zaskakujące aktualne. Autora tego należy umieścić wśród pionierów statystyki kryminalnej, badań w ramach paradygmatu kryminologii wiejskiej oraz miejskiej czy przestępczości nieletnich. Zebrany materiał badawczy stanowić może także przyczynek do rozważań nad piśmiennictwem polskim przełomu XIX i XX w, ze szczególnym uwzględnieniem czasopiśmiennictwa warszawskiego. Artykuł, podobnie jak cała monografia, upowszechnia rezultaty i przedłuża trwałość projektu IFDN.

Słowa kluczowe

dobroek polskiej myśli kryminologicznej, Królestwo Polskie, statystyka, dziewiętnastowieczne piśmiennictwo polski, socjologia przestępczości

Title**Two Mr. B's: Exploring the Life and Criminological Ideas of Roman Buczyński****Summary**

The research presented here focuses on the biographical and bibliographical study of Roman Buczyński (1839-1911), a largely forgotten Polish figure who was a statistician, criminologist, social ethicist, educator, historian of philosophy, traveler, and publicist. Continuing the analysis begun by Marzena Paczkowska, the author examines Buczyński's criminological writings, revealing their remarkable contemporary relevance. Buczyński is identified as a pioneer in criminal statistics and in the study of rural and urban crime, as well as juvenile delinquency. The findings contribute not only to our understanding of Polish criminological thought but also to a broader study of Polish literature at the turn of the 19th and 20th centuries, with a particular focus on Warsaw periodicals. This article, like the larger monograph it is part of, disseminates the results and further solidifies the impact of the IFDN project.

Keywords

body of work in Polish criminological thought, Congress Poland, statistical analysis, 19th-century Polish literary works, sociological study of crime

ROZDZIAŁ 19

ROZWÓJ PSYCHOLOGII KRYMINALNEJ W POLSCE

Relacje psychologii kryminalnej z kryminologią

Pomimo tego, że początki kryminologii sięgają końca XIX w.⁷⁹⁹, to z uwagi na szerokie spektrum przedmiotu badań jest ona nauką wciąż odkrywaną. Pojęcie kryminologii swoje pochodzenie wywodzi od greckich słów *crimen* (przestępstwo, zbrodnia) oraz *logos* (nauka)⁸⁰⁰. Zgodnie z definicją SJP kryminologia to „nauka zajmująca się sprawcami przestępstw oraz przestępczością jako zjawiskiem społecznym”⁸⁰¹. Podczas wieloletnich badań w obszarze kryminologii B. Hołyst określił ją jako naukę multidyscyplinarną skupiającą się na człowieku i jego środowisku, której „przedmiotem są problemy w wymiarze jednostkowym i społecznym – w mikroskali rozpatruje indywidualne zachowania przestępne, w makroskali zaś – przestępczość jako zjawisko społeczne”⁸⁰².

Z kolei Hans Joachim Schneider analizując rozwój kryminologii, wskazuje jak istotnym dla jej kształtowania był zarys historyczny oraz kierunki prowadzonych badań, które pozwoliły zachować jej sens i spójność. Kryminologia jest nauką społeczną wykorzystującą metody naukowe, a jej źródła historyczne można znaleźć

---

⁷⁹⁹ Za początek kryminologii pozytywistycznej i kryminologii w ogóle, jako nauki, zwykle uznaje się datę pierwszego wydania dzieła Cesarego Lombroso *L'uomo delinquente in rapporto all' antropologia, alla giurisprudenza ed alle discipline carcerarie*, czyli rok 1876. Zob. J. Widacki, *Początki kryminologii w Polsce...*, op. cit., s. 492.

⁸⁰⁰ J. Błachut i in., *Kryminologia*, Gdańsk 2004, s. 17.

⁸⁰¹ Online: <https://sjp.pl/kryminologia>, dostęp: 1.11.2023.

⁸⁰² B. Hołyst, *Kryminologia*, Warszawa 2016, s. 1292.

w antropologii kryminalnej, socjologii kryminalnej oraz psychologii kryminalnej. Jak zauważa ten autor celem kryminologii jest uzyskanie dowodu naukowego, dlatego ograniczanie się do jednej dyscypliny (tj. socjologii czy psychiatrii) wiązałoby się z zawężeniem stosowania wiedzy teoretycznej oraz metodologii⁸⁰³.

Powstanie nowej dziedziny nauk zazwyczaj jest rezultatem dłuższego procesu spowodowanego wystąpieniem zjawisk wymagających podjęcia dodatkowych badań. Psychologia kryminalna stanowi nową dziedzinę psychologii, która swoje początki znalazła wraz z rozwojem psychiatrii sądowej oraz kryminologii. Za jej prekursorów uznaje się Cesare'a Lombroso oraz Hansa Grossa.

Psychologia kryminalna jest jedną z gałęzi psychologii koncentrującą w kręgu swoich badań cechy psychiczne osób dokonujących przestępstw. Została ona po raz pierwszy użyta w 1791 r. przez niemieckiego filozofa Karla von Eckertshausena w celu określenia nauki badającej cechy sprawcy przestępstwa⁸⁰⁴. Jak zauważa Ewa Wach „przedmiot psychologii kryminalnej uznaje wszelkie psychologiczne aspekty zachowań przestępczych, a więc zarówno badanie przyczyn przestępczości, jak i wskazywanie oddziaływań wobec sprawców przestępstw”⁸⁰⁵.

Z uwagi na rozpiętość problematyki mieszczącej się w zakresie stosowania psychologii kryminalnej niełatwym zadaniem jest ustalenie granic przedmiotu badań. Zadanie utrudnia fakt, że psychologia kryminalna, z uwagi na różnorodność analiz dotyczących m.in. osobowości sprawców przestępstw oraz warunków wpływających na ich psychikę często błędnie mylona jest z psychologią sądową. Podejmując zagadnienie genezy oraz rozwoju psychologii kryminalnej, rodzi się pytanie, czym jest psychologia kryminalna?

Początki rozgraniczenia psychologii kryminalnej oraz sądowej sięgają początku XX w., uznano wówczas, że „przedmiotem badań tej pierwszej miał być przestępca i działanie przestępcze; druga miała się zajmować zagadnieniami psychologicznymi związanymi z funkcjonowaniem sądownictwa”⁸⁰⁶.

Psychologia kryminalistyczna została określona przez B. Hołysta nową dziedziną psychologii stosowanej, która w zakresie swoich badań skupia się wokół psychologicznych działań dążących do:

- 1) ustalenia faktu popełnienia przestępstwa,
- 2) ustalenia sposobu popełnienia przestępstwa,

⁸⁰³ E.W. Pływaczewski, *Kierunki i fazy rozwoju kryminologii*, [w:] *Kryminologia...*, E.W. Pływaczewski i in., op. cit., s. 96.

⁸⁰⁴ Online: <https://somentiq.pl/sloownik/p/psychologia-kryminalna/>, dostęp: 10.01.2024.

⁸⁰⁵ E. Wach i in., *Ekspertyza psychologiczna*, [w:] *Ekspertyza sądowa. Zagadnienia wybrane*, M. Kała i in. (red.), Warszawa 2023, s. 889.

⁸⁰⁶ D. Janicka, *O pionierach...*, op. cit., s. 36–37.

- 3) wykrycia sprawcy przestępstwa,
- 4) zapobiegania przestępstwom oraz innym zjawiskom patologicznym wpływającym w sposób bezpośredni lub pośredni na zachowania przestępcze.

Psychologię sądową określa jako działania ukierunkowane na zastosowanie wiedzy psychologicznej w celu rozwiązania problemów wymiaru sprawiedliwości (w tym wykonanie kary pozbawienia wolności oraz szeroko rozumiane psychologiczne aspekty w postępowaniu karnym)⁸⁰⁷.

Pierwsze wzmianki o psychologii kryminalnej na ziemiach polskich pojawiły się dopiero w II RP, gdzie skupiono się na określeniu sylwetki psychologicznej przestępcy oraz psychologicznej oceny zeznań⁸⁰⁸. Istotne z punktu widzenia rozwoju psychologii kryminalnej w Polsce były także fragmenty poświęcone wątkom psychologicznym w podręcznikach dla policji kryminalnej, określające m.in. psychologiczny podział przestępców oraz ich występujących zachowań.

Pionierzy polskiej psychologii kryminalnej

Za początek polskiej wyżej wspomnianej psychologii kryminalnej uznaje się datę opublikowania w 1870 r. pracy pt. *Miłość, zbrodnia, wiara i moralność. Kilka studjów psychologii kryminalnej*⁸⁰⁹, autorstwa Juliana Ochorowicza, znakomitego psychologa oraz twórcy pierwszego w Polsce laboratorium psychologii klinicznej⁸¹⁰. W swoich pracach poświęcał wiele miejsca na rozważania dotyczące genezy i źródeł moralności, które mają pośredni wpływ na podejmowanie decyzji. W pracy poświęconej *Etyce i jej zadaniom w ujęciu Juliana Ochorowicza* Włodzimierz Tyburski podnosi, że „pojęcia moralne traktuje J. Ochorowicz jako wtórne wobec uczuć moralnych. Zatem wyjaśnienia etogenetyczne należy zacząć od analizy uczuć. (...) Dobro – powiada autor – to po prostu wyraz niemający swego kryterium podmiotowego ani przedmiotowego, jest tylko formalnym znakiem najróżnorodniejszej zbieraniny faktów, ocen, wrażeń; (...) Określa on wprawdzie pewną odpowiedniość, pewną celowość, ale określa je w każdym przypadku inaczej. Elementem pierwotnym natury ludzkiej jest egoizm (poczucie samolubne) czyli „ogół uczuć i poglądów pobudzających człowieka do szukania zysków tylko

⁸⁰⁷ B. Hołyst, *Psychologia kryminalistyczna*, Warszawa 2004, s. 23 i 36.

⁸⁰⁸ Ibidem, s. 37.

⁸⁰⁹ J. Ochorowicz, *Miłość, zbrodnia, wiara i moralność. Kilka studjów z psychologii kryminalnej*, Warszawa 1870, s. 62.

⁸¹⁰ A. Skała, *Aksjomaty i mistyfikacje, czyli o świetle i ciemnej stronie poznania, Szkic do portretu Juliana Ochorowicza*, „Ethos” 2017, nr 3, s. 295.

dla siebie, a unikanie tylko tych przykrości, które jego samego dotknąć mogą⁸¹¹. Źródeł egoizmu należy dopatrywać się w faktach biologicznych. Człowiek musi być egoistą, bo to jest mu potrzebne w życiu, lepiej pozwala mu funkcjonować we własnym środowisku, dodaje sił w walce o byt⁸¹². Poddając dalszej analizie twórczości J. Ochorowicza, W. Tyburski wskazuje, że postawił on przed nową etyką szereg postulatów badawczych sprowadzających się do realizacji dwóch podstawowych zadań. Pierwszy z nich miał polegać na opisie i kwalifikacji faktów moralnych, przedstawianiu ich źródeł oraz praw rozwoju, drugi – na kreowaniu dyspozycji w postępowaniu oraz przekształcaniu ich w określone normy⁸¹³.

Istotny wpływ na rozwój psychologii kryminalnej miała również twórczość L. Wachholza, który poza byciem wybitnym medykiem sądowym, był również znakomitym kryminologiem. W swojej twórczości omówił szerokie spektrum czynników wpływających na przestępczość, m.in. poprzez dokonanie wnikliwej analizy wpływu alkoholizmu na przestępczość. Zauważył on, że choroba ta ma zarówno wpływ bezpośredni, jak i pośredni na podejmowane przez ludzi czyny. W swojej pracy wskazywał na istotny wpływ stanu upojenia na decyzyjność oraz reakcje, jakie wywołuje w ludzkim organizmie. Z kolei alkoholizm określał jako chorobę prowadzącą do zmian psychologicznych (np. urojeń zazdrości, które mogą doprowadzić do zabójstwa) oraz czynnik demoralizujący w rodzinie (sprzyjający zejściu na drogę przestępstw)⁸¹⁴. Kolejną istotną dla kreowania psychologii kryminalnej w Polsce była praca L. Wachholza *Wojna a zbrodnia. Studium kryminologiczne*⁸¹⁵, w której dokonał przeglądu danych statystycznych krakowskich sądów – w trzech okresach – przed pierwszą wojną światową, w trakcie jej trwania oraz po jej zakończeniu. W swojej pracy przedstawił uzasadnienie zmian zachodzących w skali przestępstw oraz ich strukturze. Należy zwrócić również uwagę na pracę zatytułowaną *Geneza przestępstwa a prawo kontrastu*, w której dochodzi do wniosku, że żadna z teorii kryminologicznych gruntownie nie wyjaśnia, dlaczego niektórzy ludzie popełniają przestępstwa, a inni nie. Przedstawił własną koncepcję określoną jako „prawo kontrastu”, w której wskazał na występujące pierwiastki dobra i zła stanowiące kontrast wpływający na ludzką kontrolę⁸¹⁶.

⁸¹¹ Ibidem, s. 262–263.

⁸¹² W. Tyburski, *Etyka i jej zadania w ujęciu Juliana Ochorowicza*, „Etyka” 1975, nr 14, s. 263.

⁸¹³ W. Tyburski, *Koncepcja etyki naukowej i wizje postępu moralnego w ujęciu liderów polskiej myśli pozytywistycznej*, „Folia Philosophica” 2022, vol. 48, s. 1–25.

⁸¹⁴ L. Wachholz, *Alkoholizm a przestępstwo*, Kraków 1927, s. 2–16.

⁸¹⁵ L. Wachholz, *Wojna a zbrodnia*, „Przegląd Współczesny” 1922, nr 3, s. 2–16.

⁸¹⁶ J. Widacki, *Leon Wachholz, zapomniany polski kryminolog*, „Archiwum Kryminologii” 2018, t. XL, s. 523–534.

W swoich rozważaniach L. Wachholz porusza kwestię obiektywizmu, jakim powinna charakteryzować się osoba rozpoznająca daną sprawę. Jak zauważa, „drogi wiodące do rozwiązania tych zagadnień nie są łatwe, a zarazem nie zawsze właściwe i trafne, szczególnie wtedy, gdy się je wybiera pod kątem z góry wyrobionego uprzedzenia, co do istoty danego przypadku. Jak lekarz biegły, tak i specjalista kryminalistyki nie powinien się nigdy uprzedzać, a rozpoznanie istoty danego przypadku powinno u nich wynikać wyłącznie z logicznego rozważania faktów, zebranych przez przedmiotowe poszukiwania i dochodzenia”⁸¹⁷. Zapoznając się z twórczością L. Wachholza, należy uznać go za jednego z głównych pionierów nauk kryminologicznych, który przy wykorzystaniu nowatorskiego podejścia w znacznym stopniu wpłynął również na rozwój polskiej psychologii kryminalnej. Analiza wpływu wojny na wzrost liczby przestępstw pozwoliła wyodrębnić obszary, w których może dochodzić do największej liczby czynów karalnych.

W kontekście rozwoju psychologii kryminalnej na terytorium Rzeczypospolitej Polskiej należy wyróżnić pierwsze podręczniki pisane dla policji kryminalnej, w których analizowane były wątki psychologiczne dotyczące zachowań oraz kategorii przestępców. Gabriel Lax, który był autorem m.in. *Praktycznego podręcznika do użytku szkół policyjnych dla wykładowców w formie pytań i odpowiedzi i Służba śledcza. Podręcznik dla szkolenia funkcjonariuszów Policji Państwowej*, w swoich pracach skupiał się m.in. na tożsamości zarówno przestępców, jak i świadków.

Analizując zarys rozwoju kryminologii w Polsce w latach 1945–1969⁸¹⁸, L. Tyszkiewicz w całokształcie kryminologii powojennej wyodrębnił trzy fazy postępu tej nauki. Pierwszą z nich są lata 1945–1949 – okres powojennej aktywności – który bezpośrednio po wojnie obfitował w trud społeczeństwa wniesiony w odbudowę państwa oraz kompensację szkód poniesionych w zakresie nauk. W ujęciu psychologii kryminalnej dużą rolę odegrała wówczas praca M. Żebrowskiej⁸¹⁹ *Nieletni przestępcy w Warszawie po wojnie*⁸²⁰, w której na kanwie swoich długotrwałych badań opisała skutki, jakie wywarła wojna w psychice małoś-

⁸¹⁷ L. Wachholz, *Błędne i trafne drogi kryminalistyki*, „Przegląd Policyjny” 1937, nr 3, s. 162.

⁸¹⁸ L. Tyszkiewicz, *Zarys rozwoju kryminologii...*, op. cit., s. 61–74.

⁸¹⁹ Należy wskazać, że M. Żebrowska „zdobyła sobie bardzo dobrze zasłużone miejsce w historii psychologii w Polsce, przede wszystkim dlatego, że była głównym twórcą i organizatorem polskiego systemu studiów psychologicznych, które były jednym z największych osiągnięć organizacyjnych psychologii polskiej w latach 1945–1970”. Zob. P. Kowolik, *Maria Żebrowska (1900–1978). W trzydziestą rocznicę śmierci*, „Nauczyciel i Szkoła” 2008, 3–4(40–41), s. 173–179.

⁸²⁰ M. Żebrowska, *Nieletni przestępcy w Warszawie po wojnie*, „Psychologia Wychowawcza” 1948, nr 1–2, s. 34–54.

nich i młodzieży⁸²¹. Badania nad małoletnimi prowadziła również N. Han-Ilgiewicz⁸²², która „zadaje pytanie o zakres, rodzaj i siłę zmian psychicznych, moralnych i społecznych spowodowanych wojną (Theiss 1990, s. 70 za: Han-Ilgiewicz 1948). Próby odpowiedzi na nie miały stanowić podstawy do podejmowania odpowiednich działań rewalidacyjno-profilaktycznych, mając na celu w miarę możliwości wyrównać deficyt i zablokować rozwój negatywnych konsekwencji czasu wojny”⁸²³. Autorki w swoich pracach starały się uchwycić różnicę pomiędzy przestępstwami popełnionymi przez nieletnich przed i po wojnie. Do najwyraźniejszych zmian należy wskazać wiek oraz tło realizowanych przestępstw. Z kolei analiza przestępstw dokonana przez dorosłych została przedstawiona przez Krzysztofa Poklewskiego-Kozieła w pracy pt. *Działalność sądów doraznych w 1946 r. w świetle 1021 akt sądowych oraz Rozbój i sprawy rozboju w 1946 r.*

W swoim opracowaniu L. Tyszkiewicz lata 1950–1955 określa jako okres zastoju, gdzie dominowała opinia, że kryminologii nie należy traktować jako odrębnej nauki, co w dużej mierze wpłynęło na zahamowanie jej rozwoju. Dopiero lata 1956–1969 są okresem, w którym odnotowano znaczny wzrost publikacji charakteryzujących się szerokim spektrum tematycznym, w którym „istnieje daleko posunięta zbieżność różnych punktów widzenia, w szczególności psychologicznego i socjologicznego”⁸²⁴. W ujęciu psychologii kryminalnej jako najważniejsze należy wyodrębnić badania diagnostyczne, w których skupiono się na charakterystyce sprawców przestępstw, w tym ich osobowości, środowiska, a także ewolucji ich życia, które głównie tyczyły się nieletnich.

Na podstawie zestawienie powyższych prac można zauważyć, że badania polskich kryminologów miały wpływ na kształtowanie się psychologii kryminalnej oraz głównie dotyczyły:

- 1) Analizy statystycznej – dzięki, której można było przedstawić charakterystykę rozwoju przestępstw w Polsce poprzez wskazanie obszarów, gdzie dochodziło do największej liczby naruszeń, a także wskazanie cech charakterystycznych dla przestępców je popełniających (wiek, płeć, pochodzenie, zdrowie psychiczne). Warto wskazać, że wynik analizy miał charakter prewencyjny, bowiem jego

⁸²¹ „M. Żebrowska bada w okresie od 1 VI 1946 do 31 III 1948 r. 500 przypadków nieletnich przestępców skierowanych do poradni psychologicznej w Warszawie”. Zob. L. Tyszkiewicz, *Zarys rozwoju kryminologii...*, op. cit., s. 62.

⁸²² „N. Han-Ilgiewicz zajmuje się 300 przypadkami głównie z terenów Łodzi”. Zob. L. Tyszkiewicz, *Zarys rozwoju kryminologii...*, op. cit., s. 62.

⁸²³ M. Michel, *Powroty polskich dzieci z terenu Niemiec i aktywność harcerska w obozie przejściowym Monachium. Polska Chorągiew Zachodnia założona przez harcmistrza Władysława Śmiałka i jej rola w prostowaniu losów wojennych sierot*, Kraków 2020, s. 272.

⁸²⁴ Ibidem, s. 72.

celem było również ujawnienie okoliczności, w których najczęściej dochodziło do przestępstw. Wiedza ta pozwalała zapobiegać lub minimalizować występowanie określonych przestępstw w przyszłości.

- 2) Analiza moralności oraz dobra – jako cech, które z uwagi na szerokie spektrum czynników wpływających na ich kształtowanie są ciężkie do zdefiniowania. Uznano jednak, że mają one istotny wpływ na podejmowane decyzje.
- 3) Czynniki zewnętrznych wpływających na podjęcie decyzji o popełnieniu przestępstwa – do najczęstszych z nich zaliczono: choroby (kształtujące osobowość przestępcy), sytuację ekonomiczną (wpływającą na stworzenie sytuacji, w której osoba jest zmuszona do popełnienia kradzieży), wpływ otoczenia (czynniki demoralizujące), pierwiastki dobra i zła występujące w otoczeniu (pośrednio kontrolujące i wpływające na ludzką moralność).

Wpływ psychologii kryminalnej na kształtowanie się obecnej formy kryminologii

Badania polskich uczonych przeprowadzone w latach 1945–1969, które ukiepunkowane były na psychologię kryminalną znacznie wpłynęły na kształtowanie obecnej formy kryminologii. Rozwój techniki oraz różnego rodzaju analiz pozwalających na wyodrębnienie charakterystycznych cech stało się początkiem kryminalnego profilowania psychologicznego.

Zachowanie człowieka składające się z wielu stałych cech możliwych do wykrycia wskutek obserwacji połączonej z wykorzystaniem wiedzy i technik innych dziedzin nauk umożliwiło stworzenie procesu wieloetapowego profilowania. To właśnie kompleksowa analiza przebiegu przestępstwa pozwala na wyodrębnienie cech charakterystycznych sprawcy, dzięki którym możliwe jest jego wytypowanie⁸²⁵. Jak zauważa Jerzy Krzysztof Gierowski profilowanie to „dochodzenie do krótkiej, dynamicznej charakterystyki, zwięzłe ujmującej najważniejsze cechy nieznanego sprawcy i przejawy jego zachowań”⁸²⁶.

W pracy pt. *Psychologia kryminalna*⁸²⁷ B. Hołyst dokonał podziału profilowania kryminalnego na następujące etapy:

⁸²⁵ M. Hapunik, A. Świerczewska-Gąsiorowska, *Formułowanie profilu nieznanego przestępcy na potrzeby Policji*, [w:] *Przestępczość XXI wieku. Szanse i wyzwania dla kryminologii*, E.W. Pływaczewski i in. (red.), Warszawa 2020, s. 207–219.

⁸²⁶ J.K. Gierowski, *Określanie sylwetki psychologicznej nieznanego sprawcy zabójstwa – profilowanie*, [w:] J.K. Gierowski, T. Jaśkiewicz-Obydzińska (red.), *Zabójcy i ich ofiary. Psychologiczne podstawy profilowania nieznanego sprawców zabójstw*, Kraków 2003, s. 14.

⁸²⁷ B. Hołyst, *Psychologia...*, op. cit., s. 34–35.

- 1) pierwszy – charakteryzujący się zgromadzeniem kompleksowej wiedzy o popełnionym przestępstwie opartej na zebranych z wielu źródeł materiale (dokumentacja służbowa, dane z autopsji, zdjęcia z miejsca przestępstwa),
- 2) drugi – polegający na próbie klasyfikacji przestępstwa na podstawie zebranych informacji,
- 3) trzeci – jest etapem, w trakcie którego, m.in. rekonstruowane są zdarzenia przestępstwa, tworzone hipotezy o zachowaniu ofiary (ofiar) oraz *modus operandi* sprawcy,
- 4) czwarty – tworzenie profilu sprawcy.

Kryminalny profil psychologiczny w swojej treści analizuje założenia wynikające z hipotez w ujęciu przebiegu zdarzeń, na podstawie których następnie wyodrębniane są cechy fizyczne i psychiczne sprawcy⁸²⁸. Jego celem jest również określenie konstrukcji emocjonalnej, preferowanego sposobu zachowania, funkcjonowania w społeczeństwie czy też stanu zdrowia psychicznego czy fizycznego⁸²⁹.

Kolejnym obszarem, w którym można zauważyć znaczny wpływ psychologii kryminalnej jest charakterystyka czynników zewnętrznych wpływających na środowiska osób, które w przyszłości potencjalnie mogą być podatne na popełnianie przestępstw. Podobnie jak w poprzednim stuleciu, analizy te mają charakter prewencyjny.

Jak zauważa J.K. Gierowski „we współczesnych badaniach i teoriach psychologiczno-kryminologicznych odchodzi się od poszukiwania wyizolowanych cech osobowościowych czy też objawów psychopatologicznych jako jedynych wskaźników zachowań przestępczych i, wzorując się na dynamicznym modelu rozwoju osobowości, postuluje się wzajemne oddziaływanie zarówno czynników osobowościowych, psychopatologicznych, jak i społecznych”⁸³⁰.

Współczesna kryminalistyka prowadzi badania na temat czynników wpływających na popełnianie przestępstw w ujęciu przyczyny i czynników stymulujących m.in. przestępstwa rozbójnicze, spośród których wyróżnia się⁸³¹:

- 1) wpływ środowiska rodzinnego,
- 2) wpływ czynników osobowościowych,

---

⁸²⁸ Zob. A. Lebedowicz, *Profilowanie nieznanymi sprawców zabójstw*, „Kwartalnik Krajowej Szkoły Sądownictwa i Prokuratury” 2021, t. 42, s. 85.

⁸²⁹ Ibidem, s. 89.

⁸³⁰ J.K. Gierowski, *Na pograniczu prawa i psychologii – nowe obszary współpracy teorii i praktyce*, „Czasopismo psychologiczne” 2009, t. 15, s. 287.

⁸³¹ M. Adamczyk, *Przyczyny i czynniki stymulujące przestępstwa rozbójnicze*, „Rocznik Bezpieczeństwa Międzynarodowego” 2017, nr 2, vol. 11, s. 171.

- 3) wpływ środowiska rówieśniczego,
- 4) wpływ czynników biologicznych.

Z badań przeprowadzonych przez M. Adamczyk wynika, że wpływ wyżej przedstawionych czynników na przestępstwa rozbójnicze w Polsce ściśle powiązany jest ze stanem zatrudnienia, bezrobocia oraz gęstością zaludnienia⁸³². Z kolei w odniesieniu do nieletnich sprawców głównym czynnikiem wpływającym na popełnianie przestępstw jest przynależność do danej grupy społecznej lub wpływ jaki wywiera na sprawcę⁸³³.

Badania nad przyczyną wzrostu przestępstw popełnianych wśród nieletnich w XXI w. przeprowadził M. Pawełczyk, który zwrócił uwagę na statystyki wskazujące „na obniżenie się dolnej granicy wieku nieletnich sprawców oraz znaczący wzrost przestępstw gwałtownych, charakteryzujących się wysokim poziomem agresji i wyjątkową brutalnością”⁸³⁴. Wskazał również jak istotnym znaczeniem dla etiologii kryminalnej przestępczości nieletnich jest ocena czynników wpływających na wzrost brutalności oraz agresji.

Ciekawym, jednak dotąd rzadko poruszonym w piśmiennictwie wątkiem, jest profil psychologiczny przestępcy internetowego zaprezentowany przez Aleksandra Łysika w artykule pt. *Patologie w cyberprzestrzeni. Psychologia sprawców przestępstw internetowych*⁸³⁵. Hacker został określony jako osoba charakteryzująca się, m.in. wysoką sprawnością techniczną, aktywną wyobraźnią oraz przekonaniem, że stoi ponad prawem lub poza jego zasięgiem.

Dynamicznie zmieniająca się rzeczywistość wymaga ciągłego poszerzania obszaru podejmowanych badań. Na przestrzeni lat można zauważyć zachodzące zmiany w zakresie cech charakterystycznych sprawców oraz czynników wpływających na wzrost przestępczości wśród danych grup społecznych. Poszerzający się wciąż katalog narzędzi umożliwiających popełnianie przestępstw oraz pojawiające się – w dotąd niewystępującej formie – czynniki zewnętrzne (tj. wojny, klęski żywiołowe, epidemie) wymagają kontynuacji badań w zakresie psychologii kryminalnej, co pozwoli na scharakteryzowanie potencjalnych ofiar czy przestępców. Jednym z obszarów wymagających zintensyfikowania badań w powyższym

⁸³² Ibidem, s. 170.

⁸³³ J. Kucharewicz, A. Roszkowska, J. Trepka-Starosta, *Hierarchia wartości a uczestnictwo w podkulturze przestępczej (na przykładzie nastoletnich sprawców przestępstw)*, Warszawa 2012, s. 245–256.

⁸³⁴ W. Pawełczyk, *Etiologia kryminalna przestępczości nieletnich. Przegląd teorii kryminologicznych*, [w:] *Prawo publiczne i prawo karne w XXI wieku. Wybrane zagadnienia*, Ł.B. Pilarz (red.), Lublin 2019, s. 49–50.

⁸³⁵ A. Łysik, *Patologie w cyberprzestrzeni. Psychologia sprawców przestępstw internetowych*, „Zeszyty Studenckie Wydziału Ekonomicznego – Nasze Studia” 2015, nr 7, s. 97–106.

zakresie jest Internet, który pozostaje nieograniczony i wciąż trudny do całkowitego nadzoru przez organy ścigania.

Podsumowanie

Temat badawczy podjęty w niniejszym opracowaniu wskazuje jak duże znaczenie i wpływ dla rozwoju psychologii kryminalnej w Polsce miały opracowania pionierów, które wytyczyły zakres przedmiotu realizowanych badań. Można zauważyć, że z uwagi na zawiły zarys historyczny Polski rozwój psychologii na terytorium tego państwa przebiegał w sposób utrudniony i skomplikowany.

Wpływ pierwszych badań polskich kryminologów w zakresie psychologii kryminalnej przede wszystkim można zauważyć w procesie rozwoju profilowania psychologicznego przestępców. Pierwsze opracowania wytyczyły kierunek, w którym skupiono się na tożsamości i psychologicznych aspektach przestępców. Dalsze badania w tym zakresie pozwoliły na rozwinięcie instytucji profilowania psychologicznego, która stała się narzędziem wykorzystywanym przez organy ścigania do poszukiwania sprawców przestępstw.

Rozwój kryminologii w Polsce wpłynął również na zintensyfikowanie badań w zakresie czynników zewnętrznych wpływających na potencjalnych sprawców przestępstw. Analizy przeprowadzone w tym zakresie pozwalają wskazać obszary, w których dochodziło do popełnianych przestępstw, okoliczności w jakich były realizowane, a także czynników które wymuszały na sprawcy podjęcie decyzji o popełnieniu tego czynu (zarówno w ujęciu psychologicznym, jak i ekonomicznym). Ten aspekt jest istotny również w ujęciu prewencyjnym, bowiem właściwe zdiagnozowanie czynników wpływających na podjęcie ostatecznej decyzji o popełnieniu przestępstwa, może uchronić zarówno ofiarę, jak i potencjalnego sprawcę przed nieodwracalnymi konsekwencjami mającymi wpływ na resztę życia.

Z uwagi na szerokie spektrum przedmiotu badań mieszczącego się w zakresie psychologii kryminologii, w opracowaniu przedstawione zostały najistotniejsze elementy dla rozwoju tej nauki na terytorium Polski.

Bibliografia

- Adamczyk M., *Przyczyny i czynniki stymulujące przestępstwa rozbójnicze*, „Rocznik Bezpieczeństwa Międzynarodowego” 2019, vol. 11, nr 2.
 Błachut J., Gaberle A., Krajewski K., *Kryminologia*, Gdańsk 2004.

- Gierowski J.K., *Na pograniczu prawa i psychologii – nowe obszary współpracy teorii i praktyce*, „Czasopismo Psychologiczne” 2009, t. 15.
- Gierowski J.K., *Określanie sylwetki psychologicznej nieznanego sprawcy zabójstwa – profilowanie*, [w:] *Zabójcy i ich ofiary. Psychologiczne podstawy profilowania nieznanymi sprawcami zabójstw*, J.K. Gierowski, T. Jaśkiewicz-Obydzińska (red.), Kraków 2003.
- Hapunik M., Świerczewska-Gąsiorowska A., *Formułowanie profilu nieznanego przestępcy na potrzeby Policji*, [w:] *Przestępczość XXI wieku. Szanse i wyzwania dla kryminologii*, E.W. Pływaczewski, D. Dajnowicz-Piesiecka, E. Jurgielewicz-Delegacz (red.), Warszawa 2020.
- Hołyst B., *Kryminologia*, Warszawa 2009.
- Hołyst B., *Psychologia kryminalistyczna*, Warszawa 2004.
- Janicka D., *O pionierach nauk kryminologicznych w Polsce*, „Czasopismo Prawno-Historyczne” 2016, t. LXVIII, z. 1.
- Kowolik P., *Maria Żebrowska (1900–1978). W trzydziestą rocznicę śmierci*, „Nauczyciel i Szkoła” 2008, t. 3–4.
- Kucharewicz J., Roszkowska A., Trepka-Starosta J., *Hierarchia wartości a uczestnictwo w podkulturze przestępczej (na przykładzie nastoletnich sprawców przestępstw)*, „Przegląd filozoficzny. Nowa seria” 2012, nr 2.
- Lebiedowicz A., *Profilowanie nieznanymi sprawcami zabójstw*, „Kwartalnik Krajowej Szkoły Sądownictwa i Prokuratury” 2021, nr 2.
- Łysik A., *Patologie w cyberprzestrzeni. Psychologia sprawców przestępstw internetowych*, „Zeszyty Studenckie Wydziału Ekonomicznego – Nasze Studia” 2015, nr 7.
- Michel M., *Powroty polskich dzieci z terenu Niemiec i aktywność harcerska w obozie przejściowym Monachium. Polska Chorągiew Zachodnia założona przez harcmistrza Władysława Śmiałka i jej rola w prostowaniu losów wojennych sierot*, Kraków 2020.
- Ochorowicz J., *Miłość, zbrodnia, wiara i moralność. Kilka studiów z psychologii kryminalnej*, Warszawa 1870.
- Pawelczyk M., *Etiologia kryminalna przestępczości nieletnich. Przegląd teorii kryminologicznych*, [w:] *Prawo publiczne i prawo karne w XXI wieku. Wybrane zagadnienia*, Ł.B. Pilarz (red.), Lublin 2019.
- Pływaczewski E.W., S. Redo, E.M. Guzik-Makaruk, K. Laskowska, E. Glińska, E. Jurgielewicz-Delegacz, M. Perkowska, *Kryminologia i perspektywy rozwoju*, Warszawa 2019.
- Siuta J., *Słownik psychologii*, Kraków 2009.
- Skała A., *Aksjomaty i mistyfikacje, czyli o świetle i ciemnej stronie poznania, Szkic do portretu Juliana Ochorowicza*, „Ethos” 2017, nr 3.
- Tyburski W., *Etyka i jej zadania w ujęciu Juliana Ochorowicza*, „Etyka” 1975, nr 14.
- Tyburski W., *Koncepcja etyki naukowej i wizje postępu moralnego w ujęciu liderów polskiej myśli pozytywistycznej*, „Folia Philosophica” 2022, vol. 48.
- Tyszkiewicz L., *Zarys rozwoju kryminologii w Polsce w latach 1945–1969*, „Ruch prawniczy, ekonomiczny i socjologiczny” 1970, nr 3.
- Wach E., Jaśkiewicz-Obydzińska T., Gierowski J.K., Czerederecka A., *Ekspertyza Psychologiczna*, [w:] *Ekspertyza sądowa. Zagadnienia wybrane*, M. Kała, D. Wilk, J. Wójcikiewicz, D. Zuba (red.), Warszawa 2023.

- Wachholz L., *Alkoholizm a przestępczość*, Kraków 1927.
- Wachholz L., *Błędne i trafne drogi kryminalistyki*, „Przegląd Policyjny” 1937, nr 3.
- Wachholz L., *Wojna a zbrodnia*, „Przegląd Współczesny” 1922, nr 3.
- Widacki J., *Leon Wachholz, zapomniany polski kryminolog*, „Archiwum Kryminologii” 2018, t. XL.
- Widacki J., *Początki kryminologii w Polsce. Od ery pozytywistycznej do pełnego pozytywizmu*, „Krakowskie Studia z Historii i Państwa i Prawa” 2020, nr 13(4).
- Żebrowska M., *Nieletni przestępcy w Warszawie po wojnie*, „Psychologia Wychowawcza” 1948, nr 1–2.

Tytuł

Rozwój psychologii kryminalnej w Polsce

Streszczenie

Artykuł przedstawia zagadnienia związane z rozwojem psychologii kryminalnej w Polsce. Poruszona tematyka odnosi się do relacji psychologii kryminalnej z kryminologią, a także zarysem historycznym, który miał wpływ na kształtowanie obecnej psychologii kryminalnej w Polsce. Analizując powyższą tematykę, przedstawiono pionierów psychologii kryminalnej, którzy mieli znaczny wpływ na rozwój tej nauki w Polsce. Tak zakreślona tematyka opracowania jest interesująca poznawczo, bowiem nie była ona przedmiotem rozważań przedstawicieli doktryny.

Słowa kluczowe

kryminologia, psychologia kryminalna, rozwój psychologii kryminalnej, pionierzy psychologii, profilowanie kryminalne

Title

Development of criminal psychology in Poland

Summary

The article presents issues related to the development of criminal psychology in Poland. The topics discussed refer to the relationship between criminal psychology and criminology, as well as the historical outline that had an impact on shaping the current criminal psychology in Poland. Analyzing the above topics, were presented the pioneers of criminal psychology in Poland who had a significant impact on the development of this science. The topic of the study outlined in this way is cognitively interesting because it was not the subject of considerations.

Keywords

criminology, criminal psychology, development of criminal psychology, pioneers of criminology, criminal profiling

ROZDZIAŁ 20

HANDEL LUDŹMI RYS HISTORYCZNY I ETIOLOGIA ZJAWISKA

Handel ludźmi to przestępstwo, które wraz z upływem lat stanowi coraz większe zagrożenie i niebezpieczeństwo dla podstawowych wolności i praw człowieka poprzez ingerencje w życie innej osoby, jej nietykalność cielesną oraz prawo do samodzielnego decydowania o własnym życiu. Zjawisko to niewątpliwie posiada charakter powszechny i ogólnoświatowy, dotykając swym zasięgiem niemal wszystkich państw świata. Handel ludźmi stanowi swego rodzaju przejaw historycznego zjawiska, jakim było niewolnictwo, które obecnie opiera się na traktowaniu innej osoby i jej pracy jako swojej własności, nad którą posiada się nieograniczoną władzę i decyzyjność⁸³⁶.

Niewolnictwo jako zjawisko społeczne występowało od początku ludzkości wraz z pojawieniem się najstarszych cywilizacji takich jak funkcjonująca około 3–4 tys. lat p.n.e. Mezopotamia. Dokonując przeglądu następujących po sobie epok historycznych oraz kształtujących się kolejnych cywilizacji związanych z rozwojem społecznym i technologicznym, trudne do stwierdzenia jest, by w którymkolwiek z tych okresów nie istniały przejawy występowania zjawiska niewolnictwa. Występowanie stosunku zależności w danej grupie społecznej stanowi do czasów współczesnych nieodłączny element każdego społeczeństwa.

---

⁸³⁶ J. Berg, *Przestępstwo handlu ludźmi – charakterystyka zjawiska*, „Przegląd Prawniczy Uniwersytetu Warszawskiego” 2016, nr 1, s. 111.

W czasach starożytnych występowanie zjawiska niewolnictwa powiązane było z wykorzystywaniem ludzi jako służbę domową oraz w prowadzonych pracach rolniczych. Początkowo niewolnikami stawały się osoby schwytane podczas prowadzonych przez państwo działań wojennych, w szczególności jeńcy wojenni. Utrata wolności osobistej mogła wynikać z samego faktu urodzenia bądź sprzedania przez własną rodzinę w celu spłaty zaciągniętych wcześniej długów. Kolejnym powodem stania się niewolnikiem było schwytanie i zniewolenie przez tzw. handlarzy niewolnikami, którzy prowadzili tego rodzaju proceder jako swoją działalność zawodowo-zarobkową⁸³⁷.

Pierwsze wzmianki dotyczące niewolnictwa pojawiają się w Kodeksie Ur-Nammu, który nie dotrwał dzisiejszych czasów w całości. Pojawił się w nim zapis określający zasady postępowania w sytuacji doprowadzenia zbiegłego niewolnika do właściciela. Wzmianki na temat niewolnictwa występują również w poezji Hezjoda i Homera. Słynny Kodeks Hammurabiego z XVIII w. p.n.e. dokonywał podziału społeczeństwa babilońskiego na obywateli oraz niewolników. Co więcej wprowadzał on możliwość stania się niewolnikiem w zamian za długi. Kodeks regulował sytuację prawną niewolnika, traktując go nie jako człowieka, a wyłącznie jako rzecz (towar). Zgodnie z postanowieniami Kodeksu Hammurabiego jeszcze bardziej rygorystycznie traktowane były kobiety będące niewolnikami, gdyż nie posiadały one żadnych praw⁸³⁸.

Szczególny wzrost populacji niewolniczej nastąpił wraz z rozkwitem starożytnego imperium rzymskiego, w którym to około 10–15% społeczeństwa stanowili niewolnicy. Ponadto w samym Rzymie osoby będące niewolnikami stanowiły 30–35% ludności głównego miasta imperium rzymskiego. Sytuacja prawna osób zniewolonych uregulowana została w Kodeksie Justyniana będącego częścią wielkiej kodyfikacji prawa rzymskiego określanej jako *Corpus Iuris Civilis*. Zgodnie z jego treścią niewolnik nie był podmiotem prawa, a jedynie traktowano go jako rzecz (przedmiot). Nie istniała możliwość uzyskania wolności przez niewolnika po śmierci jego właściciela. W przypadku nieustanowienia dziedzica majątku dotychczasowego właściciela, niewolnik traktowany był jako rzecz, która mogła zostać zawłaszczona przez każdego innego wolnego Rzymianina. Każdy właściciel niewolnika posiadał wobec niego tzw. *iuris vitae ac nectis*, które w tłumaczeniu na język polski oznacza prawo stanowienia o jego życiu i śmierci. Osoby zniewolone zajmowały się w szczególności pracami polowymi i domowymi, dość często wykorzystywano je również do prac w kopalniach. Znaczącą rolę odgrywało zjawisko niewolnictwa wojskowego, które polegało na tworzeniu z niewolników

⁸³⁷ I. Biezuńska-Małowist, M. Małowist, *Niewolnictwo*, Warszawa 1987, s. 28–30.

⁸³⁸ C. Kundrewicz, *Najstarsze prawa świata. Zbiór studiów*, Łódź 1990, s. 12.

elitarnych oddziałów wojskowych. Niewolników czerpano głównie z krajów afrykańskich i słowiańskich⁸³⁹.

W średniowieczu niewolnictwo odgrywało mniejszą rolę niż w czasach starożytnych, jednakże nadal była to rola istotna i znacząca społecznie. Rola niewolników w funkcjonowaniu gospodarki państwowej ulegała ograniczeniu, ale nadal stanowili oni główny przedmiot handlu dalekosiężnego. Wokół handlu niewolnikami powstawały całe specjalistyczne infrastruktury. Specjalizowały się w powyższym procederze między innymi, takie miasta europejskie jak angielski Liverpool, francuskie Bordeaux czy też portugalska Lizbona. W tego typu miejscowościach znajdowały się stocznie budujące statki do przewozu niewolników oraz hurtownie wymieniające towary za niewolników. Handel niewolnikami stanowił zjawisko bardzo dochodowe, szczególnie dla bankierów i spółek ubezpieczeniowych. Niewolnicy mieli istotny wkład w zwiększenie produkcji rolnej oraz rzemieślniczej, a nawet w przypadku niektórych krajów śródziemnomorskich zamieszkałych przez muzułmanów wręcz dominujący. Specyfikę średniowiecznego niewolnictwa w krajach islamskich stanowiły tzw. niewolnice seksualne gromadzone w haremach sułtańskich, zgodnie z zasadami umiejscowionymi w Koranie jako najważniejszej księdze społeczeństwa islamskiego⁸⁴⁰.

Warto nadmienić, że handel niewolnikami w Afryce stał się zjawiskiem o charakterze masowym. Powyższym procederem trudniła się głównie elita władzy oraz kupcy. Na handel niewolnikami nakładano liczne opodatkowanie czy też prowadzono wiele wojen w celu ujęcia jak największej liczby jeńców wojennych mających stać się niewolnikami. Ponadto osobami zniewolonymi stawały się osoby będące niewypłacalnymi dłużnikami, zabójcy, cudzołożnicy, ludzie podejrzewani o korzystanie z tzw. „czarnej magii”. Głównymi pośrednikami w handlu niewolnikami byli handlarze z Afryki Północnej, którzy to wzbogacali się na organizowaniu dostaw niewolników. Szacuje się, iż od XV wieku, kiedy to Portugalczycy wywieźli drogą morską pierwszych czarnoskórych niewolników z Afryki do drugiej połowy XIX wieku wywiezionych zostało około 13 milionów niewolników⁸⁴¹.

Sytuacja osób zniewolonych uległa zmianie wraz z nadejściem XIX wieku, kiedy to większość państw zakazała handlu niewolnikami. Do tego czasu był on

⁸³⁹ J. Bryk, *Handel ludźmi – handel dziećmi*, [w:] *Nielegalne rynki...*, op. cit., W. Pływaczewski, P. Chlebowicz (red.), Olsztyn 2012, s. 99.

⁸⁴⁰ B. Nowak, *Współczesny handel ludźmi a nowożytny handel niewolnikami*, [w:] *Handel ludźmi. Zapobieganie i ściganie*, Z. Lasocik (red.), Warszawa 2006, s. 33–35.

⁸⁴¹ J. Kochanowicz, M. Kula, *U genezy konfliktu etnicznego. Głosy w dyskusji o niewolnictwie w Amerykach*, Kraków 1980, s. 20.

prawnie dozwolony i uregulowany. Niektóre państwa udzielały nawet w tej kwestii specjalnych koncesji umożliwiających handel niewolnikami. Wraz z upływem czasu zaczęto dostrzegać niemoralny charakter zjawiska niewolnictwa. Na przełomie XVII wieku powstał pierwszy ruch abolicjonistyczny, który za swój główny cel postawił zniesienie niewolnictwa. Kolejny przykład stanowić mogą Stany Zjednoczone, w których po zakończeniu wojny secesyjnej w roku 1865 zniesiono niewolnictwo na terytorium całego kraju. Kolejnymi dokumentami mającymi ogromny wpływ na zniesienie niewolnictwa były między innymi Konwencja w sprawie niewolnictwa, Powszechna Deklaracja Praw Człowieka ONZ czy też Europejska Konwencja Praw Człowieka i Podstawowych Wolności. Podążając tropem nasilającego się ruchu abolicjonistycznego do lat trzydziestych XIX wieku, niemalże we wszystkich krajach świata, zakazano handlu ludźmi. Mimo wszelkich zakazów wciąż w niektórych krajach występował nielegalny proceder handlu ludźmi⁸⁴².

Pozostająca pod zaborami do 1918 r. Rzeczpospolita Polska stanowiła jeden z głównych i najpopularniejszych obszarów działania handlarzy ludźmi. Polskie społeczeństwo pozbawione było jakichkolwiek sposobności i narzędzi do walki z procederem handlu ludźmi, które stanowiło ogromne zagrożenie ze względu na brak chęci pomocy Polakom i jakiegokolwiek reakcji ze strony władz krajów zaborczych. Stosunek państw zaborczych do procederu handlu ludźmi i prostytucji wśród polskiego społeczeństwa traktowano jako działania mające na celu pogębianie narodu polskiego w ramach prowadzonej antypolskiej polityki. Szczególnie zagrożone były polskie kobiety, które pozyskiwane były przez sieci handlarzy w celu dostarczania ich przyjeżdżającym na terytorium Polski monarchom i zarządcom państw zaborczych⁸⁴³. Przed wybuchem pierwszej wojny światowej zjawisko handlu kobietami definiowano jako prowadzenie „handlu wartościami płciowymi lub też razem z nimi i osobą jakiejś kobiety”⁸⁴⁴.

Po odzyskaniu przez Rzeczpospolitą Polską niepodległości na jej ziemiach obowiązywało pięć różnych systemów prawnych, które były pozostałościami po zaborach. Wśród nich znajdowały się następujące systemy: pruski, austriacki, rosyjski, częściowo francuski (księga II i III Kodeksu Napoleona) oraz częściowo węgierski (Spisz i Orawa)⁸⁴⁵. Jedynym aktem prawnym, który w bezpośredni

⁸⁴² J. Bryk, *Handel ludźmi...*, op. cit., s. 99–100.

⁸⁴³ R. Antonów, *Problem handlu „żywym towarem” w literaturze polskiej przełomu XIX i XX wieku*, [w:] *Drogi hańby. Piśmiennictwo polskie przełomu XIX i XX wieku o handlu „żywym towarem”*, R. Antonów (red.), Wrocław 2013, s. 11–12.

⁸⁴⁴ A. Wróblewski, *O prostytucji i handlu kobietami*, [w:] *Drogi hańby...*, op. cit., R. Antonów (red.), s. 106.

⁸⁴⁵ J. Markiewicz, *Kształtowanie się polskiego systemu prawa sądowego i jego twórcy w okresie międzywojennym 1919–1939*, Lublin 2010, s. 113.

sposób odwoływał się do zjawiska handlu ludźmi był rosyjski Kodeks Tagancewa pochodzący z 1903 roku. W art. 501 stanowił, iż osoba winna sprzedaży, oddania do niewoli lub handlu murzynami zagrożona była karą ciężkich robót do lat 8. W przypadku bezpośredniego lub innego udziału w handlu ludźmi, przystosowania statku do handlu ludźmi, osoba winna czynu zabronionego zagrożona była karą zamknięcia w domu poprawy⁸⁴⁶.

W Polsce międzywojennej zjawisko handlu ludźmi dotyczyło w szczególności kobiet i dzieci. Na sytuację taką wpływało wiele czynników, które prowadziły w konsekwencji do rozwoju tego ujemnego społecznie zjawiska. Pierwszą z głównych przyczyn rozwoju handlu kobietami i dziećmi w międzywojennej Polsce stanowiła sytuacja gospodarcza i wysoka stopa bezrobocia, które prowadziły do braku perspektyw godnej pracy i adekwatnego wynagrodzenia kobiet wywodzących się z klasy robotniczej. Istotny wpływ na wzrost zjawiska handlu ludźmi wśród polskiego społeczeństwa wywierał bardzo niski poziom świadomości społecznej wynikający z ówczesnego poziomu oświaty. Ponadto cechą charakterystyczną dla powyższego okresu były pozostałe po okresie zaborów dobrze rozwinięte sieci wyspecjalizowanych handlarzy ludźmi i brak podejmowania tego rodzaju tematyki w jakiegokolwiek prasie⁸⁴⁷.

W swych działaniach handlarze ludźmi okresu międzywojennego posługiwali się wieloma różnymi metodami rekrutowania swych ofiar (kobiet). Na wsiach i prowincjach najczęściej napotymano atrakcyjnych mężczyzn, którzy podczas swych podróży poszukiwali kobiet zainteresowanych ofertami pracy poza granicami kraju. Czasami też proponowano polskim kobietom zawarcie małżeństwa poza granicami kraju dla awansu społecznego. Poza mężczyznami, ubogimi wiejskimi prowincjami podróżowały również kobiety zwane rajfurkami, który próbowały zdobywać zaufanie swoich ofiar poprzez drobne prezenty, zachęcając jednocześnie do podjęcia pracy w prowadzonych przez nie domach publicznych. Kobiety werbowane były również poprzez tzw. ruch kabaretowy prowadzący werbunek polskich kobiet do kabaretów zarówno krajowych, jaki i zagranicznych⁸⁴⁸.

W większych miastach handlarze ludźmi poszukiwali swych ofiar w okolicach dworców, jak i w samych pociągach poprzez przeciąganie rozmowy, doprowadzając jednocześnie do pominięcia docelowego miejsca podróży. Na obcych

⁸⁴⁶ Zob. *Kodeks Karny z 1903 r. z uwzględnieniem zmian i uzupełnień obowiązujących w Rzeczypospolitej Polskiej w dniu 1 maja 1921 r.* Zob. online: <https://historia.org.pl/2011/12/27/kodeks-karny-z-r-1903-tagancewa-1903-r/>, dostęp: 18.06.2023.

⁸⁴⁷ D. Dulak, *Handel ludźmi w II Rzeczypospolitej Polskiej. Zarys zjawiska*, „Poliarchia” 2016, nr 2(7), s. 66.

⁸⁴⁸ M. Piątkowska, *Życie przestępcze w przedwojennej Polsce. Grandesy, kasiarze, brylanty*, Warszawa 2012, s. 340.

dworcach kobietom oferowano pomoc w odnalezieniu noclegu, który w konsekwencji okazywał się adresem domu publicznego bądź miejscem zbiórki kobiet mających zostać przetransportowanymi przez handlarzy ludźmi do zagranicznych domów publicznych. Nierzadko kobiety porywane były wprost z ulicy, parków, restauracji czy też kawiarenek. Zdarzały się również sytuacje, w których rodzice dokonywali sprzedaży własnego dziecka handlarzom ludźmi, którzy wypłacali z góry określoną kwotę bądź okresowo otrzymywali udział w zyskach z prostytuowania się własnego dziecka⁸⁴⁹.

Najwięcej polskich kobiet będących ofiarami handlu ludźmi transportowanych było do Argentyny. Szacuje się, że nawet 30–35% argentyńskich prostytutek mogło pochodzić z Polski, a polskie kobiety zmuszane do prostytucji zaczęto określać mianem „ła polaca”. Kobiety często przewożone były pomiędzy poszczególnymi domami publicznymi, a wraz z upływem czasu transportowano je do najgorszych domów publicznych znajdujących się w centrum kraju bądź odsprzedawano je do domów publicznych w dzielnicach portowych⁸⁵⁰.

Niezmiernie istotną kwestią dla walki z handlem ludźmi w Polsce okresu międzywojennego stanowiło rozpoczęcie procesu kodyfikacji krajowego ustawodawstwa karnego. W dniu 3 czerwca 1919 roku na mocy ustawy powołana została Komisja Kodyfikacyjna mająca za zadanie ujednoczenie polskiego systemu prawnego. Podczas prac prowadzonych nad nowym Kodeksem karnym Rzeczpospolita Polska stała się sygnatariuszem Międzynarodowego Porozumienia z 18 maja 1904 roku oraz Międzynarodowej Konwencji z 4 maja 1910 roku, które w swej treści dążyły do zwalczania handlu kobietami. Artykuł 1 niniejszej Konwencji stwierdzał, iż każda osoba, która dla zaspokojenia cudzych namiętności zwerbujecie, uprowadzi, uwiedzie kobietę lub nieletnią dziewczynę, nawet za jej zgodą, w celu rozpusty powinna zostać ukarana nawet w sytuacji dokonania poszczególnych czynności w różnych państwach⁸⁵¹. Ponadto w roku 1923 Minister Spraw Wewnętrznych Rzeczypospolitej Polskiej wydał okólnik w sprawie nadzoru nad osobami podejrzanymi o uprawianie handlu żywym towarem i utworzenie w tej sprawie specjalnych rejestrów ewidencyjnych⁸⁵².

Dnia 29 lipca 1927 roku podjęto kolejne kroki w walce ze zjawiskiem handlu ludźmi poprzez wydanie Rozporządzenia Prezydenta Rzeczypospolitej o karach za handel kobietami i dziećmi oraz inne popieranie nierządu, które kategoryzowało

⁸⁴⁹ D. Dulak, *Handel...*, op. cit., s. 67.

⁸⁵⁰ M. Piątkowska, *Życie...*, op. cit., s. 351.

⁸⁵¹ J. Markiewicz, *Kształtowanie...*, op. cit., s. 113.

⁸⁵² P. Gołdyn, *Pogarda dla zawodu, litość dla człowieka. Społeczno-edukacyjne formy działalności wobec kobiet zagrożonych prostytucją w Polsce (1918–1939)*, Kalisz 2013, s. 175.

w/w czyny zabronione i surowość grożących za nie sankcji w zależności od terenu obowiązywania. Według powyższego rozporządzenia za sprawcę uznawany był człowiek, który skłonił inną osobę do oddawania się zawodowemu nierządowi. Przewidywane rozporządzeniem kary zależne były między innymi od wieku osoby pokrzywdzonej, związku osoby pokrzywdzonej ze sprawcą, zawodu wykonywanego przez sprawcę, terenu dokonania przestępstwa oraz użycia przemocy. Karalność wskazanego czynu zabronionego wynosiła od 1 roku do 10 lat pozbawienia wolności. Karalne ustanowione zostało także jego usiłowanie⁸⁵³.

Pierwszy polski kodeks karny, zwany Kodeksem Makarewicza wprowadzony został z dniem 11 lipca 1932 roku, odgrywając ogromną rolę w procesie penalizacji przestępstwa handlu ludźmi w polskim prawodawstwie. W części ogólnej kodeksu, w art. 9, wprowadzona została zasada represji wszechświatowej, która stanowiła, iż polską ustawę karną stosowano wobec obywateli polskich oraz cudzoziemców niezależnie od przepisów obowiązujących w miejscu popełnienia przestępstwa⁸⁵⁴. Ponadto w części szczegółowej Kodeksu karnego w art. 211 wskazane zostały trzy podstawowe przesłanki warunkujące wystąpienie przestępstwa handlu ludźmi:

- 1) ofiara musiała opuścić swój kraj w kierunku i celu, o którym decydował wyłącznie sprawca,
- 2) cel podróży musiał stanowić zawodowe uprawianie nierządu,
- 3) osoba wyjeżdżająca nie mogła pokrywać kosztów wyjazdu⁸⁵⁵.

Transformacja ustrojowa oraz reformy społeczno-gospodarcze mające miejsce w Polsce na początku lat dziewięćdziesiątych XX wieku doprowadziły do sytuacji, w której to Rzeczpospolita Polska stała się krajem szczególnie eksploatowanym przez zorganizowane grupy przestępcze trudniące się handlem ludźmi. Państwo polskie traktowano na trzy różne sposoby. Pierwszym z nich było uznawanie Polski jako kraju pochodzenia ofiar, w którym handlarze ludźmi pozyskiwali swoje ofiary, sprzedając je w inne części kraju lub do innych państw⁸⁵⁶. W następnej kolejności traktowano terytorium RP jako kraj tranzytowy, z którego

⁸⁵³ Zob. Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 29 lipca 1927 r. o karach za handel kobietami i dziećmi oraz za inne popieranie nierządu (Dz.U. 1927, nr 70, poz. 614).

⁸⁵⁴ Zob. art. 9, lit. c–d Rozporządzenia Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 11 lipca 1932 r. Kodeks karny (Dz.U. 1932, nr 60, poz. 571).

⁸⁵⁵ Zob. art. 211 Rozporządzenia Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 11 lipca 1932 r. Kodeks karny (Dz.U. 1932, nr 60, poz. 571).

⁸⁵⁶ Z. Lasocik, *Handel ludźmi jako przestępstwo i naruszenie praw człowieka – wyzwania dla kryminologii*, „Archiwum Kryminologii” 2007, t. XXVIII, s. 237.

handlarze ludźmi uczynili swój główny szlak transportu ofiar do państw Europy Zachodniej i krajów Ameryki Południowej⁸⁵⁷. Rzeczpospolita Polska w ostateczności stała się również krajem docelowym handlu ludźmi, stanowiąc miejsce dystrybucji i wykorzystywania ofiar pochodzących z krajów byłego Związku Radzieckiego takich jak Ukraina i Białoruś, jak również Rumunia czy Bułgaria. Tego rodzaju działania wobec ofiar handlu ludźmi w Polsce przybierają głównie formę wykorzystywania seksualnego oraz zmuszania do prostytucji i żebractwa⁸⁵⁸.

Na etapie prac początkowych przy tworzeniu współcześnie obowiązującego w Polsce kodeksu karnego nie prowadzono zbyt szerokiej dyskusji w kwestii zagadnień dotyczących zjawiska handlu ludźmi, choć już wtedy Polska była dość popularnym krajem werbunku ofiar i znaczącym krajem tranzytowym. Dopiero udział państwa polskiego w Programie Prewencji Handlu Kobietami w Europie Środkowej i Wschodniej oraz powstanie w roku 1996 Fundacji La Strada spowodowały szersze zainteresowanie tematyką handlu ludźmi⁸⁵⁹.

Do momentu nowelizacji polskiego Kodeksu karnego z 2010 roku problematyka ściśle powiązana z handlem ludźmi ujęta została w trzech przepisach prawnych. Pierwszy z nich stanowił art. 8 pierwotnego Kodeksu karnego z 1997 roku, który swym zakresem częściowo obejmował handel ludźmi, wprowadzając zakaz niewolnictwa. Kolejnym z artykułów nawiązujących do zjawiska handlu ludźmi był art. 204 § 4, który to penalizował uprowadzenie lub zwabienie innej osoby w celach seksualnych za granicą. W najszerszy sposób do problematyki handlu ludźmi odnosił się art. 253 § 1 oraz § 2, choć w żaden sposób nie definiował on wyżej omawianego zjawiska. Pierwszy z paragrafów kryminalizował samo zjawisko handlu ludźmi, zaś § 2 przewidywał karalność organizowania nielegalnych adopcji⁸⁶⁰.

Nowelizacja Kodeksu karnego z dnia 8 września 2010 roku dokonała istotnych zmian w zakresie penalizacji i zwalczania przestępstwa handlu ludźmi oraz tak zwanych przestępstw pokrewnych dotyczących nielegalnych adopcji i handlu niewolnikami. Wyżej wymienione czyny zabronione przeniesione zostały z kategorii „przestępstw przeciwko porządkowi publicznemu” (art. 253 § 1) do kategorii „przestępstw przeciwko wolności” (art. 189a § 2). To właśnie dzięki tej zmianie przedmiotem ochrony w tego rodzaju czynach przestępnych stał się właśnie człowiek i jego prawo do wolności, a nie jak dotychczas jedynie porządek

⁸⁵⁷ K. Karsznicki, *Ściganie przestępstwa handlu ludźmi w Polsce*, Warszawa 2010, s. 28.

⁸⁵⁸ Ibidem, s. 30.

⁸⁵⁹ B. Namysłowska-Gabrysiak, *Handel ludźmi w celu wykorzystania seksualnego. Zagadnienia karnoprawne i kryminologiczne*, Warszawa 2018, s. 137.

⁸⁶⁰ F. Radoniewicz, *Przestępstwo handlu ludźmi*, „Prokuratur i Prawo” 2011, nr 10, s. 135–136.

publiczny. Ponadto wprowadzona została karalność przygotowania do popełnienia przestępstwa handlu ludźmi jako forma stadialna tego czynu⁸⁶¹.

Biorąc pod uwagę art. 189a § 1⁸⁶² polskiego Kodeksu karnego, można zauważyć, iż powyższy przepis prawny penalizujący handel ludźmi sformułowany został ogólnikowo. Z tego też powodu sformułowano definicję „handlu ludźmi”, która zawarta została w art. 115 § 22 k.k., i którą należy uwzględnić podczas rozstrzygnięć, gdyż stanowi ona podłoże normatywne dla rozpatrywania kwestii powiązanych z przestępstwem handlu ludźmi⁸⁶³. Definicja zawarta w art. 115 k.k. swą treścią ściśle nawiązuje do licznych definicji znajdujących się w aktach prawa europejskiego takich jak Protokół z Palermo czy też Konwencja Rady Europy. Zgodnie z powyższą definicją za handel ludźmi należy uznać wszelkie działania polegające na werbowaniu, transportowaniu, dostarczaniu, przekazywaniu, przechowywaniu i przyjmowaniu osób lub osoby w celu jej wykorzystania, nawet za jej zgodą, w szczególności w pornografii, prostytutce lub innych formach seksualnego wykorzystania, w pracy lub usługach o charakterze przymusowym, w żebractwie, w niewolnictwie lub innych formach poniżających godność człowieka albo w celu pozyskania komórek, tkanek lub narządów wbrew przepisom ustawy z zastosowaniem:

- 1) groźby bezprawnej lub przemocy,
- 2) uprowadzenia,
- 3) podstępu,
- 4) wprowadzenia w błąd, wyzyskania błędu lub niezdolności do należytego pojmowania podejmowanego działania,
- 5) nadużycia stosunku zależności, wykorzystania krytycznego położenia lub stanu bezradności,
- 6) udzielenia albo przyjęcia korzyści osobistej lub majątkowej, bądź jej obietnicy wobec osoby sprawującej nadzór lub opiekę nad inną osobą.

W sytuacji, w której zachowanie sprawcy dotyczy osoby małoletniej, nawet brak wykorzystania wyżej wymienionych metod działania stanowi przestępstwo handlu ludźmi⁸⁶⁴.

Przestępstwo handlu ludźmi z art. 189a § 1 k.k. w odniesieniu do podmiotu przestępstwa posiada charakter powszechny, czyli może zostać popełnione przez każdego człowieka, który zdolny jest do ponoszenia odpowiedzialności karnej.

⁸⁶¹ Ibidem, s. 136–138.

⁸⁶² Zob. art. 189a § 1 ustawy z dnia 6 czerwca 1997 r. Kodeks karny (Dz.U. 2024, poz. 17, t.j.).

⁸⁶³ K. Janczukowicz, *Handel ludźmi w praktyce sądów karnych*, LEX/el 2016, dostęp: 20.06.2023.

⁸⁶⁴ Zob. art. 115 § 22 Kodeksu karnego.

Ustawa w żaden sposób nie wymaga, by sprawca tego czynu posiadał bądź charakteryzował się jakimikolwiek szczególnymi cechami⁸⁶⁵.

Przestępstwo handlu ludźmi zawarte w polskim Kodeksie karnym posiada ponadto charakter trwały oznaczający, iż pokrzywdzony podczas całego czasu trwania stanu bezprawnego pozbawienia wolności posiada prawo do stosowania obrony koniecznej, a nie wyłącznie w czasie samego pozbawienia wolności. Stan bezprawnego pozbawienia wolności trwa do momentu, dopóki ofiara nie uwolni się sama, nie zostanie uwolniona przez sprawcę bądź też inną osobę⁸⁶⁶.

Strona podmiotowa czynów zabronionych zawartych w art. 189a k.k. opiera się na umyślności w formie zamiaru bezpośredniego. Mogą zostać one popełnione jedynie w zamiarze bezpośrednim, dokładniej rzecz ujmując, w postaci *dolus coloratus*, czyli zamiaru kierunkowego. Ustawodawca, używając sformułowania „(...) w celu jej wykorzystania, nawet za jej zgodą (...)” określił przestępstwo handlu ludźmi jako zachowanie o charakterze celowym. Jak twierdzi Marek Mozgawa dokonanie zawężenia odpowiedzialności sprawcy wyłącznie do zamiaru bezpośredniego stanowi niewłaściwy tok rozumowania. Niezrozumiały jest brak odpowiedzialności sprawcy, który wyłącznie godzi się na transportowanie, przekazywanie czy też przechowywanie osób, które mają zostać wykorzystane do czynów zabronionych takich jak żebractwo czy też prostytutcja. Warto nadmienić, iż wcześniej na podstawie art. 253 k.k. w przypadku przestępstwa handlu ludźmi wskazywana była możliwość działania sprawcy zarówno w zamiarze bezpośrednim, jak i ewentualnym⁸⁶⁷.

Poprzez pojęcie wykorzystania innej osoby należy rozumieć osiągnięcie korzyści kosztem innej osoby, osiągnięcie zysku z pracy innej osoby, wyzyskanie innej osoby bez konieczności osiągnięcia korzyści majątkowej. Wspomniany cel nie musi zostać zrealizowany w całości, a katalog czynności, do jakich może zostać wykorzystana osoba pokrzywdzona, posiada charakter otwarty. Jedyne ograniczenie stanowi obligatoryjność wystąpienia „poniżenia godności człowieka”⁸⁶⁸. Biorąc pod uwagę wyrok Sądu Apelacyjnego w Szczecinie z dnia 2 lipca 2015 roku, można stwierdzić, iż przestępstwo handlu ludźmi posiada charakter bezskutkowy. W związku z tym nieistotne jest, czy transakcja została w pełni sfinalizowana, a pokrzywdzeni wykorzystani w zamierzonym przez sprawcę celu. Czyny sprawcy należy uznać za dokonane już w momencie przystąpienia sprawcy do

⁸⁶⁵ N. Kłaczyńska, [w:] *Kodeks karny. Część szczególna. Komentarz*, J. Giezek (red.), LEX 2014, dostęp: 20.06.2023.

⁸⁶⁶ Ibidem.

⁸⁶⁷ M. Mozgawa (red.), *Kodeks karny. Komentarz aktualizowany*, LEX/el. 2022.

⁸⁶⁸ L. Lipiński, [w:] *Kodeks karny. Część szczególna. Komentarz*, J. Giezek (red.), Warszawa 2021, LEX.

którejkolwiek czynności wskazanej w przepisach karnych charakteryzujących przestępstwo w art. 189a k.k.⁸⁶⁹.

Odpowiedzialności za przestępstwo zawarte w art. 189a k.k. podlegają wszyscy obywatele polscy, jak również cudzoziemcy oraz bezpaństwowcy bez względu na miejsce popełnienia czynu zabronionego. Sprawcy handlu ludźmi za popełnienie przestępstw na terytorium RP odpowiadają według zasady terytorialności. Handel ludźmi należy do kategorii przestępstw, do ścigania których Rzeczpospolita Polska zobowiązana jest na podstawie licznych umów międzynarodowych, takich jak Protokołu z Palermo.

W obecnym polskim porządku prawnym handel ludźmi umiejscowiony został w XXIII rozdziale Kodeksu karnego pt. „Przestępstwa przeciwko wolności”. Biorąc pod uwagę umiejscowienie czynu zabronionego, można niewątpliwie stwierdzić, że przedmiot ochrony stanowi wolność człowieka oraz jego godność. Warto nadmienić, iż do 2010 r. przestępstwo handlu ludźmi polskie prawo karne sytuowało w kategorii przestępstw przeciwko porządkowi publicznemu⁸⁷⁰. W doktrynie często wskazuje się, że obecne umiejscowienie w polskim Kodeksie karnym zjawiska handlu ludźmi jest zgodne z wszelkimi standardami wynikającymi z prawa międzynarodowego. Obecnie największy nacisk przy analizie zjawiska handlu ludźmi kładziony jest na umożliwienie człowiekowi swobodnego korzystania ze swoich wolności, a nie wyłącznie na możliwość przemieszczania się ofiary czy też sposób wykorzystania ofiary przez sprawcę⁸⁷¹.

Uściślając, przedmiot ochrony w czynach zabronionych, które określone zostały w art. 189a §1–3 k.k., nie jest tożsamy z tzw. wolnością lokomocyjną, która występuje w przypadku zwykłego bezprawnego pozbawienia człowieka wolności. W przypadku handlu ludźmi prócz samej wolności przedmiot ochrony stanowi również prawo do godności i godnego traktowania człowieka jako podmiotu praw. Nieakceptowalne jest dopuszczenie do sytuacji, w której to dochodzi do traktowania człowieka jako przedmiotu transakcji, zrównania człowieka z rzeczą będącą przedmiotem transakcji. Przestępstwo handlu ludźmi stanowi zbrodnię, która to zagrożona jest karą pozbawienia wolności na okres nie krótszy niż 3 lata⁸⁷².

⁸⁶⁹ Zob. wyrok Sadu Apelacyjnego w Szczecinie z dnia 2 lipca 2015 roku, sygn. AKa 48/15, LEX nr 1782021.

⁸⁷⁰ K. Liżyńska, A. Płocka, *Kilka refleksji nad definicją handlu ludźmi*, Wrocław 2011, s. 191.

⁸⁷¹ E. Pływaczewski, [w:] *Kodeks karny. Część szczególna. Tom I, komentarz do art. 117–212*, A. Wąsek (red.), Warszawa 2015, s. 372.

⁸⁷² M. Mozgawa, J. Warylewski, *System prawa karnego. Przestępstwa przeciwko dobrom indywidualnym*, tom 10, Warszawa 2012, s. 412.

Omawiając pojęcie handlu ludźmi, nie sposób pominąć Protokołu z Palermo o zapobieganiu, zwalczaniu oraz karaniu za handel ludźmi, w szczególności kobietami i dziećmi, uzupełniający Konwencję Narodów Zjednoczonych przeciwko międzynarodowej przestępczości zorganizowanej, który został przyjęty przez Zgromadzenie Ogólne Narodów Zjednoczonych w 2000 r., w którym znajduje się jedna z definicji zjawiska. Według niej „handel ludźmi oznacza werbowanie, transport, przekazywanie, przechowywanie lub przyjmowanie osób z zastosowaniem gróźb lub użyciem siły lub też z wykorzystaniem innej formy przymusu, uprowadzenia, oszustwa, wprowadzenie w błąd, nadużycia władzy lub wykorzystania słabości, wręczenia lub przyjęcia płatności lub korzyści dla uzyskania zgody osoby mającej kontrolę nad inną osobą w celu wykorzystania”⁸⁷³.

Przytoczona definicja znalazła się również w Konwencji Rady Europy w sprawie działań przeciwko handlowi ludźmi z 16 maja 2005 roku. Należy zwrócić uwagę na fakt, iż w przeciwieństwie do protokołu z Palermo wspomniany akt prawny znajduje szersze zastosowanie. Odnosi się on do czynów zabronionych nie tylko na tle międzynarodowym czy dokonanych w ramach działalności w zorganizowanej grupie przestępczej⁸⁷⁴.

Handel ludźmi ze względu na swą rozległość i niepokojącą popularność stał się również obiektem zainteresowań Agencji Unii Europejskiej ds. Współpracy Organów Ścigania, czyli tzw. Europolu, który stworzył własną definicję określającą „handel ludźmi jako poddanie osoby rzeczywistej i bezprawnej kontroli innych osób, poprzez użycie przemocy lub gróźb lub przez nadużycie władzy lub intrygę, szczególnie w celu odnoszenia korzyści z prostytucji, form seksualnego wykorzystywania i napastowania nieletnich lub handlu porzuconymi dziećmi. Te kategorie wykorzystywania obejmują również produkcję, sprzedaż lub dystrybucję materiałów zawierających pornografię dziecięcą”⁸⁷⁵.

Pomimo upływu wielu tysięcy lat i wprowadzenia zakazu niewolnictwa zjawisko handlu ludźmi nadal pojawia się licznie we współczesnych społeczeństwach. Faktyczny rozmiar zjawiska handlu ludźmi jest o wiele większy niż wszelkie dane i wnioski wypływające ze statystyk organów ścigania i zwalczania przestępczości

---

⁸⁷³ Zob. Protokół o zapobieganiu, zwalczaniu oraz karaniu za handel w szczególności kobietami i dziećmi, uzupełniający Konwencję Narodów Zjednoczonych przeciwko międzynarodowej przestępczości zorganizowanej, przyjęty przez Zgromadzenie Ogólne Narodów Zjednoczonych dnia 15 listopada 2000 r. (Dz.U. 2005, nr 18, poz. 160).

⁸⁷⁴ B. Klebko, *Handel ludźmi jednym z największych współczesnych zagrożeń dla realizacji praw człowieka*, Wrocław 2015, s. 27.

⁸⁷⁵ Zob. Decyzja Rady Unii Europejskiej uzupełniająca definicję przestępstw „handel ludźmi” w Załączniku do Konwencji o Europolu z dnia 3 grudnia 1998 r. (Dz. Urz. UE C 026, 30/01/1999 P. 0021-0021, z późn. zm.).

zorganizowanej, co w konsekwencji powoduje bardzo wysoką ciemną liczbę czynów zabronionych związanych z handlem ludźmi⁸⁷⁶.

Dokonując analizy czynników wpływających na kształtowanie się i rozwój zjawiska handlu ludźmi, pierwsze z kryteriów stanowi jego celowość. Biorąc pod uwagę powyższe kryterium, można wyróżnić handel ludźmi w celu pracy przymusowej, w celu nielegalnego pozyskania narządów i tkanek ludzkich, w celu seksualnego wykorzystania kobiet i dzieci czy też w celu nielegalnej adopcji, żebractwa bądź przymusowego małżeństwa.

Charakterystyki zjawiska dokonać można również opierając się na kryterium ekonomicznym określającym popyt oraz podaż na „usługi” pochodzące z nielegalnego handlu ludźmi. Wśród najważniejszych determinantów ekonomicznych wyróżnić należy między innymi: niewłaściwe zarządzanie danym państwem na poszczególnych szczeblach władzy rządowej i samorządowej, wadliwy państwowy system prawny, korupcję wśród urzędników i służb mundurowych, które powinny zapobiegać wyżej wymienionemu zjawisku, bezrobocie, dyskryminację zawodową, niewydolny system sądowniczy państwa, niskie zarobki oraz migracje międzypaństwowe. Poszukując najczęstszych determinantów zjawiska handlu ludźmi po stronie ofiar, należy dostrzec brak podstawowego wykształcenia, analfabetyzm, zadłużenie, ubóstwo, uzależnienia, jak również ludzką naiwność w przypadku chęci osiągnięcia jak najszybszych i jak największych zysków⁸⁷⁷.

Niewątpliwie znaczącą rolę w rozwoju przestępczości zorganizowanej trudniącej się handlem ludźmi odgrywa dynamicznie postępująca globalizacja. Powstawanie otwartych rynków pracy oraz rozwój systemu transportowego i komunikacyjnego ma istotny wpływ na wzrost migracji, szczególnie wśród biedniejszych krajów. Obecnie panująca sytuacja gospodarcza na świecie powoduje, iż wielu ludzi wywodzących się z uboższych społeczeństw, chcąc podwyższyć status życia swojej rodziny, decyduje się na emigrację. Szczególną rolę odgrywają tutaj tak zwane czynniki wypychające oraz czynniki przyciągające. W przypadku czynników wypychających dotyczą one kraju pochodzenia migranta i panującej tam sytuacji gospodarczo-społecznej. Najważniejszymi z nich są bezrobocie i ubóstwo. Czynniki przyciągające natomiast odnoszą się do kraju przyjmującego migranta na swoje terytorium. Wśród nich najpowszechniejszymi są wysokie zarobki, świadczenia socjalne oraz niska stopa bezrobocia. Przestępcy specjalizujący się w handlu ludźmi wykorzystują trudną sytuację migrantów, werbując ich przy wykorzystaniu rzeczywiście nieistniejących ofert pracy,

---

⁸⁷⁶ A. Łyżwa, *Handel ludźmi. Studium prawnokryminologiczne*, Olsztyn 2019, s. 22–23.

⁸⁷⁷ *Ibidem*, s. 24.

które w późniejszym czasie okazują się początkiem przymusowej pracy głównie o charakterze seksualnym⁸⁷⁸.

Wraz z rozwojem cywilizacyjnym oraz technologicznym na świecie następuje dynamiczny rozwój Internetu i powszechnych w każdym społeczeństwie mediów społecznościowych. Różnego rodzaju fora i czaty internetowe, czy też portale społecznościowe takie jak Facebook czy Instagram niewątpliwie umożliwiają przestępcom szybki kontakt z naiwnymi, potencjalnymi ofiarami. Co więcej, podczas tego rodzaju kontaktów żadna ze stron nie wie, jak faktycznie wygląda rozmówca po drugiej stronie komputera. Szczególnie zagrożonymi z tego powodu są dzieci, które bez nadzoru rodziców korzystają z licznych portali i witryn internetowych⁸⁷⁹.

Szczególną uwagę należy zwrócić na fakt, że prócz podstawowych portali społecznościowych w dynamicznym tempie rozwija się tak zwana „mroczna strona Internetu”. Wśród niej wymienia się głównie tzw. „Dark Web” oraz „Deep Web”, które różnią się pomiędzy sobą głównie oferowanymi treściami. Pojęcie „Dark Web” odnosi się do wszelkich witryn internetowych, które pozwalają na ukrycie adresu IP korzystającego. Ich odnalezienie za pomocą powszechnych przeglądarek jak Google jest niemożliwe. Dzięki powyższym właściwościom „Dark Web” stanowi doskonały rynek do powszechnego handlu nielegalnymi usługami. To właśnie za pomocą tego rodzaju witryn można w bardzo łatwy sposób dokonać zakupu broni, narkotyków. Zdarzały się również sytuacje, w których to za pomocą „Dark Webu” zlecano zabójstwa⁸⁸⁰.

Zwalczanie zorganizowanych grup przestępczych trudniących się handlem ludźmi z perspektywy polskich organów ścigania jest niezwykle czasochłonne i trudne w realizacji. W znacznym stopniu spowodowane jest to charakterem transgranicznym zjawiska, a także różnorodnością sposobu działania sprawców oraz szerokim katalogiem form wykorzystania ofiar. W Polsce istnieje szereg służb, do których zadań należy zapobieganie oraz zwalczanie handlu ludźmi. Jednak kluczową rolę w walce z tym procederem pełni Prokuratura, Policja oraz Straż Graniczna.

Wieloletnie działania mające na celu przeciwdziałanie oraz zwalczanie handlu ludźmi pozwalają stwierdzić, iż najskuteczniejszym sposobem walki z tym zjawiskiem jest współdziałanie organów ścigania, instytucji publicznych oraz

⁸⁷⁸ Ibidem, s. 28–29.

⁸⁷⁹ M. Koss-Goryszewska, *Wizerunek handlu ludźmi i kobiety-ofiary w prasie polskiej na przykładzie „Gazety Wyborczej”*, [w:] *Dyskusja o integracji. Wybór tekstów Polskiego Forum Integracyjnego*, J. Frelak (red.), Warszawa 2010, s. 72–73.

⁸⁸⁰ A. Łyżwa, *Handel...*, op. cit., s. 29–30.

pozarządowych. Istotne jest również poszerzanie świadomości społeczeństwa za pośrednictwem kampanii społecznych, szkoleń, projektów czy konferencji prowadzonych przez organy państwowe, samorządowe oraz organizacje pozarządowe, zarówno w bezpośrednim kontakcie z ludźmi, jak również przy użyciu mediów i Internetu.

Ponadto w celu zmniejszenia skali zjawiska handlu ludźmi konieczne jest wprowadzenie nowych, a zarazem skuteczniejszych rozwiązań prawnych, które usprawniłyby działania organów ścigania. Nie mniej ważne jest również zastrzeżenie odpowiedzialności karnej sprawców.

Bibliografia

- Antonów R., *Problem handlu „żywym towarem” w literaturze polskiej przełomu XIX i XX wieku*, [w:] *Drogi hańby. Piśmiennictwo polskie przełomu XIX i XX wieku o handlu „żywym towarem”*, R. Antonów (red.), Wrocław 2013.
- Berg J., *Przestępstwo handlu ludźmi – charakterystyka zjawiska*, „Przegląd Prawniczy Uniwersytetu Warszawskiego” 2016 nr 1.
- Biezuńska-Małowist I., Małowist M., *Niewolnictwo*, Warszawa 1987.
- Bryk J., *Handel ludźmi – handel dziećmi*, [w:] *Nielegalne rynki. Geneza, skala zjawiska oraz możliwości przeciwdziałania*, W. Pływaczewski, P. Chlebowicz (red.), Olsztyn 2012.
- Dulak D., *Handel ludźmi w II Rzeczypospolitej Polskiej. Zarys zjawiska*, „Poliarchia” 2016, nr 2(7).
- Gołdyn P., *Pogarda dla zawodu, litość dla człowieka. Społeczno-edukacyjne formy działalności wobec kobiet zagrożonych prostytutką w Polsce (1918–1939)*, Kalisz 2013.
- Janczukowicz K., *Handel ludźmi w praktyce sądów karnych*, LEX/el 2016.
- Karsznicki K., *Ściganie przestępstwa handlu ludźmi w Polsce*, Warszawa 2010.
- Klebko B., *Handel ludźmi jednym z największych współczesnych zagrożeń dla realizacji praw człowieka*, Wrocław 2015.
- Kłaczyńska N., [w:] *Kodeks karny. Część szczególna. Komentarz*, J. Giezek (red.), LEX 2014.
- Kochanowicz J., Kula M., *U genezy konfliktu etnicznego. Głosy w dyskusji o niewolnictwie w Amerykach*, Kraków 1980.
- Koss-Goryszewska M., *Wizerunek handlu ludźmi i kobiety – ofiary w prasie polskiej na przykładzie „Gazety Wyborczej”*, [w:] *Dyskusja o integracji. Wybór tekstów Polskiego Forum Integracyjnego*, J. Frelak (red.), Warszawa 2010.
- Kundrewicz C., *Najstarsze prawa świata. Zbiór studiów*, Łódź 1990.
- Lasocik Z., *Handel ludźmi jako przestępstwo i naruszenie praw człowieka – wyzwania dla kryminologii*, „Archiwum Kryminologii” 2007, t. XXVIII.
- Lipiński L., [w:] *Kodeks karny. Część szczególna. Komentarz*, J. Giezek (red.), Warszawa 2021, LEX.
- Liżyńska K., Płocka A., *Kilka refleksji nad definicją handlu ludźmi*, Wrocław 2011.

- Łyżwa A., *Handel ludźmi. Studium prawnokryminologiczne*, Olsztyn 2019.
- Markiewicz J., *Kształtowanie się polskiego systemu prawa sądowego i jego twórcy w okresie międzywojennym 1919–1939*, Lublin 2010.
- Mozgawa M. (red.), *Kodeks karny. Komentarz aktualizowany*, LEX/el. 2022.
- Mozgawa M., Warylewski J., *System prawa karnego. Przestępstwa przeciwko dobrom indywidualnym, tom 10*, Warszawa 2012.
- Namysłowska-Gabrysiak B., *Handel ludźmi w celu wykorzystania seksualnego. Zagadnienia karnoprawne i kryminologiczne*, Warszawa 2018.
- Nowak B., *Współczesny handel ludźmi a nowożytny handel niewolnikami*, [w:] *Handel ludźmi. Zapobieganie i ściganie*, Z. Lasocik (red.), Warszawa 2006.
- Piątkowska M., *Życie przestępcze w przedwojennej Polsce. Grandesy, kasiarze, brylanty*, Warszawa 2012.
- Pływaczewski E., [w:] *Kodeks karny. Część szczególna. Tom I, komentarz do art. 117–212*, A. Wąsek (red.), Warszawa 2015.
- Radoniewicz F., *Przestępstwo handlu ludźmi*, „Prokuratur i Prawo” 2011, nr 10.
- Wróblewski A., *O prostytucji i handlu kobietami*, [w:] *Drogi hańby. Piśmiennictwo polskie przełomu XIX i XX wieku o handlu „żywym towarem”*, R. Antonów (red.), Wrocław 2013.

Tytuł

Handel ludźmi – rys historyczny i etiologia zjawiska

Streszczenie

Niniejszy artykuł dotyczy przestępstwa handlu ludźmi będącego współczesną formą niewolnictwa, która ulega ciągłej ewolucji. Analizowane zjawisko stanowi poważne naruszenie podstawowych praw i wolności człowieka, które uregulowane są zarówno w polskich, jak i międzynarodowych aktach prawnych. Na złożoność zjawiska handlu ludźmi w istotny sposób wpływają czynniki społeczne, ekonomiczne, polityczne, kulturowe i prawne. W kontekście poruszanej problematyki dostrzegalne są ściśle jej powiązania z dyskryminacją płciową i rasową, polityką migracyjną oraz sytuacją polityczno-gospodarczą w krajach słabo rozwiniętych oraz rozwijających się. Sprawcy w celu zwerbowania ofiar posługują się różnorodnymi metodami działania z wykorzystaniem chociażby podstępem, przemocy bądź groźby bezprawnej, wprowadzenia w błąd czy nadużycia stosunku zależności. Wśród form wykorzystania zarówno obywateli Polski, jak i cudzoziemców można wyróżnić: handel w celu seksualnego wykorzystania bądź świadczenia pracy przymusowej, handel dziećmi, w tym nielegalne adopcje, żebractwo, handel w celu pozyskania narządów, tkanek lub komórek oraz przymusowe małżeństwa. Cechą charakterystyczną omawianego procederu jest doprowadzenie ofiar do finansowego bądź emocjonalnego uzależnienia od sprawców. Artykuł obejmuje historyczny zarys kształtowania się zjawiska handlu ludźmi, jego przyczyny, usytuowanie w polskim systemie prawnym oraz sposoby zapobiegania zjawisku. Poza tym scharakteryzowane zostały podstawowe regulacje prawne o charakterze krajowym i międzynarodowym odnoszące się do handlu ludźmi jako przestępstwa.

Słowa kluczowe

prawo karne, przestępstwo, praca przymusowa, handel ludźmi, niewolnictwo, niewola, wykorzystanie seksualne

Title

Human trafficking – a historical outline and the etiology of the phenomenon

Summary

This article concerns the crime of human beings trafficking, which is a modern form of slavery that is constantly evolving. The analyzed phenomenon is a serious violation of fundamental human rights and freedoms, which are regulated both in Polish and international legal acts. The complexity of human beings trafficking is significantly affected by social, economic, political, cultural and legal factors. In the context of the discussed issues, its close links with gender and racial discrimination, migration policy and the political and economic situation in underdeveloped and developing countries are noticeable. In order to recruit victims, the perpetrators use various methods of operation, such as deception, violence or unlawful threats, misleading or abuse of dependency. Among the forms of exploitation of both Polish citizens and foreigners, the following can be distinguished: trafficking for sexual exploitation or forced labour, trafficking in children, including illegal adoptions, begging, trafficking in order to obtain organs, tissues or cells, and forced marriages. A characteristic feature of the discussed practice is making the victims financially or emotionally dependent on the perpetrators. The article covers the historical outline of the phenomenon of trafficking in human beings, its causes, its location in the Polish legal system and ways of dealing with the phenomenon. In addition, the basic legal regulations of a national and international nature relating to trafficking in human beings as a crime have been characterized.

Keywords

criminal law, crime, forced labour, human trafficking, slavery, servitude, sexual exploitation

WYKAZ TABEL

Tabela 8.1. Przygotowanie do rozboju morskiego (art. 170 k.k.)	123
Tabela 13.1. Zagrożenia utrudniające skuteczne zwalczanie przestępczości gospodarczej	190
Tabela 13.2. Realizacja czynności procesowych i ich wpływ na efektywność postępowania karnego w sprawach o przestępstwa gospodarcze	193
Tabela 13.3. Podejmowane czynności mające wpływ na skuteczność ścigania przestępstw gospodarczych	195
Tabela 13.4. Sposoby przeciwdziałania przestępczości gospodarczej	197
Tabela 16.1. Klasyfikacja czynów określanych jako przestępstwa nielegalnego gorzelnictwa według S. Galarskiego	246
Tabela 16.2. Zachowania określane jako nielegalny wyrób spirytusu według B. Sygita	248
Tabela 16.3. Kategorie i zakres nielegalnych napojów alkoholowych	250

Celem monografii jest przybliżenie historii polskiej myśli kryminologicznej na przestrzeni XIX i XX wieku oraz ukazanie dorobku polskich naukowców zajmujących się kryminologią i prawem karnym. Opracowanie stanowi efekt realizacji przez zespół Olsztyńskiej Szkoły Ekokryminologii grantu „Interdyscyplinarne Forum Doskonałości Naukowej. Konkurencyjność – Mierzalność – Innowacja. Umędzynarodowienie dziedzictwa polskiej myśli kryminologicznej i zwiększenie rozpoznawalności jej osiągnięć” finansowanego przez Ministerstwo Nauki i Szkolnictwa Wyższego z programu „DIALOG”. Autorami poszczególnych rozdziałów monografii są zarówno doświadczeni przedstawiciele nauki, jak i jej początkujący adeptci.

Monografia skierowana jest zarówno do prawników – teoretyków i praktyków, kryminologów, socjologów, a także studentów prawa, kryminologii i socjologii oraz aplikantów sądowych, prokuratorskich, radcowskich i adwokackich. Opracowanie jest obowiązkową lekturą dla wszystkich zainteresowanych historią i dorobkiem polskiej myśli kryminologicznej.

„Redaktorzy naukowci i autorzy monografii podjęli się trudnego zadania, jakim jest analiza historii polskiej myśli kryminologicznej na przestrzeni XIX–XX w. Zakres tematyczny publikacji jest szeroki, interdyscyplinarny i niezwykle ciekawy, a wręcz pionierski. Monografia stanowi unikalne opracowanie będące pokłosiem analiz w ramach projektu badawczego kierowanego przez znakomitego polskiego kryminologa – profesora Wiesława Pływaczewskiego – i realizowanego przez doświadczonych Uczniów w osobach Współredaktorów monografii. Lektura pracy jest inspirująca, a teksty wytrawnych badaczy budują wachlarz rozważań historycznych i problemów obecnych we współczesnych naukach penalnych.”

Z recenzji prof. dr hab. Ewy Moniki Guzik-Makaruk, Uniwersytet w Białymstoku

„Monografia w pełni odpowiada wymogom stawianym opracowaniom naukowym zarówno w kwestii zawartości merytorycznej, jak i spełnienia wymogów formalnych. Zamieszczone w niej artykuły – w większości autorstwa wybitnych przedstawicieli nauk kryminologicznych – dotyczą historycznych, jak również współczesnych aspektów podejmowanej problematyki. Autorzy poszczególnych opracowań niezwykle szeroko i z godnym podkreślenia znanstwem odnieśli się do dorobku polskiej myśli kryminologicznej, prezentując m.in. sylwetki i naukowy dorobek wielu znakomych przedstawicieli prawa karnego i kryminologii. Monografia nawiązuje w swojej treści do niezwykle ważnego wydarzenia jakim była setna rocznica odzyskania przez Polskę Niepodległości i również z tego powodu zasługuje na podkreślenie i wysoką ocenę.”

Z recenzji dr. hab. Wiesława Jasińskiego, prof. Akademii Policji w Szczytnie

Ministerstwo Nauki
i Szkolnictwa Wyższego

Publikacja finansowana w ramach programu Ministra Nauki i Szkolnictwa Wyższego pod nazwą „DIALOG” w latach 2019–2023. Projekt „Interdyscyplinarne Forum Doskonałości Naukowej. Konkurencyjność – Mierzalność – Innowacja. Umędzynarodowienie dziedzictwa polskiej myśli kryminologicznej i zwiększenie rozpoznawalności jej osiągnięć” (nr umowy DIALOG 0071/2019).

Cena 80 zł

Difin

Difin Sp. z o.o.
ul. F. Kostrzewskiego 1
00-768 Warszawa
tel. 22 851 04 86
e-mail: redakcja@difin.pl

Księgarnia internetowa
www.difin.pl
e-mail: handlowy@difin.pl

Zamówienia telefoniczne
tel. kom. 533 329 406
tel. 22 851 45 61, 22 851 45 62

ISBN 978-83-8270-374-0

9 788382 703740